

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

.....

ЧУЖДООЕЗИКОВА

ЛИНГВИСТИКА

.....

Пловдив

9 – 10 ноември 2017 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

том 55, кн. 1, сб. Б, 2017

Филология

Настоящото издание на Научните трудове на Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ е реализирано с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ по проект ДПМНФ 01/42 от 23.10.2017 г.

**PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 55, BOOK 1, PART B, 2017**

Международна редакционна колегия

проф. д.ф.н. Сергей Иванович Николаев
проф. д.ф.н. Иван Куцаров
проф. д-р Богуслав Желински
проф. д-р Малгожата Коритковска
проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми
проф. д-р Родолф Боден

Отговорен редактор

доц. д.ф.н. Жоржета Чолакова

Научен секретар

гл. ас. д-р Ана Маринова

Редакционен екип

проф. д.ф.н. Диана Иванова
доц. д.ф.н. Христина Тончева
доц. д-р Златороса Неделчева-Белафанте
доц. д-р Веселка Ненкова
доц. д-р Яна Роуланд
доц. д-р Красимира Чакърлова
доц. д-р Юлиана Чакърлова
гл. ас. д-р Соня Александрова
гл. ас. д-р Борислав Борисов
гл. ас. д-р Росица Декова
ас. Веселина Койнакова

Коректор

ас. Гергана Иванова

ISSN 0861–0029

СЪДЪРЖАНИЕ

Лидия Шамова, Иван Кънчев, Делян Делев <i>Билингвалният мозък – литературен обзор</i>	7
Вехбие Балиева <i>Билингвалната езикова личност в парадигмата на комуникативната граматика</i>	20
Силвия Петкова <i>Эвфемизация как явление непрямой коммуникации</i>	30
Руси Николов, Маджед Хусеин <i>Акустично моделиране на гласните с отчитане на перцептивната интеграция на формантните зони</i>	41
Malina Ditcheva, Jean-Yves Dommergues <i>La double fonction mnésique du syntagme prosodique – une illustration expérimentale</i>	51
Erwan Répiot <i>Gender Identification from Speech in Parisian French and American English Speakers</i>	60
Милош Макевич <i>Сербско-руско-болгарские межъязыковые омонимы-существительные</i>	73
Анастасия Петрова <i>Фразеологичното значение като културно обусловена същност</i> ...	86
Саня Коларевич <i>Анализ вербальных ассоциаций лексем север в сербском и север и юг в русском языках</i>	98
Rauna Tancheva <i>La sufijación nominal aumentativa en español y en búlgaro</i>	107
Стилиян Стойчев <i>За българския релативен резултативен футур и неговите български и чешки функционални еквиваленти</i>	114

Aneta Tosheva	
<i>Impératif dit conditionnel et jeux intersubjectifs</i>	125
Maria Anastasova	
<i>A Contrastive Analysis of the English Past Participle and the Bulgarian Past Passive Participle</i>	136
Константин Куцаров	
<i>Новаторски подход при класификацията на частите на речта в „Русский синтаксис в научном освещении“ от Александър Матвеевич Пешковски</i>	147
Иво Панчев	
<i>Оценъчните прилагателни: предизвикателствата при превод от руски (върху материал от руския текст на „Майстора и маргарита“ на М. Булгаков и български и английски преводен текст на същия роман)</i>	157
Вяра Найденова	
<i>Стилогенната роля на личните имена в комедиографията на Бранислав Нушич</i>	165
Sylvia Georgieva	
<i>„Трене се като българин“, čili „dře jako bulhar“, aneb po stopách jednoho frazému v čechách (etnografický a lexikografický pohled)</i>	176
Катерина Томова	
<i>Кога се жени мечката, или представата за метеорологично време в българските и чешките прогностики</i>	189
Христина Марку, Сотирия Пападопулу	
<i>Концептуализация на удивлението в българската и гръцката фразеология</i>	201
Véselka Nénkova	
<i>Idiomaticidad, motivación y opacidad de las unidades fraseológicas</i>	215
Виктория А. Лазарева, Елена Ю. Иванова	
<i>X (cu) e x: тавтологиите в светлината на корпусните данни</i>	223

Кристияна Симеонова

*За някои продуктивни терминообразователни модели
в съвременния български и руски език 236*

Иванка Танева

*Лексикално-синтактичен начин на терминообразуване
в областта на спорта в немския и българския език 247*

Биляна Овчарова

*Смисълът на нерестриktivните определителни изречения
в английския език 257*

Polina Petcova

Some Perspectives on Hedging: a Brief Overview 266

Ивайло Дагнев, Златка Червенкова

Грешките като процес и продукт при превода на метафора..... 274

Весела Белчева

Първи учебници и помагала по немски език в България..... 289

Ivančica Banković-Mandić

Balkanski jezici u kontekstu učenika hrvatskog jezika kao stranog..... 299

ДОКТОРАНТИ

Славей Горанова

*Вокално отслабване
в съвременния испански език в Мексико 313*

Десислава Димитрова

*За грамемите резултативност и свършен вид
в българския език и преводните им аналози във френския език..... 322*

Јелена Павловић

Категорија повода у неким језичким стиловима 19. века 334

БИЛИНГВАЛНИЯТ МОЗЪК – ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР

Лидия Шамова*, Иван Кънчев*, Делян Делев**
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
**Медицински университет – Пловдив

THE BILINGUAL BRAIN – A REVIEW

Lidiya Shamova*, Ivan Kanchev*, Delyan Delev**
*Paisii Hilendarski University of Plovdiv
**Medical University of Plovdiv

Newborn babies are capable of distinguishing between two languages a few hours after their birth. When a 3- year-old child starts learning to speak and read in two languages this becomes fundamental for his/her future intelligence growth. Determining factors for a linguistic brain representation are the age of acquisition, the proficiency level, the external language influence and the level of competence dominating in one of the both languages in bilinguals. The left brain hemisphere is responsible for linguistic competence. The linguistic control is submitted to the function of the left nucleus caudate. When learning a second language it has effects on the brain structure and functions.

Key words: bilinguals, monolinguals, learning, languages, brain, cortex, nucleus caudate, intelligence

За настоящето и бъдещето на билингвизма

В съвременността все по-често се убеждаваме, че човекът на утрешния ден трябва да умее да разгръща мисълта си на глобално равнище и да отвори съзнанието си за междуетническо общуване. От изгряването на едно поколение от миролюбци, от хора, способни да въдворят мир на Земята, зависи съдбата на човешката цивилизация. Демокрацията се основава на разбирателство и сътрудничество както сред различните индивиди, така и между отделните нации. Необходимо е „новият човек“ от развитото общество да бъде обхванат от желанието да създава, да изучава и дешифрира културните и етническите послания на чо-

вешкия опит. По тази причина би било от полза да се преосмисли и съвременното понятие за основно образование¹ (Титоне 1984: 8).

За осъществяването на този вид педагогически идеи важна роля би изиграло двуезичното обучение. То цели формирането на личността и на мисловното равновесие; предполага широта на ума пред злободневните проблеми и гъвкавост на мисълта; подпомага изграждането на металингвистично съзнание (Титоне 1984: 7). А именно металингвистичното съзнание е основната променлива величина, която определя положителното влияние на двуезичието върху постигнатите от децата в училище резултати (Тънмър, Михил 1984: 176).

Да се изучи даден език, не означава само да се запаметят граматиката и думите, а да се усвоят и съответните характерни за него звукове (фонологичните му особености), както и адекватно да се използват изразите в конкретен речеви контекст, тоест да се контролира т.нар. прагматика на езика. Не може да се уповаваме само на лексиката – трябва да артикулираме и комбинираме правилно звуковете, да усвоим синтактичните структури и да подберем коректно регистъра на употреба на речта според лингвистичните особености на събеседника, с когото общуваме (Коста 2017: 18 – 19).

Въпреки комплексния процес на усвояване хората имат уникалната способност да овладяват повече от един език, което води предимно до функционални, но също така и до структурни пластични промени на мозъка. Сред изследванията от началото на ХХІ век се наблюдават резултати, при които научаването на втори език повишава плътността на сивото вещество в левия долен париетален кортекс. Особен интерес за съвременната наука представляват и въпросите, свързани с езиковия контрол при билингвите (Мечели 2004: 757).

Двуезичие при кърмачетата и малките деца

Ще бъде представена една по-ясна картина, засягаща кърмачета, изложени на влиянието както на един лингвистичен код – „бебета монолингви“, така и на два – „бебета билингви“. Може би въведената терминология звучи непознато, тъй като е очевидно, че най-малките все още не говорят. Въпреки това не бива да отричаме факта, че те имат съществен опит с речта: мозъците им абсорбират постоянни ези-

---

¹ „Образованието, като подготовка на личността в основните насоки, трябва да надвиши единствената цел за обучение по четене, писане и смятане. Трябва да се има предвид социализацията на детето и етичното му насочване в един свят на ценности“ (Титоне 1985: 80).

кови информационни потоци, които трябва да бъдат обработени² (Коста 2017: 20).

За разлика от писмения говоримият език не разполага с празни пространства, които да разделят думите. По тази причина, ако се вслушаме в песен на непозната за нас реч, трудно ще разграничим къде свършва дадена дума и къде започва следващата. Този пример ни дава представа пред какво са изправени кърмачетата, когато се налага да сегментират говора на своите родители. В началото те чуват само „щракания“ с уста, които следва да дешифрират. На всички човешки езици вероятността две срички (или фонемни) да следват една след друга (транзитивна вероятност) е възможна по-скоро вътре в самата дума, отколкото между лексикалните цялости. Например на испански вероятността сричката „ра“ да бъде следвана от „la“ е много по-голяма, отколкото „bras“ да бъде следвана от „que“. Дженифър Сефран и нейните колеги от Университета в Рочестър (САЩ) провеждат изследване, резултатите от което сочат, че кърмачетата на 8-месечна възраст са способни да осъществяват подобен вид изчисления и да предвиждат реда на сричките в монотонната „звукова наденичка“, която чуват по време на експеримента. Установява се какви са фонологичните маркери, които използват, за да намерят смисъл в звуковата последователност, а именно: те разчитат на често срещаните комбинации от фонемни, представени в даден език – фонотактика³ (Коста 2017: 26).

Бebetата билингви също трябва да нарежат тези „звукови наденички“, но те принадлежат на два различни езика. В изследване, проведено в град Триест (Италия) и публикувано в *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Марсела Пеня и нейните сътрудници изучават мозъчната активност при новородени (между 2-рия и 5-ия ден от раждането им), подложени на речева дейност по време на сън. Възпроизвеждани са два вида сигнали – приказка, прочетена от женски глас, и същият разказ, но пуснат на аудиозапис отзад напред. Оказало се, че новородените реагират на разликата между двата сигнала. Мозъчната активност е измервана на базата на нивото на консумация

² „Успехите, постигнати от детето от 8-ия до 18-ия месец от раждането му са много по-важни и значими от всички останали в живота на човека“ (Уайт 1975: 129 – 130).

³ „Детето се подготвя, от една страна, да възприема речеви звукове, да ги разграничава и класифицира, за да е в състояние да овладее отделните звукови единици (сегменти), наред с комбинациите помежду им (фонотактика) и супрасегментните особености (ударение, интонация, темп, паузи) на езика на обкръжението“ (Стоянова 2014: 35).

на кислород от мозъка, което било в нормите при първия речеви акт и се повишавало при втория. Тази активност е представена в лявото полукълбо (свързано с езиковата компетентност) при възприемането и на двата вида реч – права и обратна. Данните доказват, че детето се ражда с мозък, вече способен да идентифицира и интерпретира езикови сигнали (Пеня 2008: 14222).

Някои други проучвания сочат дори още по-интересни резултати при новородените – няколко часа след раждането си те вече могат да разграничават два езика, дори никога преди това да не са ги чували. Например новороденото от испаноезична майка може да различи японски от турски. Посредством разнообразни изследователски техники бива доказано, че способността на кърмачетата да диференцират езици от различни езикови семейства, се появява много рано. Това умение се развива на един по-късен етап, ако се отнася до родствени езици. (На четиримесечна възраст кърмачетата са способни да различат испански от каталански.) Научните експерименти доказват, че този процес не протича по един и същи начин при бебетата моно- и билингви. Първите се ориентират по-бързо към даден звуков поток, ако бива възпроизвеждан на майчиния език за сметка на чужд, докато при билингвите се наблюдава точно обратният процес – вниманието им се насочва изначално към непознатата реч. Все още няма официална теза относно причините за този феномен. Една от възможните хипотези гласи, че двуезичните кърмачета са в процес на оценяване на това кой от двата родни за тях езика слушат, което може да се окаже и причината за забавянето при ориентацията им. И все пак същественото тук е, че и при едноезичните, и при двуезичните кърмачета способността да диференцират езикови кодове е налице (Коста 2017: 30 – 35).

Човек възприема почти по автоматичен начин едновременно аудио- и визуална информация. Това явление може да бъде самостоятелно изследвано от всеки желаещ посредством т.нар. McGurk Effect. В YouTube може да се проведе собствен експеримент, за да се установи връзката. Между четвъртия и шестия месец след раждането си кърмачетата са способни да различават френски от английски например, и то на видеозаписи без звук. Тази способност се запазва до осмия месец при бебета билингви, но не и при монолингви. Счита се, че константното двуезично облъчване успява да засили и удължи във времето умението на най-малките да се фокусират върху артикулационните движения на устните. Четиримесечните билингви се съсредоточават за по-дълъг период върху устата на говорещия от едноезичните. Нещо повече – тези от тях, чиито родители са носители на ис-

пански и каталански например, умеят да различават визуално включително и други два езика, на които не са били изложени преди това (френски и английски), а техните връстници, монолингвите, не са способни на подобен вид диференциация⁴ (Коста 2017: 38 – 39).

Интелигентността се увеличава много по-бързо в началните години от живота и тук особено влияние оказва обучението не само по говорене, но и по четене на два езика. Тези два процеса могат да бъдат считани за фундаментални за бъдещото развитие на детето. През 1976 година след публикуването на няколко докторски дисертации по приложна психология, защитени в Римския университет и основани на проекти за ранно обучение по четене в италиански детски градини, се стига до следните изводи: а) децата са способни да се научат да четат още на 3-годишна възраст, б) интелектуалният напредък може да бъде обяснен с правилното обучение по четене, в) четенето може да се преподава в детската градина от квалифицирани преподаватели (Титоне 1984: 83). В статията си *Ранното обучение по четене на два езика* Ренцо Титоне, цитирайки Андерсон, отбелязва още, че ако едно дете монолингва напредва по-бързо, след като се научи да чете в предучилищна възраст, то е възможно при връстника му билингва да се получи двойно ускорение. След проведен експеримент с дете, изложено едновременно на английски и корейски, се стига до извода, че ранното обучение по четене на двата езика подпомага двупосочната му адаптация не само от лингвистична гледна точка, но и по отношение на двете различни култури⁵ (Титоне 1984: 83 – 84).

Как билингвизмът „извайва“ мозъка?

Придобиването на всеки вид знания и умения може да има ефект върху нашия мозък. Да учим, е възможно именно поради пластичността на този орган, който предполага създаването на нови връзки между невроните вследствие на складирането на нова информация. Учим се цял живот, но овладяването на един език ни дава възможността да абсорбираме два вида информация: от една страна – научаваме лексикалните единици – речниковия запас, а от друга – усвоява-

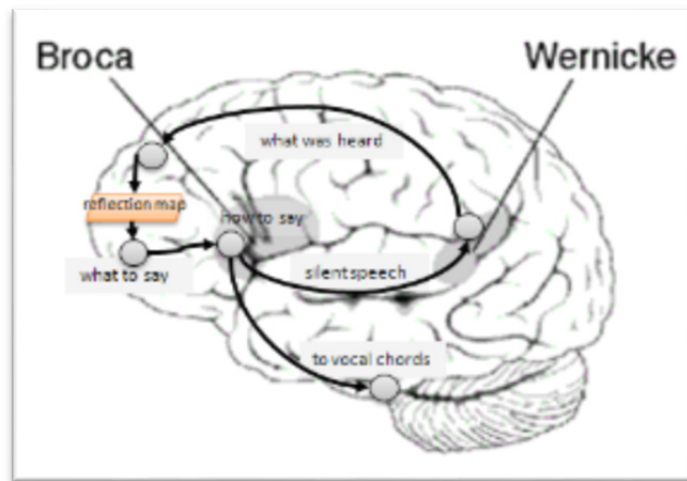
---

⁴ Ако вземем за отправна точка интелигентността, постигната на 17 години, констатираме, че индивидът е развил 50% от мисловните си способности от момента на зачеването до 4-годишна възраст. – Бенджамин Блум, 1964 (Титоне 1984: 83).

⁵ За да бъдеш завършен билингва, не е необходимо единствено да знаеш двата езика; трябва също да се отнасяш адекватно към двете култури (Титоне 1984: 83).

ме граматичните правила и процеси, свързани с тяхното комбиниране – синтаксиса (Коста 2017: 138 – 139).

Благодарение на техниките на картографиране и посредством електростимулация на мозъка при двама пациенти билингви компетентността и на двата езика е локализирана в латералния кортекс на доминиращото мозъчно полукълбо. И в предния, и в париеталния кортекс съществуват области, които принадлежат само на един от езиците. Отчасти всеки от тях е представен в различни области на мозъка. При повечето индивиди кортикалните езикови зони включват дялове от лявото полукълбо (зоните на Вернике и на Брока – Фиг. 1), заобикалящи силвианската (страничната) бразда, и по-конкретно задния долен дял на фронталния лоб и задния темпорален лоб (Оджеман, Уитъкър 1978: 409).

Фигура 1. Дялове на кортекса – зони на Брока и Вернике.
Лингвистична обработка, произношение и възприятие

Тимъти Лукас и неговите сътрудници от Вашингтонския университет публикуват в *Journal of Neurosurgery* картографски изображения на мозъците на 25 двуезични пациенти. При същото изследване се разглежда и мозъчната дейност при възрастни (117) и деца (11) монолингви и резултатите биват сравнени с тези на билингвите (Лукас 2004: 448). Първият и вторият език са сходно представени в кортекса, но се наблюдават значителни различия при анатомичната дистрибуция. Билингвите разполагат със седем зони от перисилвианската бразда, при които дяловете на втория език са по-слабо представени в сравнение с тези при монолингвите. Интерпретацията на данните от това изследване се допълва от три заключения: а) съществува опреде-

лено функционално разграничение при кортикалното разпределение на езиците, което поражда необходимостта от картографиране; б) наблюдават се различия при организацията на мозъчните дялове, които отговарят за всеки от езиците; принадлежащите ексклузивно на втория език зони са разположени в задния темпорален лоб и в парие-талния лоб; в) първият език е до голяма степен еднакво представен и при двата вида пациенти, т.е. научаването на втори език не видоизменя значително кортикалната репрезентация на първия. От друга страна, при двуезичните индивиди се отчитат ограничени зони на наличие на втория език, предназначени за първия (Лукас 2004: 449 – 457).

Функционалната неврокартина наред с експерименталните познавателни методи са изключително полезни при установяване на функционалната специализация като принцип на мозъчната организация при човека. Активационните техники на позитронно-електронната томография (PET) и картината от функционалния магнитен резонанс създават достъп с цел установяване на мястото на регистрирания на протичането на кръвта в мозъка, свързана с умствените процеси. Тези изследвания отварят вратите на „нова ера“ в проучванията на езиковата организация при здрави индивиди. Изследванията на неврозаснемането при билингви и полиглоти позволяват да се открие потенциалът на разнообразни променливи, като възраст при усвояване на езика, степен на владееене, ниво на външно езиково влияние, доминантност на майчиния език при функционалното мозъчно картографиране за многоезичието. Последните проучвания сочат, че степента на усвояване и излагането на постоянно външно езиково влияние са по-важни дори от възрастта като определящ фактор при мозъчната репрезентация на езиците при билингви и полиглоти. Нарастващата езикова компетентност, изглежда, е пряко свързана на невронно ниво с участието на общата мрежа в специализираните езикови мозъчни дялове (Абуталеби 2001: 179).

Структурни промени в мозъка

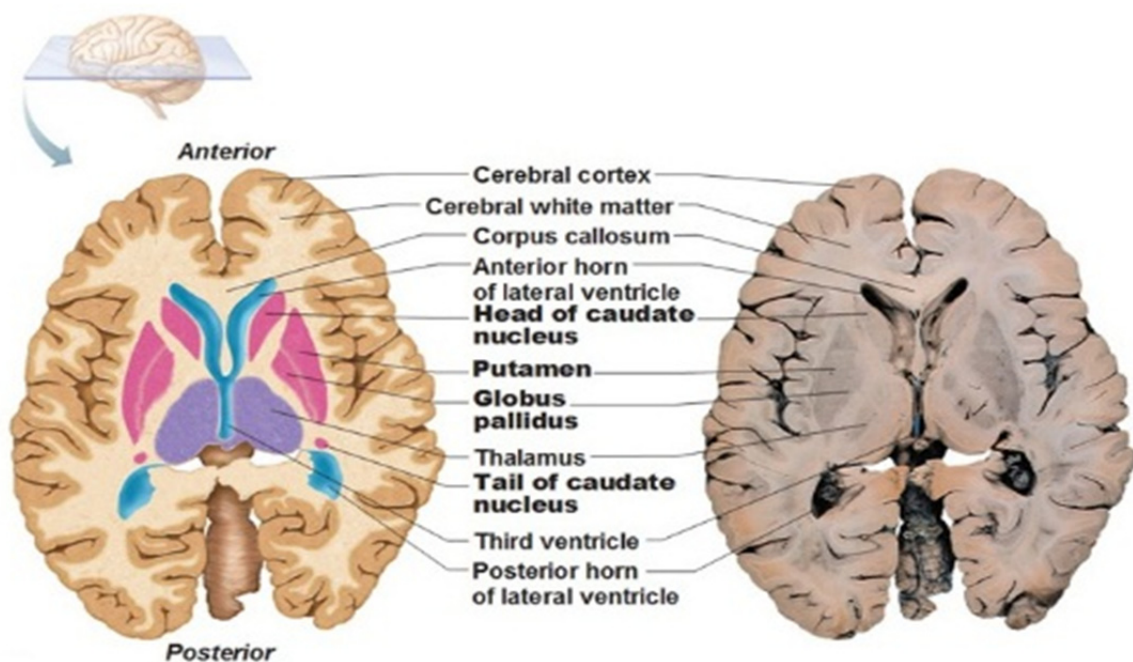
Както беше споменато в началото на нашето изложение, билингвизмът провокира не само функционални, но и структурни мозъчни промени. Измененията от този тип се отнасят предимно до плътността и обема на сивото и бялото вещество в мозъка. Плътността на сивото вещество се разглежда като броя на невронните телца и синапсиса в определено пространство на церебралната кора. Що се отнася до бялото вещество – това са нервните влакна (фибриите), покрити с миелин, който от

своя страна има функцията на „изолатор“ и позволява на нервните импулси да бъдат предавани по надежден начин (Коста 2017: 142).

В кратко комунике, публикувано от *Nature Publishing Group*, се изказва тезата, че плътността на сивото вещество в левия долен парие-тален кортекс се увеличава след научаването на втори език. Също така степента на структурна реорганизация в тази област бива модулирана от нивото на компетентност на езика, както и от възрастта, на която е бил усвоен. За проучването е използвана целенасочена обективна техника на целия мозък, позната като воксел базирана морфометрия (VBM). Проучена е структурната пластичност при едноезични и двуезични (английски и италиански) здрави индивиди, десничари. Изследвани са разликите между тях, като за целта са подложени на тестовете 25 монолингви, 25 „ранни“ билингви, които са научили втория си език преди 5-годишна възраст (и са го практикували регулярно), както и 33 „късни“ билингви, придобили знанията си върху втория език между 10- и 15-годишна възраст (и са го употребявали ежедневно поне в продължение на 5 години). Воксел базираната морфометрия показва, че плътността на сивото вещество в долния парие-тален кортекс е повишена при билингвите в сравнение с монолингвите. Тази тенденция се наблюдава в значителни граници в лявото полукълбо, но също така е представена и в дясното. Повишаването е сравнително еднакво както при „ранните“, така и при „късните“ двуезични индивиди, като при „ранните“ ефектът е по-голям в лявото полукълбо. При изследването е установена пряка връзка между мозъчната структура, степента и възрастта на усвояване на езика. VBM сочи, че степента на овладяване на езика взаимодейства с плътността на сивото вещество в зоната на левия долен парие-тален кортекс. При билингвите се наблюдава повишаване на плътността на сивото вещество в левия долен парие-тален кортекс, когато се засилва езиковата компетентност върху втория език. От друга страна, с нарастването на възрастта на усвояване на езика се наблюдава обратният процес – плътността на сивото вещество в тази зона намалява (Мечели 2004: 757). Пластичността на определени церебрални дялове (Фиг. 2) се отразява не само при овладяването на нови думи, но и при звуковете, до степен, при която полиглотите разполагат с по-голяма плътност на сивото вещество в зоната, отнасяща се до артикулацията и фонологичните процеси – левият путамен (Коста 2017: 143).

При проучване на мозъчната структура на каталано- и испаноезични билингви се установява, че големината на лявата извивка на Heschl (подпомагаща кръвоснабдяването на горнолатералната повърхност на хемисферата) е увеличена в сравнение с тази на монолингви-

те както що се отнася до сивото, така и до бялото вещество. Този дял е свързан с фонологичната компетентност. Днес е известно, че зоните, които включват базалните ганглии и таламуса, са в пряка зависимост с артикулацията на звуковете. Двуетичните индивиди подлагат тези церебрални структури на извънредна работа, тъй като трябва да произнасят по-голямо количество звукове. По отношение на бялото вещество проучванията не са достигнали до детайлни категорични заключения. Докато някои изследвания показват промени при мазолестото тяло (влакната, които свързват двете мозъчни полукълба), то други посочват разлики при аркуатния фастикул или други мозъчни фибри (Коста 2017: 145, 146).

Фигура 2. Базални ганглии – церебрален кортекс, сиво вещество, бяло вещество, нуклеус каудатус (опашатото тяло), путамен, таламус

Лингвистичен контрол

Първоначалните експерименти върху това как билингвите упражняват контрол над речта, не дават ясни отговори на поставения въпрос, защото биват активирани едни и същи церебрални дялове без оглед на използвания език. В изследването си, публикувано в *Science Magazine*, екип от учени достига до извода, че невронните отговори в левия нуклеус каудатус (опашатото тяло) са чувствителни на промените в езика или относно значението на думите. Този ефект е наблюдаван при немско-английски и японско-английски билингви. Результа-

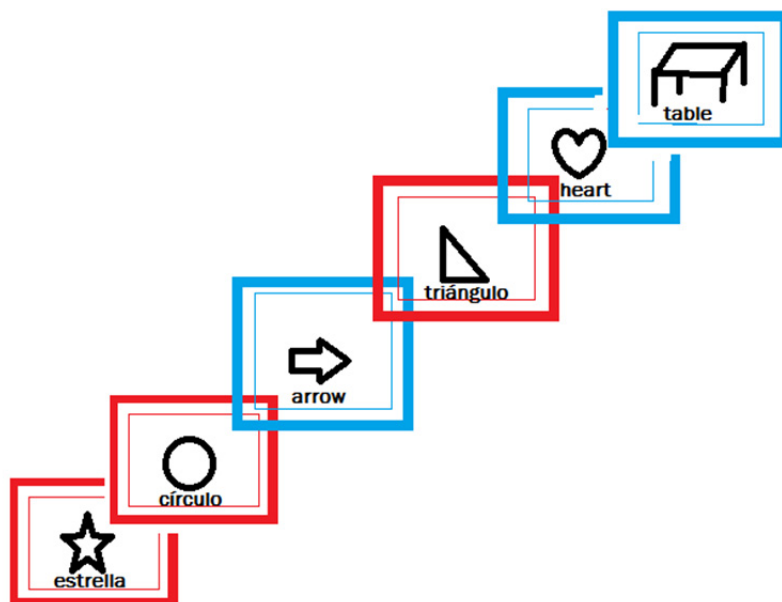
тите сочат, че лявото опашато тяло играе универсална роля за контрола на езика, който подлежи на употреба. Този дял от мозъка осъществява лексикално-семантичния контрол както при монолингви, така и при многоезични индивиди (Криниън 2006: 1537).

Компетентните билингви приличат на истински жонгльори – според комуникативната ситуация те успяват да проведат разговора на езика, на който желаят, без видими затруднения, нито мащабни интерференции. Промяната на кода изисква определени граматични ограничения и затова не може да се счита за резултат от грешка при лингвистичния контрол (или поне не и при по-голямата част от случаите). Разговорите между двуезични индивиди, макар и всеки от тях да владее напълно и двата езика, понякога изглеждат парадоксални, защото често се наблюдава промяна и алтернация на кода. Всъщност затруднението се появява тогава, когато решим да сменим лингвистичния код, а сме привикнали да водим разговор с даден човек на определен език. С други думи, оказва се по-лесно да прескачаме от един език на друг по време на разговори с различните събеседници (дори да става дума за един и същи дискурс), отколкото да променим езика, на който обичайно разговаряме с някого. Този и други подобни феномени, свързани с промяната на кода, могат да се онагледят чрез следния експетимент: на група билингви (владеещи английски и испански) се представят рисунки на предмети, чиито наименования трябва да изкажат на висок глас, „жонглирайки“ между двата езика. Картинките се появяват съответно със синя или с червена рамка. При смяна на цвета на рамката участниците трябва да променят и езиковия код, например: синьо – испански, червено – английски. Съществуват и повторения на цветовете, наречени „упражнения по повторение“, тъй като езикът остава същият. (Този експетимент може да бъде реализиран по време на учебен час с компетентни по чужд език младежи.) Резултатите са от особено значение. Оказва се, че участниците се справят по-бързо, когато езикът се повтаря (Фиг. 3). Интересното в случая обаче е, че усилието, което полагат билингвите, за да сменят езика, е асиметрично – наблюдава се по-висока степен на заетост на мозъка в посока към доминиращия език, отколкото при по-слаба компетентност (дори тя да е незначителна). Иначе казано, по-трудно е да променим кода на това, което ни се струва по-лесно (Коста 2017: 84 – 95).

Може да се каже, че въпросите, свързани с усвояването и контрола на даден език при билингвите, са в процес на задълбочено изучаване в академичните среди от последните години. Все още обаче не може да се обрисова ясна картина по тази тема, но това, което се знае,

е, че този контрол има колатерални ефекти при развитието на много други познавателни процеси (Коста 2017: 96).

Фигура 3. Примерна схема на експеримент с промяна на езиковия код при билингви (английски и испански).

При смяна на цвета на рамката следва и промяна на кода

Изводи

1) На около 6-месечна възраст кърмачетата вече разполагат с комплексни познания за езика и за думите, а ранното обучение по четене на два езика при деца на 3-годишна възраст играе важна роля за бъдещото им интелектуално развитие.

2) За езиковата компетентност отговаря лявото мозъчно полукукло. При използване на два езика от билингвите се наблюдават увеличаване на плътността и количеството сиво вещество (в долния париеален кортекс), както и изменения в бялото вещество. За промяната и контрола на езиковия код при билингвите основна роля играе левият нуклеус каудатус (опашатото тяло).

3) Определящи фактори за лингвистичната мозъчна репрезентация са: степента на владеене на езика, нивото на външно езиково влияние, възрастта на усвояване и доминиращата компетентност на един от двата езика.

ЛИТЕРАТУРА

- Абуталеби 2001:** Abutalebi, J., Cappa, S. F., Perani, D. The bilingual brain as revealed by functional neuroimaging. // *Bilingualism: Language and Cognition*. August, 2001, Vol. IV, Issue 02, 179 – 190, <http://journals.cambridge.org/abstract_S136672890100027X> (3 November, 2017).
- Коста 2017:** Costa, A. *El cerebro bilingüe. La neurociencia del lenguaje*. Barcelona: Capellades, 2017.
- Криниън 2006:** Crinion, J., Turner, R., Grogan, A., Hanakawa, T., Noppeney, U., Devlin J. T., Aso, T., Urayama, S., Fukuyama, H., Stockton, K., Usui, K., Green, D. W., Price, C. J. Language Control in the Bilingual Brain. // *Science*. June, 2006, Vol. 312, №9, 1537 – 1540, <www.sciencemag.org> (19 November, 2017).
- Лукас 2004:** Lucas II, Timothy H., M.D., McKhann II, Guy M., M.D., Ojemann, George A., M.D. Functional separation of languages in the bilingual brain: a comparison of electrical stimulation language mapping in 25 bilingual patients and 117 monolingual control patients. // *Journal of Neurosurgery*. September, 2004, Vol. 101, №3, 449 – 457, <<http://thejns.org/doi/abs/10.3171/jns.2004.101.3.0449>> (1 November, 2017).
- Мечели 2004:** Mechelli, A., Crinion, Jenny T., Noppeney, U., O’Doherty, J., Ashburner, J., Frackowiak, Richard S., Price, Cathy J. Structural plasticity in the bilingual brain. Proficiency in a second language and age at acquisition affect grey-matter density. // *Nature*. 14 October, 2004, Vol. 431, 757, <www.nature.com/nature> (31 October, 2017).
- Оджеман, Уитъкър 1978:** Ojemann, G. A., Harry A., Whitaker, A. The Bilingual Brain. // *Arch Neurol*. Chicago, July 1978, Vol.35, № 7, 409 – 412, <<https://jamanetwork.com/journals/jamaneurology/issue/35/7>> (25 October 2017).
- Пеня 2008:** Peña, M., Mehler, J., Coggi, S., Macagno, F., Gervain, J. The neonate brain detects speech structure. // *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. USA, 16 September, 2008, Vol. 105, №37, 14222 – 14227, <<http://www.pnas.org/content/105/37/14222.full>> (30 October, 2017).
- Стоянова 2014:** Стоянова, Ю. *Овлавяване на втори език: проблеми на теорията и практиката (Littera et Lingua Series Dissertationes 6)* [Stoyanova, Y. Ovladyavane na vtori ezik: problem na teoriyata i praktikata.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

- Титоне 1984:** Titone, R. Early bilingual growth: an objective of basic education. // *The International Schools Journal*. London, 1984, № 7, 7 – 16.
- Титоне 1985:** Титоне, Р. Ранното обучение по четене на два езика. [Titone, R. Rannoto obuchenie po chetene na dva ezika.] // *Перспекти-ви*. София, 1985, том. XV, № 1, 79 – 87.
- Тънмър, Михил 1984:** Tunmer, W. E.; Myhill, M. E. Metalinguistic awareness and bilingualism. // Tunmer, W. E., Pratt, C., Herimann, M. L. // *Metalinguistic Awareness in Children*, Berlin: Springer-Verlag, 1984, 169 – 187.
- Уайт 1975:** White, B. *The first three years of life*. New Jersey: Prentice-Hall, 1975.

БИЛИНГВАЛНАТА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ В ПАРАДИГМАТА НА КОМУНИКАТИВНАТА ГРАМАТИКА

Вехбие Балиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

THE BILINGUAL LINGUISTIC IDENTITY IN THE PARADIGM OF THE COMMUNICATIVE GRAMMAR

Vehbie Balieva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

In the conceptual frame of communicative grammar and with the help of elements of cognitive linguistics, the article argumentatively presents a methodology for mastering Bulgarian as a second language. The main idea is to get bilingual children aged 5–6 years to become proficient in a second language through the use of frame scripts, frame scenarios and games. An exemplary frame script titled *Holidays* and the corresponding to it frame scenarios *Personal Holiday* and *Special Holidays* are developed, as well as appropriate games needed in order to realize these.

Key words: *communicative grammar, cognitive linguistics, second language, frame script, frame scenario, game*

Уводни думи

Моделът на билингвалната езикова личност на 5 – 6-годишното дете, който е разгледан подробно в друго изследване (Балиева 2016: 333 – 338), може да служи като отправна точка при изграждането на методическа система, подчинена на принципите на комуникативната граматика за преподаването и за усвояването на българския език като втори. Всеки език, усвояван след езика, на който детето се е научило да говори, се разглежда като втори.

Целта на това изследване е да представи в относително нова релация комуникативната граматика и когнитивната лингвистика. И двете научни направления залагат на функционалното начало, затова смятаме за подходящо да се търси взаимовръзка между фреймовия и

концептуалния анализ като инструментариум на когнитивната лингвистика и парадигмата на комуникативната граматика. Това може да подпомогне усвояването на българския език като втори от 5 – 6-годишните деца от турската лингвокултурна общност в България.

Комуникативната граматика и билингвалната езикова личност

В статията си *Функционализъм и комуникативна граматика* Стоян Буров и Лилия Бурова правят обзор на парадигмата на комуникативната граматика и представят базови публикации в това направление: на Джефри Лийч и Ян Свартвик, изследващи английския език; на Улрих Енгел и Роземария Тертел, като изследователи на немския език; спират вниманието си на проучването на руския език, направено от Галина А. Золотова, Надежда К. Онипенко и Марина Ю. Сидорова; запознават с изследването на Мария Костова за българския език (вж. Буров, Бурова 2014, [http](#)).

Авторите подчертават, че самото понятие *комуникативна граматика* не е съвсем ясно дефинирано в лингвистиката (нито в България, нито в чужбина). Затова извеждат четири базови тезиса, които очертават **концептуалната рамка на комуникативната граматика** и задават русло на изследователските дирения в тази насока (вж. Буров, Бурова 2014, [http](#)):

1. Комуникативната граматика е граматика (а не „граматика“ на комуникацията¹).
2. В структурно отношение тя е подчинена на комуникативния принцип в организацията на обучението.
3. Описанието на граматическия строй е функционално ориентирано, а систематиката на материала е според комуникативните потребности на обучаемите.
4. Нейната основна цел е да формира у обучаемите умения и навици да построяват и употребяват правилни в граматическо отношение и уместни в комуникативно отношение изказвания.

За да бъдат приложени, тезисите трябва да бъдат подробно анализирани и съотнесени към разглежданата от нас проблематика. Ст. Буров и Л. Бурова представят множество употреби на термина *гра-*

---

¹ Тук авторите визират книгата на Боримир Кръстев „Грамматика на комуникацията (Функционално описание на българския език с оглед на изучаването му от чужденци)“, като се разграничават от виждането на Б. Кръстев за водеща роля на комуникацията, но без конкретна граматическа систематика.

матика и аргументирано застават на позицията, че *комуникативната граматика в същността си е граматика*. Така те отстояват **първия тезис** – каквито и да са комуникативните потребности на говорещите, каквито и да са условията, при които се осъществява комуникацията, първостепенна е ролята на граматически правилните конструкции и усвояването на умения за съставянето им. Само така комуникативната граматика би могла да осъществява основната си функция – да подпомага усвояването на знания и умения (от учещите втори език) за изграждане на правилни в граматическо отношение изказвания. Това е важна отправна точка за създаването на методика и методически пособия, с чиято помощ да се овладява българският език като втори в предучилищна възраст – граматичното начало е базово, независимо че се осъществява приоритетно чрез комуникацията.

Що се отнася до **втория тезис**, който извеждат авторите, е важно да се споменат няколко основни положения, залегнали в съвременното обучение по език (първи, втори). Ясно трябва да се разграничават ареалите на действие на комуникативния принцип и на комуникативния подход.

Утвърдена дидактическа максима е, че *принцип* и *подход* не се препокриват, макар да се употребяват от някои изследователи като взаимно заменяеми. Да бъде съобразено обучението по език с **комуникативния принцип**, означава в рамките на обучението да се използват *задачи с конкретна комуникативна цел*. Това обикновено е свързано с наличието на определени диалози, чрез които става представянето или затвърждаването на усвояваната в урока лексика и/или граматика.

Комуникативният подход се залага в цялостната организация на обучението и всички нейни елементи – преподаването, усвояването, учебните пособия, методическите ръководства. Както посочват и самите автори – той се базира на трите **П**: **Поднасяне** на материала, **Практикуване** на материала и **Продукция** (употреба на материала в реална речева среда). Т.е. комуникативният подход в обучението по език е свързан с това – винаги да се търси практическата необходимост и приложимост на усвояваното учебно съдържание – лексикално и граматично: **А) при неговото представяне** (да се търсят реални, често срещани житейски ситуации, които биха предизвикали комуникация, изискваща точно тези знания); **Б) при неговото практикуване** (адресатът и адресантът да имат допирни точки, за да има за какво да комуникират) и **В) при неговата употреба** (да има ясно изразена комуникативна цел, зад която стои комуникативно намерение).

С други думи, комуникативната граматика залага на комуникативния принцип, но по-важен за нея е комуникативният подход. При реализацията на учебните единици се следи за спазването на принципа, а при изработването на цялата система на обучение – за съблюдаването на подхода.

В основата на **третия тезис** е залегнала идеята на Ст. Буров за функционалната парадигма на граматиката по принцип и на комуникативната граматика – в частност. Така въз основа на очертаваните разлики между формалната и функционалната парадигма в лингвистичните изследвания, направени от Саймън Дик, както и базирайки се на монографичното изследване *Лингвистична прагматика* на Стефана Димитрова, Ст. Буров и Л. Бурова извеждат следната йерархизация на езиковите равнища:

формална парадигма	Функционална парадигма
Синтаксис	Прагматика
Семантика	Семантика
Прагматика	Синтаксис

Изключително важно е уточнението, което правят двамата автори: „Във формалната парадигма изследванията вървят приоритетно от формата към значението и оттам – към употребата; във функционалната парадигма се изучава преди всичко употребата, чрез нея – значението и накрая – формата. Така семантиката и при единия, и при другия подход заема средишно положение, но в първия случай става дума за семантика на изреченията, а във втория – за семантика на изказванията“ (Буров, Бурова 2014, [http](#)).

Ако се съотнесат йерархизацията на езиковите равнища от гледна точка на функционалната парадигма и изведената структура на билингвалната езиковата личност от гледна точка на когнитивния подход, се вижда, че те съвпадат. На практика моделът на езиковата личност е конкретизация на йерархизацията (Табл. 1).

Таблица 1. Връзка между функционалната парадигма на комуникативната граматика и билингвалната езикова личност

ФУНКЦИОНАЛНА ПАРАДИГМА	БИЛИНГВАЛНА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ
Прагматика	Фреймово равнище (картина на света)
Семантика	Концептуално равнище (концептуална картина на света)
Синтаксис	Езиково равнище (езикова картина на света)

Това схематизирано представяне, в което най-високата позиция заема прагматиката, отговаря на тезата, че комуникативната граматика по същество е подчинена на релацията *прагматика – граматика*, а не на *граматика – прагматика*. Така комуникативната граматика може да бъде определена като комуникативно-прагматично ориентирана, защото „[...] в комуникативните граматика приоритет имат потребностите на комуникацията и комуникантите, те изискват и налагат неконвенционален, иновативен подход към граматическата система, като подчиняват организацията на граматичните обекти на своите нужди“ (вж. Буров, Бурова 2014, <http>).

От гледна точка на комуникативната граматика първично е комуникативното намерение. За да бъде реализирано от децата, то трябва да бъде „облечено“ в езикови средства (думи и граматични категории), а на следващ етап – и в практически умения за употребата на езиковите средства с оглед на комуникативната ситуация и на комуникативното намерение. С други думи, в центъра първо се поставя комуникативното намерение и около него се подреждат лексиката, граматиката и социокултурната информация, така че детето да успее да го осъществи. Този е начинът да се реализира т.нар. от Ст. Буров и Л. Бурова неконвенционален подход; това е средството да се подчинят граматическите обекти на конкретните нужди на детето. Така биха могли да се изпълнят зададените от последния (**четвърти**) тезис насоки – децата да употребяват правилни в граматическо отношение и уместни в комуникативно отношение изказвания.

Такава трябва да бъде основната разлика при планирането на методическите единици на комуникативната граматика и на урочните единици в традиционното обучение по език. Водеща да бъде комуникативната задача, а не материалът, който е заложен за усвояване в учебното разпределение. Макар и с помощта на комуникативния подход, традиционната методика на преподаването на език поставя в центъра на обучението усвояването на определена лексика и граматика и я реализира посредством конкретни комуникативни задачи в ситуативни или сюжетно-ролеви игри. Ако приемем, че водеща роля има комуникативната задача, която детето трябва да реши (както постулира комуникативната граматика), нейното решаване трябва да доведе и до усвояването на определена лексика и граматика.

Овладеяването на българския език като втори в парадигмата на комуникативната граматика и с помощта на когнитивната лингвистика

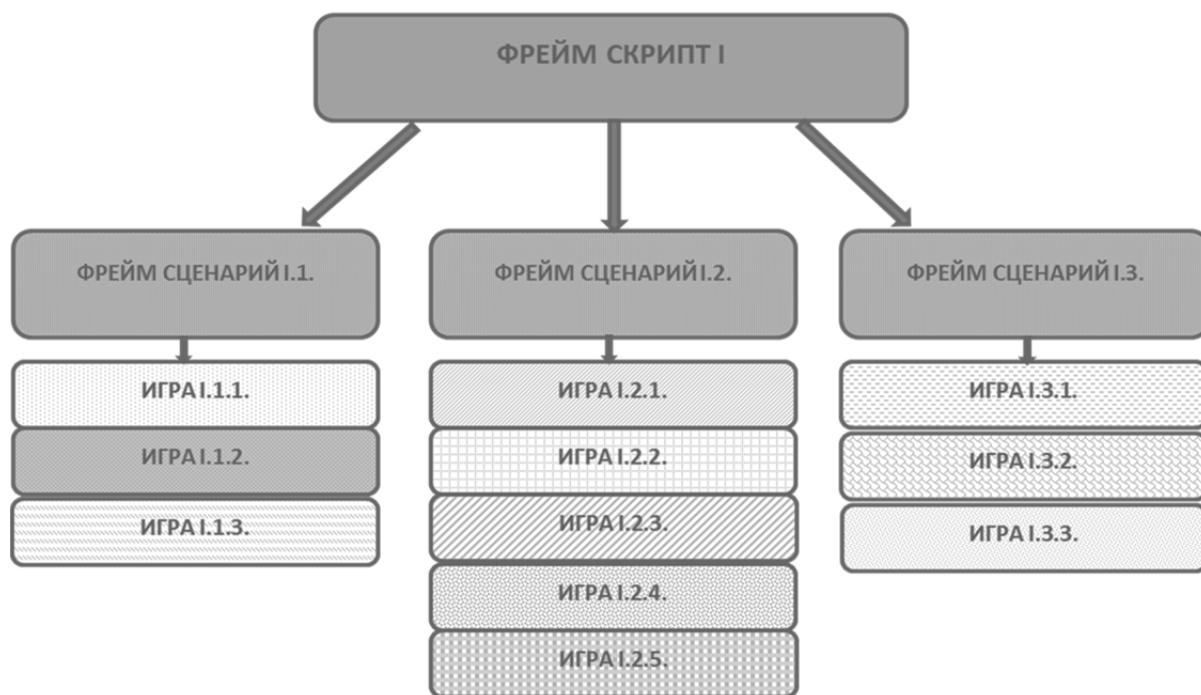
Интересен подход в чуждоезиковото обучение прилагат две изследователки – Олга В. Белякова и Наталия В. Моторина. Те използват концептуален и фреймов анализ за целите на обучението по английски език.

О. В. Белякова предлага лингвокултурни сценарии. Лингвокултурния сценарий тя определя като модел на културно обусловено знание за някаква типова ситуация и го разглежда като единство на културния и на езиковия аспект при усвояването на чужд език. Белякова определя сценария като „динамическа разновидност на фрейма“ (Белякова 2007: 7 – 8). Разработва структура на лингвокултурния сценарий; формулира принципи, които стоят в основата на формалното му представяне; извежда изисквания, на които трябва да отговаря структурата на такъв сценарий. Освен *динамично начало*, което се изразява във вътрешния ход на мислите и логическото им изложение, композицията на сценария според нея има и *статично начало* – локализация на основните и допълнителните компоненти. Изследователката представя разглежданата в лингвокултурния сценарий ситуация като последователност от взаимно свързани и взаимно обуславящи се сцени, в които присъстват *актанти* (действащи лица) и *сирконстанти* (условия и обстоятелства, при които протичат действията). И тъй като по същество лингвокултурният сценарий е разглеждан от Белякова като хранилище от данни за дадена ситуация и като програма за осъществяването ѝ, тя представя сценариите във вид на композиционно-структурни блокове. Те приличат на матрьошка по вертикалата и на разклоняващо се дърво по хоризонталата (вж. Белякова 2007).

Н. В. Моторина работи по сходен модел. Тя разработва лингвокултурни скриптове (*При лекаря; Посещение на ресторант* и др.) и поставя акцента върху прагматичната им страна. Моторина се позовава на редица сериозни изследвания – на културните скриптове на А. Вежбицка; на ключовите идеи на А. Д. Шмельов; на алгоритмичния модел на културните сценарии с когнитивни елементи на В. М. Савицки и А. Е. Плеханов; на лингвокултурните скриптове като единици на дискурса на В. И. Карасик – и дава свое определение на лингвокултурния скрипт. Той е ценностно маркирана, поведенчески алгоритмизирана, етнически детерминирана и вербално и невербално изразяваща се последователност от комуникативни стъпки, формираща узуса на определена комуникативна ситуация (Моторина 2013: 14).

Определението на Наталия Моторина за лингвокултурен скрипт е изчерпателно и подплатено с достатъчно емпиричен материал, който доказва наличието на тези четири елемента в скрипта. Становището на Олга Белякова за лингвокултурен сценарий също е добре разработено и подкрепено с доказателствен материал. И двете изследователки поставят в основата на скриптовете и на сценариите фреймове, конкретизирани в концепти. Това се доближава максимално близо до идеята за действияния характер на фреймовете, развивана от нас. По-сполучливо е обаче *скриптът* и *сценарият* да се разглеждат не като два различни *варианта*, а като два *елемента* от фрейма.

Приемаме виждането на Марвин Мински, според когото фреймът има две нива със слотове. Терминалите на горния ред са запълнени с инвариантни елементи или с константни величини (елементи, които присъстват в почти всяка ситуация), а на долния ред има слотове, които се запълват в конкретната ситуация, защото съдържанието им е вариативно и има променливи величини (вж. Мински 1979). Ако на горния ред на фрейма терминалът е *скрипт*, а слотовете на долния му ред са *сценарии*, ще се получи моделът, представен на Фиг. 1. В този модел нагледно е представена идеята ни, че фреймът има инвариантни и вариативни елементи, които могат да се реализират в езиковото обучение чрез *фрейм скриптове* и *фрейм сценарии*, структурирани на базата на концептуалната рамка на комуникативната граматика.

Фигура 1. Структура на фрейм скрипт

За целите на обучението първоначално се изгражда фрейм скрипт, който има фиксирани елементи за усвояване. Той се актуализира чрез включването на блокове с различно съдържание – фрейм сценарии. От своя страна фрейм сценарият се реализира чрез игри.

Фрейм скриптът е константното начало – в него се съдържат базови данни за комуникативната ситуация. Фрейм сценариите имат относително устойчиви характеристики и съдържат знания, умения и опит, които езиковата личност има от сходни ситуации. Те са необходимият ѝ минимум, за да се ориентира в непознатата ситуация; базата, от която тръгва, за да реши учебната задача. Реализацията им зависи от конкретното измерение на ситуацията в съзнанието, в мотивацията и в поведението на личността, както и от конкретните условия. При децата в предучилищна възраст играта, която е най-променящата се и взаимнозаменяема част в модела, е естественият начин да се случи това.

Предварително се вземат под внимание и се описват всички елементи на фрейм скрипта. Фрейм сценариите също трябва да бъдат предварително уточнени, разработени и описани, за да бъде по-голям ефектът от използването им. Игрите като методически прием имат функцията да „материализират“ сценария, като представят, разширяват и развиват знанията и уменията на детето да комуникира на втория език.

Във *фрейм скрипта* се фиксират граматиката, лексиката, социокултурните знания и комуникативно-прагматичните умения, които детето задължително трябва да усвои във връзка с дадена тема. Във *фрейм сценариите* се планират последователността и начинът за постигане на заложените цели. В игрите това се реализира, като децата са провокирани, насочвани и насърчавани да използват в конкретни комуникативно-речеви ситуации предварително фиксираните в скрипта граматика, лексика и социокултурни познания. По този начин те реализират комуникативното намерение и едновременно с това придобиват знания и комуникативно-прагматични умения на втория език.

Така например, ако използваме фрейм скрипт на тема **Празници**, бихме могли да открием и фрейм сценариите за реализирането му: *Личен празник* и *Специални празници*.

Сценарият *Личен празник* би могъл да се реализира чрез игрите: *Имам рожден ден*, *Рожденият ден на Мая* и *Иван има имен ден*. А сценарият *Специални празници* – посредством игрите: *Коледата на Петър и неговото семейство*, *Утре е Байрам*, *Ханука*, или как празнуват *Адам и Абигейл*, *Василица*.

Основното социокултурно съдържание, което децата трябва да усвоят през тази тема, е:

- ✓ Наличието на две големи групи празници – лични и общи; кое е общото и кое – различното при празнуването им; начини за тяхното празнуване, ритуали, вярвания и т.н. при различните общности.
- ✓ Едновременно с това децата трябва да овладеят етикетни формули и езикови конструкции, които се използват по повод на двата вида празници (*Честит рожден ден!*, *Честит празник!* и др.).
- ✓ Необходимо е да се въвежда и подходящата лексика (*торта, забавление, подарък, баница, светлина, празнувам* и др.), както и предварително заложената в скрипта граматика.

По-голямата част от информацията децата ще получат експлицитно – чрез представяне от учителя и включване в диалози и игри, но другата част ще получат имплицитно, като наблюдават демонстрираното от учителя поведение и отношение (социокултурна специфика; приложимост на определени езикови конструкции; престижност и непрестижност на използвани думи и изрази и т.н.).

Добър съюзник на педагога за тази цел биха могли да бъдат анимационните филмчета. Същата тема може да се разработи с помощта на игри, включващи и анимационни филмчета при изграждането на фрейм сценариите (вж. Балиева 2017). Децата на 5 – 6 години все още по-лесно възприемат зрителни образи и реагират експресивно на информация, постъпила чрез зрението и слуха, която е съпроводена с движение. Съпътстващата социокултурна информация ще се усвои неусетно, ако се използват аудио-визуални средства.

Заклучение

Новото и различното в използването на фрейм скриптове и фрейм сценарии за целите на обучението по български език като втори се състои в комуникативно-прагматичната им ориентация. В основата им стои фреймът като когнитивно-поведенчески конструкт. Това позволява учителят да активира чрез игрите не само вниманието на детето, а да осъществява планомерно въздействие и на по-дълбоко когнитивно равнище, като стимулира естествената за възрастта му любознателност, креативност и словоохотливост. Като последица от това идват усвоената по естествен път лексика и граматично правилната реч, която детето някак неусетно започва да използва в процеса на комуникация.

ЛИТЕРАТУРА

- Балиева 2016:** Балиева, В. Към въпроса за езиковото развитие на децата билингви от гледна точка на когнитивния подход. [Balieva, V. Kam varprosa za ezikovoto razvitiie na detsata bilingvi ot gledna tochka na kognitivniya podhod.] // *Проблеми на устната комуникация (част I)*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 330 – 341.
- Балиева 2017:** Балиева, В. За мястото и ролята на анимационните филми в овладяването на българския език като втори от 5 – 6-годишни деца. [Balieva, V. Za myastoto i rolyata na animatsionnite filmi v ovladyavaneto na balgarskiya ezik kato втори.] // *Язык в координатах массмедия, Медиалингвистика, выпуск 6*. Материалы II Международной научно-практической конференции, 2 – 6 июля 2017 г. Санкт-Петербург, изд. Санкт-Петербургского государственного университета, Институт „Высшая школа журналистики и массовых коммуникаций“, 251 – 253.
- Белякова 2007:** Белякова, О. В. *Лингвокультурный аспект языковой номинации (На материале англоязычных лингвокультурных сценариев „Посещение ресторана“, „Посещение кинотеатра“, „Бытовое обслуживание“)*. [Belyakova, O. V. Lingvokul'turnyj aspekt yazykovoy nominatsii (Na materiale angloyazychnyh lingvokul'turnyh scenariiev „Poseshtenie pestorana“, „Poseshtenie kinoteatra“, „Bytovoe obsluzhivanie“).] Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Самара, 2007.
- Буров, Бурова 2014,** [http:](http://rhetoric.bg/функционализъм-и-комуникативна-грам) Буров, Ст., Л. Бурова. Функционализъм и комуникативна граматика. [Burov, St., L. Burova. Funktsionalizam i komunikativna gramatika.] // *Реторика и комуникации. Лингвистика, комуникации, реторика*. Бр. 14/ 2014, <<http://rhetoric.bg/функционализъм-и-комуникативна-грам>> (28.03.2017).
- Мински 1979:** Минский, М. *Фреймы для представления знаний*. [Minskiy, M. Freymy dl'a predstavleniya znaniy.], <http://royallib.com/read/minskiy_marvin/freymi_dlya_predstavleniya_znaniy.html#0> (22.11.2016).
- Моторина 2013:** Моторина, Н. В. *Лингвокультурные скрипты традиционного коммуникативного поведения в России и Англии*. [Motorina, N. V. Lingvokul'turnye skripty traditsionnogo kommunikativnogo povedeniya v Rossii i Anglii.] Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград, 2013.

ЭВФЕМИЗАЦИЯ КАК ЯВЛЕНИЕ НЕПРЯМОЙ КОММУНИКАЦИИ

Силвия Петкова
Софийский университет им. Св. Климента Охридского

EUPHEMISATION AS A PHENOMENON OF INDIRECT COMMUNICATION

Silvia Petkova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The paper deals with the use of euphemisms which serve as substitutes for taboo words in Russian mass media texts. They allow the speaker to talk about “unpleasant” issues, neutralizing or mitigating the unpleasantness. Although in most of the cases the use of euphemisation strategy is not obligatory, the journalists tend to apply it in order to show respect to the ethic code of speech communication. An euphemism can appear in the headline or lead, as well as in the main body of the article, constituting a nominative chain with the direct name of the referent and/or other euphemistic devices.

Key words: *euphemism, mitigation, taboo language, mass media discourse, intention, pragmatics, modern Russian*

В разных сферах общения все чаще можно наблюдать употребление эвфемизмов в целях избежания актов прямой номинации. В результате эвфемизации производится замена языковой единицы, обладающей негативной коннотацией или выражающей негативную оценку, на более приемлемое наименование. Иными словами, эвфемизация всегда ориентирована на „улучшение“ денотата в силу того, что эвфемистическое иносказание создает ассоциации с „предметом или явлением более позитивной оценки, чем денотат“ (Кацев 1988: 5).

Пользуясь семиотическим термином „интерпретанта“, который понимается Ч. Пирсом как истолкование, концептуализация отношения знак – объект, Ю. С. Ботороева уточняет, что „знак-эвфемизм и знак, замещаемый эвфемизмом, имеют общий объект, но разные интерпретанты. Интерпретанты знака-эвфемизма смещают фокус восп-

приятия объекта [...] путем выведения за рамки актуальной семантической структуры нежелательного признака“ (Ботороева 2011: 7). Таким образом, чем больше акт эвфемизации отдаляет знак от запрещенного объекта, тем выше степень смягчения (вплоть до нейтрализации) негативных коннотаций.

Необходимость учета не только семантических особенностей эвфемизмов, но и прагматических аспектов реализации их значений обусловлена тем, что эвфемизация всегда является результатом оценки конкретной коммуникативной ситуации со стороны говорящего. Это приобретает особое значение в процессе изучения эвфемизмов как прагматически ориентированных единиц языка. Чтобы правильно понимать и употреблять эвфемистические иносказания, учащиеся должны обладать знаниями не только об их имплицитной семантике, но и о тех интенциях, которыми руководствуются коммуниканты, прибегая к их использованию.

В зависимости от параметра кооперативность / некооперативность, присущего не прямой (косвенной) коммуникации, следует разграничивать два базовых класса эвфемизмов.

Этические эвфемизмы служат для осуществления кооперативной косвенной коммуникации. Их употребление мотивировано интенциями, связанными с соблюдением принятых в данном лингвокультурном сообществе норм речевой этики. Сюда относится широкий спектр эвфемистических иносказаний, которые касаются смерти, физиологии, „телесного низа“, отношений между полами, а также социально обусловленные (политкорректные) эвфемизмы, направленные на проявление толерантности и избежание дискриминации.

Манипулятивные эвфемизмы, наоборот, обслуживают некооперативную косвенную коммуникацию. Их употребление мотивировано интенциями, связанными со стремлением закамouflировать суть денотата так, чтобы ввести адресата в заблуждение. Выступая в качестве инструмента языковой демагогии, такие эвфемизмы употребляются преимущественно в публичном дискурсе при обсуждении социально-политических и экономических вопросов. Они способствуют сокрытию истины, представляя нелюбимые факты в более благоприятной словесной „упаковке“.

В настоящем исследовании рассматриваются некоторые логико-семантические и интенционально-смысловые особенности функционирования одного из подклассов этических эвфемизмов – так называемых эвфемизмов-табуизмов (слов и фразем, заменяющих табуированную лексику).

Языковое табу лежит в основе возникновения и развития эвфемизмов как лингвистической категории. Еще в древние времена существующие запреты на произнесение определенных слов были причиной создания разнообразных эвфемистических наименований. В наши дни в русской лингвокультуре множество запретов, связанных с суеверием и религией, уже отпало. Постепенно снимается и стигматизация таких традиционно запретных тематических сфер, как секс, физиология, анатомия человека, но в то же время ряд эвфемистических наименований продолжает активно функционировать в речи.

Для табуизации в современной коммуникативной среде характерно то, что в большинстве случаев мы не имеем дело с абсолютным запретом, с требованием обязательной замены прямых номинаций предметов или явлений действительности, а лишь с прескрипцией коммуникативно-этического плана. Как показывает проведенное нами исследование контекстуально-прагматических условий применения тактики эвфемизации на материале популярных газет «Комсомольская правда» и «Московский комсомолец» (относящихся к таблоидной прессе¹), а также на материале более авторитетной газеты «Аргументы и факты» (занимающей промежуточное положение между таблоидной и качественной прессой), эвфемистическое иносказание чаще всего выступает как один из возможных вариантов вербализации денотата в рамках медиатекста. Иными словами, акт эвфемизации в ряде контекстов сводится к осознанному выбору со стороны говорящего, нежели к заранее регламентированному словоупотреблению, осуществляемому под давлением твердых правил. Употребляя эвфемизмы-табуизмы, журналисты демонстрируют умение выражаться благопристойно, следуя кодексу речевого поведения.

В качестве непосредственного объекта анализа было выбрано несколько групп эвфемизмов, относящихся к сфере лично-бытовой табуизации. Для них характерно то, что непрякая номинация объекта, действия или состояния мотивирована интенциями соблюдения приличия и проявления деликатности.

Исследователи эвфемизмов обращают внимание на исключительно большое разнообразие иносказаний, которые касаются физиологических процессов, относящихся к «телесному низу». В 2012 г. вышла монография «Деликатная тема на разных языках», посвященная анализу эвфемизмов «туалетной тематики» в русском, польском и англ-

---

¹ В постсоветский период многие бывшие комсомольские газеты переформатировались в почти классические таблоиды западного образца и заняли соответствующую нишу на российском рынке печатных СМИ.

лийском языках. Ее авторами установлено, что исследуемая «предметно-понятийная (деликатная) сфера подвергается строгому табуированию в трех сопоставляемых лингвокультурах» (Иванян и др. 2012: 53). В русской речевой практике, например, широко распространены эвфемистические названия туалета (*удобства, санузел, дамская/мужская комната, места общего пользования, куда царь пешком ходит/ходил, кабинет задумчивости, комната неизвестного архитектора*), действия ‘сходить в туалет’ (*сходить в одно место, справить нужду, отправить естественные надобности/потребности, отлучиться на минутку, припудрить носик, помыть руки*) и т. п.

Анализ собранного корпуса газетных материалов показывает, что в ряде контекстов при обозначении самого сооружения стертый² эвфемизм *туалет* свободно функционирует как нейтральное прямое наименование и отнюдь не обязательно заменяется иносказанием с более высокой степенью эвфемизации. Что касается действий и состояний, относящихся к „туалетной тематике“, то при их обозначении применение тактики косвенной номинации оказывается единственно возможным подходом. Об этом свидетельствует отрывок из газетной статьи (1), в которой журналистка рассказывает о проведенном ею эксперименте, имеющем цель проверить, есть ли необходимость в законе о свободном доступе к туалетам ресторанов в Москве.

(1) Как я пыталась бесплатно пройти в туалет в центре Москвы <Есть ли шанс у прохожего **справить нужду** в ближайшем ресторане или кафе>

На днях с Украины пришла радостная новость: по решению местных властей туалеты ресторанов Киева открыты для прохожих. **Приспичило?** Милости просим. И бесплатно.

Вот мы и решили выяснить, нужен ли нам такой закон. Эксперимент решила начать с модного дорогого ресторана. [...]

– Знаете, – говорю, понижая голос, – у меня тут **возникла острая необходимость**, но все туалеты поблизости закрыты.

[...] До поры до времени походы в туалет для меня были экспериментом. Но спустя пару часов **прижало** по-честному (Комсомольская правда, 29.04.2008).

В ходе изложения автор неоднократно использует эвфемизацию для обозначения необходимости отправить естественные потребности. Автор сначала прибегает к употреблению широко известного языково-

² Стертым является эвфемизм, который с течением времени потерял свою смягчающую (вуалирующую) функцию и стал употребляться и восприниматься как прямое наименование (орфофемизм).

го (узуального)³ эвфемизма, а потом и трех речевых (контекстуальных) эвфемизмов. Такое разнообразие языковых средств, вуалирующих суть денотата, обусловлено коммуникативной задачей эстетизации того, что воспринимается как „неприятное, физически отвратительное“ (см. Москвин 2007: 166). Кроме своих интересов – презентации себя как культурного, воспитанного коммуниканта, автор медиатекста защищает и интересы адресата, которого шокировало бы употребление запретного (по крайней мере, в печати) прямого наименования.

В данной статье нетрудно уловить шутливо-ироническую тональность, которая создается благодаря чередованию разностилевых эвфемистических средств – „высоких“ и „низких“. С одной стороны, автор употребляет давно существующее в русском языке эвфемистическое клише *справить нужду*, а также основанный на смысловой генерализации речевой эвфемизм *возникла острая необходимость*. Оба эвфемизма относятся к „высокому“ стилю речи. С другой стороны, в тексте использованы два контекстуальных эвфемизма, принадлежащих к разговорно-сниженному стилю, а именно безличные глагольные формы: *(кому-л.) пристичило* в значении ‘срочно понадобится’ и *(кого-л.) прижало* в переносном значении ‘оказаться в крайне затруднительном положении’. Возникающее в результате такого „смещения стилей“ комическое звучание текста позволяет автору избавить себя и адресата от коммуникативного дискомфорта.

Средства косвенной номинации востребованы и при обозначении физиологического процесса, происходящего ежемесячно у женщин детородного возраста. В состав соответствующего эвфемистического ряда входят словосочетания *ежемесячные недомогания / неудобства, женское недомогание, критические дни, эти дни, красные дни*⁴, *технические причины*, а также лексическая единица *дела*, чья маскирующая функция реализуется на основе широкозначности.

---

³ К языковым (узуальным) эвфемизмам принято относить слова и фраземы, уже зафиксированные в словарях и справочниках. В силу этого они могут рассматриваться как полноценные единицы лексической системы языка, участвующие в формировании соответствующих подсистем: лексико-семантических групп, синонимических рядов и др.

⁴ Интерес представляют межъязыковые параллели, устанавливаемые между принадлежащими к этому ряду разговорно-сниженными эвфемизмами, которые базируются на цветовой ассоциации. Ср. рус. *красные дни (календаря), гости из Краснодара, Красная армия пришла*, болг. *гости от Червен бряг* и англ. *Red sea, crimson tide, aunt Flo is visiting from Reading*. Такие параллели свидетельствуют „об определенной корреляции, существующей между вербальными и когнитивными структурами в разных языках“ (Никитина 2009: 1586).

В (2) представлен случай употребления некоторых эвфемистических словосочетаний из названного ряда.

Долой **критические дни!** Надоели мне они... <Новое поветрие в медицине: женщинам предлагают избавиться от **ежемесячных неудобств**. А зачем?>

Что же это за лекарство „от **критических дней**“? В целом – обычный препарат женских гормонов. Принимать его нужно ежедневно по часам, как и любое лекарство такого рода. Организм женщины «обманывается» высоким уровнем гормонов и начинает считать себя беременным. **Менструации** прекращаются. [...] Если вы прекратите прием, уровень гормонов в крови резко понизится, и начнутся **месячные** (Комсомольская правда, 11.03.2004).

Учитывая тот факт, что микротекст заголовка всегда занимает сильную позицию по отношению к основному тексту публикации, вполне объяснимыми становятся мотивы журналиста употребить „благопристойное“ иносказание *критические дни* в качестве стержневого элемента заголовочной конструкции. Эффект соблюдения приличий усиливается тем, что в подзаголовке используется эвфемистическое выражение *ежемесячные неудобства*, которое имеет еще более диффузную семантику. Построенный таким образом заголовочный комплекс позволяют автору плавно ввести адресата в обсуждаемую тему, избежав коммуникативного шока.

В основном тексте журналист уже свободно оперирует прямым наименованием – медицинским термином. Наряду с ним в ходе изложения использовано и слово *месячные*, которое определяется как разговорный стертый эвфемизм (Сеничкина 2008: 196). На современном этапе он уже лишился статуса косвенного названия, сохраняя при этом оттенок деликатности способа выражения.

К темам, о которых не всегда удобно говорить прямо, относится и беременность. В русском языке для обозначения такого физического состояния существуют эвфемизмы: *быть в интересном положении, ждать ребенка, носить ребенка, скоро стать матерью* и др.

Рассмотрим пример из медиатекста, в котором эвфемизмы из данной группы используются наряду с прямой номинацией *беременная*.

(3) **Беременная** Юлия Ковальчук показала большой живот <Певица впервые заговорила о своем **интересном положении**>

Судя по фотографии на свежей обложке журнала *Ок!* певица Юлия Ковальчук **станет мамой** уже в скором времени. Однако, о том, что они с Алексеем Чумаковым **станут родителями**, она заговорила только сейчас.

„Это не просто самое Главное, это волшебство и чудо, и я уверена, что вы поймете, почему мы так бережно и аккуратно относимся к этому событию и не афишировали его долгое время“, – написала Ковальчук, опубликовав фото в своем инстаграме (Комсомольская правда, 28.09.2017).

Не случайно еще в подзаголовке статьи появляется самый частотный эвфемизм из вышеназванного ряда, который образован при участии слова с диффузной семантикой (*положение*). В современной русской культуре вербальное вуалирование факта беременности уже не является облигаторным, как это было во времена возникновения данного иносказания (оно зафиксировано как эвфемизм еще в текстах XIX века, см. Сеничкина 2008: 145). Тем не менее журналист останавливает свой выбор на нем, отдавая дань традиционной речевой практике. Возможно, применение тактики эвфемизации вызвано также и стремлением проявить уважение к актрисе, решившейся наконец сообщить в социальных сетях о своей беременности (см. последний абзац приведенного отрывка, где от своего имени и от имени мужа будущая мама призывает к пониманию мотивов их бережного отношения к ожидаемому событию).

Сравнение контекстуальных условий употребления прямой номинации *беременная* и эвфемистической фраземы *в интересном положении* показывает, что последняя является эмоционально окрашенной. В повседневном общении ее можно услышать в адрес женщины, к которой относятся с заботой и участием. Например, в магазине к беременной женщине могут обратиться с репликой: *Проходите без очереди, вы же в (интересном) положении!* С учетом подобных фактов эвфемистическую замену в заголовочном комплексе газетной публикации (3) следует рассматривать как акт проявления деликатной доброжелательности.

В основном тексте статьи конструирование кореферентной номинативной цепочки продолжается посредством употребления речевых эвфемизмы *в скором времени станет мамой* и *станут родителями*. Таким образом, благодаря последовательно реализуемой стратегии непрямой коммуникации смысловой акцент смещается от физического к эмоционально-психологическому состоянию, от телесного к духовному.

В русской речевой практике достаточно распространены и эвфемистические номинации обнаженного тела: *в чем мать родила*, *в костюме Евы / Адама*, *в откровенном виде*, *топлесс* и др.

В (4) представлен микроконтекст употребления сравнительно нового русского эвфемизма *откровенный*, возникшего в результате семантической деривации от прямого значения слова. В толковом словаре эвфемистическое значение этого прилагательного сформулировано так: „перен. разг. Слишком обнажающийся, открывающий свое тело, *откровенное платье, откровенная юбка, блузка*“ (Ефремова 2000).

В медиатекстах последних лет словосочетания *откровенное фото, откровенный ролик, сняться в откровенном виде* активно тиражируются. Это объясняется тем, что в качестве эвфемизма прилагательное *откровенный* оказывается удобным средством словесной зашифровки, так как может относиться к разной степени обнаженности тела. В данном отрывке, при поддержке смежного по значению эвфемизма *пикантный*, это слово употребляется для привлечения внимания массового адресата.

(4) Валерия снялась в **откровенном** клипе со звездой мирового балета Васильевым

Со звездой мирового балета, премьером Михайловского театра, приглашённым солистом Большого театра, театра Ла Скала, Иваном Васильевым, снялась в **откровенном** клипе певица Валерия на песню Виктора Дробыша с **пикантным** названием „Тело хочет любви“ [...] На вопрос, насколько все же можно считать новый клип **откровенным**, Валерия призналась: „Не буду раскрывать сюжет, но **обнаженных тел** в клипе будет много“ (Московский комсомолец, 06.06.2016).

Судя по заголовку, можно подумать, что сама певица и звезда балета снялись „в откровенном виде“. На самом деле после прочтения статьи выясняется, что в клипе можно увидеть обнаженных людей (просмотр самого клипа показал, что речь идет о нескольких раздетых по пояс танцорах). Итак, с одной стороны, в данной публикации эвфемизм *откровенный* является ключевым словом, несущим значительную суггестивную нагрузку. С другой стороны, факт присутствия прямой номинации (*обнаженные тела*) в тексте говорит о сравнительно низкой степени табуизации темы обнаженности в русскоязычной коммуникации. Можно сделать вывод, что здесь эвфемистическое словосочетание *откровенный клип* используется в функции тизера⁵. Применение тактики непрямого номинации мотивировано интенцией заинтриговать читателей.

⁵ Тизер является рекламным сообщением, содержащим лишь часть информации о новом продукте. Как правило, тизеры служат для создания загадки, интриги

Один из самых динамично развивающихся синонимических рядов эвфемизмов-табуизмов русского языка формируют названия женщин, оказывающих платные сексуальные услуги. Такие традиционные эвфемизмы, как *жрица любви, представительница древнейшей профессии, женщина легкого поведения, дама с камелиями, дама полусвета* оказываются в отношениях конкуренции с более модно звучащими *девушка по вызову, девушка без комплексов, ночная бабочка, ночная фея*.

Чем чаще используется определенный эвфемизм, тем быстрее он теряет свои „облагораживающие“ свойства и рядом с ним возникает другая, более „свежая“ косвенная номинация. К таким все еще не потерявшим свою свежесть эвфемизмам относится словосочетание *ночная бабочка*, которое вошло в обиход в последнем десятилетии XX века благодаря одноименной песне популярного российского певца Олега Газманова (см. Сеничкина 2008: 275). Данную метафорическую номинацию можно интерпретировать как ироническую, чем и объясняется языковая игра в заголовке текста газетной статьи:

(5) В Саратове поймали „**ночных бабочек**“ из Африки

В Саратове оперативники уголовного розыска по подозрению в занятии **проституцией** задержали 4 „**ночных бабочек**“ из африканской страны. Как рассказали „АиФ-Саратов“ в региональном ГУ МВД, „**жрицы любви**“ прибыли в одну из гостиниц Ленинского района „**на почасовую работу**“. [...] Дамы приехали в Саратов около полугодя назад на учебу в местном вузе, а освоить **параллельную профессию** их заставили финансовые затруднения. (Аргументы и факты, 25.07.2017).

Живая образность зооморфизма становится благоприятной основой для создания каламбура посредством двойной актуализации смысла (буквального и метафорического) в рамках синтаксической конструкции *поймать ночную бабочку*.

Метафорическому эвфемизму, интерпретирующему действительность в ироническом ключе, сопутствует другой, более банальный языковой эвфемизм (*жрицы любви*). А прямое наименование *занятие проституцией* ориентирует адресата на соответствующее понимание контекстуальных эвфемизмов *почасовая работа* и *параллельная профессия*, основанных на шутовском переосмыслении терминологических словосочетаний из официально-делового стиля. Насы-

---

вокруг продукта с целью его продвижения. В них часто используются двусмысленные или провокационные фразы.

ценность медиатекста эвфемизмами обеспечивает реализацию стратегии непрямо́й оценки. Описание денотативной ситуации сквозь призму иронии позволяет журналисту в интересной форме сообщить о фактах из табуированной сферы «интимных услуг» и при этом имплицитно выразить свое неодобрение, избегая прямой критики.

Об устойчивой тенденции к обновлению рассматриваемого эвфемистического ряда свидетельствует и его самое свежее пополнение, чье авторство принадлежит президенту РФ. Во время пресс-конференции в январе 2017 г. он прокомментировал скандал с президентом США, которому российские СМИ приписали связи с московскими проститутками на основании доклада агента британской разведки о поездке Д. Трампа в Россию в 2013 г. Владимир Путин отнесся скептически к этому сценарию:

(6) Трамп приехал – и тут же побежал встречаться с московскими **проститутками**. Это человек, во-первых, взрослый уже. А во-вторых, человек, который ну не всю жизнь, но многие годы занимался организацией конкурсов красоты, общался с самыми красивыми женщинами мира. Вы знаете, я с трудом могу такое представить, что он побежал в отель встречаться с нашими **девушками с пониженной социальной ответственностью** (РИА Новости, 17.01.2017).

Созданный эвфемизм-неологизм имитирует политкорректную речь, для которой характерна замена прямых названий некоторых стигматизированных профессий и социальных групп на громоздкие словосочетания, звучащие весьма неопределенно, а отсюда и более толерантно. При этом действует механизм, согласно которому многословность политкорректной фраземы увеличивает степень эвфемизации высказывания. В данном случае эвфемизм употреблен скорее иронически, чем в целях шифровки денотата, так как он уже обозначен своим прямым именем в предыдущем контексте.

Анализ контекстов употребления проанализированных тематических групп эвфемизмов-табуизмов показал, что в современной русской речевой практике табу накладывается с наибольшей силой на прямое название действий, связанных с туалетной тематикой. Зарегистрированные факты употребления прямых наименований наряду с эвфемистическими номинациями физиологических процессов в теле женщин, обнаженного тела и проституток свидетельствуют о том, что эти предметно-понятийные сферы подвергнуты более низкой степени табуизации.

Исследование контекстов, в которых появляются эвфемизмы, замещающие табуированную лексику, подтвердило их двуплановость – с

одной стороны, они вуалируют суть денотата, а с другой – предполагают его беспроблемное узнавание. Адекватной интерпретации подлинного смысла высказывания, в котором употребляется эвфемизм-табуизм, во многом способствует образование кореферентных номинативных цепочек с участием синонимических эвфемизмов и прямых наименований денотата. Посредством совместного употребления эвфемистических и орфофемических знаков, обозначающих один и тот же стигматизированный объект действительности, говорящий обеспечивает достаточную информативность текста при соблюдении правил коммуникативной этики.

ЛИТЕРАТУРА

- Ботороева 2011:** Ботороева, Ю. С. *Лингвосемиотические аспекты эволюции эвфемизма в контексте времени культуры (на материале английского языка). Автореферат дис. ... канд. филол. наук.* [Botoroeva, J. S. Lingvosemioticheskie aspekty evolyutsii evfemizma v kontekste vremeni kul'tury (na materiale angliyskogo yazyka). Avtoreferat dis. ... kand. filol. nauk.] Иркутск: ИГЛУ, 2011.
- Ефремова 2000:** Ефремова, Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный.* [Efremova, T. F. Novyj slovar' russkogo jazyka. Tolkovo-slovoobrazovatel'nyj.] Москва: Русский язык, 2000.
- Иванян и др. 2012:** Иванян, Е. П., Х. Кудлинская, И. П. Никитина. *Деликатная тема на разных языках.* [Ivanyan, E. P., H. Kudlinskaya, I. P. Nikitina. Delikatnaya tema na raznyh yazykah.] Самара: Инсома-пресс, 2012.
- Кацев 1988:** Кацев, А. М. *Языковое табу и эвфемия.* [Katsev, A. M. Yazykovoe tabu i evfemiya.] Ленинград: ЛГПИ, 1988.
- Москвин 2007:** Москвин, В. П. *Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь.* [Moskvin, V. P. Vyrazitel'nye sredstva sovremennoj russkoj rechi. Tropu i figuru. Terminologicheskij slovar'.] Ростов-на-Дону: Феникс, 2007.
- Никитина 2009:** Никитина, И. Н. Бытовые эвфемизмы в контексте разных языков. [Nikitina, I. N. Bytovye evfemizmy v kontekste raznyh yazykov.] // *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, т. 11, № 4 (6), 2009, 1580 – 1586.
- Сеничкина 2008:** Сеничкина, Е. П. *Словарь эвфемизмов русского языка.* [Senichkina, E. P. Slovar' evfemizmov russkogo yazyka.] Москва: Флинта – Наука, 2008.

**АКУСТИЧНО МОДЕЛИРАНЕ НА ГЛАСНИТЕ
С ОТЧИТАНЕ НА ПЕРЦЕПТИВНАТА ИНТЕГРАЦИЯ
НА ФОРМАНТНИТЕ ЗОНИ**

Руси Николов*, Маджед Хусеин**

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**Медицински университет – Пловдив

**ACOUSTIC MODELING OF VOWELS BY TAKING INTO
ACCOUNT
THE PERCEPTUAL INTEGRATION OF THE FORMANT AREAS**

Rousi Nikolov*, Madzhed Husein**

* Paisii Hilendarski University of Plovdiv

**Medical University of Plovdiv

A new approach is presented here, as well as a new software tool for plotting vowels – a technique as simple as the F2/F1 vowel space mapping but perceptually more adequate. The formants taken into account in acoustic analysis of vowels are more often reduced to their two first distinctive frequency components. However, the role of F3 is known to be significant in the perception of certain vowel contrasts, and this role is particularly important when it comes to contrastive analysis of Bulgarian and French vowels. The new technique was applied to account for the interactions between prosthetic treatment and speech function in Bulgarian-speaking patients.

***Key words:** Acoustic Analysis, Third Vowel Formant, NLP Software Tools, Prosthetic Dentistry*

В настоящата статия е представен нов акустико-функционален модел на гласните звукове. Моделът е акустичен, защото гласните се представят въз основа на акустични данни, той е и функционален, защото отчита функционалната, в частност – фонологичната стойност на различните акустични параметри на гласните. Фонологичната стойност на един акустичен параметър се определя от неговата перцептивна тежест в процеса на перцептивен анализ на звука и идентифициране на съответната фонема.

Необходимостта от подобряване на методите за акустичен анализ на гласните е обоснована експериментално в статията *Значение на третия формант в сравнителния анализ на българските и френските гласни* (Николов 2016: 42 – 47). Тук ще бъдат обосновани, концептуално и експериментално, адекватността и целесъобразността на предлагания модел, като се оценяват експерименталните резултати (т.е. гласните, представени с помощта на този модел) в светлината на следните два критерия:

Критерий 1. Един акустичен модел на гласните може да бъде определен като акустико-фонетичен (т.е. функционален акустичен модел с фонологична стойност), при условие че **резултатите от приложението на модела отговарят в достатъчна степен на резултатите от съответните перцептивни оценки**. Когато при един твърде опростен модел се стига на практика до явни парадокси в това отношение, моделът е просто неадекватен (каквото се оказва понякога двуформантният модел); обратно, когато моделът е сложен (в граничния случай – спектърът на звука) и е трудно или невъзможно да се интерпретира от функционална гледна точка, моделът остава само акустичен, или по-общо казано – физичен.

Този критерий (или изискване) не отменя практическата стойност на акустико-фонетичния анализ – със своите бързи, лесни и обективни резултати той е по-достъпен и по-продуктивен от съответните перцептивни тестове.

Критерий 2. Кодовете за устна комуникация (каквито са звуковите подсистеми на естествените езици) са най-използваните и са претърпели най-продължителна оптимизация в процеса на тяхната еволюция, което ги прави надеждни и ефективни. Тази ефективност може да бъде оценена количествено с помощта на два показателя: 1) разстоянието (контрастивността) между звуковите единици: по-голямото разстояние осигурява по-надеждна разграничимост на елементите на кода; 2) вариативността на звуковите единици по отношение на различните говорители: езиково релевантните звукови характеристики са толкова порелевантни, колкото по-близки са тези характеристики за различните говорители. Тези съображения ни позволяват да дефинираме критерий 2 като комбинация от следните два подкритерия: 2.1. максимална фонетична разлика между различните фонемите и 2.2. минимална фонетична разлика за всяка отделна фонема в реализациите на различните говорители. Ако за един модел и двата подкритерия (или с други думи – принципа за максимална контрастивност и минимална вариативност) са изпълнени в по-голяма степен спрямо друг модел, ще приемем това като

допълнителен показател, че първият модел е по-адекватен във функционално отношение от втория модел.

Подкритерият 2.2. за максимална парадигматична контрастивност при фонемите е логичен от функционална гледна точка. Не е случайно например, че кардиналните гласни в международната фонетична азбука – тези, които очертават акустичния трапец, са екстремните гласни във френския език – език с особено богата вокална система. По същата логика обаче трябва да очакваме, че даден фонетичен контраст може да се неутрализира, или по-общо казано – ще зависи от производителността на съответната фонологична опозиция. Прилагайки новия модел, ще установим например, че разстоянието между френските гласни /i/ и /e/ е значително по-голямо от това между /e/ и /ɛ/; обяснението е просто, ако се позоваваме на почти пълната неутрализация на опозицията между полузатворената и полуотворената гласна /E/ в съвременния френски език. Всички двойки френски гласни от тези две категории (/e/ и /ɛ/, /ø/ и /œ/, /o/ и /ɔ/) функционират в голяма степен като позиционни варианти, което позволява свиване на перцептивното пространство в тяхната зона.

Приложението на горните критерии за оценка на резултатите от традиционните методи за акустично представяне на гласните разкрива съществени слабости, специфични за съответните модели и касаещи тяхната функционалната адекватност (т.е. фонетичната им релевантност) и тяхната практическа стойност за непосредствена оценка на гласните (т.е. тяхната информативност). Съображенията по-долу обосновават това твърдение.

Акустико-фонетичните модели на гласните се основават на тяхната т.нар. формантна структура, но на практика те отчитат единствено пиковите стойности на формантите (включително моделите с отчитане на перцептивната интеграция на формантите). При този опростен подход се пренебрегва разпределението (най-често асиметрично) на акустичната енергия в рамките на формантните зони. Липсата на прецизност се задълбочава още повече поради несъвършенството на алгоритмите за автоматично определяне на пиковите стойности на формантите. От друга страна, при директна оценка или съпоставка на спектрални обвивки акустичният образ е максимално изчерпателен (спектърът съдържа наистина пълна информация за звука в даден момент от времето), но той подлежи трудно на интерпретация както на артикулационно, така и на перцептивно равнище. Същото е валидно и за всеки модел с отчитане на повече от два форманта.

Класическият двуформантен модел на гласните (Фант 1960) е едновременно прост и високо информативен, което е фундаментално важна характеристика на всеки фонологично релевантен акустичен модел. Той е прост, защото съдържа единствено необходимата и достатъчна информация за идентифициране на гласните; моделът е високо информативен, защото позволява директно да се „превеждат“ акустичните резултати на езика на артикулационната фонетика благодарение на аналогията между акустичната точкова графика в равнината F2/F1 (т.нар. акустичен трапец или триъгълник) и артикулационната точкова графика, изобразяваща зоните на учленение на гласните във вертикалната надлъжна равнина през гласовия канал. Добре известна слабост на модела е обаче неговата неприложимост за някои гласни в някои езици.

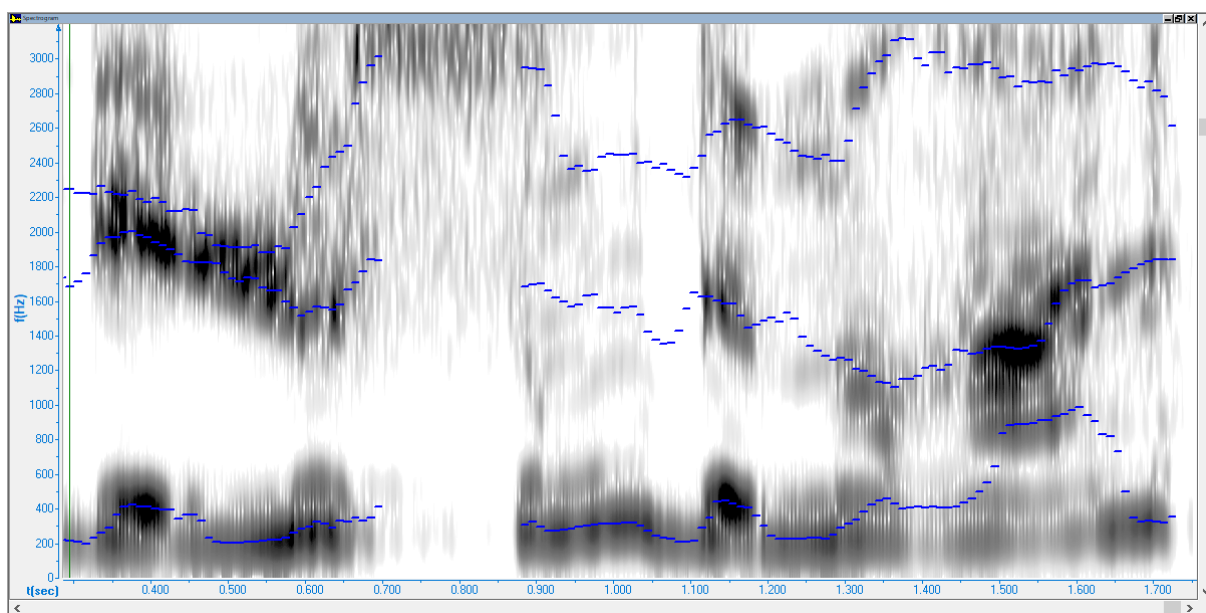
Новият модел запазва предимствата на класическия двуформантен модел: образът на всяка гласна е отново точка в равнинна координатна система, като конфигурацията на гласните за всеки език с три или повече гласни е аналогична на добре познатия акустичен трапец/триъгълник в координатната система F2/F1. Разликата е в начина на определяне на стойността на втория формант, а целта е да се избегне 1) недостатъкът при отчитане на пиковите стойности на формантите и 2) специфичният за класическия двуформантен модел недостатък – закономерната вероятност за неадекватност на резултатите. Тази слабост се проявява единствено при някои гласни в някои езици, но универсалността (широката приложимост) е също така фундаментално изискване за всеки модел, каквото е изискването моделите да бъдат едновременно прости и информативни. Неадекватността се проявява в липсата на съответствие между акустични съпоставителни резултати, от една страна, и перцептивни съпоставителни резултати, от друга страна, което може да се определи като парадокс. Парадокс е например честото акустично съвпадение на френска закръглена предна гласна и българска предна (незакръглена) гласна. Перцептивно същите гласни се оценяват лесно и недвусмислено като различни както от говорители французи, така и от говорители българи.

Решението на този парадокс се свежда до отчитане на допълнителни акустични параметри с перцептивна тежест, по-специално на третия формант – именно третият формант се променя значително в резултат на закръглянето на устните при предните гласни. Оказва се, че отчитането на третия формант невинаги е достатъчно само по себе си, защото различни формантни структури могат да имат идентичен перцептивен ефект в резултат на перцептивната интеграция на съсед-

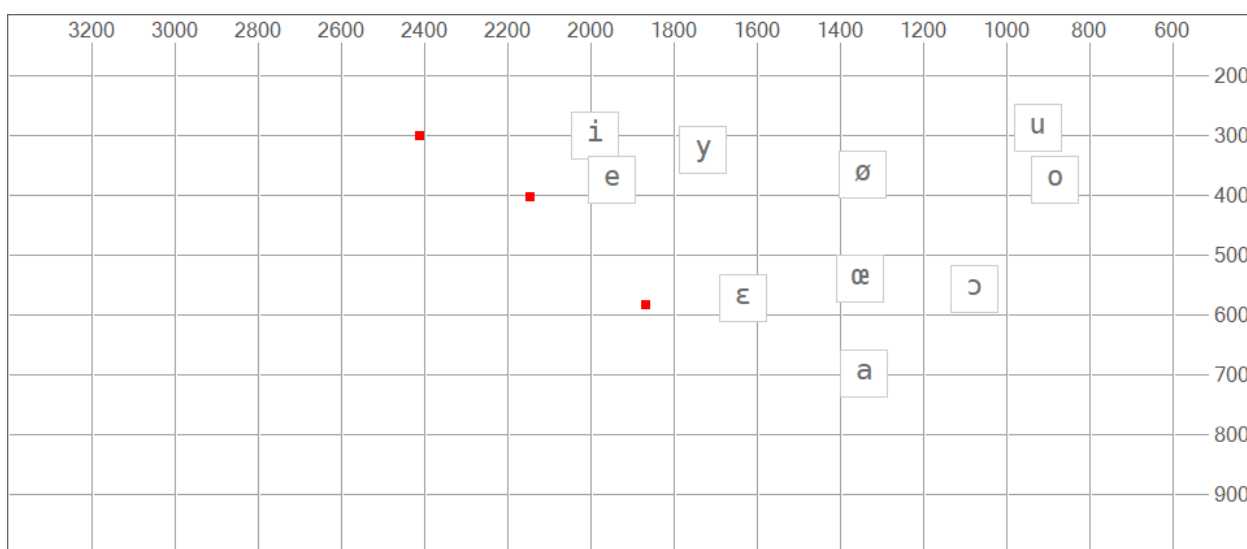
ни форманти (Чистович и Люблинская 1979: 185). Оказва се още, че именно в проблемните случаи при акустико-фонетичното моделиране на гласните разстоянието между F2 и F3, измерено в психоакустичната мерна единица *bark*, е такова, че позволява, и по-точно – налага да се отчете перцептивната интеграция на формантите ($\Delta < 3.5 \text{ bark}$). Идеята за необходимостта от отчитане на перцептивната интеграция на формантите не е нова, но конкретната реализацията тук на тази идея под формата на софтуерно осигурен метод за практическо моделиране на гласните се основава на по-различна концепция: перцептивната интеграция се изразява не чрез определяне на *претеглената средна стойност* на двата съседни и достатъчно близки форманта (т.е. на техните пикови стойности), а чрез определяне на *претеглената средна стойност* на двете съседни формантни зони, т.е. на всички хармонични честоти, които попадат 1) в зоната на формантите и 2) в зоната между тях. Този подход осигурява едновременно *по-точно* и *по-надеждно* отчитане на спектралното (т.е. на честотното) разпределение на акустичната енергия. Отчитането е по-точно, защото така получената средна стойност се изчислява въз основа на изчерпателна спектрална информация; то е и по-надеждно, защото не се използват пиковите стойности на формантите, чието определяне е ненадеждно, когато се разчита на автоматичното им изчисляване с помощта на съществуващите алгоритми (вж. Фиг. 1), особено при някои гласни (напр. френските носови гласни), при глас с висок основен тон (чест случай при говорител жена или дете), както и при неспазване на сравнително високите изисквания при дигитализацията на звука.

Фиг. 2 илюстрира вариативността при някои гласни на техните *най-релевантни* фонетични характеристики, получени с използване на класическия двуформантен модел. Тази вариативност е прекомерно голяма и поставя под съмнение релевантността на използваните данни (F1 и F2) при този модел. Фиг. 3 потвърждава, че и добавянето на третия формант в акустичното описание на една гласна не е достатъчно само по себе си, за да се представят акустично две реализации на една гласна като идентични, каквито са гласните на перцептивно равнище. Дефинирането на формантната структура на една гласна като подредена двойка или тройка от числа – пиковите стойности на формантите – води до парадокса, илюстриран на Фиг. 3. Ако обаче при определяне на формантната структура се отчете перцептивната интеграция на някои от тях (в съответствие с условията, дефинирани от Чистович и Люблинская 1979), се оказва, че между различни реализации на една

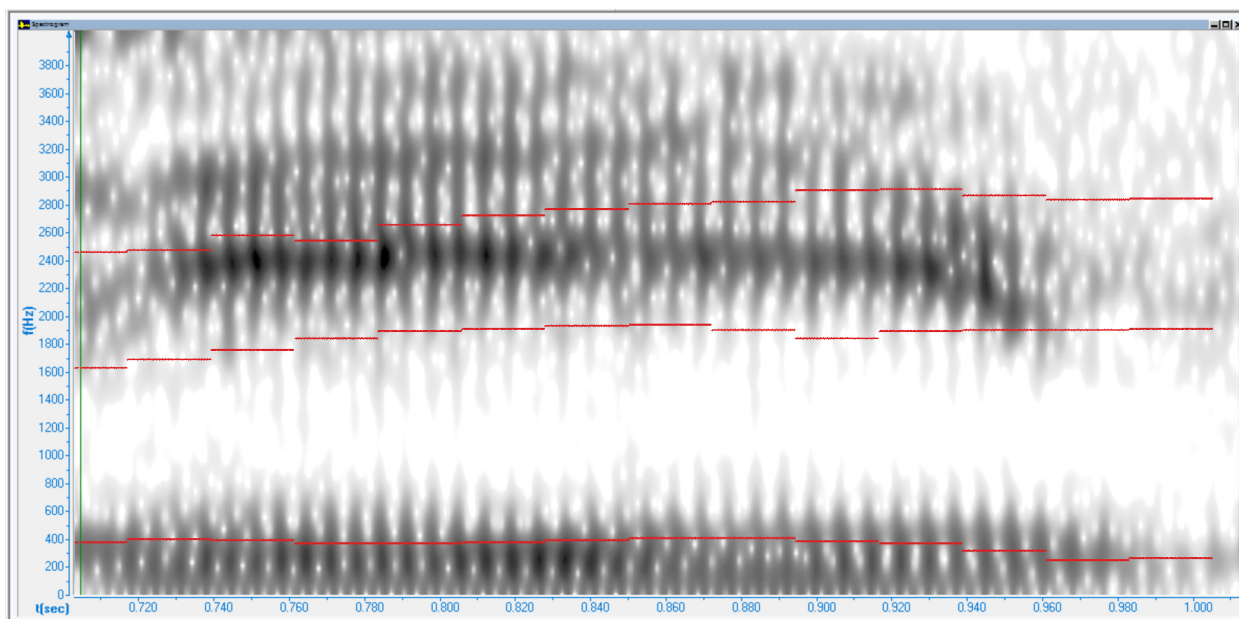
гласна има добро съвпадение на акустично равнище тогава и само тогава, когато има съвпадение на перцептивно равнище (Фиг. 4).

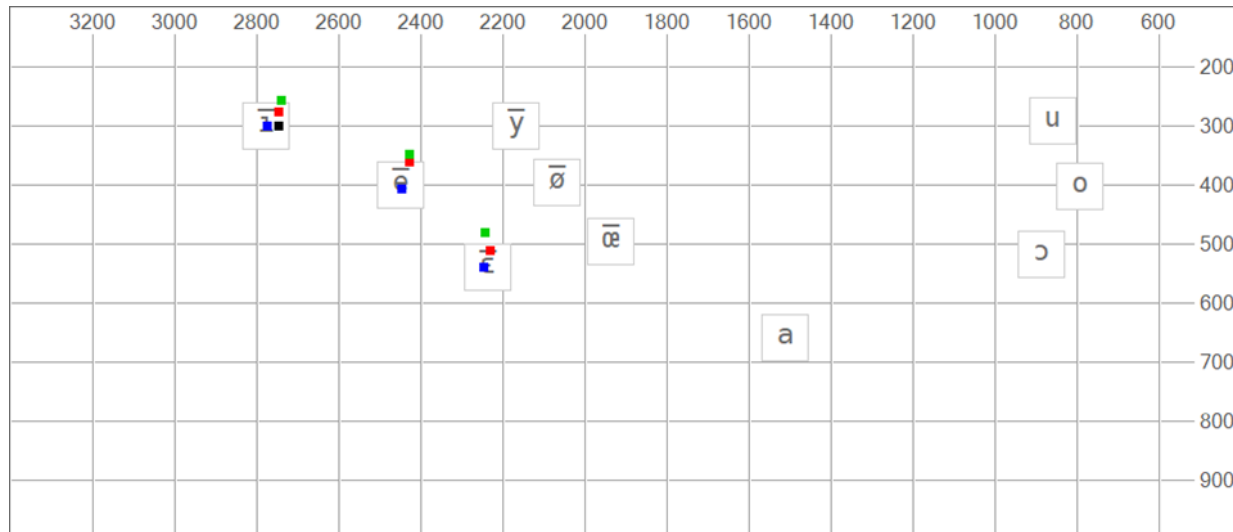
Фигура 1. Спектрограма (*des leçons de morale*; студиен запис; говорител: *Jean-Marie Le Pen*) – илюстрация на липсата на надеждност при автоматично определяне на формантите

Фигура 2. Предни незакръглени гласни в силна позиция (стандартен френски език, Париж, говорители: *Jean-Yves Dommergues* и *Paul Colonna*) – илюстрация на вариативността

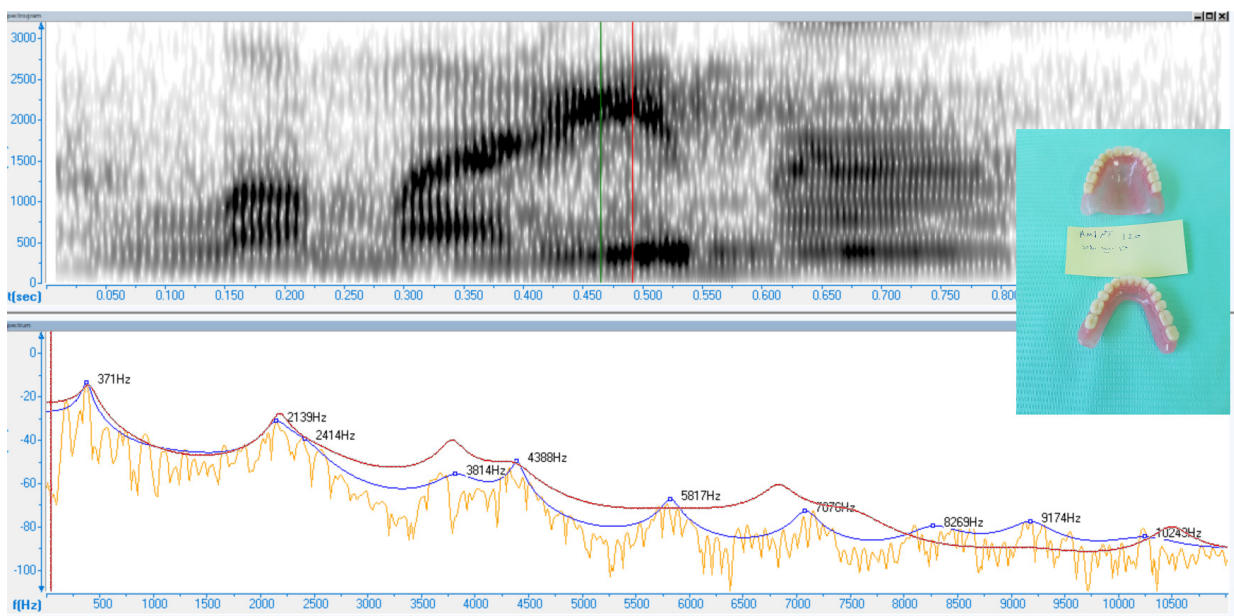
Фигура 3. Френската гласна [i] в силна позиция (стандартен френски език, Париж, говорители: Jean-Yves Dommergues и Paul Colonna) – перцептивна идентичност в рамките на произносителната норма и значителна разлика във формантната структура (F2 и F3)

Фигура 4. Интегрална формантна структура на френските гласни (Jean-Marie Le Pen, Jean-Yves Dommergues и Paul Colonna) – илюстрация на акустичната инвариантност като корелат на фонологичната идентичност на различните реализации

Методът с отчитане на перцептивната интеграция е лесно приложим с помощта на софтуерната програма *TREFL* (web.uniplovdiv.bg/rousni) и е използван от Маджед Хусеин (Хусеин и Нико-

лов, 2018: 104 – 108) за акустично-перцептивна оценка на влиянието на зъбните протези върху артикулацията на говорните звукове. Използването на този метод за контрол на говорната функция в областта на протетичната дентална медицина позволява да се оценят промените в тембъра на гласа, които биха могли да повлияят съществено на комуникативните възможности на пациентите, разграничавайки ги надеждно от други промени, които влияят единствено върху специфичните за индивида тембрални характеристики на гласа на пациента. Промените от втория тип се установяват също така лесно с помощта на софтуерната система *Speech Analyzer* (software.sil.org/speech-analyzer/) и *TREFL* благодарение на възможността на контрастна суперпозиция на различните акустични графики (Фиг. 5).

Фигура 5. Спектрограма и спектър на българската гласна [u] в силна позиция – думата ламарина, изговорена от пациентка Ж. Д. 1) без и 2) с протеза, възстановяваща не само дъвкателната и естетическата, но и говорната ѝ функция

Наслагването на двете графики на спектъра на гласната показва, че влиянието на зъбната структура (нейната липса) се е отразило трайно и значително на тембралните характеристики на гласната, без обаче тази промяна да касае релевантните ѝ признаци (вижда се пълното съвпадение на първите три форманта). Това може да се обясни с постепенна адаптация след загубата на зъбите и използване на компенсаторни механизми от страна на пациентката за функционално възстановяване, макар и частично, на качеството на говорните звуко-

ве. Протезата възстановява това качество напълно, което е извод от слухова преценка (тембърът на гласа се оценява като подобрен и напълно естествен). За съжаление, липсват данни за спектралните характеристики на същата гласна при пациентката преди загубата на зъбите, които да потвърдят обективно този слухов анализ.

Усъвършенстването на методите за фонетичен анализ не може да отмени една принципна трудност при оценката на влиянието на зъбните протези върху говорната функция. Експерименталните резултати показват, че един и същ вид протеза при двама различни пациенти може да доведе първоначално до противоположни резултати – при единия пациент протезата възстановява веднага нормалната говорна функция (в съпоставка с езиковата норма), докато при другия я влошава (в съпоставка не само с нормата, но и със състоянието без протеза). Такова (временно) влошаване е неочаквано с оглед на факта, че протезата е възстановила в голяма степен геометрията на устната кухина, но може лесно да се обясни с по-голямата или по-малката адаптивност (съответно инертност) на артикулационните навици, които се променят, за да компенсират акустичните ефекти на структурните промени в гласовия канал.

Следователно една бърза и обективна оценка на влиянието на зъбните протези върху говорната функция може да придобие допълнителна практическа стойност, ако тя се приложи не като елемент от статистически данни, но и като конкретна „диагноза“ с възможност за насочване на компенсаторните артикулационни усилия на пациента.

ЛИТЕРАТУРА

- Николов 2016:** Николов, Р. Значение на третия формант в сравнителния анализ на българските и френските гласни. [Nikolov, R. Znacheniya na tretiya formant v sravnitelniya analiz na balgarskite i frenskite glasni.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“, Филология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016, Том 54, кн. 1, сб. Б, 42 – 47.
- Хусейн, Николов, 2017:** Хусейн, М., Николов Р. Акустично-перцептивна оценка на влиянието на зъбните протези върху артикулацията на звуковете в арабския език. [Husein, M., Nikolov, R. Akustichno-pertseptivna otsenka na vliyanieto na zabnite protezi varhu artikulatsiyata na zvukovete v arabskiya ezik.] // *Научни трудове на Съ-*

юза на учените в България – Пловдив, Серия Г. Медицина, фармация и дентална медицина. Пловдив: Дом на учените, 2017, 104 – 108.

Чистович, Люблинская 1979: Chistovich, Ludmilla A., Lublinskaya, Valentina V. The ‘center of gravity’ effect in vowel spectra and critical distance between the formants: Psychoacoustical study of the perception of vowel-like stimuli. // *Hearing Research*, Volume 1, Issue 3, August 1979, 185 – 195, <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0378595579900121>> (12.11.2017).

Фант 1960: Fant, Gunnar. *Acoustic theory of speech production*. Mouton, the Hague, 2nd ed., 1970.

LA DOUBLE FONCTION MNÉSIQUE DU SYNTAGME PROSODIQUE – UNE ILLUSTRATION EXPÉRIMENTALE

Malina Ditcheva*, Jean-Yves Dommergues**

*Université de Plovdiv « Païssii Hilendarski », **Université Paris 8

THE DOUBLE MNESIC FUNCTION OF THE PROSODIC PHRASE – EXPERIMENTAL EVIDENCE

Malina Ditcheva*, Jean-Yves Dommergues**

*Paisii Hilendarski University of Plovdiv, **University Paris 8

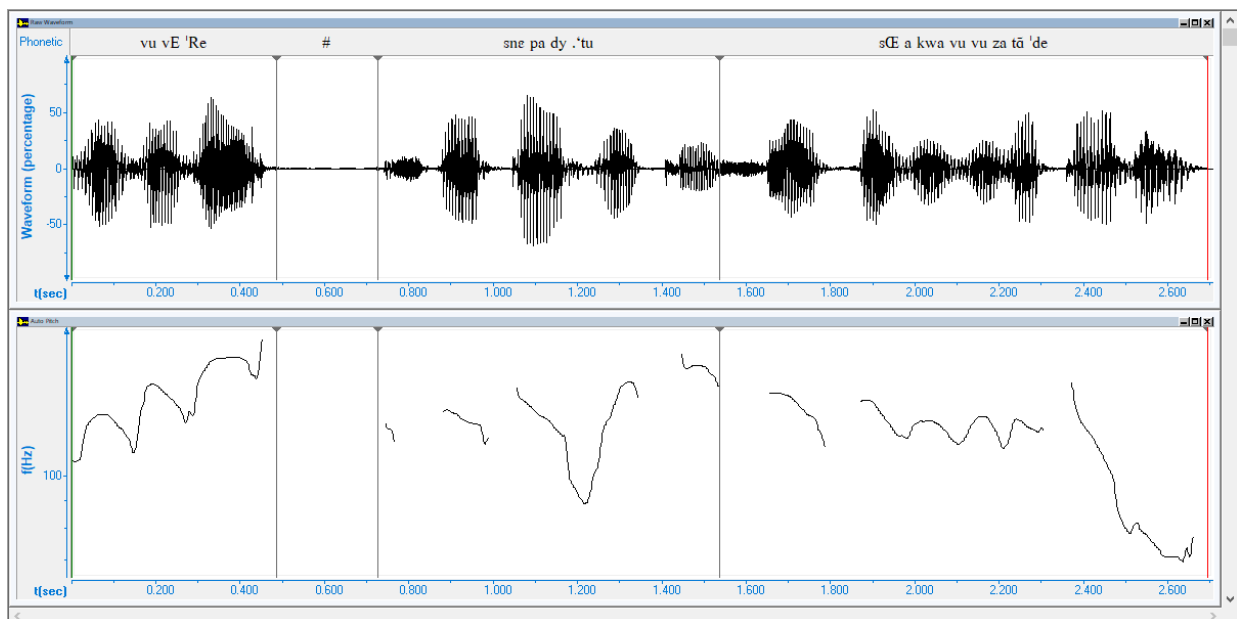
The aim of this paper is to theoretically justify and experimentally illustrate the assumed mnesic function of the shift between syntactic and prosodic segmentation of complex sentences. Congruence between prosody and syntax contributes to real-time speech comprehension and thereby facilitates the process of memorizing the speech contents; on the other hand, local occurrences of non-congruence between prosody and syntax may improve mnesic performances by balancing the rhythm and, more interestingly, by creating formal, inter-lexical by nature links between syntactic phrases within the prosodic phrase – a basic brick of verbatim memory.

Key words: Verbatim Memory, Associative Approach, Syntax-Prosody Interaction

Cet article s'inscrit dans la problématique générale de la relative congruence entre unités syntaxiques et unités prosodiques (Lefeuvre et Moline 2011 : 143-157). Dans la mesure où la segmentation macro-prosodique de la phrase n'a pas comme seule fonction de rendre matériellement explicites des informations syntactico-sémantiques, un certain manque de corrélation entre ces deux niveaux d'analyse s'interprète non seulement comme tolérable, mais aussi comme nécessaire, car fonctionnellement motivé. En production de la parole, la programmation linguistique au niveau phonétique peut en effet se faire indépendamment de la structure syntaxique et sémantique de l'énoncé, à partir, par exemple, de critères purement rythmiques ou phono-stylistiques (ex. : *TOUT est UNE quesTION d'arGENT*). C'est d'autant plus le cas lorsqu'il s'agit

d'encodage mnésique textuel à long terme¹ et non pas de communication parlée où il est essentiel de rendre le message oral le plus intelligible possible. Il y a donc lieu de formuler la problématique de façon encore plus générale, notamment en utilisant le terme d'organisation double – prosodique et syntaxique – de la parole, puisque la similitude relative entre les deux structures, même si elle est normalement attestée dans la parole, n'est qu'un fait de surface.

Un exemple d'une telle analyse est donné à partir de la figure 1 ci-dessous où la structure macro-prosodique reproduit fidèlement la structure propositionnelle de la phrase. Cette forme prosodique se justifie fonctionnellement au niveau du traitement de l'énoncé en vue de sa compréhension par l'auditeur ; elle n'est cependant pas favorable, a priori, à l'encodage mnésique de la forme exacte de l'énoncé, et ceci pour deux raisons : 1) l'énoncé n'est pas rythmiquement équilibré – ni au niveau métrique ni au niveau temporel et 2) le corrélat physique de la pause – un long silence (une rupture mélodique en est une alternative) – ajoute à la séparation syntactico-sémantique (et possiblement mnésique) des deux premières propositions juxtaposées.

Fig. 1 *Vous verrez, ce n'est pas du tout ce à quoi vous vous attendez.* tiré du roman *Les Fourmis* de Bernard Werber, livre audio lu par l'acteur Arnaud Romain, Éditeur : Audiolib, 2015

¹ La mémoire mot à mot

Faire disparaître complètement les deux facteurs défavorables à la mémorisation de l'énoncé, à savoir le manque de patterns rythmiques répétitifs et le manque d'enchaînement à la fois prosodique et syntactico-sémantique, nous ramène au schéma rythmique à deux niveaux suivant :

Vous verrez, / ce n'est pas du tout // ce à quoi / vous vous attendez

Les phrases suivantes peuvent être structurées suivant le même modèle rythmique :

Le notaire / expliqua // que l'immeuble / était classé // monument / historique // et que des vieux sages / de la Renaissance // l'avaient habité, / il ne se rappelait plus qui.

Ils prirent / l'escalier, // débouchèrent / sur un couloir sombre // où le notaire / tâtonna longuement, // actionna en vain / un bouton // avant de lâcher : / – Ah zut ! Ça ne marche pas.

Le simple fait d'un décalage entre les unités segmentales de la parole – prosodiques, d'une part et syntaxiques, d'autre part – n'implique pas un manque d'interaction fonctionnelle entre ces deux types d'unités ; au contraire, les enchaînements entre syntagmes syntaxiques successifs qui en résultent (les parties soulignées) ou, à la limite, des intégrations complètes entre eux à l'intérieur d'une même unité prosodique (traitée au niveau mnésique comme unité en quelque sorte lexicale) devraient contribuer à leur cohésion mentale, notamment pour ce qui concerne la trace mnésique à long terme de la phrase.

Quant à la seconde fonction mnésique des syntagmes prosodiques, elle découle de leur rôle d'unités du rythme ; cette fonction (bien connue d'ailleurs) est débanalisée ici, en ce sens que le rôle, en matière de mémoire textuelle à long terme, de la congruence entre syntaxe et prosodie est doublement relativisé², et permet de restructurer la phrase rythmiquement de façon plus souple et donc plus équilibrée, en la rendant plus facile à mémoriser.

S'agissant d'encodage mnésique textuel – une forme transcodée intermédiaire entre l'entrée et la sortie de l'information linguistique –, la structure prosodique mentale de la phrase n'aura pas obligatoirement de corrélat acoustique dans la parole proférée. D'où une première difficulté de chercher les formes optimales de l'encodage mnésique textuel directement

---

² La relative congruence entre syntaxe et prosodie est relativisée en outre en ce sens que son absence, notamment due à l'empiètement réciproque entre syntagmes syntaxiques et prosodiques, pourrait se traduire aussi par une impotence fonctionnelle à un niveau différent – non linguistique – du traitement de l'énoncé.

dans la chaîne parlée. Il est difficile aussi de faire la part des deux facteurs mis en cause – répétitivité rythmique ou enchaînement syntaxique. Une troisième difficulté, tout aussi fondamentale, tient aux ambiguïtés dans des structures syntaxiques et prosodiques peu claires. Concernant l'analyse de la prosodie, le poids délimitatif des différents traits prosodiques peut poser problème ; en outre, des unités dites prosodiques (telles les groupes rythmiques) pourraient en fait être délimitées à l'aide d'indices de nature spectrale. La conséquence est que les résultats des analyses acoustiques présentés ici n'ont de valeur que pour valoriser une potentialité plutôt que pour montrer une régularité.

Il s'agit plus concrètement d'illustrer expérimentalement la conception qui a été développée au plan théorique dans un précédent article : *Segmentation prosodique et syntaxique : interaction et rôle pour l'encodage mnésique verbal* (Ditcheva et Dommergues, 2016 : 48-57), selon laquelle la prosodie, si elle est essentiellement déterminée par la syntaxe afin de faciliter la compréhension de l'énoncé, peut être restructurée utilement en vue d'une tâche différente, à savoir l'encodage mnésique de la forme de l'énoncé (par opposition à l'encodage linguistique et l'encodage mnésique du contenu de l'énoncé).

L'illustration consiste à analyser phonétiquement et syntaxiquement un énoncé oral en français, constitué de plusieurs phrases et produit par un locuteur francophone dans deux conditions expérimentales différentes : dans un premier temps, le sujet s'est rapidement familiarisé avec l'énoncé en le lisant une fois avant de le lire pour l'enregistrer ; dans un second temps, le même énoncé – phrase par phrase – a été appris par cœur, récité et enregistré par le même locuteur sans le support de l'écrit. La restructuration prosodique observée corrobore en partie les conclusions – apparemment paradoxales – tirées de considérations logico-expérimentales indirectes quant au double rôle potentiellement positif (en matière de mémorisation de la forme d'un énoncé) d'un manque de congruence entre syntaxe et prosodie : d'une part, un meilleur rythme – mieux équilibré et plus conforme au rythme psychologique (Fraisse 1974) – facilite par lui-même la mémorisation : « les textes rythmés sont plus facilement appris que les textes non rythmés » (Fraisse 1974 : 175). D'autre part, une unité prosodique (en particulier un groupe de mots phonétiques fonctionnant comme groupe rythmique d'un rang supérieur) rend plus solides les liens associatifs (par analogie avec ceux dans un mot composé) entre les syntagmes syntaxiques qui constituent cette unité prosodique. La réalité de tels liens au plan matériel (ou du moins au plan d'une forme prosodique mentale) devient, paradoxalement, d'autant plus intéressante au plan

mnésique que les liens correspondants aux plans syntaxique et sémantique sont parfois quasi-inexistants, dans la mesure où le premier syntagme ne permet en rien de prédire le syntagme suivant, par exemple :

Vous verrez, / c(e) n'est pas du tout // ce à quoi / vous vous attendez.

L'inverse n'est pas inconcevable non plus, c'est-à-dire qu'il est permis de segmenter « prosodiquement », au plan mental, des unités syntaxiques normalement indivisibles au plan de leur actualisation dans la parole :

* Vous verrez, c(e) / n'est pas du tout // ce à quoi vous / vous attendez.

Une telle forme prosodique n'est pas inconcevable, d'abord, pour une raison fondamentale : en matière d'ingénierie, y compris psychologique, tout ce qui est faisable et potentiellement utile mérite une étude sérieuse. Ensuite, si on aligne cette structure imaginaire à la réalité acoustique (partiellement représentée à la fig. 1), on se rendra compte qu'il n'y a pas vraiment de conflit : en effet, le syntagme syntaxique complexe « *ce à quoi vous vous attendez* » est produit sans aucune marque acoustique – ni prosodique ni segmentale – de segmentation phonétique, alors qu'il contient le nombre impressionnant pour un seul mot phonétique de 8 syllabes. On sait cependant (Fraisse 1974) que lorsqu'une suite de stimuli identiques se suivent à intervalles temporels égaux, une rythmisation subjective (mais assez bien déterminée expérimentalement) intervient systématiquement sous certaines conditions (d'où l'explication de la forme des onomatopées comme *tic-tac*). Dans cette perspective, de telles segmentations rythmiques, qui sont linguistiquement peu acceptables, trouvent une justification matérielle et possiblement utilitaire. La valeur utilitaire de leur prise de conscience consiste à penser la phrase structurellement comme une superposition en décalage de deux séquences – l'une constituée d'unités prosodiques et l'autre de syntagmes syntaxiques ; par opposition à la tendance à exploiter la matérialisation des frontières syntagmatiques par des traits phonétiques, en particulier prosodiques, il convient aussi de mettre en valeur les liens d'enchaînement – formels et complémentaires aux liens sémantiques – qui se créent grâce aux cas de recouvrement partiel entre unités de sens et unités prosodiques. Il s'avère que l'on peut expérimentalement montrer 1) que de tels cas sont plutôt réguliers et 2) que leur rôle mnésique est considérable. Alors que la congruence entre syntaxe et prosodie favorise la compréhension du message, l'enchaînement des unités phrastiques facilite sa reproduction mot à mot.

Un consensus semble se dégager parmi les psychologues pour considérer que l'intériorisation³ de l'organisation syntaxique, logico-sémantique et pragmatique des phrases joue un rôle essentiel dans leur mémorisation. Cette conception de l'encodage mnésique verbal avait été mise en avant par Chomsky en 1959 (Chomsky 1959 : 26), par opposition à celle qui repose sur des associations simples, non hiérarchiques, entre segments textuels successifs⁴. On comprend aisément que l'idée de considérer comme fonctionnellement pertinentes des associations entre mots successifs qui ne sont motivées que positionnellement puisse rebuter tout linguiste – structuraliste ou générativiste. Cependant, la représentation d'un énoncé en mémoire à long terme ne correspond pas nécessairement à sa structure linguistique, et ce pour une raison fonctionnelle. En effet, la première est une trace mnésique construite pour durer, alors que la seconde s'élabore dans l'acte de communication verbale en vue, d'une part, de l'expression d'idées complexes, et, d'autre part, de leur compréhension en temps réel. Il y a donc lieu, en matière de mémoire textuelle à long terme, de relativiser le rôle des analyses syntaxique, logico-sémantique et pragmatique, et au contraire de ne pas sous-estimer celui des associations purement formelles entre segments textuels successifs. À partir de cette prémisse, il est conceptuellement justifiable de chercher à optimiser l'encodage mnésique de la phrase par une restructuration prosodique de celle-ci (par rapport à sa forme linguistique canonique), notamment par une segmentation en unités prosodiques 1) rythmiquement équilibrées et 2) qui créent, en leur sein, des associations mentales utiles entre unités de sens successives. Une telle restructuration prosodique peut ne pas respecter les représentations grammaticalement admises de la phrase, mais elle peut aussi actualiser, par une sorte de matérialisation prosodique, une interprétation syntaxique alternative, vu le caractère conventionnel de certains aspects de la grammaire.

La question se pose de savoir comment segmenter prosodiquement la phrase pour favoriser le plus sa mémorisation durable, par des groupements optimaux en termes d'entités mnésiques et en vue 1) d'assurer une répétitivité structurelle (en particulier prosodique),

---

³ l'ensemble des processus par lesquels certains éléments du monde extérieur sont intégrés au fonctionnement mental de l'individu, contribuant à l'organisation des structures affectives et cognitives.

⁴ According to an associative analysis, we remember a sentence like this [*The tall boy saved the dying woman.*] by associating the words in the order in which they occur: *The* is associated with *tall*, *tall* with *boy*, and so on. (Lieberman 2012 : 300)

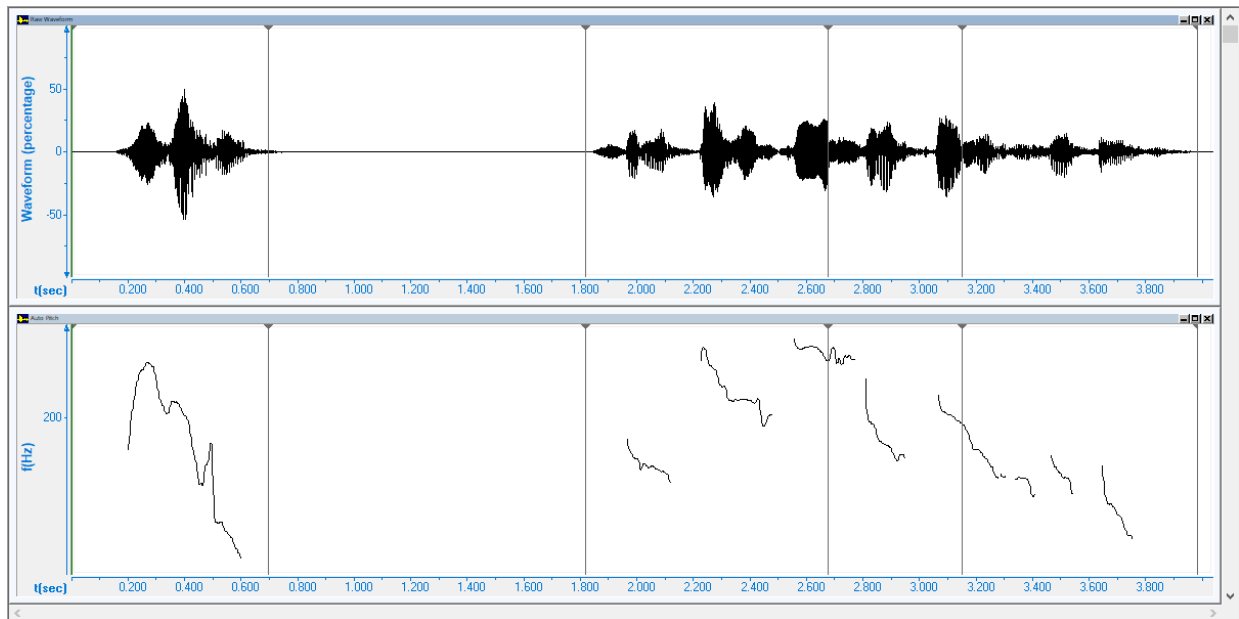
2) de mettre en valeur par la prosodie des unités syntaxiques et de sens et
 3) de former des liens d'enchaînements syntactico-sémantiques là où ces liens sont normalement faibles ou absents. La solution peut se décomposer en deux étapes ; la première étape, relativement facile, consiste à établir une liste de facteurs (ici au nombre de trois) et la seconde à évaluer le poids relatif de chacun de ces facteurs, tâche très problématique vu leur caractère intrinsèque à la nature de la phrase et leur jeu complexe et conflictuel dans sa manipulation structurelle.

Aux deux premiers facteurs traditionnellement établis – le rythme et la congruence entre unités syntaxiques et unités prosodiques – en a été ajouté un troisième qui, en éliminant les contraintes syntaxiques formelles, valorise en fait le premier et est non simplement conflictuel, mais par principe opposé au second qui se traduit par l'actualisation (à l'oral ou « silencieuse⁵ ») des unités syntaxiques et de sens à l'aide de leur démarcation prosodique. À l'intérieur d'une phrase, des syntagmes qui sont nettement détachés au plan syntaxique (par exemple une incise), le sont normalement aussi au plan prosodique, sous forme de constituants macro-prosodiques (mots prosodiques et unités supérieures), délimités par des pauses et/ou des ruptures dans la mélodie et/ou l'intensité. Or, de telles ruptures ponctuelles à fonction délimitative dans la chaîne parlée coïncident souvent avec des maillons faibles dans la chaîne mnésique. L'association mentale par des moyens prosodiques de segments textuels – contigus sur l'axe syntagmatique mais nettement séparés syntaxiquement – peut favoriser la mémorisation de l'énoncé. Il s'agit donc ici de concevoir la prosodie comme un support matériel non seulement en vue de la gestion, par l'auditeur, du flux informationnel (Blanche-Benveniste et al. 1990), et notamment en vue du détachement réel des unités syntaxiques, mais aussi en vue de la gestion, par le locuteur, de deux autres types d'unités discursives : les groupes rythmiques et les unités de mémorisation.

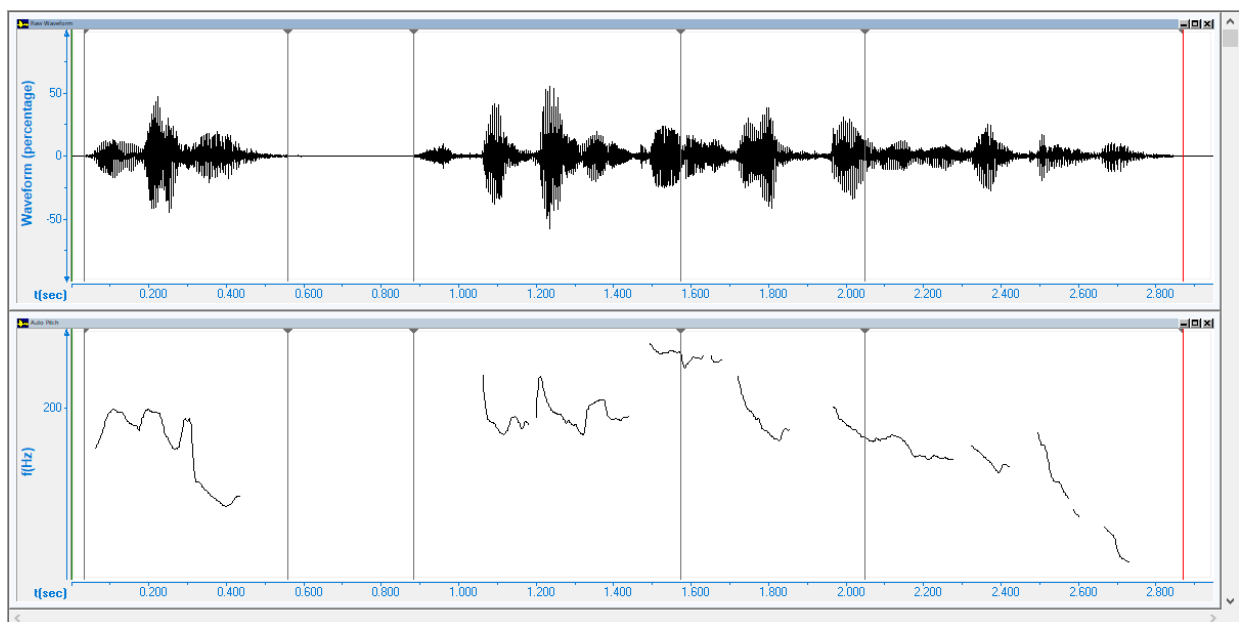
Les figures 2 et 3 ci-dessous représentent les graphiques de la forme d'onde et du ton fondamental d'une seule et même phrase – celle en fig.1 – produite par un autre locuteur natif aussi, respectivement en mode lecture et en mode récitation ; les résultats semblent corroborer, du moins partiellement, les considérations de nature spéculative en faveur du rôle du phénomène supposé qu'on pourrait appeler *enchaînements syntaxiques par des liens prosodiques*, étant entendu qu'il ne s'agit que d'enchaînements ayant une motivation purement mémorielle.

---

⁵ cf. la notion de « parole silencieuse » (angl. *silent speech*)

Fig. 2 *Vous verrez, ce n'est pas du tout ce à quoi vous vous attendez - enregistré par J.-Y.D. en mode lecture*

Fig. 3 *Vous verrez, ce n'est pas du tout ce à quoi vous vous attendez - enregistré par J.-Y.D. en mode récitation*

Les constatations suivantes se prêtent facilement à des interprétations en faveur de notre hypothèse :

En mode lecture, la première proposition – indépendante, juxtaposée – est très nettement détachée prosodiquement du reste de la phrase par 1) une mélodie nettement descendante, 2) une très longue pause et 3) la réalisation

du [ə] dans le mot initial de la proposition suivante « ce », une prononciation typique d'un début de mot phonétique. En revanche, la mélodie est, à l'évidence, moins nettement descendante, la pause moins longue et le /ə/ est muet dans la seconde réalisation, en mode récitation. Dans la courbe mélodique de la troisième proposition, on observe un léger sommet sur le premier « vous » pour le mode récitation, ce qui n'est pas le cas en mode lecture.

Tout ceci montre que la structure rythmique suivante :

Vous verrez, c(e) / n'est pas du tout // ce à quoi vous / vous attendez,
même si elle apparaît comme un schéma arbitraire, n'est pas seulement un code mnésique virtuel.

RÉFÉRENCES

- Blanche-Benveniste et al. 1990** : Blanche-Benveniste C., Bilger M., Rouget C., Van Den Eynde K. & Mertens P. *Le français parlé : études grammaticales*. Paris : Éditions du CNRS, 1990.
- Chomsky 1959** : Chomsky, N. *Verbal behavior*. By B. F. SKINNER. (The Century Psychology Series.) Pp. viii, 478. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957, Reviewed by NOAM CHOMSKY, *Massachusetts Institute of Technology and Institute for Advanced Study in Language*, Vol. 35, No. 1 (Jan. – Mar., 1959), 26-58.
- Ditcheva, Dommergues, 2016** : Ditcheva, M. Dommergues, J.-Y. Segmentation prosodique et syntaxique : interaction et rôle pour l'encodage mnésique verbal. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Том 54, Кн. 1, сб. Б, 2016, Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016, 48-57.
- Fraisse 1974** : Fraisse, P. *Psychologie du rythme*. Paris : Presses Universitaires de France, 1974.
- Lefevre, Moline 2011** : Lefevre, F & Moline, E. Unités syntaxiques et unités prosodiques : Bilan des recherches actuelles. // *Langue française* 2011/2 (n°170), Paris 2011, 143-157.
- Lieberman 2012** : Lieberman, David A. *Human Learning & Memory*. Cambridge University Press, 2012.

GENDER IDENTIFICATION FROM SPEECH IN PARISIAN FRENCH AND AMERICAN ENGLISH SPEAKERS

Erwan Pépiot
University Paris 8

The present study focuses on gender identification obtained from a speech experiment. It was conducted jointly on 25 Parisian French native listeners with French stimuli, and 25 American English listeners with English stimuli. Extracts from (C)VCV words and pseudo-words were presented to the participants, with the use of the gating paradigm. The listeners had to identify the speaker's gender and indicate their degree of certainty. In both languages, the percentages of correct identification were significantly above chance for initial voiceless consonants, and close to 100 % with initial vowels. An acoustic analysis performed on the stimuli showed that American English and French listeners did not use identical strategies: mean f_0 and voice quality (H1-H2) seemed to have more influence on American English listeners' judgements than on those of French listeners who appeared to rely more on vowel formant frequencies and f_0 range.

Key words: Gender identification from speech, cross-gender acoustic differences, cross-language variations, Parisian French listeners, American English listeners.

Introduction

A large number of perceptual studies were conducted in order to test the ability of listeners to identify a speaker's gender from his/her speech. When using natural (i.e. non synthesized) speech, listeners get between 63 and 90 % correct gender identification from voiceless fricatives, depending on stimulus length (Schwartz, 1968). With isolated vowels, scores vary from 96 % (Lass & al., 1976) to 98.9 % (Whiteside, 1998a). In twelve syllable sentences, percentages of correct identifications almost reach 100 % (Pépiot, 2011). However, these studies were conducted with different methods and at different times. The use of the gating paradigm, in which items are presented in segments of increasing duration (Grosjean, 1980), could provide very interesting data if used in a gender identification from speech experiment.

The relative influence of acoustic parameters in gender identification from speech is still much debated. Vowel formant frequencies were shown to be relevant clues (Arnold, 2012), as well as mean f_0 (Coleman, 1976, Pépiot, 2011). Consonant noise frequency also appears to be an important parameter, at least in voiceless fricatives (Schwartz, 1968; Whiteside, 1998b). According to a majority of authors who conducted their experiments on American English or British English listeners, mean f_0 is the most salient cue.

However, a recent experimental study led on Parisian French listeners (Arnold, 2012), indicates that resonant frequencies and particularly vowel formant frequencies, are more important than mean f_0 in influencing listeners' judgments.

How can one account for such contradictory results? It is known that cross-gender acoustic differences slightly vary from one language to another (Johnson, 2005; Pépiot, 2014b). Listeners' strategies to identify gender from speech could then be language-dependant, thus different in English and French listeners.

It then appears relevant to perform a cross-language gender identification from speech experiment using natural speech and applying the gating paradigm. This study will be conducted jointly on American English listeners, with English stimuli, and Parisian French speakers, with French stimuli. The influence of various acoustic parameters shall be measured through correlation tests. The following research questions will be investigated: (1) What amount of speech is necessary for a listener to correctly identify a speaker's gender? (2) Which acoustic parameters are used by listeners for this task? (3) Are some acoustic segments more favorable than others for gender identification? (4) Are listener's strategies language-dependent?

1. Material and method

1.1 Linguistic material

French and English linguistic material was required for the experiment. We decided to use disyllabic words and pseudo-words. Their selection was based on two main criteria: make the two corpora as similar as possible (e.g. English inter-dental fricatives were dismissed as there is no equivalent in French), and limit the number of combinations by choosing only the most relevant phonemes (e.g. cardinal vowels) while holding constant the last CV sequence: /pi/ was chosen as it can appear on word final position in both languages. Twenty-seven (C)VCV words or pseudo-words were finally

chosen for each language (e.g. /tipi/, /tapi/, /tupi/ for the French corpus; /'ti:pi/, /'tæpi/, /'tu:pi/ for the English corpus).

English words are to be read by American English speakers and used for the experiment conducted on American English listeners, while French words are to be read by French speakers and used for the experiment conducted on French listeners.

1.2 Speakers

Eight monolingual speakers were recorded for the experiment. Four of them were native Parisian French speakers (2 women, 2 men) and four others were native Northeastern American English speakers (2 women and 2 men). Two more speakers in each language (1 woman and 1 man) were recorded exclusively to obtain warm-up items. Speakers were aged from 23 to 40, non-smokers with no reported speech disorder.

1.3 Recording procedure

Recordings took place in a quiet room, using a digital recorder *Edirol R09-HR* by Roland. English speakers read the English corpus aloud and French speakers the French one. Words were presented to the participants in an orthographical transcription. Moreover, in order to make prosodic parameters consistent, words were placed into a frame sentence: “He said “*WORD*” twice” for the English corpus and “Il a dit “*MOT*” deux fois” for the French one. Speakers were asked to say each sentence twice, at a normal speech rate.

1.4 Acoustic Analysis

An acoustic analysis was performed on the stimuli, by using *Praat*. Duration, mean f₀ and f₀ range (in semitones) of entire words were measured. We also measured duration, mean f₀, F1, F2 and F3 frequencies in first syllable’s vowels, that will be referred to as V1. H1-H2 values (dB) were taken to get an indication of phonation type, but only in open vowels: such measurement would not be relevant in other vowel types (Klatt & Klatt, 1990). The detailed results of this acoustic analysis are presented in Pépiot (2016a, 2016b).

1.5 Listeners

Two groups of listeners took part in the experiment: a group of American English speakers, and a group of Parisian French speakers:

– **Parisian French listeners group**: 25 participants, 17 women and 8 men, aged from 18 to 48 years old. Mean age: 24.2 (21.9 for women and 29.1 for men).

– **American English listeners group**: 25 participants, 18 women and 7 men, aged from 18 to 38 years old. Mean age: 24.8 (24.3 for women and 26.1 for men).

1.6 Experimental procedure

In a gender identification from speech experiment, audio stimuli are presented to the participant who has to tell if the speaker is a woman or a man. For the current study, we used the gating paradigm (Grosjean, 1980): thus, the length of the stimuli will be increasing as the experiment goes on. For the current study, we used 4 groups of stimuli:

- **96 items containing C1** ([k], [t], [s], etc.).
- **12 items containing V1** ([i], [a], [u], etc.), from VCV words.
- **96 items containing C1 and V1** ([ki], [ta], [tu], etc.).
- **108 items with entire words** ([kipi], [tapi], [tupi], etc.)

Stimuli were played following this order. Inside the four groups of stimuli, the order was randomized, thus different for each participant.

The experiment was performed on a computer, by using software Perceval (André & al., 2003) and took place in a quiet room. For each stimulus, participants had to choose between “female speaker” or “male speaker” and to indicate a degree of certainty on a scale going from 0 (not sure at all) to 7 (completely sure).

2. Results

2.1 All stimuli

Results for French listeners in the five main types of stimuli are presented in Table 2. Percentages of correct gender identifications appear to be relatively high, even in voiceless initial consonants. For each of the five categories, a one-tailed *t*-test reveals that the scores are significantly above chance ($p < 0.0001$), which is here at 50 %.

Table 1 Percentages of correct gender identification and mean degree of certainty for the 5 main types of stimuli in French listeners

Stimulus type	N of items	N of correct answers	N of incorrect answers	Percentage of correct identification	Mean degree of certainty
Voiceless initial C	1200	788	412	65.67	3.56
Voiced initial C	1200	1134	66	94.50	4.76
Initial V	300	294	6	98.00	6.54
C + V	2400	2358	42	98.25	6.64
CVCV word	2700	2698	2	99.93	6.92
All types	7800	7272	528	93.23	5.97

Results for American English listeners in the five main types of stimuli are detailed in Table 2. As for French listeners, percentages of correct gender identifications are quite high, even in voiceless consonants. A one-tailed *t*-test shows that scores are significantly above chance level in each of the five categories of stimuli ($p < 0.0001$ in all cases).

Table 2 Percentages of correct gender identification and mean degree of certainty for the five main types of stimuli in American English listeners

Stimulus type	N of items	N of correct answers	N of incorrect answers	Percentage of correct identification	Mean degree of certainty
Voiceless initial C	1800 ^a	1377	423	76.50	2.85
Voiced initial C	600	596	4	99.33	6.00
Initial V	300	293	7	97.67	6.33
C + V	2400	2364	36	98.50	6.39
CVCV word	2700	2684	16	99.41	6.54
All types	7800	7314	486	93.77	5.60

^a English plosives /d/ and /g/ were phonetically voiceless in this context.

2.2 CV sequences

Overall percentages of correct gender identifications in CV sequences are extremely high: 98.25 % for French listeners and 98.5 % for American English listeners. Nonetheless, mean degree of certainty slightly varies from one stimulus to another. Therefore, correlation tests were conducted between this variable and several acoustic parameters: vowel formant frequencies (F1, F2 and F3), H1-H2 value in open vowels, mean *f*₀ and duration. Results for the tests performed on French listeners' data are presented in Table 3.

These tests provide interesting information about French listeners' strategies. First of all, it appears that vowel formant frequencies probably played an important role in such gender identification task. Several significant correlations are found between this acoustic parameter and listeners' main degrees of certainty. They are more frequently found with F2 values (4 significant correlations) than with F1 and F3 values (1 significant correlation for each of them): this suggests that F2 frequency

might have a larger influence on French listeners' judgments than F1 and F3 frequencies.

Table 3 Results of Pearson correlation tests conducted on French listeners' degrees of certainty in CV sequences and various acoustic parameters (only significant correlations are shown in the table).

Pearson correlations in C+V sequences for French listeners	Y variable : mean degree of certainty
F2 (Hz) vowel [i] – Male voices	$r(16) = -0.569; z = -2.331; p < 0.02^*$
F2 (Hz) vowel [a] – Male voices	$r(16) = -0.491; z = -1.899; p < 0.05^*$
F1 (Hz) vowel [u] – Female voices	$r(16) = 0.634; z = 2.695; p < 0.01^*$
F2 (Hz) vowel [u] – Female voices	$r(16) = 0.728; z = 3.331; p < 0.001^*$
F3 (Hz) vowel [u] – Female voices	$r(16) = 0.759; z = 3.582; p < 0.001^*$
F2 (Hz) vowel [u] – Male voices	$r(16) = -0.497; z = -1.927; p < 0.05^*$
Mean f0 (Hz) all stimuli – Male voices	$r(48) = -0.426; z = -3.053; p < 0.01^*$

Concerning the other acoustic parameters, it appears that stimulus duration probably did not influence French listeners in CV sequences. Likewise, no clear tendency was observed for H1-H2 values, which provides an indication of phonation type: this parameter might be irrelevant for French listeners in identifying gender from voice. On the other hand, it seems that mean fundamental frequency influenced listeners' judgments, at least in male voices: the lower mean f0, the higher the degrees of certainty for this type of items.

Similar correlation tests were performed on American English listeners' data. Results of these tests are shown in Table 4.

Table 4 Results of Pearson correlation tests conducted on American English listeners' degrees of certainty in CV sequences and various acoustic parameters (only significant correlations are shown in the table).

Pearson correlations in C+V sequences for American English listeners	Y variable : mean degree of certainty
F2 (Hz) vowel [u:] – Female voices	$r(16) = 0.649; z = 2.788; p < 0.01^*$
H1-H2 (dB) vowel [æ] – Male voices	$r(16) = -0.497; z = -1.967; p < 0.05^*$
Mean f0 (Hz) all stimuli – Male voices	$r(48) = -0.341; z = -2.38; p < 0.02^*$

Contrary to French listeners, Pearson correlations are not conclusive with vowel formant frequencies: only one positive correlation was found in vowel [u:]’s F2 for female voices. This suggests that formant frequencies have less influence on American English listeners than on French listeners in a gender identification from voice task. Moreover, it appears that stimulus duration does not play a significant role in CV sequences for American English listeners, which is consistent with what was found for French listeners.

Two other acoustic parameters seem to have strongly influenced American English listeners’ judgments. Unlike French listeners, H1-H2 value is significantly correlated to the degree of confidence expressed on male voices: the lower H1-H2 is (i.e. the smaller glottal open quotient is), the more confident American English listeners are. An opposite tendency was found for female voices, but the correlation does not reach significance. These facts suggest that phonation type is a relevant clue in identifying gender for American English listeners. Likewise, mean fundamental frequency also seems to somewhat influence the listeners’ degree of certainty. Indeed, a strong negative correlation was found in male voices.

2.3 Entire CVCV words

For CVCV words, overall percent correct identification scores are again very high: 99.93 % for French listeners and 99.41 % for American English listeners. Thus, correlation tests cannot be performed on this variable. However, as we did with CV sequences, Pearson correlation tests were conducted between mean degree of certainty and several acoustic parameters: H1-H2 value in open vowels, mean f0, duration, but also f0 range. Results for French listeners’ data are presented in Table 5.

Table 5 Results of Pearson correlation tests conducted on French listeners’ degrees of certainty in dissyllabic words and various acoustic parameters (only significant correlations are shown in the table).

Pearson correlations in dissyllabic words for French listeners	Y variable : mean degree of certainty
Mean f0 (Hz) all stimuli – Female voices	$r(54) = 0.273; z = 1.997; p < 0.05^*$
Duration (ms) all stimuli – Female voices	$r(54) = 0.478; z = 3.712; p < 0.001^*$

Results support what was previously found with CV sequences. First of all, H1-H2, which provides an estimation of phonation type, did not

seem to influence French listeners in identifying gender from dissyllabic words. However, a significant positive correlation was found between stimulus duration and mean degree of certainty in female voices only. This suggests that a slow speech rate might be associated to female voices in French listeners.

Mean fundamental frequency seems to have influenced French listener's judgments on female voiced. The higher mean f_0 , the more French listeners tended to be sure of their choice. Nevertheless, the opposite correlation was not found with male voices. Thus, the effect of mean f_0 on French listeners was probably quite reduced. It is highly probable that resonant frequencies and particularly vowel formant frequencies, which were not tested for this category of stimuli, strongly influenced French listeners' judgments as in CV sequences.

Finally, an interesting tendency was found concerning f_0 range. Despite their non-significance, we can notice that there is a positive correlation with mean degree of certainty in female voices, and a negative correlation in male voices. Further research in that direction might suggest that the more f_0 range is wide in female voices or narrow in male voices, the more French listeners tend to be confident in their choice.

Similar correlation tests were conducted on American English listeners' data. The results are shown in Table 6.

Table 6 Results of Pearson correlation tests conducted on American English listeners' degrees of certainty in dissyllabic words and various acoustic parameters (only significant correlations are shown in the table).

Pearson correlations in dissyllabic words for American English listeners	Y variable : mean degree of certainty
H1-H2 (dB) in vowel [æ] – Male voices	$r(18) = -0.531; z = -2.291; p < 0.05^*$
Mean f_0 (Hz) all stimuli – Female voices	$r(54) = 0.587; z = 4.812; p < 0.0001^*$
Duration (ms) all stimuli – Female voices	$r(54) = 0.523; z = 4.143; p < 0.0001^*$
Duration (ms) all stimuli – Male voices	$r(54) = -0.379; z = -2.849; p < 0.01^*$

For American English listeners, tendencies observed in CV sequences are also broadly confirmed in dissyllabic words. An interesting tendency appears when male and female voices are considered separately. One observes a strong and significant positive correlation between word

duration and mean degree of certainty for female voices, and a significant negative correlation between these two variables for male voices. This suggests that for American English listeners a slow speech rate would be associated with female voices, and a fast speech rate to male voices.

Results also suggest that mean fundamental frequency played a crucial role for American English listeners: the higher mean f_0 was, the more listeners were sure of their choices. An opposite tendency was found in male voices, but does not reach significance. Contrary to French listeners, H1-H2 difference seems to have great influence on American English listeners: the lower H1-H2 was (i.e. the lower glottal open quotient was), the more listeners were sure of their judgments on male voices.

3. Conclusion – Discussion

The gender identification from speech experiment described in the present paper differs from previous studies on several aspects. First, it was conducted jointly on French and American English listeners, using stimuli in respective languages. Secondly, the gating paradigm was used. Finally, stimuli were natural, not resynthesized speech. Thanks to these methodological peculiarities it has been possible to confirm previous results, but also to get new findings about gender identification from speech in human listeners.

In voiceless initial consonants, mean percent correct gender identification reaches 66 % in French listeners and 76 % in American English listeners, way above chance level. These results indicate that listeners are capable to identify gender from very short speech segments. These results are quite similar to those obtained by Whiteside (1998b). When the consonant was voiced, the listeners' scores widely and significantly increased in both languages. However, one can find here some evidence of cross-language variation. For American English listeners, percentage of correct gender identification reaches 99.33 %, versus a mere 94.5 % for French listeners.

In isolated initial vowels, American listeners' scores are similar to those obtained in voiced consonants. On the other hand, they are slightly increasing for French listeners, either in terms of percent correct identification or of degree of certainty. This might indicate that vowel formants would be an important acoustic parameter in identifying gender for French listeners, but not necessarily for American English listeners.

In CV sequences and dissyllabic words, very high percentages of correct identification and degrees of certainty were obtained in both languages. Correlations between mean degrees of certainty and several

acoustic parameters have broadly confirmed the above mentioned tendencies: mean fundamental frequency appeared to have greater influence on American English listeners than on French listeners, while vowel formant frequencies seemed to be more relevant for French listeners.

It is therefore possible to state that the apparently contradictory results found in studies led either on American English listeners or on French listeners are actually compatible. Indeed, it is highly probable that mean f_0 is the most salient acoustic clue for American English listeners, as suggested in Coleman (1976), Lass, & al. (1976), and Pausewang Gelfer & Mikos (2005), and that resonant frequencies and particularly vowel formant frequencies are the most important acoustic parameter for French listeners, as mentioned in Arnold (2012). The weaker role played by vowel formants for American English listeners could be accounted for by the large regional variations existing on this parameter in American English. Another possible explanation is that the formants of English vowels are less relied on since they are known to be less stationary than those in French (Pike, 1947).

Besides these two main acoustic parameters, it appeared that phonation type, through H1-H2 measurements, was also a relevant clue for gender identification from speech, but only for American English speakers. The stronger H1 was relatively to H2 (i.e. high GOQ, thus breathy voice quality), the more listeners were sure of their “female speaker” categorization. The weaker H1 was, the more the listeners were sure of their “male speaker” categorization. Cross-gender acoustic differences on this parameter in American English speakers was described by several authors (Klatt & Klatt, 1990)d, but no experimental study had proved the perceptual salience of this parameter in gender identification from speech yet.

An interesting, though not significant, tendency was found for f_0 range. French listeners’ results suggest that a large f_0 range would help the identification of female voices, while a narrow f_0 range would help the identification of male voices. No similar tendency was observed for American English listeners, which supports previous findings from Pépiot (2011). This latter study showed that intonation could be a relevant clue in gender identification from speech for French listeners but not for American English listeners.

In dissyllabic words, it appeared that speech rate could be a clue for identifying gender from voice. In female voices, the longer the words were, the more American English and French listeners tended to be confident in their judgments. An opposite correlation was found in male voices, but only for American English speakers. Just as phonation type, cross-gender

acoustic differences on this parameter have already been described (Byrd, 1994), but no experimental study was conducted to investigate its possible influence on listeners in a gender identification from speech task.

Regarding the results of the present experiment and taking into account previous similar studies, we drew up a summary chart (Table 7). This table mentions an estimated degree of influence for each acoustic parameter involved in gender identification from dissyllabic words, depending on the listeners' first language (French or American English).

Table 7 Estimated degree of influence of different acoustic parameters in gender identification from voice in French and American English listeners. The symbol “ø” means no influence, and a scale goes from “*” (very weak influence) to “*****” (very strong influence).

GENDER IDENTIFICATION FROM VOICE IN DISSYLLABIC WORDS		
Acoustic parameter	Estimated degree of influence	
	<i>French listeners</i>	<i>American English listeners</i>
<i>Mean f0</i>	****	*****
<i>Vowel formant frequencies</i>	*****	***
<i>Phonation type</i>	ø	***
<i>Speech rate</i>	*	**
<i>F0 range</i>	**	ø
<i>Consonant frequencies</i>		
<i>noise</i>	*	*

These data have to be interpreted with caution. Indeed, it is known that the importance of acoustic parameters in gender identification from speech is relative. For instance, when a speaker displays a mean f0 located at an ambiguous level, the influence of other acoustic parameters are immediately reinforced (Coleman, 1976; Pépiot, 2011, 2014a). Moreover, the current study presents certain limits. First of all, only 4 different speakers for each language (2 women and 2 men) were recorded to make up the stimuli.

Nevertheless, considering the important cross-language variations we found between French and American English listeners through the present study, it seems very likely that listeners' strategies for identifying gender from speech are language-dependent. This suggests that listeners have devised socially-constructed mental representations of what “female voices” and “male voices” are.

These findings could be relevant to transgender people. Since voice and speech are parts of gender identity, having a good knowledge of which acoustic parameter one has to work on could help these persons to be

effectively perceived as a woman or a man. Beyond mean fundamental frequency, which is often spontaneously adapted by transgender people (Spencer, 1988), other features such as vowel formant frequencies, phonation type, speech rate or f0 range could be improved. A list of relevant acoustic parameters should ideally be drawn up for each language, regarding the relative influence they have in gender identification from speech. Data presented in Table 7 could then be used for American English and Parisian French languages.

REFERENCES

- André & al. 2003:** André, C., Ghio, A., Cavé, C., & Teston, B. Perceval: a computer-driven system for experimentation on auditory and visual perception. // *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences, Barcelona, 3-9 August 2003*. Barcelona: UAB, 2003, 1421-1424.
- Arnold 2012:** Arnold, A. Le rôle de la fréquence fondamentale et des fréquences de résonance dans la perception du genre. // *TIPA – Travaux Interdisciplinaires sur la Parole et le Langage*, 2012, N° 28, 1-18.
- Byrd 1994:** Byrd, D. Relations of sex and dialect to reduction. // *Speech Communication*, 1994, N° 15, 39-54.
- Coleman 1976:** Coleman, R. O. A comparison of the contributions of two voice quality characteristics to the perception of maleness and femaleness in the voice. // *Journal of Speech and Hearing Research*, 1976, N° 19, 168-180.
- Grosjean 1980:** Grosjean, F. Spoken word recognition processes and the gating paradigm. // *Perception and Psychophysics*, 1980, 28, 267-283.
- Johnson 2005:** Johnson, K. Speaker normalization in speech perception. // Pisoni, D. & Remez, R. *The Handbook of Speech Perception*. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, 363-389.
- Klatt & Klatt 1990:** Klatt, D. H., & Klatt, L. C. Analysis, synthesis and perception of voice quality variations among female and male talkers. // *Journal of the Acoustic Society of America*, 1990, N° 87, 820-857.
- Lass & al. 1976:** Lass, N. J., Hughes, K. R., Bowyer, M. D., Waters, L. T., & Bourne, V. T. Speaker sex identification from voiced, whispered, and filtered isolated vowels. // *Journal of the Acoustic Society of America*, 1976, N° 59, 675-678.
- Pausewang Gelfer & Mikos 2005:** Pausewang Gelfer, M., & Mikos, V. The relative contributions of speaking fundamental frequency and formant frequencies to gender identification based on isolated vowels. // *Journal of Voice*, 2005, N° 19, 544-554.

- Pépiot 2011:** Pépiot, E. Voix de femmes, voix d'hommes : à propos de l'identification du genre par la voix chez des auditeurs anglophones et francophones. // *Scientific Works – Philology*, Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria, 2011, N° 49, 418-430.
- Pépiot 2014a:** Pépiot, E. Voix et genre: un état de la question. // *La langue, la Voix, la Parole*. Ibrahim, A. H. (éd.). Paris: CRL, 2014, 53-86.
- Pépiot 2014b:** Pépiot, E. Male and female speech: a study of mean f0, f0 range, phonation type and speech rate in Parisian French and American English speakers. // *Social and Linguistic Speech Prosody*. Proceedings of the 7th International Conference on Speech Prosody – Dublin, 2014, 305-309.
- Pépiot 2016a:** Pépiot, E. Female and male speech: a study of vowel formants and consonant noise in Parisian French and American English speakers. // *Scientific Works – Philology*, Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria, 2016, Vol. 53, 610-621.
- Pépiot 2016b:** Pépiot, E. Voix de femmes, voix d'hommes: une étude du voice onset time, de la répartition consonnes/voyelles et du débit de parole chez des locuteurs francophones et anglophones américains. // *Actes de la conférence conjointe JEP-TALN-RECITAL, Jul 2016, Paris, volume 1 : JEP, 2016, 759-767*, <<https://jep-taln2016.limsi.fr/actes/Actes%20JTR-2016/V01-JEP.pdf>> (2 June, 2018).
- Pike 1947:** Pike, K. L. On the phonemic status of English diphthongs. // *Language*, 1947, N° 23, 151-159.
- Schwartz 1968:** Schwartz, M. F. Identification of speaker sex from isolated voiceless fricatives. // *Journal of the Acoustical Society of America*, 1968, N° 43, 1178-1179.
- Spencer 1988:** Spencer, L. Speech characteristics of male-to-female transsexuals: A perceptual and acoustic study. // *Folia Phoniatica et Logopaedica*, 1988, N° 40, 31-42.
- Whiteside 1998a:** Whiteside, S. P. Identification of a speaker's sex: a study of vowels. // *Perceptual and Motor Skills*, 1998, N° 86, 579-584.
- Whiteside 1998b:** Whiteside, S. P. Identification of a speaker's sex: a fricative study. // *Perceptual and Motor Skills*, 1998, N° 86, 587-591.

СЕРБСКО-РУССКО-БОЛГАРСКИЕ МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ОМОНИМЫ-СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ

Милош Макевич
Белградский университет

RUSSO-SERBO-BULGARIAN INTERLINGUAL NOUNS HOMONYMS

Miloš Makević
Belgrade University

The article presents russo-serbo-bulgarian interlingual homonyms. We limited our analysis to noun homonyms-. For the analysis we selected homonyms, in which the main meaning and/or two or more secondary meanings differ. Homonyms are analyzed using etymological analysis and the reasons for the semantic differences are shown.

Key words: Russian language, Serbian language, Bulgarian language, interlingual homonyms, etymological analysis, semantic development

1. Межъязыковые омонимы (иногда их называют *ложными друзьями переводчика*¹) очень часто являются камнем преткновения как в письменном, так и в устном общении на иностранном языке. Чем выше степень близости, родства языков, тем больше интерференция между ними. Славянские языки не являются исключением. «Славянские языки ближе друг к другу больше, чем любая группа индоевропейских языков» [перевод наш – М. М.] (Станишич 2006: 130). Это особенно касается сербского и болгарского языков, которые «генетически [...] можно свести на один славянский прадиалект» [выделение шрифтом и перевод наши. – М. М.] (Маройевич 2000: 18). Однако в процессе развития эти языки подверглись процессу дивергенции и сегодня они значительно отличаются и фонетически (эти различия самые старые), и морфологически.

---

¹ Название впервые встречается в работах французских ученых Максима Кесслера и Жюля Дерокиньи в 1928 г. (Борисова 1989).

Обоим языкам близок русский язык. Их объединяет не только общее происхождение. Сближение происходило также впоследствии, в процессе развития. Речь идет о двух периодах – их принято называть Первое (X век) и Второе (XV век) южнославянские влияния. Впоследствии имело место обратное влияние: с XVIII века были установлены крепкие связи между русскими и сербами. Причем в этом взаимодействии сначала участвовали лишь сербы, проживавшие в Австрийской империи, а потом включились и остальные – особенно активно после освобождения соответствующих территорий от оккупации.² Усиление влияния русского языка на болгарский приходится на время болгарского Возрождения. Подавляющее большинство заимствований из русского осуществлялось на лексическом и словообразовательном уровнях. Конечно, русский язык также оказал сильное влияние на болгарский в период после Второй мировой войны – прежде всего, в сфере новой социалистической терминологии: «Литературный язык открывается для русизмов, которые представляют часть бюрократизации страны по советской модели» [перевод наш – М. М.] (Димитров 2012: 14). Кроме того, все три языка объединяет общий культурно-языковой контекст, т.е. принадлежность к общности *Slavia Orthodoxa*.

Главной целью нашей работы является попытка проследить изменения значений лексики в процессе развития этих языков на материале межъязыковых омонимов.

2. Перейдем к омонимам. В настоящей статье мы рассмотрим межъязыковую омонимию на лексическом уровне. Сначала нужно определить понятие «**межъязыковой лексический омоним**». По М. Алексич, межъязыковые лексические омонимы – это «формально похожие лексемы двух языков, принадлежащие одной и той же части речи, чьи семантические структуры полностью или частично неэквивалентны» [перевод наш – М. М.] (Алексич 2006: 21).

Выбор языкового материала мы осуществляли по двум принципам. Во-первых, нас интересовали только имена существительные. Во-вторых, мы работали только с теми омонимичными существительными, у которых различается основное значение и/или два (или больше) вторичных значения. Все найденные нами примеры представлены в глоссарии в последней части работы. Лексемы проанализированы с учётом этимологического, семантического и слово-

---

² В этот период русско-славянский язык постепенно становится языком Сербской церкви. Он остался языком СПЦ и по сей день под названием *церковнославянский язык*.

образовательного аспектов. Языковой материал мы эксцерпировали из: Речник српско-бугарских лексичких хомонима (в Алексич 2006), Руски речник 2007, Българско-руски речник 2000, ТСРЯ 2011. Количество рассмотренных единиц составляет 132 лексемы.

3. Межъязыковая омонимия в родственных языках (в нашем случае – славянских) появляется по нескольким причинам. В словах, унаследованных из общего праязыка, омонимия чаще всего объясняется распадом общей полисемантической структуры. Омонимы есть и среди иностранных слов: они могли заимствоваться в различных значениях. Также нередко происходит случайное совпадение состава лексем как славянского, так и иностранного происхождения (Алексич 2006: 95).

3.1 Среди сербско-болгарско-русских омонимов подавляющее большинство (из нашей выборки – почти три четверти) составляют слова славянского происхождения.³ Как мы уже упомянули, такие омонимы образуются в результате распада полисемантической структуры определенной пралексемы. Этот процесс часто сопровождается семантической дивергенцией, специализацией значения, разнообразными словообразовательными процессами, влиянием внелингвистических факторов. В одном из языков славянская лексема могла развить дополнительное значение или даже несколько значений, в другом – то же слово могло быть вытеснено другой лексемой (исконно славянской или заимствованной), или одно из вторичных значений могло стать основным. И хотя существуют семантические различия между лексемами, близость значений в какой-то степени сохраняется. Например, «лексема» *варење/варене/варенье* сохранила свое первичное значение в болгарском языке, ‘варение’; в сербском основным значением стало ‘пищеварение’, хотя сохранилось и изначальное значение, а основное значение взяла на себя лексема *кување*; в русском языке существуют две похожие формы – *варенье* и *варение*⁴, семантика которых специализировалась: первая получила значение ‘плоды, сваренные на сахаре’, а вторая сохранила основное значение. Лексема *стаја/стая* сначала имела значение ‘огороженное место для загона скота’. Это значение сохранено в сербском; в болгарском перенесено

³ Под словами славянского происхождения в настоящей работе подразумеваются все слова, которые существовали в праславянском языке, независимо от того, унаследованы ли они из индоевропейского или заимствованы в праславянскую эпоху.

⁴ Первый пример представляет собой исконно русскую форму этого слова, а вторая форма заимствована из старославянского [согласно традиции болгарской лингвистики – староболгарского, прим. ред.] (церковнославянского) языка.

на помещение для жизни людей – ‘комната’; а в русском – на группу животных, обычно диких (*стая волков, стая птиц*)⁵, а в первичном значении употребляются лексемы *стойло, денник, хлев* и т.п.

3.2 Межъязыковых омонимов-заимствований одинакового происхождения в нашей выборке совсем немного – только два примера. Так, лексема *корда* (С. *корда*^{II}) латинского происхождения, но в данном случае имели место (или могли иметь место) разные языки-посредники (греческий, итальянский (С. и Б.), французский (Р.)) (БЕР II: 629, Скок II:153, Фасмер II: 324). Это, безусловно, повлияло на семантические различия между ними в сербском, болгарском и русском языках, которые, надо признать, не так существенны. В сербском языке лексема имеет самое широкое значение – ‘канат, веревка, пояс’, в то время как ее второе значение значительно уже – ‘фитиль’. В болгарском *корда* используется в музыкальной терминологии со значением ‘струна’⁶, а в русском значение самое узкое, специализированное – ‘шнур (веревка) для работы с лошадьми’. Еще один пример – лексема *роба*, которая также имеет очень близкие значения в рассматриваемых языках. Эта лексема происходит из старонемецкого языка, а в каждый из трех интересующих нас языков лексема пришла различным путем. Считается, что в сербский она попала из итальянского, в болгарский – через турецкий, а в русский пришла или через французский, или через немецкий язык, как обратное заимствование⁷ (Скок III: 151, БЕР VI: 276, Фасмер III: 487).

3.3 Случайное совпадение состава лексем имеет место приблизительно в одной пятой части примеров из нашей выборки. Эта группа состоит из примеров двух типов. Первая – когда во всех трех языках представлены лексемы иностранного, неславянского происхождения; вторая – когда в одном или двух языках лексемы славянского происхождения. В первой группе у нас пять примеров, во второй – шесть. Приведем по два примера из каждой группы.

Итак, уже упомянутая лексема *корда* (С. *корда*^I), в ее болгарском и русском значениях, на этот раз совпала с заимствованной в сербском языке лексемой со значением ‘сабля’⁸. В сербском существует и более

---

⁵ Для группы домашних животных используется лексема *стадо*.

⁶ *Кордой* в болгарском называется также леска на газонокосилке-триммере.

⁷ Так же, как, например, сербское *астал* заимствовано из венгерского, в который это слово ранее пришло в форме *стол* из праславянского языка или одного из языков-наследников.

⁸ Слово заимствовано еще в аварскую эпоху посредством одного из тюркских языков, а позже оно было «обновлено» под языковым влиянием османского

новая форма *ћорда*, которая является более частотной. Еще один пример – лексема *булка*. В сербском и болгарском языках слово заимствовано из турецкого. В болгарском используется в том же значении, в котором заимствовано из турецкого (‘невеста; супруга; сноха’), или близком к нему (‘молодая женщина’). А в сербском *булка* имеет переносное, метафорическое значение (‘мак-самосейка, дикий мак, растение *Paraveg rhoeas*’)⁹. В русской этимологической литературе находим два подхода к рассмотрению этой лексемы: согласно первому, слово считается заимствованным из какого-либо западноевропейского языка (ср. ит. *bulla*, франц. *boule*, др.-верх.-нем. *bŭlla*, лат. *bulla*); согласно второму, оно считается исконно русским словом, родственным русс. *булава́*, *булдырь*, и имеющим соответствие в польском (*buła*, *bułka*) (Фасмер I: 239, Черных I: 122). Происхождение лексемы не совсем ясное, поэтому пример мог попасть и во вторую группу.

Примером второй группы может послужить лексема *банка*. В сербском и болгарском она представляет собой заимствование из итальянского языка. Болгарское *банка*¹¹ – ‘парта’ сохраняет более старое значение этого заимствования. Русская лексема славянского происхождения, она имеет соответствия в украинском, чешском и польском языках (Черных I: 71). Еще один пример – лексема *хала*. Болгарское слово славянского происхождения, оно употребляется и в сербском языке, чаще в форме *ала*. Обозначает мифологическое существо наподобие змея (ЕРСЖ I: 96-97). В сербском имеется слово, заимствованное из английского языка, – от англ. *hall* ‘зал’, а в русском лексема заимствована из иврита (вероятно, через идиш¹⁰) и обозначает ‘(витой) белый хлеб продолговатой формы (посыпанный маком)’, традиционный еврейский хлеб (Черных II: 329).

4. Существительные славянского происхождения, учитывая их многочисленность, можно также классифицировать и анализировать по другим критериям. С точки зрения словообразования деление может выглядеть следующим образом. Многие из этих слов (точнее, большинство из них) – отглагольные существительные: *варење/варене/варенье* (<*variti), *водитель/водител/водитель* (<*voditi),

---

турецкого. Происходит из индоиранских языков (перс. *kārd*, др.-инд. *kartarī* ‘охотничий нож’).

⁹ В некоторых словарях болгарского языка (РБЕ, БЕР) зафиксировано еще одно значение лексемы *булка*, тождественное сербскому значению. С другой стороны, в сербском языке для выражения значения, близкого к болгарскому, используется лексема *була* ‘жена мусульманина; турчанка’.

¹⁰ Ср. значение в идише *chalo* ‘(субботный) белый хлеб’.

грижа/грыжа (<*gryzti) (ЭССЯ VII: 161), *дојка/дойка* (<*dojiti) (ЭС-СЯ V: 55), *дроб* (<*drobiti) (Скок I: 441), *завитак/завитѣк/завиток* (<*viti), *запис/запись, распис/разпис/ропись* (*rъsati) (Скок II: 662), *зарез* (<*rězati), *застава, поставка, ставка* (<*staviti), *збор/сбор* (<*bъrati), *извоз* (<*voziti), *печењe/печене/печенье* (<*pekti), *плем/плеть* (<*plesti), *погреб* (<*grebti), *подлог, слог* (<*legti), *проток, ток* (<*tekti), *стаја/стая* (<*stati). Как видно, две трети рассмотренных здесь омонимов славянского происхождения – отглагольные существительные. Это обусловлено сравнительно поздним появлением некоторых лексем (после распада праславянской языковой общности), а также широтой семантики глаголов, от которых они образованы. Например, глагол *писати/пиша/писать* имеет в современном сербском языке десять значений (РМС IV: 432), в болгарском – шесть (БТР онлайн), а в современном русском – пять (ТСРЯ: 777). Если к этому добавить приставочные производные слова и возвратные глаголы, то мы получим несколько десятков значений. Поэтому не удивляет, что некоторые из значений таких глаголов могут между собой различаться. Остальную часть лексем славянского происхождения составляют или простые (*бања/баня, вар, грб/грѣб/горб, изба*¹¹ (?), *трг/тѣрг/торг*), или производные слова. В нашем корпусе только три производных слова: *белка* (основа *бел* + суффикс *-к(а)*), *варница* (основа прилагательного *варн-* + суффикс *-ица*) и *ризница* (основа прилагательного *ризн-* + суффикс *-ица*).

5. В качестве заключения можем сказать следующее: 1) межъязыковая омонимия русского, сербского и болгарского языков больше всего представлена среди слов славянского происхождения (75–80% всех проанализированных лексем); 2) почти 70% лексем славянского происхождения – отглагольные существительные; 3) наш анализ не претендует на исчерпывающее описание случаев межъязыковой сербско-русско-болгарской омонимии, в первую очередь из-за ограниченности выборки (существительные с различным основным значением или несколькими отличающимися вторичными значениями); 4) с точки зрения дидактики, возможности использования результатов этого исследования в процессе обучения и перевода, работа не имеет большого значения: дело в том, что в обучении, говорении, переводе сербский, русский и болгарский языки нечасто используются одновременно, т.е. обычно в переводе или обучении употребляем только два языка; 5) работа может послужить основой для будущих исследований межъязы-

¹¹ Лексема *изба* не имеет ясной этимологии (см. ЭССЯ VIII: 243).

ковых омонимов в указанных языках (или других славянских языках), в первую очередь в семантическом аспекте с целью описания изменения значений лексики в процессе развития этих языков.

6. В конце работы дан короткий словарь (глоссарий) сербско-болгарско-русских межъязыковых омонимов. Словарная статья состоит из трех частей: лексема на сербском, болгарском и русском языках и ее значения (на сербском языке). Глоссарий состоит из 44 словарных статей, т.е. 132 лексем. Значения слов мы приводили из следующих словарей: Речник српско-бугарских лексичких хомонима (в Алексич 2006), РБЕ 1987, РМС 1990, Руски речник 2007, Българско-руски речник 2000, ТСРЯ 2011.

С. б`анка – 1) новчани завод и зграда у којој је он смештен; 2) папирна новчаница разне вредности

Б. б`анка² – студентска клупа

Р. б`анка – 1) тегла; 2) лименка, конзерва; 3) мед. купица

С. б`ања – 1) минерално купалиште и лечилиште; 2) јавно купатило
3) купање у топлој води

Б. б`аня – 1) јавно купатило; 2) купатило; 3) бања; 4) купање; 5) минералан извор; 6) сунчање

Р. ~ – 1) парно купатило; 2) купање у парном купатилу

С. б`елка – 1) бела животиња; 2) женска особа светлоплаве косе

Б. б`елка – зоол. куна белица

Р. ~ – веверица

С. б`улка – бот. врста црвеног пољског цвета, турчинак (Paraveg rhoeas)

Б. б`улка – 1) млада, супруга, невеста; 2) снаха

Р. ~ – земичка, векница, кифла

С. в`ал¹ – талас

Б. вал – брана

Р. вал² – техн. вратило, осовина

С. в`ар – јака јара у којој се железо вари

Б. вар – креч

Р. ~ – катран, лепак

С. вáрeње – 1) пробављање хране у желуцу 2) кување

Б. варeне – кување

Р. варeње – слаткo

С. вáрница – искра

Б. варница – кречана

Р. вáрница – *заст.* фабрика соли

С. вòдитель – онај који води, најчешће емисију на телевизији

Б. водител – предводник, вођа

Р. водитель – возач, шофер

С. гр̂б – знак као обележје државе, града и сл.

Б. гръб – леђа

Р. горб – грба

С. гр̂жа – 1) *мед.* срдобоља, дизентерија; 2) оштар бол; 3) *фиг.* самопрекори, узнемирена савест, кајање

Б. гр̂жа – 1) брига; 2) нега; 3) узнемиреност, неспокојство

Р. гр̂жа – *мед.* кила

С. дoјка – женска сиса

Б. дoйка – дојилња, дадилња

Р. ~ – мужа

С. дрoб – утроба, изнутрице

Б. дрoб² – разломак

Р. дрoб¹ – сачма

С. завѝтак – замотуљак; омот

Б. завѝтък – струготина

Р. завитoк – 1) увојак 2) коврца (рукописа)

С. зàговoр – заузимање за некога, препорука

Б. зàговор – завера

Р. зàговор² – враџбине, чаролије

С. зàпис – 1) забелешка; 2) окултно дрво са урезаним крстом;

3) амајлија; 4) завештање, легат; 5) *књиж.* мемоари

Б. зàпис – 1) упутница; 2) меница; 3) снимак

Р. зàпись – 1) снимак; 2) забелешка; 3) упис, учлањивање; 4) *заст.* акт, документ

С. зàрез – 1) запета; 2) оно што је зарезано, засечено

Б. зàрез – зарез, белег

Р. зарèз – *разг.* невоља, безизлазна ситуација

С. зàстава – барјак

Б. застàва – гранична стража, караула

Р. ~ – 1) контролни пункт при улазу у град; 2) предстража, караула

С. збóр – 1) скуп, састанак већег броја особа на једном месту ради неког договора; 2) *војн.* узвик за командовање да се ступи у строј; 3) састав (од више особа), колегијум; хор, дружина; 4) композиција за певање (у хору); 5) зборење, говор

Б. сбор – 1) сабор; 2) *мат.* збир

Р. ~ – 1) сакупљање, прикупљање; 2) приход; 3) *војн.* обука, збор; 4) у *мн.* припреме; 5) сакупљени новац

С. зêље – 1) поврће уопште, зелен, зељасте биљке; 2) назив (или део назива) многобројних зељастих биљака

Б. зèле – *бот.* купус

Р. зèље – 1) *заст.* отровни напитака од трава; 2) *заст.* барут; 3) *заст.* дуван; 4) *разг. заст.* саркастичан човек, такође и привлачна, саблажњива жена

С. ìзба – 1) мања соба, одаја; 2) комора, стаја

Б. ~ – подрум

Р. избà – сеоска дрвена кућа, колиба

С. ìзвоз – експорт

Б. ~ – превоз

Р. извòз – до Револуције: превожeње робе или људи коњима

С. кíлер – хладњак

Б. килèр – остава

Р. киллер – плаћени убица

С. кòрда¹ – сабља

Б. кòрда – *муз.* жица

Р. ~ – *спец.* уже које се користи за коње

С. кòрда² – 1) конопац, уже, појас; 2) фитиљ

Б. кòрда – *муз.* жица

Р. ~ – *спец.* уже које се користи за коње

С. ма̀на – недостатак, погрешка, неисправност

Б. ма̀на – *бот.* гареж, главница, буђ

Р. ма̀нна – *библ.* ма̀на, храна

С. мѝна¹ – 1) *војн.* експлозивна направа; 2) подземна галерија, ходник у руднику; 3) граната за минобацач

Б. мѝна¹ – рудник

Р. мѝна² – израз лица

С. па̀ша – (па̀шо) *хип.* пашанац, пашеног

Б. па̀ша – па̀ша¹, пашњак

Р. па̀ша – *ист.* па̀ша

С. печéње – испечено месо, печеница

Б. пèчене – пèчéње

Р. печéње – кекс, бисквит

С. плèт¹ – 1) плетени женски шал; 2) *песн.* плот

Б. плет – плот

Р. плеть – 1) бич, корбач; 2) врежа

С. пòгреб – сахрана, спровод

Б. ~ – складиште муниције

Р. ~ – подрум

С. пòдлог – подлога

Б. ~ – субјекат

Р. подлòг – фалсификат

С. пòл² – *геогр.* Северни ~, Јужни ~

Б. пол – пòл¹

Р. пол¹ – пòд

С. по̀ста̀вка – 1) постављање, изношење; 2) претпоставка, хипотеза; 3) тврђење; 4) основно правило, начело; 5) сценска обрада; приказ предмета на изложби

Б. поста̀вка – 1) подметач; 2) постоље; 3) сталак

Р. ~ – испорука, достава

С. прòток – протицање

Б. ~ – мореуз

Р. протòк – 1) речни рукавац, канал; 2) *анат.* канал

С. ра̀спис – 1) *админ.* окружница, циркулар; 2) прописи за учествовање у некој акцији; 3) *заст.* објава, оглас

Б. ра̀спис – распоред часова (на факултету или вишој школи)

Р. ро̀списъ – 1) украшавање зидова, фасаде; зидно сликарство; 2) *заст.* списак

С. рѝзница – 1) просторија у којој се чувају ствари од велике вредности; 2) каса, благајна; 3) просторија где се држи оружје, оружница

Б. рѝзница – панцир, панцир-кошуља

Р. ~ – просторија при цркви за чување одежде и предмета за богослужење

С. ро̀ба – 1) материјални производ људског рада намењен тржишту; 2) одећа, одело; тканина

Б. ро̀ба – дуга кућна хаљина

Р. ~ – груба радничка одећа

С. сло̀г – 1) *грам.* реч или део речи од једног самогласника који се осећа као изговорна целина; 2) *штамп.* сложена слова за штампање неког текста; 3) *агр.* земља између два разора у њиви; леја; комад земље; 4) мера за папир; скуп поређаних истородних предмета; 5) стил; *фиг.* ков, сој

Б. сло̀г¹ – међа

Р. сло̀г² – стил

С. ста̀вка – 1) одломак, став; 2) рубрика у рачунским књигама; 3) износ у тарифи

Б. ста̀вка – 1) улог; 2) суочавање

Р. ~ – 1) *војн.* главни штаб врховног команданта; 2) улог; 3) *свободная* ~ слободно место; 4) стопа (тарифна)

С. ста̀ја – 1) зграда, просторија за стоку; 2) шупа; 3) неудобан, неуредан стан, локал

Б. ста̀я – соба

Р. ~ – јато, чопор, стадо

С. то̀к – 1) кретање течности; 2) кретање у простору или по површини; 3) правац и начин на који се нешто развија

Б. ток – 1) електрична струја; 2) потпетица

Р. ток² – *пољопр.* гумно

С. ха̀ла – велика фабричка, спортска, изложбена дворана

Б. ха̀ла – 1) *мит.* ала; 2) мењава

Р. ~ – бели хлеб издуженог облика

С. це́лина – 1) потпуност, целовитост; 2) заједница

Б. це́лина – *бот.* целер

Р. це́лина – 1) ледина, целица; 2) негажена, нетакнута површина

ЛИТЕРАТУРА

Алексич 2006: Алексић, М. *Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) лексичка хомонимија*. [Aleksić, M. Međujezička srpsko-bugarska (bugarsko-srpska) leksička homonimija.] Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2006.

Борисова 1989: Борисова, Л. И. *Ложные друзья переводчика научнотехнической литературы*. [Borisova, L. I. Lozhnye друз'а perevodchika nauchno-tehnicheskoy literatury.] Москва: ВЦП, 1989.

Димитров 2012: Димитров, С. *Езиковата политика на Франција и Бугарија от крај на Втората световна война до началото на XXI век – паралели и различия* (автореферат на докторска дисертација). [Dimitrov, S. Ezikovata politika na Frantsiya i Balgariya ot kraja na Vtorata svetovna vojna do nachaloto na XXI vek – paraleli i razlichiya.] Софија: Софийски универзитет „Свети Климент Охридски“, 2012.

Маројевич 2000: Маројевић, Р. *Српски језик данас*. [Marojević, R. Srpski jezik danas.] Београд: ЗИПС, Српска радикална странка, 2000.

Станишич 2006: Станишић, В. *Увод у индоевропску филологију*. [Stanišić, V. Uvod u indoevropsku filologiju.] Београд: Чигоја штампа, 2006.

СЛОВАРИ

- БЕР:** *Български етимологичен речник*, т. 1–6. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1971–.
- Бошкович 2007:** Бошковић, Р. *Руско-српски, српско-руски речник*. [Bošković, R. Rusko-srpski, srpsko-ruski rečnik.] Београд: Јасен, 2007.
- БТР:** *Български тълковен речник*, <<http://talkoven.onlinerechnik.com/>> (05. 06. 2017).
- Димитрова 2000:** Димитрова, Л. *Българско-руски речник*. [Dimitrova, L. Balgarsko-ruski rechnik.] Варна: Хирон 2000, 2000.
- Лома 2003:** Лома, А. *Етимолошки речник српског језика*, св. 1: А. [Loma, A. Etimološki rečnik srpskog jezika.] Београд: Институт за српски језик, САНУ, 2003.
- Ожегов 2011:** Ожегов, С. И. *Толковый словарь русского языка*. [Ozhegov, S. I. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka.] 27-е изд., испр. Москва: Оникс, Мир и образование, 2011.
- РБЕ:** *Речник на българския език*, т. 1–15. [Rechnik na balgarskiya ezik.] София: Издателство на БАН, 1987–.
- Скок 1971–1974:** Skok, P. *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Стеванович и кол. 1990:** Стевановић, М. и др. *Речник српскохрватскога књижевног језика*. [Stevanović i dr. Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika.] 2. фототипско изд. Нови Сад: Матица српска, 6. књ., 1990.
- Фасмер 1986–1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4. [Fasmer, M. Etimologičeskiy slovar' russkogo yazyka.] 2-е изд. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Черных 1999:** Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. [Chernyh, P. Y. Istoriko-etimologičeskiy slovar' sovremennogo russkogo yazyka.] Москва: Русский язык, 1999.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. 1–39. [Etimologičeskiy slovar' slavyanskih yazykov. Praslavyanskiy leksicheskiy fond.] Москва: Наука, 1974–.

ФРАЗЕОЛОГИЧНОТО ЗНАЧЕНИЕ КАТО КУЛТУРНО ОБУСЛОВЕНА СЪЩНОСТ

Анастасия Петрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

PHRASEOLOGICAL MEANING AS A PHENOMENON PREDETERMINED BY CULTURE

Anastasia Petrova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The present paper examines several phraseological units with the component φρένες, which express concepts of mental or emotional state. The importance of phraseology in the study of in depth penetration of culture into language (in the form of mythologems, symbols, stereotypes, prototype situations, etc.) is discussed. The analysis of the language material proves that phraseological meaning is culturally predetermined.

Key words: phraseological meaning, language and culture, conceptual metaphor, conceptual pictures of the world, worldview in language, archaism, φρένες

Фразеологизмите са знаци с особена важност в изследването на дълбокото взаимно проникване между езика и културата на една общност. Културата прониква в тях под формата на митологеми, символи, стереотипи във възприемането на фактите от света, прототипни ситуации и под. А връзката между езиковите и културните знаци се осъществява от културната конотация като специално „съ-значение“, с влизането на което в съдържателния план се наслояват допълнителни експресивни, емоционални и оценъчни нюанси. Веднъж възникнала, конотацията става „вътрешен център, ядро, „душа“ или мотив на значението, който „създава убеждението в разбирането му“, придава му жив смисъл (Касабов 2014: 117).

Такава културна „обагреност“ и дълбока обусловеност от светосещането на общността съдържат новогръцките устойчиви изрази, станали обект на изследването ни (Лексико 2002: 1440):

Είμαι (γίνομαι) έξω φρενών ‘вбесявам се силно, негодувам’.

Κάνω κάποιον έξω φρενών ‘вбесявам силно някого, карам го да негодува’.

Έχω σώας τας φρένας ‘имам здрав ум, с ума си съм’ (или *δεν έχω σώας τας φρένας* ‘нямам здрав ум, не съм с ума си’).

(*Πλήρης*) *σύγχυση φρενών*, употр. се за липса на умствена яснота, неспособност за логическо мислене.

Лексикалният архаизъм *φρένες* (< стгр. *αί φρένες*, мн.ч. на *ή φρήν*) функционира в съвременната гръцка разговорна реч само в състава на посочените изрази, предаващи метафорично понятия за определено ментално или емоционално състояние: наличие на здрав разум или състояние на умопомрачение, липса на логическа мисъл; загуба на контрол, отсъствие на самообладание, чувство на досада и раздразнение, вбесяване, изблик на гняв, ярост и под. Тъй като образността на тези изрази не е константна величина, тя е „угаснала“ след архаизиране на опорния компонент. Значението е загубило своята конкретност и яснота, а говорещият не може леко и непосредствено да изгради в съзнанието си дадения образ. Изследването на подобни езикови факти изисква диахронна перспектива и насочване към вътрешната форма на израза. Нейната реконструкция е особено важна, защото позволява да се достигне до „скритата памет“ на езика (в концепцията на Т. М. Николаева – Николаева 2002: 26) или „системообразуващия смисъл“ (ако използваме формулировката на този езиков феномен у Ю. Д. Апресян – Апресян 2009).

Думата *φρένες* се явява ключов елемент в отрязъка от пространството на древногръцката култура, свързан с представите за човека и неговата душа. Подобни езикови факти А. Вежбицка определя като централни точки, задълбоченото изследване на които може да разкрие „общите организационни принципи“, придаващи структура и свързаност на културата. Такива ключови думи имат голяма обяснителна сила. Според А. Вежбицка всяка от тях „прилича на свободен край, който сме успели да намерим в заплетено кълбо вълна: ако го издърпаме, бихме били в състояние да разнищим цялото объркано „кълбо“ от постановки, ценности, очаквания, въплътени не само в думи, но и в обичайни колокации, в устойчиви изрази, граматически

конструкции, пословици и т.н.“ (прев. м. – А. П.) (Вежбицка 1997: 17, вж. също Вежбицка 1992). Възприемането и тълкуването на такива специфични езикови единици е всъщност сложен процес на вникване в природата на вторичната категоризация, извършена над реалния или въображаемия свят в нашия ум. В тях прозират културно значими идеи от концептуалната картина на света като особен и етноспецифичен в детайлите си начин на виждане и оценяване. Тези идеи са проникнали във всички духовни сфери и изследването им изисква културно-семиотичен подход.

Стгр. *ἡ φρήν*, с първоначално значение ‘диафрагмена мембрана, отделяща сърцето, белите дробове и другите вътрешности’, е дума с несигурна етимология. Предполага се, че произхожда от ие. **g^whren* ‘мисля’, от един корен с *φράζω* ‘казвам, говоря’. Сродна е с исл. *grunda* ‘мисля’, *grur* ‘съмнение, подозрение’ (Бабиньотис 2010: 1559). Показателен за асоциативните връзки в основата на семантичното развитие е фактът, че *ἡ φρήν* (*αἱ φρένες*) по преносен път развива значенията ‘дух, душа’, ‘сърце’ и ‘ум’. Основателна е догадката, че в древните представи тази област се осмисля като център на менталния и емоционалния живот на човека, невидим орган, управляващ целия му душевен свят. Потвърждава го и богатата словообразователна парадигма около *φρήν* в системата на старогръцкия език: вж. напр. *ἄφρων* ‘безумен, глупав’, *ἄφρον τὸ* ‘безумие’, *πρόφρων* ‘благосклонен, правещ нещо охотно, от душа’, *σώφρων* ‘здравомислещ, благоразумен; скромен, въздържан; целомъдрен’, *σώφρον τὸ* ‘благоразумие, скромност, умереност’, *φρενῆρης* ‘със здрав ум, разумен’, *φρενιτιάω* ‘бълнувам в треска, в умопомрачение съм (*φρενίτις* душевна болест, осн. възпаление на мозъка, бълнуване в състояние на треска)’, *φρενοβλάβης* ‘умопобъркан, полудял’, *φρενοδαλής* ‘разстройващ ум’ поет. (Есхил), *φρενόθεν* ‘с ума, съзнателно’, *φρενο-λύπη* ‘сърдечна печал’ (Есхил), *φρενομᾶνης* ‘беснеещ, полудял’, *φρενομόρως* само в съч. с *νοσεῖν* ‘страдащ от умопомрачение’, *φρενοπληγής* ‘поразяващ или разстройващ ум’, *φρενόω* ‘вразумявам, наставлявам’, *φρενώλης* ‘загубил ума си, полудял’, *φρεναπατάω* ‘лъжа душата, вкарвам в заблуда, съблазнявам, прелъстявам’, *φρεναπάτης* ‘измамник, прелъстител’ и др. (по данни в Стаматакос 1994: 1086; Вайсман 1991: 234, 1095, 1325 – 1326; Димитракос 7701 – 7703). Любопитно е, че много производни на *φρήν* са в употреба и днес в гръцката реч: вж. само *φρένα τά* ‘ум, разум, разсъдък’, *φρενοβλάβεια ἡ* ‘умопомрачение, лудост’, *φρενοβλαβής* ‘страдащ от психическо разстройство, умопомрачен, умопобъркан’, *φρεναπάτη ἡ* ‘заблуда на ума, алюзия, халюцинация’, *φρενοπάθεια ἡ*

‘умопомрачение, лудост’, *φρενοπαθής* ‘страдащ от психическо разстройство, умопомрачен, побъркан’, *φρενίρης* ‘вбесен, разярен, обезумял’, *ξέφρενος* ‘който е в състояние на обезумял, извън себе си’ или употр. за нещо, което се случва с много бързи темпове, отвъд всякакви разумни граници, *φρενικός* ‘умствен’, *φρενιάζω* ‘преминавам в състояние на силно раздразнение, на ярост’, *φρένιασμα τό* ‘състояние на обезумяване, разяряване’, *φρενίτιδα ή* ‘силен емоционален изблик, прекалено вълнение, бълнуване’, *φρενοκομείο τό* ‘лудница’ и др. (Лексико 2002: 1440).

Очевидно лексемата *φρήν* (*φρένες*) носи дълбокото съдържание на знак, който репрезентира в съзнанието значим в духовно-нравствен план концепт. Тя означава област от човешкото тяло с висок статус в античното мислене. За това говори и специалното ѝ открояване със схематични линии върху една от известните скулптури от Атика, която следва старите образци от времето на фараон Менкур. Отделянето на зоната около сърцето и белите дробове от долната част на тялото е свидетелство, че скулпторът е имал „вътрешните очи“ за виждането на *φρένες*.

„Архаичен курос“ от Атика,
около 500 г. пр.н.е.
(Бел 2009: 62 – 63)

Думата *φρένες* се появява в Омировите епоси „Илиада“ и „Одисея“ (VIII – VII в. пр.н.е.), чиито текстове се определят като промехдутьчно звено между съвременността и архаичната традиция. С тяхна помощ се разкрива прагматиката на езиковите знаци в древността, но и културно-семиотичният процес, в който поведението на говорещия е всъщност поведение на интерпретатор със специфични психофизиологически и социокултурни особености. Структурата на Оми-

ровите текстове отвежда Вяч. Иванов до любопитни детайли от „живота“ на думата, напр. участието ѝ в локативни конструкции от типа *ἐνὶ φρεσὶ, κατὰ φρένας, περί φρένας* и под., които внушават, че нещо се случва вътре, под или около тази част от тялото (Иванов 1980: 89 – 94). В тези конструкции е намерила езиков израз вярата в съществуването на „пасивно вместилище“ на човешката същност, където боговете могат да влияят върху плановете и съдбата на човека. Думата *φρένες* често се появява и в изреченски схеми с глаголите *ἔγνων, γιγνώσκω*, което обвързва представата за тази зона с процесите на разпознаване и узнаване на волята на боговете, напр. Хера внушава на Агамемнон как да действа, вж. *ἐπὶ φρεσὶ θῆκ' Ἀγαμέμνονι πύτνια 'Ηρη*, срв. и *Ζεύς ἐνὶ φρεσὶ τοῦτο νόημα ποίησε* букв. ‘Зевс във френес внушил тази мисъл’ (Вайсман 1991: 847). Вяч. Иванов доказва, че в някои пасажии на „Илиада“ може да бъде очертана синонимна връзка между тези изрази и подобни речеве формули с *κῆρ, κραδίη* ‘сърце’, в които се говори за божеството (Атина, Аполон и под.), вложило в сърцето (*κραδίη*) на война сила и мъжество. Идеята за *φρένες* като вместилище на душата се подкрепя и от изразите по-долу (Вайсман 1991: 1325 – 1326 и Димитракос 1875 – 1966: 7701 – 7703):

ἔξω τοῦ φρονεῖν ‘полудявам’;
ἔξ-ίστημι φρενῶν (*τοῦ φρονεῖν, τὸν λογισμὸν, ἑαυτοῦ*) ‘лишавам от разум, вкарвам в лудост’;
ἀπ ἄκρος φρενός ἐπιπολαίως ‘повърхностно, без настроение’;
ἐκ φρενός ἀπό βάθους καρδίας ‘от дълбочината на сърцето’;
βλάπτω φρένας ‘лишавам от разум’ (често само *βλάπτω*);
ἐπήβολος φρενῶν ‘със здрав ум’;
εὖ φρενῶν ἔχειν ‘имам здрав ум’ и др.

Появата на определени лексеми в тези словосъчетания не може да се приеме като случайна. В подбора на компонентния им състав се отразява стратегията на човека при категоризиране на реалиите в окръжаващия свят. Тази стратегия е подвластна на знанията (психофизиологичния и културния опит), които лежат в основата на когнитивната дейност. Така например компонентите *ἔξω* ‘извън’, *ἔξστημι* ‘извеждам от обичайно положение и поставям в друго положение’, *ἄκρος* ‘върхов, краен’ и др. внушават идеята за пространство (с определени параметри), което се обитава от невидимата човешка същ-

ност¹. Семантиката на изразите е свързана с идеята за нарушен покой и напускане на пространство, припознато като свое. С други думи, за езиковото съзнание тези компоненти имат важната роля на класификатор по отношение на фактите от реалния и въображаемия свят, който „осветява“ явните и скритите в дълбинните езикови структури категории (криптокласове)². Явно е, че концептуализацията на света има системен характер и в процеса на познание човек използва когнитивни модели с ясна езикова структура. Фразеологичният материал се ражда в матрицата на тези модели и анализът може да разкрие обичайния път на съзнанието в определената стереотипна ситуация. В дадения случай изразите са изградени на основата на концептуалната метафора ВМЕСТИЛИЩЕ³, в която с времето са се акумулирали различни видове културна информация (архетипна, митологична, религиозна, философска, научна)⁴. В резултат на това фразеологичните значения се оказват образувани от наслоени един върху друг информационни слоеве, гъвкаво преминаващи през времето и променения социокултурен фон, което ги превръща в „оперативни когнитивни механизми на културна памет“ (Зикова 2013: 438).

Менталното пространство *φρένες* заема важно място в ключовите за гръцката и римската космогония представи за душата⁵. Концеп-

¹ Универсална представа, която намираме вградена и в структурата на бълг. *на себе си съм, дойдох на себе си*, но *извън себе си съм, не съм на себе си*. В тези съчетания предлогът също става носител на идеята за съществуване вътре в някакво пространство или за излизане от него.

² Развитие на идеята за криптокласовете израства в трудовете на А. Потенбя, Е. Сапир, Б. Уорф и др. автори (Потенбя 1976; Сапир 1993; Уорф 1960; вж. и размислите у Борискина, Кретов 2003: 5).

³ Метафоричните сами по себе си фразеологични словосъчетания понякога са белязани и с особеностите на концептуалната метонимия (метафтонимия): *здрав/добър френес – човек с добър ум, увреден френес – човек, лишен от разум*, и т.н. Такова моделиране се случва с компонентите в следните изрази: *Έχω (ή δεν έχω) σώας τας φρένας* букв. ‘имам (нямам) здрав френес’, ‘имам (нямам) здрав разум’, *εὖ φρενῶν ἔχειν* букв. ‘имам добър френес’, ‘имам добър ум’, (*Πλήρης*) *σύγχυση φρενῶν, βλάπτω φρένας* букв. ‘(напълно) увреден ум’, ‘лишен от разум човек’, *ἐπήβολος φρενῶν* букв. ‘владеещ ума’, ‘здравомислещ’ (Вайсман 1991: 251, 479, 573) и др.

⁴ Разбирането за душата у европейските народи е плод на дълго и сложно моделиране. В него са привлечени първоначално неясни и елементарни представи, над които се наслаждава идеята за безсмъртната нематериална част от човешкото същество, формулирана под влияние на християнската религия.

⁵ В произведенията на философите Платон, Аристотел, Епикур, Зенон същността и свойствата на душата са широко дискутирана проблематика.

туалната структура, вградена във *φρένες*, може да бъде достигната чрез анализ на няколко линии в парадигматичните отношения на думата с останалите членове на семантичното пространство, сред които се открояват *πραπίς* (*πραπίδες*), *θυμός*, *ψυχή*, *πνεῦμα*, *καρδία* (*κῆρ*, *κρადίη*) и *νόος* (*νοῦς*).

В центъра на семантичното пространство, свързано с представите за душата, се намират думите *ψυχή* и *πνεῦμα*. *Πνεῦμα* (лат. *spiritus*) служи за назоваване на теолого-философско понятие от най-висок порядък, чието начало е във философията на стоиците. Смята се, че *πνεῦμα* е в основата на човешката душа (*ψυχή*), защото е всъщност душата на Бога (оттук и значението ‘дух, ангел, демон’), активният пораждащ принцип в организирането на индивидуалното и космическото. *Πνεῦμα* е дъхът на живота, смесицата от елементите въздух⁶ и огън⁷, от която се ражда човешката жизненост (мисъл, настроение, въодушевление и под.) – вж. и значенията ‘дъх, благоухание’, ‘дъх, дишане, пръхтене; въздъхване, въздишка’ и ‘звук, вик, тон’. *Ψυχή* също е свързана етимологично с дъха, диханието⁸ (< *ψύχω* ‘духам’, ‘дишам’), но постепенно се осмисля в широкия смисъл на безплътното безсмъртно активно начало на човешката природа. Терминът отразява индоевропейската представа за подвижната въздухообразна човешка душа (вж. повече в Митове 1988 1: 414; Покорни 1959: 270; Панагис, Дафермос 2008: 324 – 366), създадена като нещо отделно, самостоятелно и различно от материалния свят, което притежава съвършенството на духовните същества и се различава от животинската душа, сътворена от началата на материята. Възприемала се е като общо понятие за всички прояви и качества на скритата същност на човека: ум, разсъдък, съзнание, мисли; дух, чувство, сърце, смелост, мъжество; желание, влечение, наклонност, подтик, копнеж, страстно желание и др. Тъй като душата е основната характеристика на човешката същност, *ψυχή* рано развива преносното значение ‘живо същество, личност, човек’. Най-често се среща в изрази за смъртта и вероятно вербализира старата представа за душата – дух на покойника, която като

---

⁶ *Πνεῦμα* е етимологично свързана с идеята за веене на вятър, въздух, газ (< *πνέω* ‘духам, вея’, ‘дишам’).

⁷ Асоцииран с кръвта.

⁸ Определянето на душата като нематериална е по-късно и е повлияно от по-нови религиозни представи. Първоначално *ψυχή* се е свързвала с дъха, дишането и е осмислена като същност с материална природа. Но у по-късните автори (Парменид, Емпедокъл, Демокрит, Платон, Аристотел) *ψυχή* придобива абстрактното значение на нематериална същност, „принцип на живота“ (Бремер 1983).

негова сянка (*εἶδωλον*) съществува самостоятелно и независимо в отвъдния свят. Присъствието ѝ може да бъде осъзнато едва след смъртта, защото е единственото, което остава от човека (Иванов 1980: 111). Тази душа се отличава с простота като основен диференциращ признак на Божествената природа, разумност и словесност. За разлика от съвременната представа за душата архаичният концепт съдържа като най-важна своя част *νόος* (атл. *noûs*), понятие със сложна и многослойна структура, в центъра на която лежи менталността: ‘ум, мисъл, способност за мислене, разум, разсъдък; съзнание; мъдрост, начин на мислене, поглед върху нещата’; ‘чувство, сърце, душа, воля, желание’; ‘мисъл, мнение, убеждение, замисъл, намерение, решение, основание’ (Войнов и др. 1992: 537).

Φρήν (*φρένες*) и *πράξις* (*πραπίδες*) са синоними с основно значение ‘диафрагмена мембрана’, имат и сходно семантично развитие. Заради близостта на диафрагмата до сърцето и двете са придобили допълнително анатомично значение ‘сърцето и областта около него’⁹ (срв. лат. *praecordia*). Предполага се, че лексемата *φρήν* – ‘сърце’, е влязла в употреба след V в. пр. н. е. под влияние на Хипократовата школа по медицина. Дотогава думата вероятно е назовавала белите дробове, осмислени като хранилище на енергията, осигуряваща осъзнатия живот, чувствата и желанията, т.е. психическото единство на личността¹⁰. На основата на тази представа се развиват преносните значения ‘ум, мислене, възприятие’ и ‘дух, душа’, с които *φρήν* и *δέμας* очертават основната опозиция в древногръцкия културен код – противопоставянето между *душата* (*разума*) и *тялото*.

В стария модел на света *φρένες* се оказва силно обвързана с концепта *θυμός*. Езиковите данни сочат, че в определен контекст *φρένες* и *θυμός* се появяват като синоними. Областта *φρένες* е мислена като седалището на *θυμός*. Етимологичната връзка на *θυμός* с идеята за дъх, дишане (< ие. **d^huHmo-(s)* ‘дим, задушаване’ – Иванов 1980: 99) насочва към митологични представи, според които *θυμός* е ‘веществото на живота, ефирното дихание на духа, действащата, чувстваща и мислеща материална субстанция’. Във връзка с това изглежда убедително свързването на *φρένες* с белите дробове, защото би обяснило въздухо-

⁹ Иначе основно значение на *καρδία* (< **krd-*) – ‘сърце’, ‘горният край на стомаха; стомах’.

¹⁰ Изводът за закономерно неразличаване на чувствената и мисловната дейност на човека в древността е формулиран вече на базата на много диахронни факти (вж. напр. Терновска 1984: 118).

образната природа на *θυμός* и силната му връзка с кръвта¹¹. Намира обяснение и семантичното развитие на думата с преносните значения ‘дух, душа’, ‘живот’; ‘желание’; ‘мисъл’; ‘мъжество’ и ‘гняв’. Смята се, че при загуба на съзнание, при алкохолно опиянение, гняв, неустоима любов и под. (състояния, определяни като погубващи душата, *θυμοφθόρος*) човек губи самоконтрол, а *θυμός* се чувства застрашен и напуска вместилището си. Сравнението с данните от новогръцкия език показва, че употреба на *θυμός* още от класическия период започва да се стеснява и остава само със значението ‘гняв, ярост’. Докато в старите представи обаче това е воинският гняв, т.е. вдъхнатата от боговете смелост, дързост (ясно противопоставена на концептите *κοτός*, *μένος* *χόλος*, *λύσσα*¹²), в съвременната картина на света гневът присъства единствено като негативна емоция.

Предполага се, че след V в. пр.н.е., когато се осъзнава значението на мозъка като приемник на сетивността и седалище на мисълта, функциите на *ψυχή* започват да се променят. Думата се натовазва допълнително с антропологична семантика (възприятията, мисленето, чувстването, които първоначално са смятани за функция на *θυμός*), т.е. *ψυχή* изема част от семантичното пространство на *θυμός*, който живее във *φρένες*.

Може да се заключи, че *душата* в старите вярвания е многолик феномен, труден за осмисляне от съвременното езиково съзнание, за което мисловната и емоционалната дейност на човека са ясно разграничени. Семантиката на разгледаните изрази е с многопластова структура, в която сигнификативното ядро е надградено с гъвкав семантичен пласт, запълван с различни асоциативно-образни средства в

¹¹ Семантиката и прагматиката на *θυμός* и свързаните с него лексикални концепти дават основание на някои изследователи да изградят хипотезата, че Омировият човек различава повече от една душа: *свободна душа* (*the free soul*), каквато е *ψυχή* (локализирана в главата, *κεφαλή*), и *телесни души* (*the body souls*) като *θυμός*, *νόος* (*νοῦς*) и *μένος* (в гърдите и органите там – *φρένες*, *πραπίδες*, *κήρ/κραδίη*) (вж. Бремер 1983: 3, срв. и Ранкос 2010: 14 – 19).

¹² *κοτός* ‘смелост, дързост, наглост, нахалство’ е чувство, което няма „божествен“ произход: срв. *κότον ἔχειν τινί* ‘храня злоба към някого’, ‘под продължителен, постоянен афект съм’; *μένος* ‘силно желание’, ‘сила, мъжество’ (< от ие. *men) е гневът, яростта на война: *μέλαν μένος* поет. ‘черна сила, т.е. кръв’; *ἱερὸν μένος Ἀλκινόοιο* ‘свещената сила на Алкиной’, *μένος ἐμβαλεῖν τινί* ‘да вдъхна мъжество у някого’; еп. поет. ‘гняв’: *μένεος πίμπλαντο*; *χόλος* ‘внезапно проявление на гнева’, йон. еп. поет. (= *χολή* ‘жлъч’; прен. ‘гняв’, ‘горчива напитка от пелин’); *λύσσα* е обичаен термин за воин, сражаващ се с дива ярост, загубил самоконтрол и човешката си природа (Вайсман 1991: 726, 1348; Стаматакос 1994: 1086).

различните срезове. Пътувайки във времето, езиковите единици „огъват“ съдържателния си план според изменения културен фон и действителната концептуална картина на света, а в съответното семантично пространство настъпва прегрупиране. Фразеологичните единици безспорно функционират за комуникантите като синхронен факт, защото техният съдържателен план е „синхронизиран“ по думите на Е. Косериу (Косериу 1963: 342) с когнитивната реалност на носителя на езика. За древния грък разгледаните изрази отразяват действащ светоглед, жива и пълна представа за света. Но за съвременния грък това са петрифицирани изрази, за които той изгражда нова мотивация на основата на когнитивната си реалност. Особено важно е обаче да се отбележи, че при тази ремотивация идеализираният когнитивен модел (Лейкоф 1987: 68 – 77), чрез който се организират опитът и знанията за света, се е съхранил – това е метафората ВМЕСТИЛИЩЕ. Именно тази стереотипна образна схема позволява на съвременния грък, за когото *φρένες* е архаизъм, а старите представи за душата са избледнели или забравени, да разбере изреченията. В рамките на този модел подсъзнателно работи представата за истинската същност на човека (Аз-а), скрита дълбоко в тялото му. Психосоматичният опит на свой ред поддържа убеждението, че когато вместилището на Аз-а е в добро състояние, човекът е в душевна хармония и с добра умствена дейност; когато хармонията в тази област се наруши, се появяват отрицателни емоции или разсъдъкът на човека се помрачава. Образността става опора за съзнанието и позволява един и същ модел на построяване на концепта да се възпроизвежда в езика многократно, но допълнително „оцветен“ от конотацията в новия срез, която му придава актуалност и го вгражда в новата картина на света.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 2009:** Апресян, Ю. Д. *Исследование по семантике и лексикографии*. Том 1. Парадигматика. [Apresyan, Yu. D. *Issledovanie po semantike i leksikografii*. Tom I. Paradigmatika.] Москва: Языки славянских культур, 2009.
- Бабиньотис 2010:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2010.
- Бел 2009:** Бел, Д. *Огледалото на света. Нова история на изкуството*. [Bel, D. *Ogledaloto na sveta. Nova istoriya na izkustvoto*.] София: Рива, 2009, 62 – 63.
- Борискина, Кретов 2003:** Борискина, О. О., А. А. Кретов. *Теория языковой категоризации: национальное языковое сознание сквозь*

- призму криптокласса. [Boriskina, O., Kretov, A. Teoriya yazykovoy kategorizatsii: natsional'noe yazykovoe soznanie skvoz' prizmu kriptoklassa.] Воронеж: Воронежский государственный университет, 2003.
- Бремер 1983:** Bremmer, J. *The Early Greek Concept of the Soul*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- Вежбицка 1992:** Wierzbicka, A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York: Oxford University Press, 1992.
- Вежбицка 1997:** Wierzbicka, A. *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Вайсман 1991:** Вейсман, А. Д. *Греческо-русский словарь*. [Veysman, A. D. Grechesko-russkiy slovar'.] Москва: Прогресс, 1991.
- Войнов и др. 1992:** Войнов, М., Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, Ал. Милев, М. Тонев. *Старогръцко-български речник*. [Voynov, M., Vl. Georgiev, B. Gerov, D. Dechev, Al. Milev, M. Tonev. Starogratsko-balgarski rechnik.] Фондация „Отворено общество“. София, 1992.
- Димитракос 1875 – 1966:** Δημητράκος, Δ. *Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (δημοτικῆ, καθαρᾶν, μεσαιωνικῆ, μεταγενεστῆρα, ἀρχαία)*. 15 τόμοι. Αθήνα: Ασημακόπουλος Ν. και Σία. 1875 – 1966.
- Зикова 2013:** Zyкова, I. Phraseological Meaning as a Mechanism of Cultural Memory. En J. Szerszunowicz et al. (eds.) // *Intercontinental Dialogue on Phraseology*, vol 2: *Research on Phraseology across Continents*. Bialystok: University, 2013: 422 – 441, <http://iling-ran.ru/zykova/phraseological_meaning.pdf> (29 June, 2018).
- Иванов 1980:** Иванов, Вяч. В. Структура гомеровских текстов, описывающих психические состояния. [Ivanov, Vyach. Struktura gomerovskih tekstov, opisuyayushchih psihicheskie sostoyaniya.] // *Структура текста*. Москва, 1980, 81 – 117.
- Касабов 2014:** Касабов, И. *За връзката между словесните конотации и фразеологичните значения*. [Kasabov, I. Za vrazkata mezhdu slovesnite konotatsii i frazeologichnite znacheniya.], <http://eprints.nbu.bg/2133/1/SKM_654e_14022816250.pdf> (29 June, 2018).
- Косериу 1963:** Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история. [Koseriu, E. Sinhroniya, diahroniya i istoriya.] // *Новое в лингвистике*. Вып. III, Москва: Издательство иностранной литературы, 1963, https://classes.ru/grammar/150.new-in-linguistics-3/source/worddocuments/_8.htm.

- Лейкоф 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987.
- Лексико 2002:** *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. 2002.
- Николаева 2002:** Николаева, Т. М. „Скрытая память“ языка: Попытка постановки проблемы. [Nikolaeva, T. M. „Skrytaya pamyat“ yazyka: Popytka postanovki problemy.] // *Вопросы языкознания*. 2002, № 4, 25 – 42.
- Потебня 1976:** Потебня, А. А. *Мысль и язык. Эстетика и поэтика*. [Potebnya, A. A. Mysl' i yazyk. Estetika i poetika.] Москва: Искусство, 1976.
- Самигулина 2009:** Самигуллина, А. С. «Скрытая память» слова (на примере метафорических номинаций). [Samigullina, A. S. «Skrytaya pamyat'» slova (na primere metaforicheskikh nominatsiy).] // *Вопросы языкознания*, 2009, № 4, 110 – 118.
- Сапир 1993:** Сепир, Э. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. [Sapir, E. Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu i kul'turologii.] Москва: Прогресс, 1993.
- Терновская 1984:** Терновская, О. А. Ведовство у славян. II Бзык (мухи в голове). [Ternovskaya, O. A. Vedovstvo u slavyan. II Bzyk (muhi v golove).] // *Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте*. Москва, 1984, 118.
- Митове 1988:** *Μιφы народов мира*, т. 1, 2. [Mify narodov mira.] Москва: Советская энциклопедия, 1988.
- Уорф 1960:** Уорф, Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. [Worf B. Otnoshenie norm povedeniya i myshleniya k yazyku.] // *Новое в лингвистике*. Вып. 1. Москва, 1960.
- Панагис, Дафермос 2008:** Παναγής, Γ., Μ. Δαφέρμος. Ψυχή, νούς, και εγκέφαλος μια ιστορική αναδρομή στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων // *Hellenic Journal of Psychology*, Vol. 5 (2008), pp. 324 – 366.
- Покорни 1959:** Pokorny, J. *Indogermanishes etymologisches Wörterbuch*. Bern, 1959.
- Ранкос 2010:** Ράγκος, Σ. Μεταμορφώσεις της ελληνικής ψυχής από τον Όμηρο έως τον Πλάτωνα. // *Αρχαιολογία και τέχνες 118* (Χριστούγεννα 2010), 14 – 19.
- Стаматакос 1994:** Σταματάκος, Ι. *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα, 1994.

**АНАЛИЗ ВЕРБАЛЬНЫХ АССОЦИАЦИЙ ЛЕКСЕМ *СЕВЕР*
В СЕРБСКОМ И *СЕВЕРИ ЮГ* В РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Саня Коларевич
Военная академия, Белград

**ANALYSIS OF VERBAL ASSOCIATIONS OF THE LEXEMES
СЕВЕР AND *ЮГ* IN RUSSIAN AND *СЕВЕР* AND *ЈУЖНА*
IN THE SERBIAN LANGUAGE**

Sanja Kolarević
Military Academy in Belgrade

In this paper we analyze the verbal associations to the stimuli North and South in the Serbian and Russian languages. As a corpus for our research, we used The Associative dictionary of the Russian language (Karaulov et al., 2002) and The Associative dictionary of the Serbian language (Piper et al., 2005) The obtained reactions to the dictionary entries were analyzed using the contrastive method. Based on the one volume Dictionary of Matica srpska and the dictionary by S.I. Ozhegov, the meanings of the abovementioned lexemes were extracted and contrasted with the obtained reactions from the associative dictionaries. In this study, we observed the reactions through their semantic meaning.

Key words: associations, verbal associations, North, South, Serbian language, Russian language

Вербальные ассоциации являются актуальным предметом исследования с XX века и активно изучаются в контексте многих наук, например, психологии, лингвистики, психолингвистики, а также этнолингвистики. Исследования вербальных ассоциаций помогают нам легче понять языковую картину мира. В эту картину входят этнокультурные стереотипы, представляющие комплекс типичных и самых частых вербальных ассоциаций в одном коллективе о разных народах и культурах.

В данной работе с помощью сравнительного и сопоставительного методов мы проанализировали лексемы *север* в сербском языке и

север и *юг* в русском языке. Корпусом исследования послужили следующие ассоциативные словари русского и сербского языков: «Русский ассоциативный словарь» Ю.Н. Караулова и др., «Ассоциативный словарь сербского языка» П. Пипера и др., «Речник српског језика» в издательстве Матицы сербской и «Словарь русского языка» Ожегова. При анализе был использован сопоставительный метод.

Исследования в области вербальных ассоциаций привлекали внимание знаменитых ученых: А.А. Потебни, И.А. Бодуэна де Куртенэ, Н.В. Крушевского, М.М. Покровского, Дж. Миллера, Ч. Кофера, П. Пипера, Р. Драгичевич, М. Стефанович. Проблемой классификации и определением вербальных ассоциаций занимались Ю.Н. Караулов и Г.А. Мартинович.

Значительный вклад в изучение вербальных ассоциаций был внесен представителями авторитетной Казанской лингвистической школы. Так, например, существенным стало проведенное еще в 80-е годы XIX века разграничение Н. В. Крушевским словесных ассоциаций на два типа: ассоциации непосредственные и ассоциации посредственные. Кроме него, существует разграничение на синтагматические и парадигматические ассоциации. Они были особо значимы для исследований ментального словесного запаса (Драгичевич 2005: 59). Н.В. Крушевский и М.М. Покровский подчеркивали важную роль ассоциаций в развитии языка.

Словарь Ю. Караулова является эмпирическим материалом. Он создан на основании анализа анкет респондентов на наиболее частотные слова русского языка по данным словаря Л.Н. Засориной. На основании ассоциативно-вербальной сети строится ассоциативная грамматика русского языка и грамматика говорящего. Словарь Ю. Караулова является образцом для создания Ассоциативного словаря сербского языка.

Целью работы является исследование механизмов речевого воздействия и поведения, а также изучение семантических законов в языке в целом. Анализ данных лексем представляет собой отношение человека к пространству. Полученные результаты можно применять в области лингвокультурологии и при анализе пространственных отношений в языке.

В «Ассоциативном словаре сербского языка» на стимул *север* отмечены следующие реакции: *југ 316; хладно 73; хладноћа 34; снег 25; исток 20; запад 17; лед, Војводина 16; пол 15; страна света, ветар, зима 13; Црвена звезда 10; делије, хладан, звезда 9; страна 8;*

горе 7; Цигани, медвед, Норвешка 6; Северни пол 5; далеко, компас, Русија, Сибир, Скандинавија, Суботица, Шведска 4; и југ, пингвин 3; Банат, бело, девер, Ескимми, Гренланд, ирвас, маховина, море, рат, серија, сив, смер, стадион, свет 2; ако, Америка, Антарктик, бела коса, Босна, далек, Деда Мраз, делија, део, депресија, достојанственост, Дунав, Еским, Европа, фјорд, ФК Црвена звезда, гладан, гладно, горња граница, хлад, Холандија, игла, изнад, јаки, јелен, јелка, јужни, ка, Канада, ласта, леден, ледено, љубав, Мађарска, Маракана, мој дом, Москва, мраз, Н, Немачка, нествар, -ни пол, North, Нови Сад, оставка, песма, планина, плаво, поларни медвед, полић, прскалица, развијени, ред, родбина, север, Северњача, североисток, слобода, снег и лед, Сомбор, South Park, срце, сунце, супротно од југа, супротност, шума, трибине, туђина, усмеравање, ветрењача, зелено, земља, змај, звезда северњача 1.

В центре асоциативног поля – реакција юг. Она отмечена 316 раз. Это значит, что почти у одной трети респондентов появляется реакция юг. Стимул и реакция образуют антонимичную пару. Антонимия – самый частый вид связи между реакциями и стимулами. На факт, что антонимия в асоциативных тестах является системным явлением, указывает Райна Драгичевич в своих исследованиях (Драгичевич 2005: 61). Это говорит о том, что стимул и реакция близко связаны между собой. Остальные реакции (*хладно, хладноћа, снег, исток*) появляются в меньшем количестве ответов.

Кроме этих основных значений слова *север*, в асоциативном словаре появились реакции, связанные с холодом (*хладно; хладноћа; снег; лед; зима; хладан*). Наш корпус составляют реакции, формирующие со стимулом парадигматические связи (*лед, Војводина, пол, страна света, ветар, зима*), реже эти реакции вместе со стимулом являются словосочетаниями (*хладан, далек, леден*).

В корпусе больше всего существительных 83,5%, затем наречий 13,3% и прилагательных 2,94%. Среди реакций два предлога и один союз.

На основании значений лексемы *север* из «Словаря сербского языка», мы выделили реакции, соответствующие значениям стимула:

1. одна из четырех сторон света, противоположная югу; часть, район государства; северные народы и государства (*југ, исток, запад, страна света, Војводина, Банат, Гренланд, Ескимми*);
2. северац (*ветар*).

Структуру семантического поля можно разделить на два уровня: непосредственные ассоциации (*страна света, ветар, пол, страна, горе, горња граница*) и реакции-символы (*хладно, хладноћа, снег, Војводина, Црвена звезда, Ескимии*). Реакции-символы можно разделить на три группы. К первой группе относятся реакции, которые связаны с народами, и географические названия (*Војводина, Норвешка, Северни пол, Русија, Сибир, Скандинавија, Шведска, Америка, Антарктик, Москва, Нови Сад, Дунав, Европа, Канада, Холандија, Сомбор*). Ко второй группе относятся реакции, связанные со спортивной командой «Црвена звезда» из Белграда (*Црвена звезда, делије, Цигани, делија, ФК Црвена звезда, стадион, Маракана*). Географические названия связаны с их местоположением относительно Сербии. К третьей группе относятся ассоциации на слово *холод*: *хладно, хладноћа, лед, хлад, ледено, мраз, пол, снег, зима*.

Животные и растения, которые респонденты связывают с севером: *поларни медвед, медвед, пингвин, ирвас, јелка, маховина*.

В рамках культурного аспекта мы можем выделить реакции, указывающие на названия географических мест, и реакции, относящиеся к команде «Црвена звезда».

В «Ассоциативном словаре сербского языка» не было лексемы *юг*. Единственным стимулом, который связан с значением юг, является прилагательное *јужна*. Полученные результаты на такой стимул не показали бы такие результаты, которые бы мы получили, если бы анализировали стимул *юг*. Неодинаковый исходный параметр, т.е. стимул *јужна*, вызвал бы другие реакции по отношению к части речи, так что по этому параметру остальные рассматриваемые единицы, являющиеся существительными, мы не могли бы сопоставить. По этой причине, в сербском языке только проанализирован стимул *север*.

В «Ассоциативном словаре русского языка» ассоциативное поле лексемы *север* выглядит так: *юг 42; холод 14; холодно 4; дикий, Крайний, мороз, снег, холодный 3; лед, суровый 2; береза, ветер, восток, вперед, города, далеко, запад, идти, клевер, компас, линия, магазин, на котором я служу, олень, папиросы, полюс, родина, Сибирь, снег, олени, снежный, страны, Ханты-Мансийск, Челюскин 1*.

В центре ассоциативного поля находится лексема *юг*. Почти у половины респондентов ответом был антоним стимула *север*. Это указывает на крепкую связь между антонимами. Остальные реакции (*холодно, мороз, лед, ветер*) появляются в меньшем количестве ответов.

На основании значений лексемы из толкового словаря Ожегова, мы выделили реакции, соответствующие значениям стимула *север*:

1. одна из четырех стран света и направление, противоположное югу; сторона, в которую направлена намагниченная стрелка компаса. (*юг, восток, запад*);

2. местность, лежащая в этом направлении. На севере России. (*Сибирь, Крайний, города, полюс, родина*);

3. местность с холодным, суровым климатом, холодные края. Условия севера. Надбавка за работу на севере. (*холод, холодно, лед, снег, мороз, суровый*).

Анализируя ассоциативное поле, мы можем разделить реакции на парадигматические (*полюс, родина, холод, мороз, снег*) и синтаксические (*дикий, холодный, суровый, снежный*).

Структуру семантического поля можно разделить на два уровня: непосредственные ассоциации (*Крайний, страны, полюс*) и реакции-символы (*холодно, холод, снег, Сибирь, Ханты-Мансийск*). В рамках реакций-символов можно выделить следующие группы: реакции, связанные с холодом (*холод, снег, лед, мороз*); реакции, относящиеся к животным и растениям (*олень*: животное, которое ассоциируют со снегом; *клевер*: растет на северном полушарии; *береза*); ассоциации, связанные с географическими объектами (*Сибирь, Ханты-Мансийск*). Кроме этих реакций, интересны еще единичные реакции: *на котором я сижу* (стихотворение Александра Рыжова), *Челюскин* (пароход – усиленный для навигации по льдах).

Названия географических объектов, названия стихотворений и пароходов являются реакциями, которые отличают ответы русских респондентов от ответов сербских.

В корпусе больше всего было существительных 82,39%, затем прилагательных 11,76%, наречий 3,78% и глаголов 2,07%.

Ассоциативное поле стимула *юг – север* 42; *тепло* 24; *море* 19; *страны* 13; *запад* 8; *жара, жаркий* 7; *теплый* 6; *жарко, отдых* 3; *восток, пляж, полюс, России, Сочи, Черное море* 2; *S, Антарктиды, Атланта, бежать, Болгария, в жаре, в прошлом, виноград, воюет, Гавайи, города Омска, далек, далеко, жаркое солнце, заманчивый, земли, Зимбабве, зимний, и север, Израиль, компас, координаты, красиво, красная, Крым, курорт, лететь, летящие журавли, место прекрасное, море = небо, Москва, не был, негры, недостижимый, очень красивый, пальма, переполнен, поехать на, птица, Сахара, Сеченовец,*

сильная жара, солнце, Сочи = море = пляж, сторона света, так хочется!, там = где тепло, Ташкент, тепло и влажно, томный, тополь, уезжать, уют, фрегат, юго-запад 1.

В центре поля находится лексема *север* 42. Это указывает на то, что антоним является самым частым ответом на стимулы. Эта реакция отмечена в два раза чаще, чем третья реакция.

В «Словаре русского языка» Ожегова следующие значения слова *юг*:

1. одна из четырех сторон света и направление, противоположное северу. Окна выходят на юг. Подъехать к городу с юга;
2. местность, лежащая в этом направлении. На юге России. (*России, Сочи, Черное море, Болгария, Москва, Сахара*);
3. местность с теплым, жарким климатом, теплые края. Жители юга. Отдыхать на юге. (*жара, жаркий, теплый, жарко, в жаре, жаркое солнце, пальма, пляж*).

Семантическое поле данного стимула можно разделить на следующие группы: прямые реакции на данный стимул и реакции-символы. Прямые реакции связаны с первым значением слова в словаре Ожегова – одна из четырех стран мира. Символические реакции можем разделить на следующие группы: реакции, относящиеся к названиям географических мест (*России, Сочи, Болгария, Москва, Сахара, Сеченовец, Крым, Ташкент, Зимбабве*); реакции, которые напоминают жаркий климат (*сильная жара, солнце, птица, жара, жаркий, теплый, там, где тепло*); реакции связанные с животными и растениями (*виноград, летящие журавли, тополь, пальма, птица*); реакции, которые указывают на красивые места (*курорт, прекрасное место, очень красивый, пляж, отдых*).

В рамках культурного аспекта мы можем выделить реакции: *Сочи, Москва, России, Болгария, виноград, летящие журавли, тополь* – они напоминают русским респондентам о юге.

В корпусе больше всего существительных 69,4%, затем наречий 16,3%, прилагательных 10,4% и глаголов 3,9%.

Если мы сравним реакции, полученные на стимулы *север* и *юг* в русском языке, то можем заметить, что самая частая реакция на оба стимула – это их антонимы. При реакции на оба стимула антонимы явились 42 раза. Это значит, что ни один из них не является маркированным членом антонимической пары. Драгичевич указывает на факт,

что нейтральные члены антонимических пар чаще используются в языке (Драгичевич 2005: 58). Нейтральные члены обладают большим числом значений, говорящие ими чаще пользуются. В данном случае и лексема *север*, и лексема *юг* являются нейтральными. Это указывает на то, что они обе использованы носителями языка в примерно одной и той же частотности в реальных речевых ситуациях.

В ассоциативных словарях представлена модель сознания, которая представляет собой набор правил оперирования знаниями (вербальными и невербальными значениями) о культуре, в результате которого потребитель словаря может формировать представление о фрагменте образа мира носителя, описанного в словаре, языка и культуры. В то же время словари являются отображением уникальных моделирующих способностей вербальной памяти «усредненного» носителя языка, принадлежащего к определенному поколению. Материалы, представленные в ассоциативных словарях, могут быть предметом исследования в лексикографии, лексической семантике, психолингвистике, лингвострановедении, лингводидактике, социологии, психологии, психиатрии. Анализируя ассоциативно-вербальную сеть, исследователи могут выявить элементы, входящие в картину мира, характерную для носителя данного языка. Опираясь на реакции, которыми обладает языковая личность, можно восстановить систему культурных и логических образцов и ценностных ориентиров респондентов. Исследование культурного аспекта ассоциаций очень важно, когда речь идет об анализе этнических стимулов, названий стран, языков, потому что ассоциативные словари являются непосредственным источником идей, эмоций и отношений респондентов.

Подводя итог, мы можем сказать, что самыми частыми реакциями на стимулы *север* и *юг* являются их антонимы *юг* и *север*. В данном анализе антонимия – системное явление, представляющее собой одно из важнейших логических отношений, влияющее на группу слов в памяти человека. Все реакции в ассоциативных словарях даны в соответствии со значениями данных слов в толковых словарях. Первое значение стимулов *север*, *север*, *юг* указывает на одну из четырех сторон света и больше всего реакций относится к этому значению. Реакции, отличающиеся в сербском и русском языках, являются реакциями, вызванными на основании культурного наследия. Семантическая структура стимулов схожа. Основная разница заключается в количестве групп, которые мы смогли образовать на основании реакций. Сре-

ди реакций-символов самые интересные реакции отмечены в рамках культурных аспектов.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгичевич 2005:** Драгићевић, Р. Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима. [Dragičević, R. Verbalne asocijacije u semantičkim istraživanjima.] // П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига: Службени лист, СЦГ, Филолошки факултет, 2005, 56–77.
- Драгичевич 2010:** Драгићевић, Р. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. [Dragičević, R. Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu.] Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- Караулов, Черкасова и др. 2002:** Караулов, Ю.Н., Черкасова, Г. А., Уфимцева, Н.В., Сорокин, Ю.А., Тарасов, Е.Ф. *Русский ассоциативный словарь. Том 1. От стимула к реакции*. [Karaulov, Y. N., Cherkasova, G. A., Ufimceva, N. V., Sorokin, Y. A., Tarasov, E. F. *Russkij asociativnyj slovar'*. Tom 1. Ot stimula k reakcii.] Москва: Астрель, АСТ, 2002.
- Коларевич 2016:** Коларевич, С. Лексеме белый и черный у руским вербалним асоцијацијама у поређењу са српским. [Kolarević, S. Lekseme belyj i chernyj u ruskim verbalnim asocijacijama u poređenju sa srpskim.] // *Славистика*, Београд, 2016, № 20, 264–270.
- Коларевич 2017:** Коларевич, С. Лексеме леви и десни у асоцијативним речницима српског и руског језика. [Kolarević, S. Lekseme levi i desni u asocijativnim rečnicima srpskog i ruskog jezika.] // *Славистика*, Београд, 2017, № 21, 190–197.
- Николич, ред. 2007:** *Речник српског језика*. Ред. М. Николић. [Rečnik srpskog jezika. Red. M. Nikolić.] Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Ожегов 1990:** Ожегов, С. И. *Словарь русского языка*. [Ozhegov, S. I. *Slovar' russkogo yazyka*.] Москва: Русский язык, 1990.
- Пипер 2003:** Пипер, П. Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи. [Piper, P. Asocijativni rečnici slovenskih jezika i etnokulturni stereotipi.] // *Славистика*. Београд, 2003, № 7, 22–32.
- Пипер 2010:** Пипер, П. *Српски између великих и малих језика*. [Piper, P. *Srpski između velikih i malih jezika*.] Треће издање. Београд: Београдска књига, 2010.

- Пипер, Драгичевич, Стефанович 2005:** Пипер, П., Драгићевић, Р. и Стефановић, М. *Асоцијативни речник српског језика. Део 1, Од стимулуса ка реакцији.* [Piper, P., Dragičević, R. i Stefanović, M. *Asocijativni rečnik srpskog jezika. Deo 1, Od stimulusa ka reakciji.*] Београд: Београдска књига: Службени лист, СЦГ, Филолошки факултет, 2005.
- Стефанович 2004:** Стефановић, М. Граматика у асоцијативним речницима руског и српског језика. [Stefanović, M. *Gramatika u asocijativnim rečnicima ruskog i srpskog jezika.*] // *Славистика.* Београд, 2004, № 8, 128–139.

LA SUFIJACIÓN NOMINAL AUMENTATIVA EN ESPAÑOL Y EN BÚLGARO

Rayna Tancheva
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

NOMINAL AUGMENTATIVE SUFFIXATION IN THE SPANISH AND THE BULGARIAN LANGUAGE

Rayna Tancheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this research is to carry out a contrastive analysis between the Spanish and the Bulgarian languages with respect to the formation of augmentative nouns. We will attempt to define the differences and similarities between the two languages subject to comparison and describe the Spanish and Bulgarian suffixes which form these nouns. We will direct our attention to the categorical pertinence of the augmentative nouns, to the productivity of the different Spanish and Bulgarian suffixes and to the phonetic and morphological changes occurring in the respective derivatives.

Key words: *augmentative, suffix, nouns, affix, appreciative*

Aspectos semánticos y funcionales

1.1. La sufijación aumentativa constituye una “rama” de la sufijación apreciativa que comprende, tradicionalmente, los sufijos diminutivos, aumentativos y despectivos. Normalmente, se consideran diminutivos los que transmiten la idea de pequeñez o afectividad; los aumentativos son los que implican una amplia dimensión o grandiosidad; y los peyorativos los que comportan desagrado o ridiculez. No obstante, cabe señalar desde el principio que los límites entre dichos sufijos no siempre resultan nítidos y muchas veces confluyen.

Muy a menudo los sufijos diminutivos y aumentativos no solo aminoran y agrandan, sino que suelen añadir también connotaciones positivas y afectivas (*cabecita, cuerpazo; сърчице, симпатия*) o bien negativas y reprochables (*abogadito, narizón; докторче, мъжице*). Por otra parte, los formantes peyorativos muchas veces combinan los valores

despectivos con los aumentativos (*hombracho; дебелак*) o bien con los diminutivos (*diablejo; носпаланко*).

La dificultad de la adscripción semántica de los sufijos expresivos es la razón por la cual la mayoría de los autores consideran que la división tripartita en diminutivos, aumentativos y peyorativos es aproximativa y condicional (ver Lázaro Mora 1981, 1999; Miranda 1994; Lang 1990; Varela Ortega 2009). Apunta Lázaro Mora que son estas “tres únicas rúbricas semánticas [...] designaciones que sólo de una manera tosca convienen a multitud de derivados, y que no siempre definen entidades bien diferenciadas” (Lázaro Mora 1981).

Además, cabe señalar que en muchas ocasiones el significado de los derivados formados con sufijos apreciativos depende de la actitud subjetiva del hablante ante la realidad extralingüística y de sus intenciones, emociones y objetivos perseguidos. Para descifrar e interpretar correctamente cualquier mensaje siempre hay que tomar en consideración el contexto, los gestos, la mímica del hablante y, por supuesto, la entonación –este poderoso vehículo de la connotación afectiva que es capaz de colorear cariñosamente hasta a términos denotativamente ofensivos (Perret 1968, cit. por Lázaro Mora 1999: 4647)–.

1.2. En principio, la naturaleza semántica del derivado aumentativo corresponde al “agrandamiento intrínseco del objeto presentado” (Vucheva 2008: 131). La función principal del sufijo aumentativo, respectivamente, es la de presentar el referente como grande y fuerte. Sin embargo, debido a que la idea de gran tamaño muchas veces se asocia a la fealdad y la torpeza, los afijos aumentativos suelen presentar semejanzas con los peyorativos. Esta es la razón por la cual algunos estudiosos no se inclinan por separar los aumentativos de los despectivos, considerando que sus derivados transmiten los mismos valores y significados. Así, por ejemplo Bajo Pérez estudia la categoría “sufijos aumentativo-despectivos”, puesto que para ella los sufijos aumentativos, por lo general, no se limitan a indicar que algo es simplemente grande sino que “–para bien o para mal–, es *demasiado* grande, más grande de lo normal, de lo conveniente..., hasta el punto de que con mucha frecuencia su uso revela burla, enfado o menosprecio” (Bajo Pérez 1997: 55). Por otro lado, las voces aumentativas pueden perseguir y revelar fines y valores admirativos relacionados con la consideración positiva del concepto de grandeza. De este modo, el enunciado exclamativo *¡qué películón!* puede ser equivalente a *¡qué buena película!* o, por el contrario, puede ser interpretado como *¡qué película tan aburrida!*

De ahí que el significado de las acuñaciones aumentativas no implique tan solo la idea de agrandamiento del referente, sino que este se ve complementado también por valoraciones subjetivas que tienden a atribuirse a los objetos grandes. Así, la exageración de lo grande puede asociarse a la fuerza, el poder, la abundancia o bien con la tosquedad, la rudeza, la brutalidad.

Precisa Vuccheva:

El agrandamiento intrínseco orientado a los objetos intensifica no el objeto mismo, sino las cualidades –no expresas, pero consabidas– que configuran su entidad. Ello quiere decir que la referencia a los objetos se hace a través de alguna de sus cualidades, o sea, intensifica la belleza pero también la fealdad, la bondad o la maldad, la habilidad o la torpeza, etc. (compárense aumentativos como *cochazo* y *caserón*, *tipazo* y *animalote*, *ojazos* y *manazas*)

(Vuccheva 2008: 133)

Cabe señalar asimismo que en no pocos casos de derivados lexicalizados los afijos aumentativos poseen un sentido diminutivo, tal y como lo ilustran los ejemplos a continuación: *isla* > *islote*, *tierra* > *terrón*, *calleja* > *callejón*.

2. Repertorio de los sufijos aumentativos españoles

Sufijo *-azo* / *-aza* (*-azas*)

Es *-azo* / *-aza* el formante que para María Moliner es “el sufijo aumentativo por excelencia” (cit. por Lang 1990: 151). Aparte de su sentido estrictamente aumentativo, como en el ejemplo *toro* > *torazo* (‘toro muy grande’), en función de la intención del hablante y del significado de la base dicho afijo puede denotar tanto aprobación como desaprobación. Por ejemplo, la palabra *beso*, implícitamente positiva, da lugar al derivado hiperbólico *besazo*, mientras que la voz *cabrón*, explícitamente peyorativa, genera el despectivo *cabronazo* (Lang 1990: 152). Quiere ello decir que el sufijo suele intensificar los términos positivos (*éxito* > *exitazo*, *talento* > *talentazo*), pero también los negativos (*escándalo* > *escandalazo*, *ladrón* > *ladronazo*).

La enorme productividad del sufijo se manifiesta ante todo sobre bases nominales, si bien últimamente va creciendo también el número de las bases verbales que este afijo atrae (*arañar* > *arañazo*, *nevar* > *nevazo*). Cuando las bases son animadas, los derivados aumentativos suelen expresar admiración y elogio: *artista* > *artistazo*, *tipo* > *tipazo*. Al

contrario, la variante alomórfica *-azas* tiende a adjuntarse a bases no animadas generando, a su vez, derivados animados de naturaleza jocosa con connotaciones predominantemente peyorativas: *boca > bocazas*, *carne > carnazas*, *mano > manazas*, entre otros. No obstante, lo más frecuente es que la intensificación esté orientada hacia lo positivo (*articulazo*, *artistaza*, *cochazo*, *golazo*, *gustazo*, *tipazo*), con excepción de los casos en los que expresa exceso o desmesura y la valoración resulta negativa (*acentazo*, *calorazo*, *dedazo*, *jefazo*).

En muchas ocasiones el formante *-azo / -aza* suele atribuir el significado de ‘golpe’, combinando de esta manera la referencia aumentativa con la de acción (*tomate > tomatazo*, *torta > tortazo*). Dicho proceso derivativo normalmente se caracteriza con el cambio del género de las palabras base (*hacha > hachazo*, *trompeta > trompetazo*).

Por último hay que señalar que el formante paroxítono aquí analizado es susceptible de combinarse con otros sufijos apreciativos, situándose al final del derivado: *pistola > pistoletazo*, *mano > manotazo*, *bajar > bajonazo*.

Sufijo *-ón / -ona*

Siendo representante de los afijos expresivos, el sufijo tónico *-ón / -ona* también suele compartir dos funciones básicas, a saber: la de intensificar la noción denotada por la base (*manchón*, *nubarrón*, *problemón*) y la de transmitir connotaciones positivas o despectivas. Son ejemplo del primer grupo formaciones como *fortunón*, *memorión*, *notición*, *peliculón*, y del segundo las palabras que denotan partes del cuerpo más grandes de lo normal: *barrigón*, *cabezona*, *cejón*, *narizona*, *orejón*, etc. Tienden a considerarse despectivos también –aunque se usen en tono amable y familiar– los sustantivos que designan personas que han alcanzado determinada edad (*cuarentona*, *cincuentón*, *sesentón*). Otras veces, según la realidad contextual, los derivados pueden variar de significado, adquiriendo o bien valor ponderativo o bien despectivo. Véase, por ejemplo, el aumentativo *novelón* cuyo referente podría ser tanto una novela extraordinaria como una obra larga, compleja e intrincada. Tal y como se ha podido notar, en muchas ocasiones el sufijo *-ón / -ona* da lugar a un cambio de género de la palabra base (*la nube > el nubarrón*, *la película > el peliculón*) que, además, puede ir acompañado por una especialización de significado (*la falda > el faldón*, *la tela > el telón*).

La productividad del sufijo es media admitiendo bases nominales tanto animadas (*cura > curón*) como inanimadas (*almohada > almohadón*).

Se combina a menudo con nombres propios para dar cabida a hipocorísticos: *Juan* > *Juanón*, *Miguel* > *Miguelón*.

Igual que *-azo* / *-aza*, este sufijo también genera sustantivos que designan ‘golpe’ donde la cuantificación va acompañada por dicho significado específico (*bofetón*, *sacudón*). En cuanto a la concatenación de sufijos, el formante *-ón* / *-ona* también se parece a *-azo* / *-aza*, presentando el mismo comportamiento, a saber, admite la acumulación de sufijos delante de sí (*voz* > *vozarrón*, *macho* > *machetón*). Este sufijo de gran vitalidad es de uso prácticamente ilimitado con los sustantivos.

Sufijo *-ote* / *-ota* (*-otas*)

A diferencia de los dos sufijos anteriormente analizados, el formante paroxítono *-ote* / *-ota* raras veces se utiliza con valor positivo. Su significado es predominantemente peyorativo y jocoso. Se usa sobre todo con nombres y adjetivos relativos a personas (*amigote*, *angelote*, *muchachote*) aunque se registran también bases inanimadas como en los ejemplos *papelote*, *tiempote*, entre otros. La interpretación afectiva de estos derivados predomina sobre la de tamaño o cuantificación. El formante suele suponer una valoración despectiva pero a menudo atenuada por matices de condescendencia o comprensión que no se dan en los demás derivados aquí estudiados. La variante alomórfica *-otas* da cabida a sustantivos animados con defectos en su aspecto físico, por ejemplo: *un narizotas*, *un gafotas*. Se registran también algunas formaciones lexicalizadas como *camarote*, *islote*, *palabrota*. El sufijo normalmente conserva el género de la base.

Los patrones de la derivación de las voces aumentativas son los habituales para la lengua española: aglutinación directa del sufijo al lexema, cuando esta termina en consonante, e indirecta, cuando acaba en vocal previa elisión de la misma.

3. Repertorio de los sufijos aumentativos búlgaros

Sufijo *-ище*

Este sufijo se asocia a bases nominales de los tres géneros búlgaros, sean estas animadas o no animadas: *дете* > *детище*, *ръка* > *ръчище*, *мъж* > *мъжище*. El significado bivalente de las acuñaciones formadas con *-ище* –característico de la mayoría de los sufijos expresivos– trasluce aquí también. Junto con la hiperbolización del objeto o la persona, el formante *-ище* suele aportar un valor de ironía, burla o reproche: *женище*, *крачище*, *мечище*.

El sufijo se adjunta a bases sustantivas previa supresión de la desinencia cuando existe (*жен-а > женище*), o aglutinándose directamente a la base cuando esta termina en consonante (*мъж > мъжище*). Se dan, asimismo, las respectivas alternancias morfológicas: *вълк > вълчище*, *човек > човечище*. El formante se caracteriza por una productividad limitada, es paroxítono y sus derivados pertenecen al género neutro.

Sufijo -ага (-яга)

El sufijo *-ага* está exclusivamente especializado para bases animadas, habitualmente terminadas en consonante: *мъж > мъжага*, *синчага*, *хайдутяга*, *юначага*. Algunos autores consideran que los derivados formados con *-ага* son resultado de la combinación de dos palabras, por ejemplo: *симпатияга* ‘persona simpática’, *смелчага* ‘persona valiente’, *работяга* ‘persona trabajadora’. Por lo tanto, en este caso se podría hablar de univervación (Radeva 2007: 150). Para otros estudiosos se trata de una “intensificación transcategorizadora” (Vucheva 2008: 137) de la cualidad designada por la base adjetiva (*смел > смелчага*, *фин > финяга*).

A diferencia del sufijo-*ище* que colorea sus derivados de desaprobación, el formante aumentativo *-ага* normalmente comparte la idea de agrandamiento con la de admiración, ponderación e incluso cariño (*симпатияга*, *смелчага*, *юначага*). El sufijo es paroxítono, improductivo y da lugar a sustantivos de género masculino.

4. Conclusiones

4.1. Los formantes aumentativos españoles y búlgaros presentan un comportamiento semántico-funcional análogo. En la mayoría de los casos los derivados resultantes suelen combinar los valores aumentativos con despectivos o admirativos. Raras veces se trata de una cuantificación simple (*manchón*, *nubarrón*, *torazo*), ya que la referencia aumentativa casi siempre se ve orientada hacia una calificación positiva o negativa.

Los dos sufijos búlgaros *-ище* и *-ага* funcionan en distribución complementaria, puesto que cada uno de ellos está especializado para connotar un determinado valor: *-ище* aporta un valor despectivo, mientras que a *-ага* le corresponde el admirativo. No podríamos decir lo mismo respecto a los sufijos españoles, porque con excepción de *-ote*, que suele orientar la intensificación hacia lo negativo, los otros dos formantes tienden a atribuir matices tanto positivos como negativos, muchas veces en función del propio significado de la base (compárense los aumentativos *exitazo* vs. *escandalazo*, *fortunón* vs. *barrigón*).

4.2. Los sufijos aumentativos búlgaros se adjuntan a bases nominales y adjetivales, mientras que los españoles admiten nominales y verbales. Por otro lado, las bases con las que se combinan los formantes aquí analizados en ambas lenguas emparentadas pueden ser tanto animadas como inanimadas.

4.3. Los tres sufijos aumentativos en español presentan dos formas para ambos géneros, mientras que en búlgaro existe tan solo una forma para sendos formantes.

4.4. Una característica importante y diferenciadora de los derivados aumentativos en español frente a los del búlgaro es su propensión a la concatenación de sufijos, dando lugar a combinaciones del tipo: aumentativo + aumentativo o aumentativo + peyorativo: *voz > vozarrón, chico > chicarrón, tumbar > tumbonazo, bajar > bajonazo*.

4.5. Como una conclusión general podemos decir que los formantes aumentativos en español presentan una productividad y vitalidad mucho mayores que los búlgaros. Mientras que en español los derivados aumentativos suelen utilizarse con bastante frecuencia, en búlgaro su uso se ve muy restringido.

REFERENCIAS

- Bajo Pérez 1997:** Bajo Pérez, E. *La derivación nominal en español*. Madrid: Arco Libros, S.L., 1997.
- Lang 1990:** Lang, M. F. *Formación de palabras en español. Morfología derivativa productiva en el léxico moderno*. (Traducción de Alberto Miranda Poza). Fuenlabrada (Madrid): Cátedra, 1990.
- Lázaro Mora 1981:** Lázaro Mora, F. Los derivados sustantivos en *-ete/-eta*. // *Boletín de la Real Academia Española*, LXI, 1981, 481 – 496.
- Lázaro Mora 1999:** Lázaro Mora, F. La derivación apreciativa. // *Gramática descriptiva de la lengua española* (I. Bosque y V. Demonte, dir.), 3. Madrid: Espasa-Calpe, 1999, 4645 – 4682.
- Miranda 1994:** Miranda, J. A. *La formación de palabras en español*. Salamanca: Ediciones Colegio de España, 1994.
- Radeva 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. [Radeva, V. V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumí.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Varela Ortega 2009:** Varela Ortega, S. *Morfología léxica: la formación de palabras*. Madrid: Gredos, 2009.
- Vucheva 2008:** Vucheva, E. *Estilística del español actual. Teoría y práctica del estilo*. Sofía: EU “San Clemente de Ojrid”, 2008.

ЗА БЪЛГАРСКИЯ РЕЛАТИВЕН РЕЗУЛТАТИВЕН ФУТУР И НЕГОВИТЕ БЪЛГАРСКИ И ЧЕШКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Стилиян Стойчев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ON THE BULGARIAN RELATIVE RESULTATIVE FUTURE AND ITS BULGARIAN AND CZECH FUNCTIONAL EQUIVALENTS

Stiliyan Stoychev
St. Kliment Ohridski Sofia of University

The subject matter of the paper are instances of competition between different linguistic means of expression of the complex content ‘relative resultative sequence’ in Bulgarian and grammatical asymmetry between the Bulgarian language and the Czech language in this area of verbal variation. The report examines word forms of indicative relative resultative future in Bulgarian as well as some of their functional equivalents in the Bulgarian language, and mostly in the Czech language. The purpose of the paper is to study the theoretical grounds for choosing one solution or another in the translation of the analysed verbal forms from Bulgarian in Czech.

Key words: Bulgarian, Czech, grammatical asymmetry, functional equivalent, relative resultative future

Предмет на доклада са проявите на **конкуренция** между различни морфологични и синтактични **езикови средства** при изразяването на комбинацията от семите ‘следходност’, ‘результативност’ и ‘релативност’, морфологизирани в българския език, т.е. на комплексното съдържание ‘**релативна резултативна следходност**’¹ в българския език, както и на **граматична асиметрия** между българския и

---

¹ Тук се абстрахирам от съпътстващата ги сема ‘евиденциалност’, която впрочем също е морфологизирана в българския език. По мое мнение на този етап езиковедската българистика не разполага с убедителен модел на съответната морфологична категория.

чешкия език (по-нататък БЕ и ЧЕ) в тази област на глаголното словоизменение. Обекти на доклада са (а) словоформи на най-ниско фреквентната и същевременно най-маркираната в рамките на индикатива българска глаголна грамема **индикативен и евиденциален релативен резултативен футур**² (по-нататък РРФ) в качеството ѝ на ядрено морфологично средство за изразяване на това съдържание и (б) някои техни морфологични и синтактични **функционални еквиваленти**³ (по-нататък ФЕ) в съвременните БЕ и ЧЕ.

Целта на доклада е да представи някои изводи относно доста ниската фреквентност на българския РРФ в сравнение с останалите грамеми на морфологичните категории *време*, *вид на действието* и *таксис*, както и относно характера на ФЕ на въпросните български глаголни форми в ЧЕ, в който само семата ‘следходност’ е безспорно морфологизирана, докато семите ‘резултативност’ и ‘релативност’ са или по принцип имплицитни, или експлицирани предимно със средства на синтактичното равнище.

В изследването си изхождам от редица теоретични постановки в основни чешки и български езиковедски трудове, посветени на морфологичните категории *време*, *таксис* и *вид на действието*. Ще си позволя да спомена имената само на онези учени, които оказаха най-голямо влияние при изграждането на собствената ми концепция. От българските езиковеди това са най-вече И. Куцаров, Р. Ницолова и В. Маровска (Куцаров 1985, 2007, Ницолова 2008, Маровска 2005, 2013), а от чешките – Ф. Травничек, К. Хаузенблас и Ф. Щиха (Травничек 1951, Хаузенблас 1963, Щиха 2013).

Анализираният емпиричен материал е ексцерпиран от Паралелния корпус на Чешкия национален корпус (ЧНК-ПК). Доколкото следените глаголни форми на практика почти не присъстват във включените в корпуса оригинални български текстове, наложи се кръгът от ексцерпирани източници да бъде разширен с включените в него преводни текстове. Резултатът е твърде любопитен – оказва се, че преводните от чужд на български език са доста по-благоклонни към *футурум екзактум претерити*, отколкото са представените в корпуса български писатели.⁴

С оглед на формата на доклада тук разглеждам само ФЕ на индикативния РРФ в основния наративен регистър, т.е. когато повествовани-

² Т.е. *бъдеще предварително време в миналото* или *футурум екзактум претерити*.

³ За принципа на функционалните еквиваленти вж. Стойчев 2015: 31 – 32.

⁴ Съотношението между ексцерпираниите от оригинални и от преводни български текстове форми на РРФ е приблизително 1 : 10 в полза на преводните текстове.

ето се води в свидетелски, а не в преизказан аорист или в исторически презенс. Неговите словоформи и техните чешки ФЕ в илюстративния материал ще бъдат представени в **болд**, а допълнителните допустими в съответния контекст български и чешки ФЕ – в **болд италик**.

В плана на изразяване следените български глаголни форми са аналитични. Афирмативните форми се образуват по модела *имперфект на спомагателния глагол* **ща** + **да** + *активен/пасивен перфект на пълнозначния глагол* (**щях да съм видял/видян**), а негативните – главно по модела *нямаше* + **да** + *активен/пасивен перфект на пълнозначния глагол* (**нямаше да съм видял/видян**). Във връзка със словоформите от типа **щях да съм/бъда видян** следва да уточня, че не споделям преобладаващото мнение за изключително резултативния характер на причастнострадателните форми (Куцаров 2007: 342; срв. и Ницолова 2008: 238). Смятам, че в едни случаи те наистина са пасивни корелати на активните форми на РРФ (т.е. **щях да съм видян** = **щяха да са ме видели**), но в други – при това доста по-често – на активните форми на нерезултативния (акционалния, дуративния) релативен футур (т.е. **щях да съм/бъда видян** = **щяха да ме видят**), и че тук може би става въпрос за формален синкретизъм. По мои наблюдения обаче като че ли сме свидетели на тенденция за неговото снемане, и то с помощта на спомагателните глаголи **съм** и **бъда**: в състава както на активните, така и на пасивните форми на РРФ преобладава **съм** (1), а на пасивния релативен футур – **бъда** (2); разбира се, срещат се и противоположни случаи, както и случаи, при които контекстът допуска и двете трактовки (3)⁵:

- (1) Ако привържениците на неолибералната доктрина се бяха вслушали в предупрежденията на социалистите, сега **нямаше да СМЕ въввлечени** <т.е. *сега нямаше да СА ни въвлекли*> в тази криза. [Е];
- (2) [...] ако поради някакво невероятно стечение на условията се окажех неин квартирант, тя методично би се заловила да ме превръща в това, което си представя под думата „квартирант“ – и **щях да БЪДА въввлечен** <т.е. *и щеше да ме въввлече*> в една от скучните любовни истории, [...]. [Н];
- (3) Ако те можеха да наемат допълнително само един човек, сериозният проблем с безработицата в страната до голяма степен **щеше да БЪДЕ решен** <т.е. *и сега щеше да се Е решил, и щеше да се реши*>. [Е].

⁵ При формите със **съм** съотношението между резултативните и акционалните е 12 : 1 в полза на резултативните, а при формите с **бъда** – 1 : 5 в полза на акционалните. Впрочем аналогична е ситуацията и при формите на нерелативните им корелати резултативен и нерезултативен футур.

В плана на съдържание грамемата РРФ сигнализира в главното си значение свидетелски *следходен спрямо минал ориентационен момент* (по-нататък МОМ) *резултат от действие* (Куцаров 2007: 261). Според темпоралния модел на Р. Ницолова **бъдеще предварително в миналото** (т.е. РРФ) е резултативно време с „най-сложната темпорална ориентация от всички български времена“ (Ницолова 2008: 269).

Р. Ницолова обръща внимание и на факта, че футуралните грамеми по принцип не дават информация доколко глаголното действие е реализирано или не, но че благодарение на контекста може да стане ясно дали то е възможно, невъзможно или реализирано (Ницолова 2008: 312). В този смисъл РРФ може да означава в главното си значение *релативен следходен резултат от действие*, което е *следходно спрямо МОМ* и поради това *все още реализуемо*, но от гледна точка на изказването се оказва (а) най-често *предходно нереализирано и вече нереализуемо, нереално* (4) и (б) доста по-рядко *предходно и вече реализирано* (5):

- (4) „Ако знаех това, отдавна **щях да съм дошъл** при тебе!“ [Ф] = ‘*Не знаех това и затова не дойдох при теб!*’;
- (5) След няколко часа **щяха да са преминали** Скалистите планини. [В] = ‘*Няколко часа след това те преминаха Скалистите планини.*’

Българският релативен резултативен футур (РРФ) и неговите български функционални еквиваленти (ФЕ)

Както още отбелязва Р. Ницолова, „в езици, в които липсва аналог на българското *бъдеще в миналото*, неговите форми често се превеждат с *кондиционал* или *със съчетания с модални глаголи от типа на мога и трябва*“ (Ницолова 2008: 312). Казаното, разбира се, се отнася и за РРФ и същевременно навежда на мисълта, че футуралните грамеми като цяло и РРФ в частност би следвало да имат структурно аналогични еквиваленти и в БЕ.

Всъщност субективномодалният кондиционал и обективномодалният футур се доближават в това, че отнасят означаваното действие към плана на бъдещето (нерелативният – спрямо изказването, а релативният – спрямо МОМ) и по този начин го представят като нереално. Това създава предпоставки за възможността те да функционират помежду си и като доминантни ФЕ.

Сравнително най-често⁶ българският РРФ се среща в условни изречения, където изразява *нереализиран и вече нереализуем резултат (резултат от следходно спрямо МОМ и предходно спрямо из-*

⁶ Приблизително в 75 % от ексцерпиранията случаи.

казването *нереализирано и вече нереализуемо действие*) и се извява като изключително успешен ФЕ на субективномодалния кондиционал (срв. 6 и 7):

- (6) Без тях **нямаше да сме постигнали** <срв. с: *не бихме постигнали*> днешния резултат. [E];
- (7) Без конструктивното и лоялно сътрудничество с Комисията и с белгийското председателство определено **не бихме постигнали** <срв. с: *нямаше да сме постигнали*> такъв резултат. [E].

В някои случаи РРФ може да изразява *резултат от следходно спрямо МОМ потенциално или облигаторно действие, но предходно спрямо изказването нереализирано и вече нереализуемо действие*. Около имплициращата нереалност темпорална сема ‘следходност’ осцилират модалните семи ‘потенциалност’ или ‘облигаторност’ и това създава условия за конкуренция между оформения в РРФ пълнозначен глагол и оформена в релативен презенс (имперфект) синтактична конструкция на същия глагол с модален глагол за възможност (срв. 8 и 9) или необходимост (срв. 10 и 11). Би могло да бъдат квалифицирани като основни допълнителни ФЕ:

- (8) Отдавна **можеше да съм го донесъл** <срв. с: *щях да съм го донесъл*> тук без толкова разпавии. [Г];
- (9) И вече **щях да съм ви убил** <срв. с: *можеше да съм ви убил*> без толкова приказки. [Г];
- (10) Светът **трябваше да се е разцепил** <срв. с: *щеше да се е разцепил*> на две... [Г];
- (11) Ако не се беше наложила поправка на котлите, „Карнатик“ **щеше да е заминал** <срв. с: *трябваше да е заминал*> на 5 ноември и пътуващите към Япония *трябваше да чакат* осем дни до заминаването на следващия параход. [В].

В говоримия език се наблюдава и интересна конкуренция на формите на РРФ от страна на особени да-резултативни форми (12 – 13), които напомнят форми на РРФ с елизия на спомагателния глагол **ща** или форми на модална резултативна конструкция с елизия на модалния глагол и които всъщност са идентични с формите на аналитичния резултативен императив. Доколкото обаче са възможни и да-резултативни форми (14), идентични с формите на аналитичния релативен резултативен императив, склонен съм да допусна, че тук може би става въпрос по-скоро за транспозитивна употреба на аналитичния нерелативен и релативен резултативен императив във функция на РРФ:

- (12) Ако това ателие не беше поставено безвъзмездно на мое разположение, отдавна **да съм се преместил** <срв. с: *щях да съм се преместил/можеше да съм се преместил/бих се преместил*>. [К1];
- (13) По-отраканите от нас веднага почнаха да обясняват, че Бог не съществува, иначе Гагарин и другите космонавти отдавна **да са го**

срещнали <срв. с: *щяха да са го срещнали/можеше да са го срещнали*> в небето. [Г];

- (14) Отдавна да го **бяха изгонили** <срв. с: *щяха да са го изгонили/можеше да са го изгонили*> от работа за това, но го спасяваше неизтощимата му работоспособност. [О].

Освен на конкуренция от страна на разгледаните ФЕ българският РРФ е подложен доста често и на системно обусловени неутрализации – темпорална, релативна и/или резултативна. С оглед на формата на доклада обаче няма възможност да бъдат разгледани.

Българският релативен резултативен футур и неговите чешки функционални еквиваленти

Да разгледаме и някои регистрирани дискурсни употреби на българския РРФ с оглед на някои негови чешки ФЕ. Както вече споменах, приблизително в 75% от ексцерпираните случаи българският РРФ се среща в условни изречения, от които доста успешно измества субективномодалния кондиционал. Не е учудващо, че доминантни чешки ФЕ на неговите форми са именно оформени в кондиционал глаголи (15 – 17), резултативни (18 – 19) или статални конструкции (20), както и техни комбинации (21 – 22) с модални глаголи:

- (15) Развитието в тази област **щеше да е спряло**. :: Vývoj v této oblasti **by se zastavil**. [E];
- (16) Обаче и мостът **нямаше да бъде разрушен**. :: A most **by dosud stál**. [X];
- (17) И ако чудотворно не се беше възнесъл в огнен стълб, сега **щеше да е погребан** във ватиканските подземия при другите папи. :: Kdyby byl zázračně nezmišel v ohnivém sloupu, **byl by nyní uložen** ve vatikánských sklepeních vedle ostatních papežů. [Б];
- (18) – И вие **щяхте да сте скован**, ако бяхте седели цял ден върху един зид – каза професор Макгонъгол. :: "Kdybyste celý den proseděl na zídce, **byl byste strnulý** taky," odsekla profesorka McGonagallová. [P];
- (19) Без уменията и упоритостта на този господин [...], както и без участието на Комисията и Съвета, настоящият проект за резолюция **нямаше да бъде внесен** за разискване днес. :: **Neměli bychom** dnes na stole **předložený** tento návrh usnesení k rozpravě, nebýt zkušenosti a houževnatosti tohoto pána [...], a účasti Komise a Rady v procesu. [E];
- (20) Ако привържениците на неолибералната доктрина се бяха вслушали в предупрежденията на социалистите, сега **нямаше да сме въввлечени** в тази криза. :: Kdyby obhájci neoliberalní doktríny naslouchali varování socialistů, **nebyli bychom** nyní uprostřed této krize. [E];
- (21) Не смятам, че **щяхме да сме направили** повече, отколкото сме, [...]. :: Nemyslím, že **bychom mohli učinit** více, než jsme učinili, [...]. [E];
- (22) Напълно убеден съм, че ако тази структура съществуваше от самото начало, **щяхме да бъдем** по-добре **координирани**, да знаем повече

и да сме по-ефективни. :: Jsem pevně přesvědčen, že kdyby tento orgán existoval od začátku, **dokázali bychom být lépe koordinovaní**, věděli bychom víc a byli bychom účinnější. [E].

За разлика от българския РРФ и подобно на българския кондиционал чешкият кондиционал (т.нар. „сегашен“ кондиционал) е релативно и резултативно индиферентен. В определени случаи семата ‘резултативност’ може да бъде експлицирана предимно с помощта на синтактични средства (18 – 19, 22) или евентуално да бъде подменена от семата ‘статалност’ (20). Семата ‘релативност’ обаче би могла да бъде експлицирана и морфологично – с форми на релативния кондиционал (т.нар. „минал“ кондиционал). Той би могъл да бъде определен като основен допълнителен ФЕ, понеже регистрираните дискурсни употреби илюстрират само оформени в релативен кондиционал глаголи (23 – 25):

- (23) И вече **сях да съм** ви **убил** без толкова приказки. :: A už **bych** vás **byl zabil** bez tolika řečí. [T];
- (24) Ако не се беше наложила поправка на котлите, „Карнатик“ **щеше да е заминал** на 5 ноември... :: Nebýt toho, že CARNATIC musel opravovat kotel, **byl by vyplul** 5. listopadu... [B];
- (25) Също така е добре, че постигнахме споразумение, защото в противен случай **сяхме да сме блокирани** на ниво помирителна процедура... :: Je také dobré, že jsme dospěli k dohodě, protože jinak **bychom byli ustrnuli** v dohodovacím řízení... [E].

Друг основен допълнителен чешки ФЕ на българския РРФ е футурът в таксисна (релативна) употреба (т.е. футурът, изразяващ следходност спрямо МОМ). Регистрираните чешки ФЕ са отново оформени във футур глаголи (26 – 27), резултативни (28 – 29) и статални конструкции (30); техни комбинации с модални глаголи не бяха регистрирани:

- (26) А когато се наситеше на морето, **щеше да е опознало** много градове, [...]. :: Až se pak zase nabaží moře, už **bude znát** spoustu měst, [...]. [K2];
- (27) След няколко часа **сяха да са преминали** Скалистите планини. :: Ještě pár hodin a Skalisté hory **budou zdolány**. [B];
- (28) И Зекир **щеше да бъде омекнал**, само че по-доволен, и Шабан ага – братът – **щеше да бъде омекнал**, само че по-сърдит... :: I Zekir **bude změkčilý**, jenže spokojenější, i Šaban aga, jeho bratr, **bude změkčilý**, jenže nasupenější... [C];
- (29) Гмюнд **щеше да е разочарован**. :: Gmünd **bude zklamaný**. [У];
- (30) Когато стигнат в „Хогуортс“, [...] и най-сетне видят, че го няма, Хари безспорно **щеше да е преполовил** обратния път до Лондон. :: Až dojedou do Bradavic, [...], uvědomí si konečně, že tam Harry není, ale to už **bude** on sám nepochybně **v polovině** zpáteční cesty do Londýna. [P].

За разлика от българския РРФ чешкият футур е релативно и резултативно индиферентен. И ако в определени случаи семата ‘результативност’ може да бъде експлицирана с помощта на синтактични средства (28 – 29) или евентуално да бъде подменена от семата ‘статалност’ (30), то семата ‘релативност’ бива имплицирана единствено от контекста.

С оглед на формата на доклада се налага да пропусна някои оформени в претерит и презенс чешки периферни допълнителни ФЕ на българския РРФ.

Резултатите от настоящото изследване всъщност потвърждават още веднъж редица изводи от предишни мои изследвания на българските морфологични категории *вид на действието* и *таксис* с оглед на техните чешки ФЕ (Стойчев 2015, 2017). Дори само приведените тук **ФЕ** на българския **РРФ** според мене доказват убедително, че и в БЕ, и в ЧЕ на съдържанието ‘**релативна резултативна следходност**’ съответстват изключително разнообразни форми. Налице е конкуренция и между *морфологичното* и *синтактичното езиково равнище*, и между определени *морфологични категории* като *време*, *таксис*, *наклонение*, и между техните *грамем* – например между темпоралните грамем *футур*, *презенс* и *претерит*, между таксисните грамем *релатив* и *нерелатив*, между грамемите *нерезултатив* и *резултатив* на категорията *вид на действието*, както и между модалните грамем *индикатив* и *кондиционал*.

Прави впечатление **граматичната асиметрия** между двата езика при експлициране на семата ‘релативност’, изразяваща се в тоталното им разминаване по отношение на морфологичната категория *таксис*:

(1) в БЕ тя е добре развита ядрена категория, а в ЧЕ е в отстъпление и в най-добрия случай е периферна;

(2) в БЕ тя е развита в рамките на модално немаркирания индикатив и на модално маркираните конклузив и императив, но не и на модално маркирания кондиционал, а в ЧЕ ситуацията е абсолютно противоположна – ако изобщо може да се говори за таксис, то в системата на вербум финитум той е застъпен най-добре именно в рамките на кондиционала;

(3) българският претерит е таксисно индиферентен, т.е. няма таксисен корелат, а в ЧЕ сред темпоралните грамем с таксисен корелат (макар книжен и периферен) разполага единствено претеритът⁷.

⁷ Т.нар. антепретерит.

Граматична асиметрия се наблюдава и по отношение на експлицирането на семата 'результативност' в БЕ и ЧЕ:

(1) в БЕ тя е морфологизирана и изразявана от добре развитата морфологична категория *вид на действието*, докато ЧЕ я експлицира основно с помощта на морфосинтактични средства;

(2) българският морфологичен резултатив се е оформил като аналитичен агентивен и пациентивен резултатив около активните и пасивните причастия, докато чешкият морфосинтактичен резултатив е пациентивен и посесивен и е генериран или в процес на генезис около пасивните причастия и/или около пасивните департиципиални адективи.

С **граматична асиметрия** между БЕ и ЧЕ се характеризира и конкуренцията на обективномодалния индикативен футур и субективномодалния кондиционал. В БЕ по-успешен конкурент се оказва футурът, докато диапазонът на кондиционала се свива все повече за сметка на индикативните грамемни (Ницолова 2008: 399 – 400). За разлика от българския кондиционал чешкият се отличава с много по-широк диапазон и по-висока фреквентност.

По-голямата грамемна маркираност на българския **РРФ** и произтичащите от нея изключително чести негови морфологични неутрализации, сравнително по-слабата граматикализираност на **РРФ** в сравнение с неговия таксисно немаркиран корелат – резултативния футур – и сравнително високата конкурентност спрямо **РРФ** от страна на разгледаните в изложението негови български **ФЕ** обясняват и отбелязваната в граматиките негова доста ниска фреквентност в съвременния БЕ (Маровска 2005: 231, Куцаров 2007: 262, Ницолова 2008: 269, 316). Установяването на вътрешноезиковите **ФЕ** на българския **РРФ** предлага и добри идеи за търсене на структурно разнообразни и същевременно теоретично издържани решения при превод на въпросните български темпорално, таксисно и резултативно маркирани глаголни форми на езици, които или никога не са разполагали с морфологични категории *таксис* и/или *вид на действието*, или са ги изтласкали в периферията на морфологичните си системи и са на път да ги изгубят (каквато е случаят с ЧЕ, който се е ориентирал към експлициране на семите 'релативност' и 'результативност' основно с помощта на синтактични средства), или пък вече окончателно са ги изгубили.

ЛИТЕРАТУРА

- Куцаров 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език.* [Kutsarov, I. Ocherk po funktsionalno-semanticzna gramatika na balgarskiya ezik.] Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, 1985.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маровска 2005:** Маровска, В. *Новобългарският перфект.* [Marovska, V. Novobylgarskiyat perfekt.] София: Ромина, 2005.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика.* [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Стойчев 2015:** Стойчев, С. Функционално-семантичните микрополе-та на резултативността в съвременния български и в съвременния чешки език (опит за моделиране и конфронтативен анализ). [Stoychev, S. Funktsionalno-semanticznite mikropoleta na rezultativnostta v savremenniya balgarski i v savremenniya cheshki ezik (opit za modelirane i konfrontativen analiz).] // *Съпоставително езиковедие*. 2015, № 2, 30 – 45.
- Стойчев 2017:** Стойчев, С. Изразяване на релативност в плана на миналото в съвременния български и съвременния чешки език. [Stoychev, S. Izrazyavane na relativnost v plana na minaloto v savremenniya balgarski i v savremenniya cheshki ezik.] // *Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения – София, 21 – 23 април 2016 г., Том I. Лингвистика*. Велико Търново: Фабер, 2017, 404 – 413.
- Травничек 1951:** Trávníček, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba.* Praha: Slovanské nakladatelství, 1951, 1374 – 1387.
- Хаузенблас 1963:** Hausenblas, K. Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. // *Naše řeč* 46, 1963, 13 – 28.
- Щиха 2013:** Štícha, F. a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny.* Praha: Academia, 2013, 639 – 649.

ИЗТОЧНИЦИ

- Б:** Браун, Д. *Шестото клеймо. Ангели и демони*. Прев. К. Бъчваров. София: Бард, 2003 :: Brown, D. *Andělé a démoni*. Přel. M. Marková. Praha: Argo, 2006.
- В:** Верн, Ж. *Пътешествие около света за 80 дни*. Прев. Г. Иванова. София: Труд, 2006 :: Verne, J. *Cesta kolem světa za osmdesát dní*. Přel. J. Pospíšil. Praha: Albatros, 1971.
- Г:** Господинов, Г. *Естествен роман*. Пловдив: Жанет-45, 2000 :: Gospodinov, G. *Přirozený román*. Přel. I. Srbková. Praha: Lidové noviny, 2005.
- Е:** European Parliament – discussions – transcripts.
- К1:** Кафка, Ф. *Процесът*. Прев. Д. Стоевски. София: Народна култура, 1980 :: Kafka, F. *Proces*. Přel. D. Eisnerová, P. Eisner. Praha: SNKLU, 1965.
- К2:** Коелю, П. *Алхимикът*. Прев. Д. Петрова. София: Обсидиан, 2001 :: Coelho, P. *Alchymista*. Přel. P. Lidmilová. Brno: Jota, 1995.
- Н:** Набоков, В. *Лолита*. Прев. П. Кънева. София: Народна култура, 1991 :: Nabokov, V. *Lolita*. Přel. P. Dominik. Praha: Odeon, 1991.
- О:** Островски, Н. *Как се каляваше стоманата*. Прев. Л. Стоянов. София: Народна култура, 1973 :: Ostrovskij, N. *Jak se kalila ocel*. Přel. J. Wagsteinová. Praha: MF, 1956.
- Р:** Роулинг, Дж. К. *Хари Потър и Нечистокръвния принц*. Прев. Е. Масларова. София: Егмонт България, 2005 :: Rowlingová, J. K. *Harry Potter a princ dvojí krve*. Přel. P. Medek. Praha: Albatros, 2005.
- С:** Стоев, Г. *Цената на златото*. Велико Търново: Слово, 2002 :: Stoev, G. *Cena zlata*. Přel. L. Nováková. Praha: Melantrich, 1975.
- Т:** Толкин, Дж. Р. Р. *Властелинът на пръстените. Том 1. За другата на пръстена*. Прев. Л. Николов. София: Народна култура, 1990 :: Tolkien, J. R. R. *Společenstvo Prstenu*. Přel. S. Pošustová. Praha: Mladá fronta, 1990.
- У:** Урбан, М. *Седмоцърквие*. Прев. М. Михайлова. // Панорама, бр. 1, 2002, 249 – 263 [откъс от роман] :: Urban, M. *Sedmikostelí*. Praha: Argo, 2001 (2. vydání).
- Ф:** Франк, А. *Задната къща*. Прев. Е. Манолова, Х. Будинов. София: Издателска къща „Пан“, 2003 :: Franková, A. *Denník Anny Frankové*. Přel. M. Drápal. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991.
- Х:** Хелър, Дж. *Параграф 22*. прев. Б. Атанасов. София: Народна култура, 1977 :: Heller, J. *Hlava XXII*. Přel. M. Jindra. Praha: BB art, 2006.
- ЧНК-ПК:** Gladkova, H., Kalajdzievová, N., Vavřín, M. *Korpus InterCorp – bulharština, verze 9 z 9.9.2016*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW:<http://www.korpus.cz>.

IMPÉRATIF DIT CONDITIONNEL ET JEUX INTERSUBJECTIFS

Aneta Tosheva
Université médicale de Plovdiv

THE “CONDITIONAL” IMPERATIVE AND INTERSUBJECTIVE RELATIONS

Aneta Tosheva
Medical University in Plovdiv

This paper will focus on a complex sentence type in which the imperative verb form is not used in its prototypical function to perform directive speech acts like a command, order, request, but is interpreted as conditional. The coordinated structures **A(i) and B**, where **A(i)** corresponds to the imperative sentence and **B** to the declarative one, are analyzed on material from Bulgarian and French examples and some regularities are established (restricted word order, lack of surface subject, conjunctions dynamizing the impact on the predicative relation, etc.) that determine specific intersubjective relations.

Key words: conditional imperative, conjunction, Bulgarian, French

0. Introduction

Dans les études linguistiques, l'impératif est généralement défini comme une modalité intersubjective déontique, et les énoncés contenant un impératif comme marqués par une valeur prototypique d'injonction directe. A travers les différentes formes ou effets de l'acte d'injonction (ordre, demande, requête, etc.) un locuteur sollicite à un allocataire une réaction en acte. Ces emplois « canoniques » de l'impératif se caractérisent par deux composantes sémantiques principales : une force directive et un trait modal 'irréel', ce dernier étant lié à l'orientation futurale de l'impératif.¹

---

¹ Certains auteurs y rajoutent un troisième trait, 'dynamique' (Dominik 2001, Jary, Kissine 2014) présenté parfois comme un plus pragmatique ou « dynamic update » (Eckard 2011) lors de l'instanciation dans un contexte.

Or, nombreuses sont les études sur des langues modernes témoignant de la présence d'impératifs non proprement injonctifs, dont un type spécifique d'énoncés à l'impératif véhiculant un sens conditionnel.

L'objectif de cette communication est de procéder à l'analyse descriptive d'un type précis d'énoncés complexes de valeur globalement conditionnelle, de relever les jeux intersubjectifs d'ajustement et de dépendance qui s'y établissent et de postuler à l'existence d'éléments communs qui puissent servir de base pour une étude confrontative de ce type de phrases en français et en bulgare.

Le schéma structurel des énoncés en question c'est **A(i) и B** pour le domaine bulgare, et **A(i) et B** pour le domaine français où A(i) correspond à une proposition impérative (contenant un verbe à l'impératif) et B à une proposition assertive, les deux liées par le connecteur **и/et**.

1a) Кажи още една дума и си мъртъв. („Дървото на живота“)

1b) Не чети по цяла нощ и никога няма да сложиш очила. (construit)

1c) Dis-le moi et je te laisserai. (Duras)

1c) Prenez une seule pièce de ce trésor et vous mourrez ! résonna une voix grave et profonde. (Perro)

1d) Vas-y et je t'égorge et je te pends par les pieds. (« Haine »)

Le cadre théorique général de nos réflexions est celui de la théorie des opérations énonciatives d'A. Culioli.

Le corpus de référence est constitué de 98 énoncés impératifs à valeur conditionnelle relevés dans des ouvrages littéraires, des dialogues de films, des propos recueillis sur l'internet et dans la conversation courante, en bulgare et en français. Pour les fins d'illustration, un certain nombre d'exemples ont été construits et vérifiés auprès des locuteurs natifs.

Les exemples 1a-d) sont représentatifs pour ce type d'énoncés où l'impératif participe à titre de terme constitutif à une construction bi-propositionnelle qui exprime la relation logique de condition obtenue par l'amalgame du rapport final et le rapport causal. Dans les études précédentes, il a reçu des appellations différentes : « impératif d'hypothèse » (Cornulier 1985), « impératif conditionnel » (Perrin 1992, Dobrovie-Sorin 1984). Les auteurs penchés sur l'impératif en anglais et en russe préfèrent le terme de « pseudo-impératif » (Khrakovskiy, Volodin 1986, Mori 2009, Francke 2005 et al.), impératif « non-prototypique » (Takahashi 2004) ou « hypothétique » (Forget 1978, Comtet 2004, Dargnat 2010). Pour les chercheurs relevant du cadre de la théorie de la pertinence (Wilson, Sperber 1988, Clark 1993) les « pseudo-impératifs » ne sont que des impératifs simples ayant subi une lecture négative : ainsi, *Bouge et je tire* devrait être glosé comme *Ne bouge pas sinon je tire*. Jary et Kissine

appellent ce type de construction « imperative with conditional meaning » ou « imperative-like conditionals » (Jary and Kissine 2014).

2a) Commande deux bières et tu passeras pour un Belge. (Dobrovie-Sorin 1984)

2b) Drink any more et I'm leaving. (Perrin 1995)

2c) Say one word and you are a dead man. (Ascoli 1978)

2d) Bouge et je tire. (Cornulier 1985)

2e) Come closer and I'll give you five pounds. (Clark 1993)

2f) Sleep until noon and you'll miss lunch. (Takahashi 2004)

2g) Fume un paquet par jour et tu mourras avant 40 ans. (Hamblin, in Roussarie 2004).

2h) Close the window and I will kill you. (Franke 2005)

2i) Ostavi si kolata pred bloka i poveče njama da ja vidiš. (Tosheva 2006)

2j) Open the newspaper, and you will find the king's picture on page 2. (Eckard 2011)

2k) Avance et je te casse la figure (Rossari 2010 ; Dargnat 2010)

Ces énoncés sont intuitivement perçus comme déclenchant une interprétation conditionnelle² et sont paraphrasables avec *si A, B*.

A la suite d'I. Perrin (Perrin 1992), nous préférons la formulation « impératif *dit* conditionnel », désormais IdC, qui laisse supposer un traitement différent de celui des conditionnelles propres.

1. Profil syntaxique des IdC en bulgare et en français

Dans les deux langues, les énoncés du type **A(i) n/et B**, correspondant à des propositions attribuables à la modalité hypothétique, sont conditionnés par un agencement syntaxique particulier. C'est une structure linguistique stable ayant son sens et sa syntaxe propre correspondant à un ensemble binaire jumelé; l'impératif en protase est coordonné à une apodose par le connecteur **n /et** ou apparaît en structures coordonnées asyndètes. Celui-ci y est intégré comme élément nécessaire à la relation logique entre un fait antécédent et un fait conséquent.³ Les variantes structurelles ne sont pas nombreuses :

---

² Cependant, un nombre de chercheurs émettent des réserves quant au statut de l'impératif dans ce type d'énoncés. Ainsi, C. Rossari évoque des analyses non fondées sur la structure conditionnelle. A la suite de Clark (1993) et d'autres, elle considère que l'impératif n'a pas le statut de protase dans ces constructions puisqu'il ne peut être pris dans un lien de dépendance syntaxique avec le deuxième segment. (Rossari 2010 : 4)

³ Nous ne prenons pas en considération des structures bipartites telles que *Ecoute ce que je vais te dire et exécute mes ordres à la lettre*. (Perro) où le rapport entre A(i) et B est purement temporel.

1.1. A (i) и/et B_{présent}

3a) Намери паролата и си вътре. Извади си книжка и заминаваш. (construits)

3b) – Откъсни ѝ главата и те правя авджия – викна към него Топузлиеца. (Atanasov)

3c) – Дай – викам – на троица по сто лева, двеста лева отделно за пиене, и сватбата ти е готова. (Haytov)

3d) – Загледай се у всеки един човек, и нема начин да не го оприличиш на некая твар и да не видиш намека за животното у него... (Tomov)

3e) – Attaquons ensemble ce poulet et je vous raconte mon histoire. (Perro)

1.2. A (i) и/et B_{futur}

4a) Само си вдигни главата и ще ти фрасна един. (propos recueillis)

4b) – Давай, удари ме, само опитай и ще бъдеш на опашката за хляб преди края на седмицата! („Зеленият път“)

4c) – Prenez une seule pièce de ce trésor et vous mourrez ! résonna une voix grave et profonde. (Perro)

4d) – Donnez-moi ce que vous m’avez promis et je vous dirai tout ! (Perro)

4e) – Dis-le moi et je te laisserai. (Duras)

4f) – Mais pourquoi attendre ? Donnez-moi cinquante hommes, tonna brusquement le vieux seigneur de Troil, et il ne me faudra pas trois jours pour obtenir de ces voyous qui peuplent le Monde Incertain les renseignements qui manquent ! (Perro)

4g) – Libère-nous ! criait le petit bonhomme, libère-nous et nous te servirons bien ! Sois notre maître et ordonne ... (Perro)

Les mêmes tours sont possibles à la négative :

5a) Дай му пари назаем и повече няма да го видиш. Питай го за жена му и повече няма да го видиш. Кажу му, че си бивш наркоман, и повече няма да го видиш. Излъжи го, че си разведена с пет деца, и повече няма да го видиш. Признай си, че баща ти не е министър, и повече няма да го видиш. (propos recueillis)

5b) Не ходи на работа и няма да се уморяваш. (construit)

5c) Не чети през нощта и няма да сложиш очила. (construit)

1.3. A (i) ø B(fut/pr)

Le coordonnant и/et peut s’effacer en laissant une pause et la valeur conditionnelle reste implicite en structure asyndète, cf. :

6a) Донеси ми ги, ще ти ги платя. Не ги ли донесеш, няма. (construit)

6b) – Разведи ма с оня лигльо, ще ти дам каквото ищеш. (Haytov)

6c) – Tais-toi, dit la mère, je vais avoir une crise. (Duras)

2. Quelle interprétation sémantico-pragmatique de l'IdP ?

L'ensemble des exemples en bulgare et en français appelle quelques réflexions sur les aspects sémantico-pragmatiques à prendre en considération, quelques observations d'ordre formel à faire, et une question à poser : est-ce que l'apparence structurelle et la possibilité de paraphraser ces impératifs par des énoncés du type *si A, B* nous confère le droit de les identifier aux énoncés de fonctionnement proprement conditionnel ? Question logique puisque dans les deux cas, injonction et hypothétique, le sujet-locuteur s'adresse directement à l'allocataire et recouvrant l'intervalle présent-futur.

L'IdC a une valeur de fait pré-construit par l'imagination du sujet qu'il veut imposer à l'allocataire, c'est à dire, peut signifier une action que le sujet juge possible et qui est obligatoirement corrélée à une autre action imaginée comme étant réalisée par l'allocataire. A la différence du conditionnel propre avec *si* où le sujet énonciateur construit l'image de l'action nommée par le verbe, dans 2g), 2h), 2k), 4a-c) et 5a) l' IdC construit l'image de la négation de cette action : il appelle le co-énonciateur à s'abstenir, à éviter la réalisation de cet acte, voire de faire juste le contraire « Bouge et je t'assomme » veut dire « Ne bouge pas OU/SINON je t'assomme ». Sémantiquement, ces énoncés ont la structure **A(neg-i) et B**. De ce point de vue, B apparaît comme le résultat négatif potentiel de la non-abstinence.

La structure conditionnelle fondamentale **si A, B** appartient aux phrases complexes à subordonnée conditionnelle. Le sujet énonciateur pose l'existence de deux faits A et B où B dépend de A et A constitue une condition suffisante, ou nécessaire et suffisante pour la réalisation de B. Cependant, dans le conditionnel « la validation de la relation prédicative dans A est laissée en suspens, dans un impératif conditionnel elle l'est également, mais avec pour charge au co-énonciateur de la valider » (Perrin 1992 : 237)

Takahashi (2004) propose un test avec *please* (s'il vous plaît) pour distinguer le fonctionnement « prototypique » de l'impératif en anglais et en japonais des deux autres fonctionnements « non prototypiques », le conditionnel et l'exclamatif. D'après ce test, applicable pour le bulgare et le français, l' IdC est nettement identifiable :

7a) Пийни вода от хладилника, ако обичаш.

7b) *Пийни вода от хладилника, ако обичаш, и ще те хване гърлото.

Une forte dépendance contextuelle impose des contraintes quant au temps du verbe en apodose : présent ou futur, sans ancrage temporel. A la différence des énoncés 3a-c) où la conséquence est imminente, le futur du

verbe en B crée une certaine distance temporelle entre les deux procès et les multiples effets de sens commandés par des rapports logiques complexes ne peuvent être interprétés qu'à partir de la situation d'énonciation. Ainsi, la structure *Samo* **A (i)+и + B(fut)** exprime à la fois la condition, le menace et la prohibition, cf. 4a-c).

L'impératif en A(i) ne constitue pas un injonctif directif proprement dit. Le sujet pose cette possibilité comme charge incombant à l'allocuteur qui doit valider la relation prédicative, et donne la conséquence logique de cette validation. Le coordonnant *и/et* par conséquent a une fonction causale qui marque le rapport entre fait causal et fait causé. Selon Fortuin et Boogard, le directif et le conditionnel partagent une certaine « substance » sémantique, le potentiel. Cependant, à la différence de l'assertif, l'impératif est déontique, c. à dire n'est pas affecté d'une valeur de vérité. Par ailleurs, un trait propre aux IdC est que la protase impérative « ne véhicule en aucun cas l'effet de sens de type ordre que peuvent avoir les impératifs directifs simples » (Perrin 1992 : 237). Du point de vue sémantique, les deux propositions sont en dépendance réciproque (Forget 1978 : 19) et le deuxième sujet n'est pas sollicité à accomplir l'acte exprimé par le verbe impératif, juste au contraire. Sémantiquement, B constitue la conséquence potentielle de A. Sur le plan pragmatique, dans 2g), 2h), 2k), 4a-c) et 5a) c'est la menace et l'avertissement qui sont visés comme actes de langage, avec une forte dépendance du contexte et de l'intention du locuteur.

Dans tous les cas, l'impératif perd en partie ou entièrement sa valeur d'injonction pour assumer un fonctionnement ressemblant à celui d'une protase, d'un antécédant par rapport à une apodose.

A la différence des énoncés à subordonnée conditionnelle, l'ordre des constituants ici est fixe et les deux termes ne sont pas interchangeables, cf :

8a) – Si tu approches, je le rue ! menaçait-il d'une voix calme. Perro

8b) – Je le rue si tu approches ! menaçait-il d'une voix calme. (construit)

8c) Approche et je t'assomme !

8d)*Je t'assomme et approche !

Rossari explique cette contrainte par le fait que l'impératif ne peut pas dépendre d'un autre segment de l'énoncé (Rossari 2010 : 4)

Le rôle du connecteur *et* est capital pour le fonctionnement des IdC. D'un côté, selon Perrin, il servirait à « ôter toute éventuelle force illocutoire de l'impératif de la protase » (Perrin 1992 : 236) pour les cas numérotés 6a-c). En effet, dans les structures asyndètes où le coordonnant n'apparaît pas en surface, l'impératif reste le seul signe morphologiquement distinct pour signifier la relation sémantique en s'appropriant ainsi une fonction syntaxique. D'autre côté, il semble que le coordonnant s'attache non

seulement à orienter la relation prédicative mais à la potentialiser, à la rendre plus dynamique, tout en marquant «un ordonnancement prédicatif iconique, c'est-à-dire une avancée prédicative qui suit l'ordre linéaire» (Secali 2012). Selon Takahashi, l'IdC⁴ correspond à une « left-subordinating and construction » (Takahashi 2004 : 19-20) qui se caractérise par un ordre iconique, interdépendance, attitude épistémique symétrique des deux composants, ce qui signifie que si l'un des composants est considéré souhaité, l'autre l'est aussi – régularités observées sur les IdC dans notre exemplier.

D'après les données de notre corpus, en français et en bulgare l'IdC n'accepte que le deuxième rang personnel pour le statut de sujet, et dans la plupart des cas il s'agit de sujet qui n'apparaît pas en surface. Toutefois, en bulgare le pronom-sujet se fait parfois apparaître, tout comme dans l'impératif simple.

9a) Ти първо намери билети и чак после ме търси. (construit)

9b) – Ти дай повече и ще ти се плати с лихва, колкото е прилично.
(Talev)

3. Le jeu intersubjectif dans l'IdC à la lumière de la théorie de l'énonciation

D'après notre cadre théorique nous considérons l'IdC comme la trace d'une opération énonciative réalisée dans une situation fictive (irréelle) par un énonciateur (Er) et qui demande à son co-énonciateur (CoEr) la prise en charge d'un contenu propositionnel. La relation énonciative dans l'énoncé impératif apparaît comme une relation intersubjective qui prévoit l'engagement de deux sujets énonçants et, par conséquent, deux énonciateurs engagés dans des systèmes de repérage réels et fictifs. Dans les énoncés complexes du type **A(i) et B**, ces systèmes entrent en relations complexes et peuvent être soit complémentaires, superposés, soit emboîtés, soit dominant l'un l'autre. Or, la communication elle-même n'est pas linéaire mais fondée sur un ajustement « plus ou moins réussi, plus ou moins souhaité, des systèmes de repérage des deux énonciateurs » (Culioli 1990 : 48).

C'est l'énonciateur Er, sujet-origine de l'énonciation, qui pose l'existence du second sujet dans la relation intersubjective qu'il instaure. En lui soumettant une situation imaginée, fictive, décrochée du moment

---

⁴ L'étude de Takahashi porte sur l'impératif en anglais ; l'IdC y est mentionné, entre autres, comme *and-imperative* (Takahashi 2004 : 19).

T0, il lui attribue une agentivité et lui soumet une prédication à valider⁵, c. à d. sollicite une prise en charge du procès **p** par ce sujet.

Le statut assigné au CoEr implique soit une prise en charge linguistique, soit le refus de prise en charge linguistique de la part de ce même CoEr ; quoi qu'il en soit, l'Er-S0 pose cette prise en charge comme faisable et en attribuant au S1 le rôle d'un valideur de la relation prédicative, il lui accorde aussi la liberté du choix de structurer ou non un autre énoncé. Ce faisant, l'Er accorde un statut de structurateur d'énoncés au CoEr en le reconvertissant en co-locuteur potentiel. Toutes ces réflexions mènent à une seule conclusion : tous les calculs relatifs au CoEr reviennent à l'Er à travers la prise en charge qu'il sollicite – soit-elle attribuée, revendiquée, souhaitée, imposée, ou autre.

La situation énonciative de l'IdC se trouve en deçà de la validation de la relation prédicative, c'est-à-dire au niveau pré-assertif. L'énonciateur ne fait que poser les repères d'une situation imaginée, fictive, décrochée du moment de l'énonciation. Dans les impératifs conditionnels du type A(i) et B, ni A(i) ni B ne sont assertés. L'Er réalise un repérage fictif, distancié par rapport aux origines énonciatives de la validation et pose A(i) comme repère modal auquel B devrait se conformer. Le lien entre A(i) et B est asserté par le coordonnant *et*, et c'est le seul élément d'assertion qui existe dans cet énoncé.

A la différence des énoncés impératifs simples où la validation de la relation prédicative est entièrement dépendante du CoEr, dans ces structures bipartites la notion de contrôle est en partie détenue par l'Er qui se montre souhaitant à intervenir dans l'espace fictif qu'il avait lui-même préconstruit et soumis au CoEr. Il exerce ce contrôle en modulant la « force directive » (Takahashi 2004).

Au plan syntaxique, cette sollicitation de prise en charge dans une perspective future se traduit par l'absence de sujet pronominal en surface, par une structure propositionnelle fixe, par la présence d'un coordonnant polyvalent, par un contour prosodique approprié. Au plan sémantico-pragmatique et interactionnel, le CoEr est posé dans son altérité de l'Er. Au plan énonciatif, il s'agit d'un effacement énonciatif du sujet énonciateur qui se décharge de toute responsabilité de valider la relation prédicative, transfère ses droits sur le CoEr et focalise tous les repères sur le CoEr et ses nouvelles responsabilités.

---

⁵ Si cette prédication est validable ou pas, est une question qui touche à l'extralinguistique et dont la trace linguistique est la lexis choisie

Dans A(i), l'assertion d'un acte est suspendue grâce au connecteur *et*. Dans ce cas, c'est la conséquence potentielle qui est suggérée plutôt que la condition, c'est à dire on privilégie les repérages d'une situation fictive préconstruite à laquelle le CoEr est invité et non pas une situation d'hypothèse qui n'est pas dynamique et à repères stabilisés.

Au plan proprement pragmatique, la demande de modification d'un état de choses, le transfert de responsabilités relève du domaine de l'argumentativité.

4. Remarques conclusives

La lecture hypothétique des énoncés du type A(i) et B n'est pas une condition suffisante pour qu'ils soient identifiés aux conditionnelles propres. Ces énoncés possèdent des caractéristiques qui les distinguent aussi bien de conditionnelles que des assertives.

Le trait que nous avons arrêté, *la sollicitation à une prise en charge* qui met en jeu les relations intersubjectives de l'IdC, peut très bien fonctionner dans les cas où l'on se passe de la notion prototypique de l'injonction directe. En revanche, même si l'IdC perd sa force illocutoire de directif, il influence toute la structure et n'est pas pressé à désertier le champ de l'injonction ; celle-ci est affaiblie mais est toujours présente.

La *sollicitation à une prise en charge* émise par l'Er à l'intention du CoEr est selon nous la clé de compréhension de tous les fonctionnements de l'impératif, injonctifs et non-injonctifs, et constitue la base commune à partir de laquelle on pourrait entreprendre des études comparatives.

RÉFÉRENCES

- Clark 1993** : Clark, B. Relevance and "Pseudo-Imperatives" // *Linguistic and Philosophy*, vol. 16 N°1. Springer, 1993, 79-121.
- Comtet 2004** : Comtet, R. L'impératif hypothétique en russe : un cas de synonymie syntaxique. // *Revue des études slaves, Tome 66, fascicule 3* Paris, 1994, 471-482.
- Cornulier 1985** : Cornulier, B. *Effets de sens*. Paris : Minuit, 1985.
- Culioli, 1990** : Culioli, A. *Pour une linguistique de l'énonciation*. t. 1. Paris : Ophrys, 1990.
- Dargnat 2010** : Dargnat, M. Parataxes : contraintes d'interprétation et de représentation. <http://www.atilf.fr/IMG/pdf/seminaires/Seminaire_sms_exemplier_Dargnat_2010-01-29.pdf>

- Dobrovie-Sorin 1984** : Dobrovie-Sorin, C. Impératifs conditionnels // *Histoire, Epistémologie, Langage*, tome 5, fasc. 1, P.U.L. Lille: 1984, 129-134.
- Dominik 2001** : Dominik, A. *Les structures des énoncés à force illocutoire impérative en français moderne : un traitement minimaliste*. Thèse, Université de Sherbrooke, 2001.
- Eckard 2011**: Eckardt, R. Imperatives as Future Plans. // *Proceedings of Sinn & Bedeutung*. Reich, Ingo et al. (eds.).2011, 1-19.
- Forget 1978** : Forget, D. Eléments pour une description sémantique de l'impératif.// *Les Cahiers de l'université de Québec* 7, 1978, 1-30/
- Fortuin, Boogaart 2009** : Fortuin, E., Boogaart, R. Imperative as conditional: from constructional to compositional semantics. // *Cognitive Linguistics*, vol.20-4. 641-673. <<https://doi.org/10.1515/COGL.2009.028>>
- Franke 2005** : Franke, M. *Pseudo-Imperatives*. MSc Thesis. Universiteit van Amsterdam, 2005.
- Jary, Kissine 2014** : Jary, M., Kissine, M. *Imperatives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Khrakovskiy, Volodin 1986** : Храковский, В., Володин, А. *Семантика и типология императива. Русский императив*. [Hrakovskiy, V., Volodin, A. Semantika i tipologiya imperativa. Russkiy imperativ.] Ленинград: Наука, 1986.
- Mori 2009** : Mori, H. The Tripartite Function of Imperative Forms in English and Japanese. // *The Annals of Gifu Shotoku Gakuen University*, 2009, <http://www.shotoku.ac.jp/data/facilities/library/publication/education-gaikoku48_04.pdf> (le 15.06.2017).
- Perrin 1992** : Perrin, I. Think of baked beans and you think of heinz. Les impératifs dits 'conditionnels'. // *TELOS, Approches énonciatives de l'énoncé complexe*, sous la dir. d'Isabelle Perrin, Bibliothèque de l'Information grammaticale. Paris : Peeters Louvain, 1992, 89-109.
- Rossari 2010** : Rossari, C. Note sur les structures paratactiques bipartites avec un impératif suivi d'une assertion. // *La Parataxe*. Tome 2, Béguelin M. et al. (éds.). Berne : Peter Lang, 2010, 47-60.
- Roussarie 2005** : Roussarie, L. De la sémantique formelle des impératifs – II. // *Sémantique et modalisation*. Paris, 2005, < http://l.roussarie-free.fr/IMG/pdf/imp_2005.pdf > (le 27.06.2017).
- Sekali 2012** : Sekali M. Coordination et sens relationnel : formes schématiques, paramètres et instructions de cible, < <http://corela.edel.univ-poitiers.fr/index.php?id=2381> > (le 23.06.2017).

- Takahashi 2004** : Takahashi, H. *The English Imperative: A Cognitive and Functional Analysis*. Doctoral dissertation. Hokkaido University, 2004.
- Tosheva 2006** : Tosheva, A. L'impératif en bulgare. // *Etudes de Linguistique Contrastive*, O. Soutet (dir). Paris : Presses de Université de Paris Sorbonne, 2004, 191-212.
- Wilson, Sperber 2012** : Wilson, D., Sperber, D. Mood and the analysis of non-declarative sentences. // *Meaning and relevance*. Cambridge University Press, 2012, 210-229.

SOURCES

- Atanasov** : Атанасов, Димитър. *Чакалото*, <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=328&WorkID=11780&Level=1>>
- Dumas** : Duras, M. *Un Barrage contre le Pacifique*. Paris : Gallimard, 2005 (1951).
- Films et séries TV** : « La Haine » 1995; « Fanfan » 1993; „Дървото на живота“ 2013; „Зеленият път / Green Mile » 1999.
- Haytov** : Хайтов, Н. *Диви разкази*. Български писател, София: 1986.
- Perro** : Perro, V. Amos Daragon. *Le Crépuscule des dieux*. Québec : Les Intouchables, 2003.
- Propos recueillis sur l'internet et aux endroits publics.
- Talev** : Талев, Д. *Самуил, цар български, т. 1*. Пловдив: Хермес, 2014 (1958).
- Томов** : Томов, А. *Памет*. София: Български писател, 1985.

A CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE ENGLISH PAST PARTICIPLE AND THE BULGARIAN PAST PASSIVE PARTICIPLE

Maria Anastasova
University of Plovdiv Paisii Hilendarski

The paper presents a contrastive analysis of the English Past Participle and the Bulgarian Past Passive Participle in terms of their etymology, usages and functional equivalence. It touches upon the process of grammaticalisation of the linguistic units in both languages and briefly describes their most frequent usages. The analysis also includes a corpus of examples excerpted from the Bulgarian National Corpus (BulNC) and examines translation equivalents in order to elaborate on the differences and similarities of these linguistic units.

Key words: *English past participle, Bulgarian past passive participle, contrastive analysis, functional equivalence*

English Past Participles

Contemporary English grammar places participles in the paradigm of the verb. Descriptive grammars provide more or less the following information – regular verbs have 4 forms whereas irregular verbs often have 5, one of which is namely the past participle. Regular verbs and some irregular ones have ended up with 1 form less as their past tense and past participle forms coincide (Quirk 1985: 98). Another linguistic trend¹ foregrounding the historical development and functions of participles – that they present both adjectival and verbal qualities, labels them as (de)verbal adjectives. No matter whether linguists agree on their labelling, however, one thing is certain – there is no controversy about the verbal root/ base of past participles. Due to their verbal origin and the ongoing process of coining new verbs, any attempt to determine the exact number of past participles in any language would be doomed. The only limited number of English past participles, which is available, is that of irregular-verb past participles and even it depends on the criteria according to which

---

¹ Haspelmath (1994: 152) among others.

they are arranged. Thus, it could vary between 250 and 700 (that is if we include the prefixed ones as well).

The contemporary distinction between regular and irregular verbs roughly corresponds to the one between weak and strong verbs in Old English (OE). There were about 300 OE strong verbs, which formed their stems by means of ablaut (vowel gradation) and suffixation. Strong verbs were mostly native words from Proto-Germanic (PGmc) descent with high frequency of occurrence and use in derivational processes (Rastorgueva 2003: 115). Much like Modern English (MnE) irregular verbs, they were divided into 7 classes each containing a different number of verbs. The two classifications, however, do not match. OE Class 1 (Rastorgueva 2003: 116) was occupied by verbs like *writan* (inf.) – *wrāt* (past sg.) – *writon* (past pl.) – *written* (past part.) whereas in MnE it is located in Class 4C (Quirk 1985: 110) where all three forms contain different vowels.

Regular verbs form their participles by means of the *-ed* inflection which coincides with the MnE inflection used for the formation of the past-tense form (the preterite). Genetically, however, these two inflections originate from two different OE ones. The entry for the *-ed* inflection in the Online Etymology dictionary states: *-ed* was “a past participle suffix of weak verbs, from OE *-ed*, *-ad*, *-od* (levelled to *-ed* in Middle English (ME)), from PGmc **-da-* (cognates: OHG *-ta*, G. *-t*, ON *-þa*, Got. *-da*, *-þs*), from PIE **-to-*”. The entry also quotes Watkins who calls it a “suffix forming adjectives marking the accomplishment of the notion of the base”. Other listed cognates are Skt. *-tah*, Gk. *-tos*, L. *-tus*.

An entry concerning the *-en* (*-n*) suffix forming strong verbs’ past participles in the aforementioned dictionary is lacking. There are, however two other entries of *-en*:

1. A word-forming element of verbs from adjectives and nouns. It is deemed to originate from OE *-nian*, from PGmc **-inojan* (also source of ON *-na*), from PIE adjectival suffix **-no-*.

2. A suffix which when added to nouns produces adjectives meaning “made of, of the nature of” and it corresponds to the following adjectival suffixes: L. *-anus*, *-inus*, Gk. *-inos*; from PGmc **-ina-*, from PIE **-no-*.

It is very likely that these entries pertain to past participle *-en* (*-n*) as well. We have the following reasons for this conclusion: participles are words which combine both verbal and adjectival characteristics as does the suffix *-en*; apparently both variants of the suffix come from one and the same PIE root; according to Rastorgueva (2003: 113) in OE the past participle functioned primarily as a deverbal adjective, which depending on

the class of the verb it was derived from, could have two different meanings – if the verb from which it originated happened to be transitive, it expressed states and qualities resulting from past actions; and if the verb was intransitive, the participle had active meaning and indicated a past action.

Supporting the argument that participles were closer to adjectives than to verbs, Rastorgueva (2003: 113) also mentions that they appeared in OE both predicatively and attributively as adjectives do; they had the same grammatical categories as adjectives – they agreed with nouns in number, gender and case (more often than not they were declined²):

Hīe hæfdon hira cyninȝ *āworpenne* – ‘they had their king deposed’ – in this case *āworpenne* agrees with *cyninȝ* and is in the Accusative case.

Bulgarian Past Passive Participles

Turning to Bulgarian participles, one finds a situation quite similar to the one already presented in English. Old Bulgarian (OB) had 5 participle forms – 3 of which were active and 2 – passive. Four of them were declined and only one of the past active participles did not get case inflections. Mirchev (2000: 72) illustrates the declensions of some of the OB participles and mentions that they were very close to the word class of adjectives not only in their declensions but also in their formation. As far as the derivation of past passive participles in OB is concerned, it involved the inflections *-нъ* (*-n*) and *-тъ* (*-t*) which were added to the infinitival base.

The *-нъ* (*-n*) inflection was used with verbs whose infinitival base ended in *-а* or *-ѣ* like the following: *знати* – *знанъ*, *питѣти* – *питѣнъ*, etc. With verbs whose infinitival bases ended in consonants the *-нъ* (*-n*) inflection appeared in a wider variant – namely *-енъ*: *вѣсти* – *вѣденъ*, *неси* – *несенъ*. Verbs belonging to the 4th conjugation (*-и* being the final sound in the infinitival base) made use of the same variant of the suffix in which case the base vowel was reduced to *j* and the preceding consonant – palatalized: *хвалити* – *хваленъ*, *избавити* – *избавленъ*.

The *-тъ* (*-t*) inflection was much more widespread than it is now. Currently it is only encountered with first-conjugation verbs which end in a

---

² Sometimes they remained uninflected. Rastorgueva (2003: 114) mentions the lack of inflections and agreement of participles used predicatively after the verb *habban* as testimony to their gradual transition into compound verb forms. This, however, might as well signal the overall language transformation – from synthetism to analytism.

nasal consonant or in *-p* such as *расплати — расплатъ; пожрѣти — пожрѣтъ*; as well as with some other verbs: *пити — питъ, повѣти — повѣтъ* (Mirchev 2000: 115).

Digging more into the derivation of passive participles and the grammaticalisation of their inflections, we find that 3rd p. sg. active forms with *-t* ending and 3rd p. pl. active forms with *-nt* ending were originally indeclinable deverbal nouns which were gradually included in the verb conjugations and either transformed into predicates or developed a declension and turned into participles (Dobrev 1982: 170). Initially they did not recognize the category of voice. The Hittite participles ending in *-anza* (akin to the participle suffix *-nt*) had passive meaning if they were derived from transitive verbs (*adanza* – ‘eaten’ – ‘изяден’, but OB nom., masc., pl. *ядящѣ*, akin to L. *edentes* – ‘ядящи’) and an active one if they were derived from intransitive verbs (*huyananza* – ‘escaped’). Dobrev (1982: 171) states that all this is a trace of an older linguistic phenomenon in which the *-nt* predicates and participles indicated that the active-class nouns functioning as subjects or heads, were supplied with a verbal attribute which did not have a voice characteristic.

The names formed with the suffix *-t* and predecessors of *-т* past passive participles (e.g. *питъ, расплатъ*) denoted verbal attributes without a voice characteristic as well. Similarly to English regular verbs, OB verbs deriving past passive participle by means of the inflection *-t* and 2nd and 3rd p., sg., aor. by means of *-тъ* show an almost complete overlap in these forms. There are only a few exceptions whose forms differ in the strength of the root vowel (e.g. 3rd p., sg. – *прострѣтъ*; past passive part., nom., sg. – *прострѣтъ*).

The deverbal nouns formed by means of *-t* meant that the person had a certain verbal attribute. A person could possess a verbal attribute only if the activity has already been completed. Thus the ancient names which contain the suffix *-t* and from which the deverbal nouns ending in *-тъ* originated (e.g. *питѣ*, 3rd p., sg. aor. – *питъ*; past passive part., nom., sg. – *питъ*), transformed either in aorist forms or in past passive participles. If the subject got a transitive verbal attribute, then the active construction was not in absolute case and the name containing the *-t* suffix turned into an intransitive predicate – the predecessor of the past passive participle. If the object was the one to receive the transitive verbal attribute – i.e. when there was an experiencer in absolute case, the name containing the *-t*

suffix served the role of a transitive predicate – i.e. of a 3rd p., sg., aor. form (Dobrev 1982: 172).

The *-n* inflection comes from the efferent index *-n*, which initially had a directive and terminative meaning (Dobrev 1982: 195). It meant a direction and reaching something by means of an efferent movement (in L. *ef-fero* means “to bring out, to carry out”) – i.e. a movement which is initiated by one person and is transferred to another, or a movement from the centre to the periphery. The past passive participle expresses a property resulting from an efferent activity as well – the activity or movement initiated by another person or object. That is why past passive participles are primarily derived from transitive (centrifugal) verbs. Past passive participles with the index *n*³, resemble in their derivation the ones with the characteristic *t* (e.g. *оубиѣтъ* – nom. case, masc., sg.). In the first case the participle characteristic *n* is the same as the root of the efferent and respectively the peripheral demonstrative **n-* (OB – *оунѣ*, Skt. – *ana-*, etc.) whereas in the second case the participle formant *t* coincides with the peripheral pronominal root *t*.

Functions and Differences

Bulgarian and English are two of the few languages which form their passives following the pattern “*be+ participle*”⁴. Haspelmath (1990: 28) presents a Gramcats sample based on the study of 80 languages only 6 of which form their passives by means of an auxiliary verb and a past participle of some sort. This pattern is most characteristic of Indo-European languages – something previously claimed by Dryer (1982: 55): “the use of a copula plus an adjectival... is rare outside Indo-European”.

Many linguists point out that not only clear-cut cases of passive or active sentences occur in English – there are also intermediary (the so-called “grey-area”) ones in which it is not clear whether the participle’s verbal or adjectival properties prevail. In such instances it is debatable whether the participle is part of a complex verbal predicate (an analytical

---

³ Also in Skt. *gīrna* ‘gulped’ and 3rd p., sg., pr. tense – *girāti* ‘he gulps’, cognate to 1st p., sg., pr. tense *жѣрѣж*, 2nd p. *жѣрѣши*, Got. *gibana* ‘given’ and inf. *giban* ‘to give’.

⁴ It is interesting to note that Mirchev (2000: 120) distinguishes as specific voice forms in OB the ones containing reflexive verbs. Some remnants of these forms could be witnessed in Modern Bulgarian as well. Thus, forms like – *азъ трѣкоуѣхъ отъ тебе кръстити са* were considered as passive voice markers and all combinations of passive participles and the verb *бѣти* as periphrastic means of conveying passive meaning.

passive verb phrase) or of a nominal predicate and has the function of a predicative (a passive adjective). Thus, linguists nowadays speak of passive gradient and distinguish between central (prototypical) passives, semi-passives and pseudo-passives on the grounds of different tests (Quirk 1985: 167).

It is also worth noting that a passive transformation is not always possible. Quirk (1985: 162) notes that there are certain constraints on the sentence that is to undergo a passive transformation. For the sake of brevity, not all constraints will be discussed here. The one, however, which has a direct bearing on other functions of English past participles, is the verb constraint. According to it, most intransitive verbs and some “middle” ones do not occur in the passive at least in some of their senses⁵. Such verbs do have past participles but they occur in Perfect-aspect verb forms (another major use of the past participle), in noun phrases as adjectives, or in *-ed* participle clauses.

What unites all of the listed usages is their conveyance of some type of result from a previous action that has already been completed. In this line of thought, Haspelmath (1994: 159) proposes: “passive/ unaccusative participles should be understood as resultative participles in this sense. Both past passive participles (as in *the abused child*) and past unaccusative participles (as in *the wilted dandelion*) characterize their head by expressing a state that results from a previous event.” This could easily be said to hold true in perfect-aspect verb forms, as well, as the action or state they denote is characterized by precedence and completeness and often shows some result on the point of reference (be it present, past or future).

It seems quite intriguing that even participles used attributively are under certain restraints as to the type of the verb they are derived from. Bresnan (2016: 29) explains that some verbs (such as *thank*) have verbal but not adjectival passives and that only some intransitive verbs can undergo adjective conversion. We can say *an escaped prisoner*, but we cannot say **an exercised athlete*. On the grounds of previous research⁶ and her own observations, she concludes that “The state denoted by the adjective appears to be the result state of the eventuality denoted by the past participle” and that is only possible with telic verbs (ibid.: 30).

The Bulgarian past passive participle is more limited in its functions. Apart from the passive-voice construction, it could also be used as an

---

⁵ See also Jespersen 1940: 419, Bresnan 1982.

⁶ Langacker 1991, pp. 202-203; Parsons 1990, p. 236, etc.

adjective⁷ – predicatively or attributively. In the former case, in Bulgarian we observe the same ambiguity as to whether a particular instance is an illustration of the Passive Voice or is only a predicative use of a participial. Thus, it seems clear that a set of principles for defining the status of past passive participles is necessary in Bulgarian as well. One has already been drawn up (Chakarova 2013: 70-84) and some of its tests closely resemble those used while distinguishing central passives from pseudo-passives in English.

Like in English, the formation of past passive participles from intransitive verbs is highly defective. K. Kutsarov (2012: 82), however, notes that there are also exceptions. Certain intransitive reflexive verbs having terminative aspect could form such participles (e.g. *възгордя се министърът* → *възгордян министър*), as well as some intransitive verbs that are used without a subject (e.g. *влизано е няколко пъти в зимника*).

Another restriction, which Bulgarian has and English does not, is the formation of secondary passives, as in (1.c) (when the Indirect Object has the role of the structural subject). Bulgarian does not allow such a transformation. This probably follows naturally from the fact that Indirect Objects in English could be introduced without a preposition (3):

- (1.a) Tom gave the book *to Susan*.
- (1.b) Tom gave *Susan* the book.
- (1.c) *Susan* was given the book.

Bulgarian past passive participles' more restricted sense and usage could explain the fact that they are not the only Bulgarian counterparts of English past participles. In some of its uses, the past participle parallels more closely the Bulgarian past active perfective or imperfective ones⁸. The former is often characterized as a resultative participle – as it “denotes a result of some activity” (Kutsarov 2007: 103)⁹. I. Kutsarov (2007: 120) defines the past passive participle as a resultative¹⁰ one as well – when it is used independently, it denotes a passive verbal attribute which usually precedes the activity denoted by the main predicate in the sentence.

---

⁷ V. Georgiev (1985: 113) claims that the past passive participle has an additional function – the formation of new tense forms – resultative past. This issue is to be discussed in a separate paper.

⁸ Nowadays the existence of a past active imperfective participle is questioned (Kutsarov 2012: 103).

⁹ See also P. Pashov, 1965; G. Gerdzhikov 1973: 141.

¹⁰ These are introduced as reproductive participles in K. Kutsarov (2012: 49).

Corpus-Based Analysis

For the purposes of this paper, a corpus of 100 examples with past participles in English and their Bulgarian translations¹¹ was extracted from BulNC. The examples show an almost even distribution between fiction and non-fiction – 44% belong to fiction genres and 56% are excerpted from non-literary sources including administrative (24%), mass media (21%), popular (9%) and science (2%) texts. They included past participle forms of 2 regular (50 examples) and 2 irregular (50 examples) verbs – *collected*, *selected*¹², *broken*, *chosen*. This selection was made for two particular reasons: these verbs could be used both predicatively and attributively, both in Active and in Passive Voice.

The present study does not try to distinguish between true passives and predicative constructions containing past participles – what is central, instead, is the formal structure of the constructions. Thus, it could be noted that 36% of the past participles in English occur in passive-voice constructions. 55.5% of these 36 sentences are translated in Bulgarian by means of passive-voice constructions (as seen in (2) below), 22.2% – using reflexive verbs, as in (3), 11% – by means of a noun or a phrase, 5.5% – a subordinate clause with a past passive participle, 2.8% – past passive participle used as an attribute, and 2.8% – verbal constructions containing Bulgarian past active participles.

(2) It was created by Greek artist Andreas Varotsos, whose design was selected from 13 bids. (EN)

Той е създаден от гръцкия художник Андреас Вароцос, чийто проект беше предпочетен пред други 13 предложения. (BG)

(3) He is apparently chosen by the government, but the qualities he is required to display are not those of leadership but those of finely judged outrage. (EN)

На пръв поглед той се избира от правителството, но качествата, които трябва да притежава, не са тези на добър държавник, а на човек, способен да върши добре премислени безобразия. (BG)

The second most frequent position in which past participles occur is actually shared by two different usages – past participle attributes (both prepositive and postpositive) and perfect-aspect past participles – each holding 23%. 87% of the attributive uses in English are translated with past passive participles in attributive position, as seen in (4) below, 8.7% are not translated at all and 4.3% are translated by means of a noun or a phrase.

¹¹ An authorized translation was found of those lacking one in BulNC.

¹² Preterite forms of the two regular verbs were excluded as they are of no interest to this research.

(4) The Dresden-china woman exclaimed petulantly, examining a broken finger nail. (EN)

Жената с лице като дрезденски порцелан възкликна ядосано и се вгледа в счупения си нокът. (BG)

As far as perfect-aspect verb phrases are concerned, the highest percentage of translation equivalents (82.6%) is held by verbal constructions containing Bulgarian past active participles, as in (5) below.

(5) The four points only formed a diamond because Langdon had connected adjacent points. (EN)

Фигурата, която виждаше, изобщо не бе замислена като ромб. Просто той беше свързал съседни точки. (BG)

The other four linguistic means by which past participles in perfect-aspect constructions are translated have equal percentages – 4.3% each. Two of these translation equivalents are of particular interest to the present study: prepositive past passive participle attributes (6) and passive constructions (7):

(6) Even the type of angel Bernini had selected seemed significant. (EN)

Изглежда, беше важен дори избраният от Бернини вид ангел. (BG)

(7) Despite a compromise reached last week, the process of drafting a new Serbia-Montenegro constitutional charter has broken down again over electing members of the joint parliament. (EN)

Въпреки компромиса, постигнат миналата седмица, процесът на изработване на новата сръбско-черногорска конституционна харта бе преустановен отново заради избора на членовете на общия парламент. (BG)

The last construction in which English past participles occur is the *-ed* participle clause – 18% of all examples. The highest percent of these clauses (72.2%) are translated in Bulgarian by means of subordinate clauses containing past passive participles:

(8) He is also said to have received support from businessmen connected to the Serb Democratic Party. (EN)

Говори се също, че той е подкрепян и от бизнесмени, свързани със Сръбската демократическа партия. (BG)

The rest of the examples of *-ed* past participle clauses are translated primarily by means of past passive participle constructions (16.7% – passive voice and 5.56% – a prepositive past passive participle attribute). Only 5.56% of the translation equivalents do not contain a passive participle but are rather a noun or phrase of some type.

Conclusions

The linguistic data presented above leads us to the following conclusions:

1. English past participles and Bulgarian past passive participles share the same inflections and the same path of development – from declinable adjectives not recognizing the category of voice to past participles that recognize voice to a different degree.
2. The theoretical information on English past participles and Bulgarian past passive participles is quite similar. In both languages, there is a tendency to call them resultative participles and not passive ones.
3. The major difference between English past participles and Bulgarian past passive participles lies in the fact that the latter are much more restricted in formation and usage. Every English verb can form a past participle, which, however is not necessarily a passive one. Since Bulgarian past passive participles have grown to be much more specific in their meaning, only a restricted group of Bulgarian verbs have such forms, which are only used in passive verb phrases, as attributes and in subordinate clauses.
4. The analysis of the corpus has shown that the majority of English past participles are used in a passive sense – 77%. In Bulgarian more than half of the examples – 62% contain past passive participles, as well.

REFERENCES

- Bresnan 1982:** Bresnan, J. *The Passive in Lexical Theory*. // Joan Bresnan ed. *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press, 1982, pp. 3-86.
- Bresnan et al. 2016:** Bresnan, J., A. Asudeh, I. Toivonen, and S. Wechsler. *Lexical-Functional Syntax*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2016.
- Chakarova 2013:** Чакърова, Кр. За статута на конструкциите от типа съм + минало страдателно причастие в съвременния български език. [Chakarova, Kr. Za statuta na konstruktsiite ot tipa sam+minalo stradatelno prichastie v savremenniya balgarski ezik.] // *Славистика IV*. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013, 70 – 84.
- Dobrev 1982:** Добрев, И. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. [Dobrev, I. Starobalgarska gramatika. Teoriya na osnovite.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Dryer 1982:** Dryer, M. S. In Defense of a Universal Passive. // *Linguistic Analysis* 10(1). 1982, pp. 53-60.

- Georgiev 1985:** Георгиев, В. *Проблеми на българския език*. [Georgiev, V. *Problemi na balgarskiya ezik*.] София: БАН, 1985.
- Gerdzhikov 1973:** Герджиков, Г. Българските глаголни времена като система. [Gerdzhikov, G. *Balgarskite glagolni vremena като система*.] // *Известия на Института за български език, кн. XXII*. София, 1973, 125 – 150.
- Haspelmath 1990:** Haspelmath, M. The Grammaticization of Passive Morphology. // Bybee et al. eds. *Studies in Language*, 14:1, 1990, pp. 25-72.
- Haspelmath 1994:** Haspelmath, M. Passive Participles across Languages. // Fox, B., P. J. Hopper eds. *Voice: Form and function*. Amsterdam: Benjamins, 1994, pp. 351-377.
- Jespersen 1940:** Jespersen, O. *A Modern English Grammar. Part V. Syntax*. London: Allen & Unwin; Copenhagen: Munksgaard, 1940.
- Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologia*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Kutsarov 2012:** Куцаров, К. *Българското причастие*. [Kutsarov, K. *Balgarskoto prichastie*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Langacker 1991:** Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press, 1991.
- Mirchev 2000:** Мирчев, К. *Старобългарски език*. [Mirchev, K. *Starobylgarski ezik*.] Велико Търново: Фабер, 2000.
- Online Etymology Dictionary, < <https://www.etymonline.com/word/-ed> > (20.11.2017).
- Parsons 1990:** Parsons, T. *Events in the Semantics of English: A Study in Subatomic Semantics*. MIT Press, 1990.
- Pashov 1965:** Пашов, П. Българските глаголни времена (за основните им значения и онагледяването им със схеми). [Pashov, P. *Balgarskite glagolni vremena (za osnovnite im znacheniya i onagledyavaneto im sas shemi)*.] // *Помагало по българска морфология*. София: Народна просвета, 1965, № 3, 52 – 63.
- Quirk 1985:** Quirk, R. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
- Rastorgueva 2003:** Rastorgueva, T. A. *A History of the English Language*. Moscow: Astrel, 2003.

**НОВАТОРСКИ ПОДХОД ПРИ КЛАСИФИКАЦИЯТА
НА ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В „РУССКИЙ СИНТАКСИС
В НАУЧНОМ ОСВЕЩЕНИИ“
ОТ АЛЕКСАНДЪР МАТВЕЕВИЧ ПЕШКОВСКИ**

*Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**INNOVATIVE APPROACH TO THE SPEECH PARTS
CLASSIFICATION IN “RUSSIAN SYNTAX IN SCIENTIFIC
ASPECT” BY ALEXANDAR MATVEEVICH PESHKOVSKY**

*Konstantin Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

Alexandar Peshkovsky is a remarkable Russian scholar from the beginning of the twentieth century. His most famous work is *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii* (Russian Syntax in Scientific Light). This paper aims to describe and comment on the non-ordered classification of the speech parts in Russian language, proposed by Peshkovsky. The differentiation of the words takes into account their morphological appearance and their syntactic implementations, as the grammatical categories are opposed to “syntactic” (coordinated) and “non-syntactic” (non-coordinated).

The main parts of speech are: nouns, verbs, adjectives, and adverbs. These four types of speech parts determine the rest ones which Peshkovsky qualifies as “mixed”. Among them, we find the participle, the verbal adverb, the infinitive, and others. There is also a division of the unchangeable non-lexical words. There is no pronoun and numerical name among the speech parts.

***Key words:** Peshkovsky, classification of the speech parts, morphological and syntactic criteria*

Ученик на Филип Фьодорович Фортунатов, но и последовател на концепциите на Алексей Александрович Шахматов е руският лингвист **Александър Матвеевич Пешковски (1878 – 1933)**. След успешното приключване на следването си в Московския университет (1906 г.) той дълги години преподава руски и латински език в класните училища, трупайки непосредствен педагогически и практиколинг-

вистически опит. Професионалната си академична дейност започва едва през 1921 година, като негова приоритетна задача е преодоляването на огромната пропаст в езиковедската теория между гимназията и университета. За целта издаваните от Пешковски научни статии, пособия и школки учебници са обвързани с нова методология, стремяща се да улесни преподаването на граматическото устройство на езика. Капиталният труд на учения е „Русский синтаксис в научном освещении“ (вж. Пешковский 2001), чието първо издание е през 1914 година, но във времето многократно е преиздавано, като съдържанието и теоретичните възгледи на излязлото през 1928 година трето издание вече са основно преработени.

Началните класификации на Пешковски са силно повлияни от формалните (строго морфологичните) критерии на Ф. Ф. Фортунатов, но при обрисовката на думите са взети предвид и синтактичните им реализации. Авторът въвежда понятията „синтактически форми“ и „несинтактически форми“, като в групата на първите той включва измененията по падеж при съществителните имена; по падеж, число и род при прилагателните имена; по лице, число, род, време и наклонение при глагола. Като несинтактични категории в руския език са детерминирани числото и родът при съществителните имена; степенуването при прилагателните имена; видът и залогът при глагола. Тесните специалисти днес лесно би трябвало да се досетят, че синтактичните категории при Пешковски са т.нар. съгласувателни категории, т.е. тези, чиято формална манифестация е продукт на семантичното взаимодействие на думите, поставени в субординация. Несинтактичният тип категории са тези, които съвременното руско езикознание квалифицира като „семантически съдържателни“. Тяхното граматично значение намира същинската си когнитивна изява само в конкретна част на речта, като сигнализацията е възможна и в изолирана употреба на думата (в чисто морфологичен аспект), кореспондирайки със замисъла на говорещия. В съвременния български език при съществителните имена идентична „несинтактическа“ е категорията *положение* (определеност ~ неопределеност) освен числото и рода. Наше становище е, че подобно формално-семантично противопоставяне в българския език е *звателност* ~ *незвателност*, което задължително трябва да бъде изведено от рамките на категорията падеж, тъй като тя е по-скоро от морфо-синтактичен тип (за Пешковски „синтактическа“). В този ред на разсъждения бихме коригирали учения относно категориите време и наклонение при глагола, които извън всякакво съмнение са чисто морфологични (т.е. несинтактични).

Въз основа на коментираните формални и синтактични критерии на Пешковски във второто издание на неговия „Синтаксис“ (1920 г.) откриваме следната класификация на частите на речта, чиято илюстрация в табличен вид привеждаме дословно:

Формени думи				Безформени думи
Формени думи със синтактични и несинтактични форми			Формени думи с една несинтактична форма 1) Наречия 2) Деепричастия 3) Инфинитиви	
Имена		Глаголи		
Прилагателни имена	Съществителни имена			
Собствено прилагателни				

(вж. Пешковски 1920: 43)

Вече акцентувахме на обстоятелството, че следващото трето издание (1928 г.) е съществено изменено, като сам авторът отбелязва в предговора си, че пет шести от текстовете са написани изначално и това далеч превъзхожда една обикновена преработка (вж. Пешковски 2001: 9)¹. Нова е концепцията и за частите на речта, които са наречени „основни граматически категории, на които се гради всяка книга“ и „които се установяват не по класификационен път“ (пак там). Изяснявайки за читателите лингвистичния термин *съществително име*, стоящ в семантична релация с философското понятие за *субстанция (същност)*, и философските понятия за *атрибут* и *акциденция*, имащи връзка с *прилагателното име* и *глагола*, Пешковски стига до извода, че „частите на речта са, така да се каже, нищо друго освен основните категории на мисленето в техния примитивен общонароден стадий на развитие“ (Пешковски 2001: 74). Така, опирайки се на мисловните логически сегменти за предметно значение, за негов действен признак, за негов качествен признак и за признак на признаците, изследователят диференцира и рамкира съответните четири части на речта – съществително име, глагол, прилагателно име и наречие. Те са квалифицирани като „групи думи и форми с еднакво формално значение“

¹ Посочените от нас страници на цитатите съответстват на страниците от седмото издание на „Синтаксиса“ от 1956 година.

(вж. Пешковски 2001: 149). У Пешковски не остава притеснението, че в езика функционират още редица типове думи, които формално и семантично не могат да бъдат свързани с посочените базисни категориални значения или само загатват за тях. Според него тези лексикални единици са „неизкристализирани“, „аморфни“ (пак там: 150) към дадения момент в отношението си към основните четири части на речта, като са в състояние или на десемантизация, или пък на развой към самостоятелност.

В ядрото на езиковата конструкция за съждение Пешковски безусловно поставя съществителното име, характеризирайки го като „категория на предметността“. Авторът ясно осъзнава условността на тази квалификация, след като детайлно илюстрира способността на съществителното име да „определява“ и действия, и качества, и абстрактни явления и т.н. Недвусмислено е заключението, че „категорията на съществителното има огромно значение за нашето мислене. Без нея биха били невъзможни никакво знание, никаква наука“ (Пешковски 2001: 73).

Прилагателното име и глаголът са приравнени от Пешковски във функционалността си да бъдат признаци на съществителното име, съгласувайки се с него чрез „несамостоятелни форми“ (пак там: 75). От друга страна, изразяваните признаци от двата типа думи са „свършено различни“ (пак там), тъй като са продукт на специфично формоизменение. Глаголът означава признаци, „създавани от деятелността на предмета“, докато прилагателното име – признаци, „зложени в природата на предмета“, „нещо постоянно, нещо зложено завинаги“ (пак там: 84). Според Пешковски в основата на семантичното противопоставяне по действеност ~ статичност между разглежданите думи признаци стоят категориите време и наклонение, принадлежащи на глагола.

Ще подчертаем още, че категорията лице при глагола се третира от него като „отчасти еднородна“ (пак там: 92) в сравнение с категориите време и наклонение. Разковничето се крие в разгадаването на семантичната примарност на граматическото лице и оттук дали то е съгласувателна категория при глагола. За Пешковски „с глаголността само по себе си лицето изобщо не е свързано“ (Пешковски 2001: 92). Изследователят отстоява мнението, че формите за лице при глагола манифестират в речта съгласуване с формите за именителен падеж на съществителното име. Вярно е, че той споменава за „двойствена“ природа на категорията, имайки предвид обстоятелството, че глаголната форма, сигнализирайки лицето, предполага възможността да се изпус-

не именното му обозначавање. За някои езици това е напълно допустимо при първо и второ лице (например в българския език – *(аз) пиша; (ти) пишеш*). За руския език употребата на местоимението подлог в тези ситуации се възприема по-скоро като норма, чието нередко нарушаване обаче не оказва влияние върху смисъла. Всъщност за Пешковски квалификацията „двойственост“ на категорията лице при глагола е свързана с въведената от него дихотомия *синтактични ~ несинтактични* форми. Когато личната глаголна форма е употребена без лично местоимение, тя е несинтактична (несъгласувателна). В обратния случай – когато е налице редувантно изразяване на лицето от личното местоимение и от глаголната форма, тогава има съгласуване, т.е. категорията се явява синтактична. В съдържателен аспект обаче граматичното лице според Пешковски е ирелевантно спрямо глагола – теза, която ние категорично поддържаеме. В съвременната българска граматика подобен паралел може да се направи с т.нар. категория определеност ~ неопределеност, която назоваваме с Балановия термин *положение*. Семантичното съдържание на морфологичната категория положение кореспондира единствено с назоваването от съществителното име понятия, т.е. с т.нар. категория на предметеността при Пешковски. При формалната сигнализация обаче, например *правостоящи*² *зрители*, морфемата за грамемата определеност заема място при признаковата дума (само когато е в първа позиция). Нещо повече – признакът може да се субстантивира, например *Правостоящите не усетиха умора*, като в този случай определеността на „предмета“ е изразена, без да бъде употребено съществително име. Ситуацията почти се прекрива с изразяването на лице от лична глаголна форма, когато има елипса на личното местоимение, например *Чета книга = Аз чета книга*.

Колкото за четвъртата основна част на речта – наречието – при него характеристиката е пределно ясна, категорична и ординарна: „Наречията изразяват признаци не на предметите, а на техните признаци. Чрез тях се изразяват признаци на признаците. В това се състои и тяхното значение“ (Пешковски 2001: 96). Като недостатък в трак-

² Застъпваме становището, че в съвременния български език морфемата за определеност е -Т, която има статут на флексия (окончание). По-разпространената постановка, че разглежданото граматично значение се изразява от т.нар. членни морфемии, най-малкото не кореспондира с обстоятелството, че в българския език никога не е имало членни лексеми – респективно няма и такава част на речта. При т.нар. членни морфемии -ът, -а /ъ/, -та, -то и -те гласните ъ, а, о и е изразяват съответно мъжки род, женски род, среден род и множествено число, също както в етимологичните си функции като сегменти от показателните местоимения в старобългарския език.

товката бихме посочили единствено маргинализирането на морфологичната неизменяемост на наречията.

Тези базисни четири части на речта обуславят останалите типове думи, отделени като „смесени категории“. Според Пешковски т.нар. смесени части на речта са резултат от разпространението на онтологично глаголните категории вид, залог и време сред останалите класове думи. Вследствие на това в „руския език в рамките на категорията на съществителното се оказва по-тесната категория *глаголно съществително*, в рамките на категорията на прилагателното – категорията на *глаголното прилагателно*, в рамките на категорията на наречието – категорията на *глаголното наречие*. А вътре в последните две категории се отделят още по-тесните категории на *причастията* и *деепричастията*“ (Пешковски 2001: 104). Като инвариантна за всички споменати типове думи е посочена категорията вид. Това несъмнено е вярна констатация, тъй като изброените лексеми се образуват от глаголна основа, а категорията вид е лексикално-граматична, т.е. видовото значение е константно и се „носи“ от лексемата като цяло.

Що се отнася конкретно до причастията и деепричастията, при тях освен аспектуално съдържание Пешковски разкрива сигнализация на залогова и темпорална семантика, като целенасочено се търсят техните „видоизменения“ в съпоставка с изразяването им при глагола. Особено интересни са авторовите констатации относно залоговите прояви в руския език. За специалиста единственият чисто глаголен залог там е възвратният (за невъзвратния правилно е отбелязано, че е „нулев“), като маркираната грамема (отново е наречена „категория“) е уникална с обстоятелството, че винаги е представена с една форма на *-ся, -сь – моетСЯ, деруСЬ* (вж. Пешковски 2001: 113). Описани са седем типа семантични модификации на възвратния залог под общо значение „особено отношение на глаголния признак към неговия субект освен това отношение, което е изразено в самата категория на глаголността“ (пак там: 122). Установява се, че този залог се изразява от причастията „без каквито и да е отлики спрямо глагола“ (пак там). Много по-важна обаче е констатацията на Пешковски, че у причастията и отчасти у деепричастията съществуват и „особени“ залогови форми, завършващи на *-мый, -нный, -тый* (*купаемый, выкупанный, убитый*), които не са нищо друго освен форми за страдателен залог, встъпващи в конкуренция със *-ся*-формите. Нещо повече – в това езиково съревнование по изразяване на пасивност безспорна лидерска роля имат формите от първия тип, които са само причастни. Маргиналната позиция на формите със *-ся* е предопределена от редките слу-

чаи, в които те са приложими в такава функция (например с творителен падеж на действащото лице) и респективно от тяхната полисемантичност в други речеви ситуации. Обобщението на Пешковски е категорично: „...формите на *-мый*, *-нный* и *-тый*, ако са употребими от дадения глагол, се употребяват с предимство пред възвратните форми като специални изразители на страдателното значение. По този начин в областта на залога причастията (а отчасти и деепричастията) се оказват даже по-богати от самите глаголи“ (Пешковски 2001: 124).

Грамматическото време при причастията и деепричастията се определя като „нетъждествено със значението време при глагола, но напълно аналогично с него“ (Пешковски 2001: 128). Пешковски вярно отчита, че вербалната темпоралност се основава на отношението на действието към момента на изказването, докато партиципиалното време е в отношение на едновременност със сказуемното време в изречението. Уточнено е още, че при изменяемите причастия контекстовите условия могат да подскажат и разновременност на двата действителни признака (атрибутивен и предикативен).

Като отделна част на речта в рамките на т.нар. „смесени“ лексикални класове Пешковски обособява и инфинитива (неопределителното наклонение). Отбелязана е близостта му с отглаголните съществителни имена, като общият им генезис е осветлен в исторически аспект, в смисъл, че днешната инфинитивна форма е „изолиран падеж на глаголните съществителни имена от женски род на *-тъ*, *-чъ*, загубили всички останали свои падежи“ (Пешковски 2001: 129). Тълкувайки „неопределеността“ на инфинитивната форма, авторът констатира отсъствието в нея на граматически форми за лице и число, които са типични за същинската (финитна) глаголна форма³. Така той стига до заключението, че инфинитивът е „действие, което сякаш се е откъснало от своя деятел, действие без намек за деятел. Можем да кажем, че в тази форма, както и при глагола, се изразява признак, създаван от дейността на предмета, но без отношение към самия предмет, проявяващ тази деятелност“ (Пешковски 2001: 129 – 130).

---

³ На друго място в изложението, доказвайки нерелевантността на употребявания като синоним термин „неопределително наклонение“, Пешковски категорично заявява, че във формите на инфинитива не се съдържа никаква субективност, присъща за маркираните форми на категорията наклонение. Семантичното съдържание на категорията наклонение пък се дефинира като основаващо се на „отношението на говорещия към действието“ (вж. Пешковски 2001: 128) – трактовка, приемана безукорно и от мнозинството съвременни български граматисти (вж. напр. Куцаров 2007: 280).

Приветстваме предлагания автономен статут на инфинитива, тъй като според нас могат да се намерят достатъчно аргументи в неговата защита. Такива при Пешковски обаче почти не откриваме. Изтъква се единствено липсата на лице и число и съответно „скъсването“ на формалната граматическа релация с поясняваното съществително име, като същевременно се омаловажава цялостната граматична неутралност на инфинитива и респективно статутът му на неизменяема част на речта със самостоятелно значение⁴. Констатира се все пак, че той може да се образува от всеки глагол и че притежава „всички видови и залогови значения във всичките им най-дребни разклонения“. Положително е и изричното разграничаване на инфинитива от отглаголното съществително име. Остава учудването обаче, че в лингвистичен анализ, който извежда като примарна стойност синтактичния критерий, липсва подобно съотнасяне, и то при положение, че в класификацията на неизменяемите думи другият основен фактор – морфологичният критерий – е с почти нулева значимост. Единствените синтактични характеристики на инфинитива, които намираме в граматиката, са описаните им аналогични способности заедно с глагола, причастието и деепричастието да „управляват“ и да „присъединяват“ (вж. Пешковски 2001: 132 – 133). Бихме допълнили, че най-открояващата се синтактична функция на инфинитива е поливалентността му. Той има потенциал да встъпва в ролята на всяка част на изречението – подлог, сказуемо, допълнение, обстоятелствено пояснение, определение, сказуемно определение. Тази способност вероятно се дължи на изтъкнатия по-горе глаголно-именен генезис на инфинитива.

Интересна и достатъчно подробна е и подялбата на неизменяемите по форма думи. Тук наречието и другите константни самостоятелни думи са маргинализирани и вниманието е насочено към групата на служебните лексеми, наричани от Пешковски още „частични“. „Така се назовават думите, нямащи самостоятелно значение, а само внасящи някакъв оттенък в значението на другите думи и съчетания“ (Пешковски 2001: 39). Те имат „едно формално значение“, но нямат „веществено“ (пак там: 40). Поставено е изричното условие, че делението на самостоятелни и несамостоятелни лексеми не трябва да се смесва с делението на „формени“ и „безформени“, защото съществуват и пълнозначни, които са неизменяеми (вж. пак там: 40). Служебните безформени

---

⁴ В заключителните думи от екскурса си Пешковски все пак мимоходом споменава, че инфинитивът не е в съприкосновение с нито една глаголна категория, като изрежда лицето, числото, рода, времето и наклонението, както и че не притежава никакви други форми (вж. Пешковски 2001: 131).

думи са разпределени в осем типа: предлози, съюзи, глаголи връзки („связки“), усилващи (или отделителни) думи, вметнати думи, повелителни думи, отрицателни думи и въпросителни думи (пак там: 42). От сегментацията личи, че синтактичният фактор отново не е първостепенен, а е надделял семантичният – въпреки крайната му относителност при тези лексеми. И докато за предлозите, съюзите, усилващите думи и донякъде за вметнатите думи тезите звучат приемливо, при останалите служебни думи основанията за обособяването се губят. Лексеми като *пусть, да, не, ни, ли, разве, ужели, неужели* (рус.) безупречно биха могли да бъдат включени в една група с т.нар. усилващи думи (ако бъдат приети за частици от гледна точка на съвременната верификация – К. К.) или евентуално заедно с т.нар. вметнати думи. Автономията на последните (като техни илюстрации са посочени *разбира се* или *да, не* за потвърждение или отрицание) също е спорна, но ние я подкрепяме, тъй като смятаме, че могат да се намерят аргументи, доказващи статута ѝ, и то най-вече синтактични аргументи (вж. по-нататък). Не е релевантно присъствието в тази група и на т.нар. глаголи връзки („связки“ – например *он был болен; он стал непослушен* (рус.), тъй като Пешковски сам отбелязва, че те са „формени“ (пак там: 42), т.е. изменяеми. Редно е да уточним, че за автора разглежданите осем типа лексеми нямат статут на самостоятелни части на речта, а са само разновидности на неизменяемите служебни думи, чийто класификационен статут също не е строго маркиран.

Няма да открием сред частите на речта още местоимение и числително име. Формите им са разпределени сред тези на съществителните имена, прилагателните имена и наречията.

„Русский синтаксис в научном освещении“ е книга, която не може да бъде пропусната в какъвто и да е тематичен обзор на руската граматична традиция. Казаното важи напълно и за предложената концепция за частите на речта. Като всяко оригинално творение класификацията на думите при Пешковски ражда своите яростни противници, сред които са С. И. Бернщейн и В. В. Виноградов, немалко забележки имахме и ние. Вярно е, че търсеният логико-формален синтез между ученията на А. А. Потемня и Ф. Ф. Фортунатов невинаги работи образцово дифузно, защото възникват се наклоняват повече ту към едната, ту към другата посока. Пренебрегвайки детайлите и дребнотемното обаче, трябва да отчетем изключителната стойност на делото. Освен новаторския дух при класификацията на частите на речта, чиято структура в по-голямата си част също приемаме, а също така и по-висшият статут на съществителното име, глагола, прилагателното име

и наречието, можем да изтъкнем и редица други верни лингвистични инвенции, имащи отношение към проблема. Впечатлява усетът за стойността на нулевата флексия, теоретически правилното диференциране на граматическите категории на синтактични и несинтактични, паралелите между противопоставянията преходност ~ непреходност, възвратност ~ невъзвратност при глагола и качественост ~ относителност при прилагателните имена. И не на последно място – авторът успява и в главната си методическа задача – да разкрие сложните структурни особености и механизми на езика чрез достъпна, многообразна и увлекателна риторика, разбираема за широк кръг любознателни читатели.

ЛИТЕРАТУРА

- Виноградов 1958:** Виноградов, В. В. *Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова)*. [Vinogradov, V. V. Iz istorii izucheniya russkogo sintaksisa (ot Lomonosova do Potebni i Fortunatova).] Москва: Издательство Московского университета, 1958.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Пешковски 1920:** Пешковский А. М. *Русский синтаксис в научном освещении, изд. 2-е*. [Russkiy sintaksis v nauchnom osveshtenii, izd. 2-e.] Москва, 1920; 8-е изд., доп. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Потебня 1958:** Потебня А. А. *Из записок по русской грамматике, т. I – II*. [Iz zapisok po ruskoj grammatike, t. I – II.] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- Фортунатов 1956:** Фортунатов, Ф. Ф. *Избранные труды, т. 1*. [Izbrannye trudy, t. 1.] Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1956.
- Шахматов 2001:** Шахматов, А. А. *Синтаксис русского языка (издание третье)*. [Sintaksis russkogo yazyka (izdanie tret'e).] Москва: Эдиториал УРСС, 2001.

**ОЦЕНЪЧНИТЕ ПРИЛАГАТЕЛНИ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА
ПРИ ПРЕВОД ОТ РУСКИ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ РУСКИЯ ТЕКСТ
НА „МАЙСТОРА И МАРГАРИТА“ НА М. БУЛГАКОВ
И БЪЛГАРСКИ И АНГЛИЙСКИ ПРЕВОДЕН ТЕКСТ
НА СЪЩИЯ РОМАН)**

Иво Панчев
Институт за български език, БАН

**EVALUATIVE ADJECTIVES: CHALLENGES OF
TRANSLATING FROM RUSSIAN (BASED ON RUSSIAN TEXT OF
M. BULGAKOV'S "MASTER AND MARGARITA" NOVEL AND
ITS BULGARIAN AND ENGLISH TRANSLATIONS)**

Ivo Panchev
Institute for Bulgarian Language, BAS

The comparison of Russian evaluative adjectives and their translation into Bulgarian and English gives valuable information from the point of view of contrastive linguistics and the theory and practice of translation. Slavonic languages are known to be similar in many aspects which makes the translation process even more complex, e.g. because of the differences in expression of an adjective's intensity in terms of comparative degree, superlative degree and accentuation. The target text in English gives the researcher a wider view over the translation mechanisms and confirms/rejects/redirects the conclusions the researcher might have previously reached.

Key words: translation from Russian into Bulgarian/English, intensity of evaluative power, theory and practice of translation, contrastive linguistics, adjective

Съпоставителното изследване на лексика е сред значимите теми на съпоставителната лингвистика. Аксиомата за това, че чуждият език е задължителен инструмент за задълбочен анализ на явленията в родния език, се приема от повечето лингвисти. Съпоставката на лексика и преводимостта имат пресечна точка, както отбелязва например вид-

ният български англицист А. Данчев (Данчев 2001: 91, 101), а преводимостта може да се разглежда и като необходима предпоставка за езиковата съпоставка. Ето защо изследвам езиков материал от руски художествен текст и неговия превод на български и английски език. Материалът не е самоцелно избран, а следва идеята на изследването – да се демонстрират приликите и разликите при превода на оценъчни прилагателни в българския, руския и английския език. Разбира се, природата на оценката е сложна, дори парадоксална и изразяването на оценка често пъти е неуловимо извън един по-широк контекст (когато не става дума за общата положителна и отрицателна оценка от типа *хубаво/лошо*). Все пак може да се говори за определена категория прилагателни, които изразяват оценка и при това са особено „склонни“ да демонстрират степен на проява на даден признак.

Ексцерпирам оценъчни прилагателни от текста на романа „Майстора и Маргарита“ на М. Булгаков (Булгаков 1984). Водя се основно от това, че авторът е силно ангажиран с моралната проблематика, което предполага интензивно използване на оценъчна лексика и съответно – обилен и стойностен (като отчетем майсторството на М. Булгаков) езиков материал. Степента на признака и съответно – степента на положителна/отрицателна оценка се разкрива най-вече чрез степените на сравнение – сравнителна и превъзходна. Формите на двете степени, погледнато глобално за славянските езици, могат да бъдат синтетични и аналитични (вж. това по-подробно в Буров 2014). В българския език е останала само аналитичната форма – б. *по-красив, най-красив*, докато в руския съжителстват синтетична и аналитична форма – р. *красивее/более красивый, красивейший/самый красивый*. Степенуването разкрива степента на проява на признака в сравнявани обекти, а когато степента на признака се проявява, без да има съпоставка, може да се говори за абсолютна или елативна форма. При елатива се изразява пределна (или много голяма) степен на даден признак, без да има сравнение с друг предмет (Тилев 2011: 113). б. *Този плейър е една мегаинтересна джаджа* и р. *Плеер этот – преинтереснейшая вещица*. Елативът е по-характерен за руския, отколкото за българския език и както ще се види по-нататък в примерите, при превод от руски на български език изисква от преводача да прояви добър езиков усет и умения. Донякъде в помощ на преводача работят немалкото синонимни конструкции в руския и в българския език (както в българския са особено продуктивни прилагателните с представки мега-, супер- и хипер- (Тилев 2011: 115). Що се отнася до английския, то там терминът елатив не се използва в подобно значение. За усилва-

не на степента на проява на даден признак се използват отделни думи, наречени интензификатори (intensifiers).

Бих разделил степента на признака най-общо на нормална, занижена и завишена. Ще подчертая, че не следвам класификациите на оценката, в които се смята за нормална положителната оценка *добър*, а отрицателната *лош* – за отклонение от нормата. Случаи като б. *лош човек/добър човек*, р. *плохой/хороший человек* и а. *good/bad person* отнасям към нормална степен на признака.

Известно е свойството на определени оценъчни прилагателни да бъдат „заредени“ семантично със степен на признака: б. *прекрасен (костюм)*, р. *прекрасный (костюм)* и а. *excellent (suit)* вече имат интензифициран признак ‘общо положително качество’. В семантичното поле *отвратителен – лош – недотам хубав – хубав – много хубав – прекрасен* оценъчното прилагателно *прекрасен* е изразителят с най-висока степен на проява на признака за обща положителна оценка на качеството на предмета, в случая – костюма. В моето изследване се интересувам особено от допълнителната интензификация на степента на признака – не просто б. *прекрасен*, а *суперпрекрасен* (макар и подобна употреба да не е често срещана в българския); р. не *прекрасный*, а *прекраснейший* (подобна елативна форма има нормална употреба в руския) и а. не *excellent*, а *really excellent*.

Българският читател познава романа „Майстора и Маргарита“ от няколко издания, като преводът на български език на повечето, ако не и на всички от тях е направен от Лиляна Минкова. За целите на изследването работя с българското издание от 1989 година (Булгаков 1989) и ползвам двуезичния „Успореден корпус на руски и български текстове“ на екипа от учени от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ под ръководството на Г. Гочев (вж. РБ корпус). Към българския превод по-късно добавих за по-широка съпоставка и английския превод на „Майстора и Маргарита“ от Ричард Пивиар и Лариса Волоконски (Булгаков 1997).

Нормална степен на признака

*– О да, я никогда не видела такой вещицы. – ХОРОШАЯ вещица. / – О, да, никога не съм виждала нищо подобно. – ХУБАВ е наистина (става дума за глобус – б.м. И.П.). / 'Oh, yes, I've never seen anything like it. It's a NICE little object.'

Оценяваната вещ притежава качества да бъде оценена с обща положителна оценка с нормална интензивност. Не възникват въпроси по превода. Прави впечатление желанието на английския преводач да

предаде умалителността в руския оригинал – little object. Българският преводач залага на друга динамика на ситуацията и като че ли по-добре улавя, че трябва да „изпусне“ умалителността, която е част от тъканта на руския език, но не е уместна в целевия език.

*Она несла желтые цветы! НЕХОРОШИЙ цвет. / Тя носеше жълти цветя. ЛОШ цвят. / She was carrying yellow flowers! NOT A NICE colour.

Оценяваният обект притежава качества да бъде оценен с обща отрицателна оценка с нормална интензивност. Любопитно е, че в руския оригинал и в английския превод тази оценка е изразена по схемата ‘не притежава положително качество’, докато в българския – по схемата ‘притежава отрицателно качество’.

Занижена степен на признака

*Ведро пустели быстро, и кавалеристы из разных взводов по очереди отправлялись за водой в балку под горой, где в жидкой тени тощих тутовых деревьев доживал свои дни на этой дьявольской жаре МУТНОВАТЫЙ ручей. / Ведрата се празнеха бързо и кавалеристите от взводовете ходеха поред за вода от долчинката в подножието на хълма, където в хилавата сянка на мършави черници вече пресъхваше от адската жега МЪТЕН поток. / The buckets were quickly emptied, and cavalrymen from different squads took turns going to fetch water in the gully below the hill, where in the thin shade of spindly mulberries a MUDDY brook was living out its last days in the devilish heat.

Преводачът е в правото си да не предаде този нюанс в степента на признака, като се отчете, че контекстът изобилства от други средства, които да пресъздадат за българския и за английския читател внушението на оригинала, а именно – ‘оскъдица, липса на развитие’: черниците са *мършави* (a. *spindly*), сянката е *хилава* (a. *thin*), а долът е плитък (р. *балка* означава ‘долина със затревени и не особено стръмни склонове’) и затова е наречен *долчинка* (a. *gully*). Оттук следва, че спокойно може да се пренебрегне това, че потокът у М. Булгаков не е точно *мътен*, а *мътноват* – наблюдава се занижена степен на признака, която остава неназована за конкретната дума, но е предадена като динамика на ситуацията.

*Само собой разумеется, что за нею он не вернулся, а, задыхаясь, побежал через широкую улицу на противоположный угол у кино-театра, возле которого маячил КРАСНОВАТЫЙ ТУСКЛЫЙ огонек. / От само себе си е ясно, че не се върна да я вземе, а пресече задъхан широката улица към отсрещния ъгъл при киното, където се мяркаше

МЪЖДИВА ЧЕРВЕНА светлинка / Needless to say, he did not go back for it, but, breathless, ran across the wide street to the opposite corner by the movie theatre, near which a DULL REDDISH light hovered.

Огънят, всъщност – огънчето, свети със занижена степен на червения цвят. Тази занижена степен в българския превод е *мъждива червена*, а в английския – *dull reddish*, като и в двата езика добре е предадена ситуацията в оригинала.

*Обычно маленькие глаза свои пришелец держал под прикрытыми, НЕМНОГО СТРАННОВАТЫМИ, как будто припухшими, веками. / Обикновено той криеше малките си очи под НЯКАК СТРАННИТЕ си, сякаш подпухнали клепачи. / Ordinarily he kept his small eyes under his lowered, SOMEWHAT STRANGE, as if slightly swollen eyelids.

Двойно се акцентува в руския оригинал върху тази незавършена, частична странност на клепачите: *немного + странноватый* (би могло да е само *немного + странный*). Българският и английският целеви текст оставят акцента единичен: превежда се руската дума *немного*, а *странноватый* по обективни причини става *странен/strange*.

Завишена степен на признака

*За ними идет спокойный и величественный ГИГАНТСКИЙ остроухий пес. / Зад тях, спокоен и величествен, пристъпя ОГРОМЕН остроух пес. / Behind them a GIGANTIC, sharp-eared dog walks calmly and majestically.

Руското прилагателно име *гигантский* предполага пределна степен на признака и конструкции от типа на *более гигантский* и *гигантейший*, макар и да се срещат в речта, не са норма. Българското прилагателно име *огромен* и английското *gigantic* предават точно значението и конотативния фон на руския оригинал.

*– Сто тысяч – ГРОМАДНАЯ сумма, и у меня был прекрасный серый костюм. / Сто хиляди са ОГРОМНА сума и аз имах чудесен сив костюм. / A hundred thousand is a HUGE sum, and I had an excellent suit.

В този пример имаме оценъчно прилагателно за параметър (големина на сумата) р. *громадный*, с тази разлика, че формата *громаднейший* има честа употреба. Българското *огромен* и английското *huge* са адекватни преводи в целевите езици.

*...Маргарита догадалась, что она летит с ЧУДОВИЩНОЙ скоростью, и поразились тому, что она не задыхается. / ...Маргарита се досети, че лети с ЧУДОВИЩНА скорост, и беше смаяна, че не се задъхва. /...Margarita realized that she was flying at an ENORMOUS speed and was amazed that she was not out of breath.

Чудовищната скорост остава *чудовищна* в руския оригинал и в българския превод. Съчетаемостта на думите обуславя използването на английското *enormous* вместо буквалното *monstrous*, но функционалната еквивалентност е постигната. Степента на признака е пределна в руския език и е трудно да се търси степенуване в посока *более чудовищный/чудовищнее*. Аналогично в българския е некоректно от гледна точка на „правилния“ език да се използват форми от типа на *по-чудовищен* и *най-чудовищен*, но елативните синонимни форми *суперчудовищен* и *мегачудовищен* се срещат (най-вече в речта на помладите носители на езика). В английския сравнителната и превъзходната степен *more enormous* и *most enormous* са нормативни, а съчетания от типа *mega /super / ultra enormous* присъстват в разговорната реч и в рекламни текстове.

*Выходило что-то, воля ваша, несусветное: тысячи зрителей, весь состав Варьете, наконец, Семплеяров Аркадий Аполлонович, наиболее образованный человек, видели этого мага, равно как и ТРЕКЛЯТЫХ его ассистентов, а между тем нигде его найти никакой возможности нету / Ще прощавате, ама излизаше нещо наистина нечувано: хиляди зрители, целият състав на „Вариете“ и най-сетне Аркадий Аполлонович Семплеяров, високообразован човек, бяха видели този маг и ПРОКЛЕТИТЕ му асистенти и въпреки това се оказа абсолютно невъзможно той да бъде открит. / Whether you will or no, something preposterous was coming out: thousands of spectators, the whole staff of the Variety, and finally Sempleyarov, Arkady Apollonovich, a most educated man, had seen this magician, as well as his THRICE-CURSED assistants, and yet it was absolutely impossible to find him anywhere.

Ако се погледне р. *треклятый* и то се изведе от *клятый*, ще се окаже, че има степен на признака в оригинала, която липсва в българския превод: не е използвано например *трижди проклетите*, а по-слабото *проклетите*. В английския превод срещаме едно по-стриктно придържане към буквалния превод, което не съм сигурен доколко естествено ще се възприеме от носителите на езика.

*– Да, это ВАЖНЕЙШИЙ вопрос, сударь. / – Да, това е ИЗКЛЮЧИТЕЛНО ВАЖЕН въпрос, господине./ Yes, that is THE MOST IMPORTANT question, sir.

В английския превод виждам неразбиране на руския елатив, в българския ситуацията е уловена правилно.

*Поднимались сотни рук, зрители сквозь бумажки глядели на освещенную сцену и видели САМЫЕ ВЕРНЫЕ И ПРАВЕДНЫЕ водяные знаки. / Протягаха се стотици ръце, зрителите гледаха през

хартийките към осветената сцена и виждаха СЪВСЕМ ИСТИНСКИ И НАЙ-ЗАКОННИ водни знаци. / Hundreds of arms were raised, the spectators held the bills up to the lighted stage and saw THE MOST TRUE AND HONEST-TO-GOD watermarks.

Тук играта на думи е изтъквал по-добре английският превод. Ситуацията е такава, че в залата е самият Сатана и акцентът на авторовите думи е именно върху старата истина, че парите са дяволско нещо (колкото и праведни да са белезите за тяхната автентичност).

Заклучение

Съпоставката на руски оценъчни прилагателни и техния превод на български и английски дава ценни от гледна точка на съпоставителното езикознание и теорията и практиката на превода резултати. Близките езици, каквито без съмнение са българският и руският език, са благодатно поле за разкриване на сходства и (което е по-трудно и може би по-ценно) на различия. Съпоставката с английски език пък дава по-широк поглед върху механизмите на превода и потвърждава/разколебава/пренасочва изводите на изследователя.

ЛИТЕРАТУРА

Буров 2014: Буров, Ст. Степените за сравнение в българския език на славянски и балкански фон. [Burov, St. Stepenite za sravnenie v balgarskiya ezik na slavyanski i balkanski fon.] // *Актуални проблеми на балканистиката и славистиката*. Доклади от Втората международна конференция, 9 – 10 ноември 2012 г., Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2014, 46 – 56.

Данчев 2001: Данчев, А. *Съпоставително езикознание*. [Danchev, A. Sapostavitelno ezikoznanie.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.

Тилев 2011: Тилев, Е. Елативът в руския и българския език – между омонимията и аналитизма. [Tilev, E. Elativat v ruskiya i balgarskiya ezik – mezhdru omonimiyata i analitizma.] // *Думи срещу догми*. Сборник с доклади от дванадесетата национална конференция за студенти, докторанти и средношколци. Пловдив: Контекст, 2011, 112 – 117.

ИЗВОРИ

- Булгаков 1984:** Булгаков, М. С. *Мастер и Маргарита*. Москва: Художественная литература, 1984.
- Булгаков 1989:** Булгаков, М. *Майсторът и Маргарита*. Превод от руски: Лиляна Минкова. София: Профиздат, 1989.
- Булгаков 1997:** Bulgakov M. *Master and Margarita*. English translation by Richard Pevear and Larissa Volokhonsky. New York: Penguin Books, 1997.
- РА корпус:** *StudyEnglishWords.com* – изучение английских слов с помощью параллельных текстов методом Ильи Франка, интервального повторения слов. [StudyEnglishWords.com – izuchenie angliyskih slov s pomosh't'yu parallel'nih tekstov metodom Il'i Franka, interval'nogo povtoreniya slov], <www.studyenglishwords.com> (20.04.2018).
- РБ корпус:** *Успореден корпус на руски и български текстове*. [Usporeden korpus na ruski i balgarski tekstove]. Г. Гочев (ръководител на проекта), С. Гочева, Св. Сивков, М. Ганчева, В. Кънева, Ив. Златев, Бл. Благоев, В. Иванова, Р. Георгиев (участници в проекта), <<http://rbcorpus.com>> (20.04.2018).

**СТИЛОГЕННАТА РОЛЯ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА
В КОМЕДИОГРАФИЯТА НА БРАНИСЛАВ НУШИЧ**

Вяра Найденова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**THE STYLOGENETIC FUNCTION OF THE PERSONAL NAMES
IN THE COMEDIES OF BRANISLAV NUŠIĆ**

Vyara Naydenova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article explores the names (local and foreign), the nicknames, the hypocoristic personal names and the affectionately names (with a familiar connotation) as a devices of linguistic stylistics in Branislav Nušić's comedies (“PhD”, “A Suspicious person”, “A Member of the Parliament”, “The Cabinet Minister's Wife”, “Mister Dollar” and others from the end of 19th – to the first decades of 20th century) to achieve a cascade of bright verbal- comic, ironic and satirical effects, which are also able to recreate also individual, typical or national traits and situations.

Key words: names as a stylistic devices of humour; comic effect; Nušić's comediography

Името като обект на ономастиката представлява част на речта, назоваваща човек (лично име), продукт (търговска марка), идея, концепция. Обикновено се използва, за да се различи даденият обект от други подобни. Собственото име обозначава дума или словосъчетание, предназначено да номинира конкретен обект или явление. Имената могат да идентифицират отделен обект или определена група (или категория). Несъщинско име, което се използва вместо истинското име, се нарича псевдоним, или прозвище (прякор).

Името, давано при раждането на човек, обикновено е едно. Лични имена хората имат от древността до днес във всички цивилизации. У всеки народ тези имена са свързани с културата и бита му. Думата, с която са именуvalи определена личност, постепенно започва да се възприема като лично име. Така че името е думата, служеща за обоз-

начаване на отделен човек, за да се отличава от останалите хора, да се обръщат към него и да говорят за него. Ролята на личното име в живота на човека е много голяма. Личните имена се употребяват не само в бита, в частни разговори, но и в документи, в различни официални ситуации, в юридическата практика, където и най-малката неточност при записването на името предизвиква последствия.

В своята комедиография сръбският класик Бранислав Нушич със своя силен лингвистичен нюх усеща стилогенността на имената и винаги, когато възникне такава възможност, не пропуска да се възползва от богатата им палитра от нюанси в семантичен и стилистичен план, за да създаде поредния комичен ефект. В настоящия текст собствените имена в творчеството на Нушич се разглеждат именно съобразно с тяхната стилистична роля и разнообразната им конотативност при постигането на комедиографските цели на автора.

В комедията „Д-р“ името Пепика е поставено в комичен контраст с двусъставните славянски и типично сръбски имена като *Доброслав, Мирослав, Радован, Милован*. Нюанс на негативно отношение към името на неочакваното „внуче“ *Пепика* (че се лепи за езика като туткал) поради нетипичното и непривичното му звучене съобразно с артикулацията му за носителите на сръбски език в противовес на имената със славянски корени се усеща в изказването на „баба му“ Мара: „*И, дабоме, унуче да ми се зове Мирослав, Доброслав, Радован, Милован, а не Пепика. Ју, црни Живота, где му нађоше то име, ја не удем некако ни да га изговорим честито, лепи ми се за језик као туткало*“ (Нушич 1964: 261). С комичен ефект в реплика на Живота (Нушич 1964: 261) тези имена са транспонирани в необичайна употреба – в мн. ч.: „*[...] и наши му се Радовани и Мировани у школи попу на душу, па ће да пуца брука!*“, което заслужава да се спомене като пример за стилистичната употреба на собствени имена в множествено число. Като средство на езиковата стилистика категорията число при съществителните и конкретно в случая – плуралната форма на съществителните собствени като стилистична транспозиция – се отличава със силна конотативност и комикогенност. Така авторът внушава уникалността, но и „самотността“, единичността, странността на чуждото име *Пепика* на фона на местните имена – високочестотни, характерни както за мястото, така и за времето, описани в комедията „Д-р“.

Коренно различна е функцията на същинските чужди думи от конкретен език (предадени най-често в най-близкото им фонетично съответствие на сръбска кирилица): те идентифицират дадения персонаж откъм националност или пристрастия. Тяхното присъствие е

стилистично неутрално. В комедиите на Нушич има няколко подобни примера. В „Д-р“ Клара от Фрайбург говори на синчето си **Пеника** на галено, с хипокористиката **Пени**: „**Пени** херцхен, кисе ди ханд дер гросмама! Дас ист дајне гросмама“. Лаконично, само чрез посочения цитат на чужд език Нушич залага основите на нов конфликт в комедията, който се разрешава на финала не без помощта и на лингвостилистични средства: „ЖИВОТА: ...диплома. Писаће тада ту крупним словима: **др Пеника Цвијовић**“ (Нушич 1964: 345). Налице е едновременно и съчетаване, но и дисонанс, конфронтация между чуждото собствено име и домашното фамилно име като някакъв вид лингвистичен и житейски компромис и примирение.

В „Съмнително лице“ комичен ефект създава транспозицията на собственото име Европа (като континент) и преносното – като название на хотела в градчето, където се провежда акцията по залавянето на съмнителното лице (Найденова 2013б). Това би проличало особено ясно при сценично изпълнение, защото при четене заложените в текста кавички отстраняват комичността на двусмислицата за читателя (Нушич 1965: 200):

МИЛИСАВ: Кад тако опколимо „Европу“ са свих страна...

ЈЕРОТИЈЕ: Бре, бре, бре, читаву **Европу** ће да опколимо!

В комедията „Народен представител“ чужди лични имена уместно са използвани като псевдоними на Срето Номера, с които той подписва дописките си в местния вестник: **Мирабо, Ришелье, Проспер Мериме, Голијат, Барнава, Херострат, Хаџи Бера**. Така подбрани от писателя, тези „значещи“ имена от световната история и религия са не само свидетелство за саомнението на героя (Найденова 2013б). Те го обрисуват и като псевдоинтелигент с хаотично придобити познания за историята и културата. Понеже са употребени в пълен контраст с реалността, не намясто и в неподходящ контекст, създават комичен ефект със самото си присъствие. С това пък още веднъж подкрепят тезата за богатия семантичен и конотативен пълнеж на собствените имена, употребени като стилистични средства за постигане на определени авторови интенции, а конкретно в комедиографията на Бр. Нушич – и като елементи на комизма.

Етноними с пейоративно значение не са забелязани по отношение на героите с чуждестранен произход от комедията „Д-р“ (професор Райсер, Клара, Пеника). Единственото название на националност с някаква конотация („*праве се сви **Енглези***“) Нушич влага в реплика на г-жа Ната. Така ексминистершата подготвя настоящата министер-

ша Живка от едноименната комедия за това, че висшето общество, дипломатическият корпус, женските и певческите дружества и дори роднините въобще няма да я забелязват след оставката на съпруга ѝ. Този етноним в случая внушава предстоящата атмосфера на студенина и дистанцираност от страна на елитарните прослойки към личност, която вече не принадлежи към висшето общество.

Боравейки с имената, комедиографът успешно формира и комични двойки, най-вече брачни – Спиро и Спировица в „Народен представител“, Сойка и Мъжа на Сойка в „Д-р“. *Спира* и *Спириница* (както гласят имената в оригинала на сръбски език) вечно се карат помежду си, наддумват се, прекъсват се един друг. Диалозите помежду им са изпъстрени с различни фонетични, лексикални и синтактични нарушения на книжовната реч, с преплитания на реплики и с отнемания на думата. Тези езикови и сюжетни акценти, макар и несвързани с основната линия на цитираните комедии, също предизвикват комични ефекти. Сойка и Мъжът на Сойка са се усъвършенствали в един необикновен „занаят“ – за добри пари да свидетелстват пред съда най-вече при бракоразводни процеси, че са чули, видели или заварили най-компрометиращи сцени на изневяра. Що се отнася до имената на персонажите от тези двойки, трябва да се отбележи важната им роля като стилистично натоварени средства, способни да изразяват определен комичен смисъл. Най-важното е, че те показват кой е водещият във всяка двойка. В първия случай (Сойка и Мъжът на Сойка от „Д-р“, където действието се развива вече през ХХ век в столицата) главна е жената, тъй като партньорът ѝ е безименен – той бива идентифициран единствено чрез името на съпругата си. И напротив – в комедията „Народен представител“, представяща по-архаичното патриархално общество, Спировица е безличният персонаж без собствено име. Тя е назована единствено с помощта на името на мъжа си, все едно е негова собственост. На сръбски език прозвището ѝ *Спириница* е образувано от притежателно прилагателно Спирин, произлязло от името *Спира*, наставката -ин- плюс втората наставка -ица. Нушич добавя към палитрата от стилистични значения верни и характерни щрихи благодарение на тропи от различните езикови равнища, каквито са имената и афиксите в тях. Но той постига още нещо – неусетно, само чрез тези детайли успява да въведе и обществения фон. Както става ясно от разглежданите творби на сръбския комедиограф, имената, иначе предмет основно на ономастиката, са показателни за даден тип манталитет, което ги прави релевантни и от гледна точка на социолингвистиката. *Спировица (Спириница)* като име се е употребявало

в провинцията и в по-старо време. Авторът, уловил веянията на новия век (XX) с навлизането на феминизма, е сметнал за необходимо да обезличи съпруга на Сойка, с което се подсилват и комизмът при обрисуването на образите, и достоверността спрямо ситуацията в обществото.

Забележителната роля на собствените имена като стилогенни средства трябва да се изтъкне също и в текста на памфлета (II сцена, IV действие) от „Г-жа министершата“. Чрез инициалните срички от имената на персонажите: министър *Симо Попович* е *Си-по-по*, кариеристът *Нинкович*, секретар в Министерството на външните работи, е *Ни-ни-ко*, слугинята Анка – *А-ки-ка*, кандидатът за ръката на вече омъжената министерска дъщеря – търговецът Ристо Годорович, почетен консул на Никарагуа – *Ка-ра-гуа*, комично се наподобява китайският език, а всъщност доста прозрачно се визират споменатите герои:

РАКА (Чита). „У једном делу Кине одржава се још и данас један чудан обичај. ...Такав се обичај десио ових дана у кући мандарина Си-по-по. (Говори) – Знаш, овај мандарин Си-по-по, то је мој отац, Сима Поповић. [...] У његову жену, једну одвратну бабу“... (Обазирући се, говори) – Та одвратна баба, то је мајка. [...] заљубио се Ни-ни-ко...

АНКА. Ко је то?

РАКА. Не знам, неки Кинез... дакле... (Чита.) Ни-ни-ко, секретар Министарства спољних послова...

(Нушич 1957: 134)

Едновременно иносказателни, но достатъчно „говорещи“ и прозрачни по отношение на това кой се крие зад тях, тези „китайски“ имена сами по себе си са комични. Освен това те участват в генерирането на поредица от „взривове“ от смях, което е интенцията на Бр. Нушич. Имената с ярката си стилистична конотация са само част от многослойния комичен ефект. Самият памфлет, ясен в семантично отношение, защото отразява действителността, се превръща в стимулатор в развитието на действието, като предизвиква обществен скандал. С това ускорява развързката – министърът подава оставка.

Прозвището е вид антропоним, допълнителното име, дадено на човек от страна на други хора в съответствие с някоя негова характерна черта, необикновено житейско събитие или по аналогия. За разлика от името прозвището по правило отразява реални качества на личността или ярки събития, свързани с нея, а също може да фиксира определен по-особен смисъл за околните. Прозвища се дават в различни периоди от живота, като в много случаи са известни на ограни-

чен кръг езикови носители. Пример за прозвище със стилогенна роля е героят на Нушич *Срета Нумера*, уволнен чиновник, дребен мошеник с големи планове, пръв съветник на бъдещия народен представител от едноименната комедия. Освен емблематичното прозвище „Номера“ – сигнал за нередностите, които е вършил по време на дейността си в административната система, Срето се представя и чрез постоянната си коронна реплика „*Да поставимо сваку ствар на своје место*“, с която участва в създаването на „ефекта на очакваното неочаквано“ (стратегия, типична за Нушич при изграждане на комедийното действие, когато определен персонаж, вече познат и очакван като реплики и поведение, се появява в съвсем неочакван и непредвидим момент, обикновено нелепо и неадекватно спрямо този същия момент (Найденова 2017). Срето Номера е определен като типичен образ под маската на измамника (Максимович 2010). Така прозвището се превръща в допълнителна характеристика на героя. Макар че е единичен езиково-стилистичен шрих, тропа, то се отличава с неповторимия си комичен подтекст, като индивидуализира героя и участва в цялостното въздействие на образа, а и на творбата.

В други случаи персонажите целенасочено не са индивидуализирани, а се появяват като колективен портрет на „хумористичното общество“ (Максимович 2010). В комедията „ДЮЕЖ (Дружество на югославските еманципирани жени)“ това са столичните еснафки, разни госпожи с фамилни имена, подчертано разговорно оцветени като знак на пренебрежение и на еснафски произход: *Лазийка, Арсийка, Живановийка, Спасийка, Јанковијка, Петровийка, Јелијка* и под. (вместо неутрално и уважително звучащите фамилии Лазийћ, Арсийћ и пр.). Зад техните фалшиви трели за правата на жените и модерната еманципация се скриват мързелът, безотговорността към семейството, „сърбежът на любопитството“ и нуждата от примитивно клюкарстване и бърборене. В „Мистър Долар“ е пресъздаден колективният образ на обществото, чиито безименни участници съзнателно не са индивидуализирани, а се назовават като „*г-на от престижното семейство*“, „*г-на, която очаква богато наследство*“, „*г-на без скрупули*“, „*г-на с добрите връзки*“, „*г-жата, за която се шушука много*“, „*г-жата с часовника на жартиерата*“ и т.н., а Нушич обобщено обрисова типажи от аморалната столична снобска прослойка, обсебени от стремежа си към парите.

Хипокористиката е фамилиарно, ласкаво обръщение, вариант на името или на други думи, които се използват, за да изразят топло отношение към някого, който ни е близък и скъп. Този термин въз-

никва от гръцката дума ὑποκορίζεσθαι, което означава ‘вдетинявам се, говоря по детски’. Хипокористиките са лексеми с позитивен заряд спрямо референта. Но както твърди Д. Шипка, в сръбския език това е „категория лексеми, маркирани от мнението на говорещия, която обхваща цял спектър стойности в зависимост от варирането на нечие мнение, и се движат от крайно позитивни до крайно негативни нюанси в значението“ (Шипка 1998: 75). Те са езиково средство, което се характеризира в сръбския език с голямата си фреквентност и именно поради това са присъщи на разговорния език. Честотата на употребата им заедно с подчертаната им експресивност е причината Бр. Нушич толкова щедро да влага хипокористики в репликите на героите си.

Хипокористиките като модификация на собствено име във фамилиарния стил на говорене представляват определена деформация на думата, често с апокопа на пълното име или с деминутив, въпреки че могат да имат и различна етимология от основната дума, напр. Пепе е хипокористика от испанското мъжко име Хосе, Пако – от Франсиско. В сръбския език са много характерни. Възникват чрез съкращаване на собствено или нарицателно име: *Владимир – Влада, Љубомир – Љуба, Петар – Пера, Јелена – Јела, медвед – медо, ујак – ујо, учитељ – уча*, като имитация на детския говор (*Драгана – Гага*), чрез добавяне на деминутивни суфикси (*Мила – Милица*). Към първата сричка на основната дума може да бъде добавена съгласна, напр. *брат – брацо, брајо, брале*, или пък да се пропусне или съкрати втората (понякога и първата част) на думата. Този начин най-често се среща при двусъставно собствено име както в сръбския, така и в хърватския език, като напр. *Властимира – Власта, Крунослав – Круно* и т.н. За хипокористиките е свойствено и удължаването на едносрични думи (*брат – брацо*) или пък редуцирането на броя на сричките до две (*невеста – нева*), както и принадлежност към *-е* склонението (за ж.р.). Особеност на хипокористиките е и това, че носят деминутивно значение, така че една и съща форма често едновременно представлява и деминутив, и хипокористика, но невинаги. Някои хипокористики имат и иронично значение и представляват фразеологично съчетание: *мамина ћеркица, татин синчић*. Най-често са във вокатив, защото се употребяват като обръщение.

Някои деминутиви също изпълняват хипокористична функция в контекста (в „Д-р“ Живота Цвийович се обръща към дъщеря си със „*Славице, душо моја*“, а Славка към брат си: „*Боже, браца!*“). Хипокористиките на собствени имена като *Арса, Джока, Стана, Йовица, Мара, Рака, Срета, Мика* и др. са типични изобщо за сръбския език и

неговите разговорни регистри, така че са често срещани и в комедиите на Нушич като имена на действащите лица, а и като обръщения. Проявяват се като стилистични средства с подчертана афективност, които служат за възсъздаване на живия разговорен език и като основа за възникване на вербална комика.

Пример за цяла сцена, изградена върху хипокористиката и допълнена от „амалгама“ от всевъзможни други взаимно преливащи се стилистични средства (аберация според Найденова 2017), е следният момент от „Д-р“ (1964: 343): „ЖИВОТА: *Питај ти ту госпођу нека ти каже: које то (завирује у тужбу која му је била у џепу) Јохан Волфганг Гете?... Кларо, реци отворено, јеси ли познавала тога Јована? ...Па добро, нека је тај Јоца умро...*“, където немскоезичното име *Йохан* през одомашненото *Йован* се свежда до фамилиарно-просторечното *Йоца* и чрез тази хипокористика, съотнесена към великия немски поет, се постига поредният вербален комичен ефект. В качеството му на комедиографски похват това може да се определи като сблъсък на противоположности, снижаване на високото и отнемане на ореола му.

В продължението на същата сцена името *Йохан Волфганг Гьоте* отново е експлоатирано с комикогенна цел. Подчертаните фрази характеризират изказването и откъм неговите фонетични и функционално-стилистични характеристики – като текст в научен стил (пак там: 343):

ЖИВОТА. ...Јохан Волфганг Гете?

РАЈСЕР. (чује то име, диже главу и одмах прихвата реч коју говори као да држи предавање.) Јохан Волфганг Гете је најзнаменитији немачки песник, велики ерудита, код којег се сретају најшира имагинација са најдубљим идејама [...]

Високопарната реч за Гьоте, на висок стил не само като интонация, но и като лексика и синтаксис „се отрицва“ съвсем не намясто и не навреме. Подобно целенасочено разместване и смесване на комуникативните сфери и на изразните средства в несъответстващи си функционални стилове е характерен похват, присъщ на комедиографския стил на Нушич, наречен от нас аберация. Фразите, издържани в научен стил (с точни факти, научни трактовки и термини, изречения периоди), са типични за този стил, където са неутрални в стилистично отношение и затова са подходящи за лекция, изнасяна в швейцарска университетска аудитория. Там, естествено, би било и мястото на професора, а не в хола на белградския търговец Живота (където са

смешни и нелепи, но драматургически съвсем обосновани). Райсер в типичното си амплоа на университетски професор изнася лекцията си с патетична интонация и прецизен изговор (предполага се – в темпо ленто, Бояджиев 1995) в едва ли не най-неподходящия момент. Точно Живота обвинява Клара в изневяра към съпруга ѝ с измислен господин Йохан Волфганг Гьоте, а отгоре на това всички действащи лица са се струпали тук в този момент, за да потърсят своята си правда. „Научно-лирическото“ отстъпление на професор Райсер покачва още повече напрежението миг преди развързката на основната сюжетна линия. На фона на наслагващи се стилистично-езикови и сюжетно-сценични акценти, на объркването на самоличности и проявите на почти всички протагонисти от комедията, вкупом стекли се на сцената с претенциите си, „избухват“ впечатляващи комедийни взривове (комични ефекти), оформящи специфичния за Нушич „ефект на фойерверките“ (Найденова 2017) не без ролята и на комичните конотации на собствените имена.

Като съзнателен избор от страна на Бр. Нушич с цел да постигне възможно най-ярка конотация на разговорност, фамилиарност и непрещност, трактуваме факта, че той влага в репликите на героите си обръщения не във вокатив (падежа, специализиран за това), а в номинатив. Многобройните роднини на министершата от едноименната комедия, дошли със свои прошения (XIV сцена, III действие), я наричат: *тетка-Живка* или само *Живка*, но се срещат и разширени обръщения от собствено име и прилагателни във вокатив: *слатка моја Живка*, *слатка моја Живкице* (във вокатив е собственото име в деминутив). Главната героиня от своя страна използва обръщения, които съдържат много **патроними** плюс името на всеки, съкратено като хипокористика, във вокатив: *Јово* (хипокористика от **Јован**), *Сојо*, *Саво*, *ујка-Васо* (от **Василије**), *теча-Панто* (от **Пантелије**), *чика-Јакове*, *тетка-Савка*, *стрина-Дацо* (Нушич 1957: 115 – 119). Чрез присъствието на вокатива и концентрацията на патроними се внушава атмосфера на провинциалност, изостаналост на средата, от която произлиза министершата, в комичен контраст с претенциите на Живка Попович, която в този момент се е изкачила по социалната стълбица и смята, че принадлежи към елитното общество. В края на комедията бившата министерша г-жа Ната съчувствено я назовава *слатка моја госпа-Живка*; *хајде, збогом, госпа-Живка* като сигнал за оставката на съпруга министър (пак там: 157), съкращавайки етикетното обръщение *госпођо* в разговорното и принизяващо безлично *госпа*. С това при главната героиня се затваря цикълът: издигане (отскачане), висо-

ко социално положение и спускане, слизане по обществената стълбичка, връщане към предходния начин на живот (Нушич 1966).

Противоположен похват – трансформация от по-краткото име, употребявано във фамилиарен кръг, към по-дълго, подходящо за изискания бомонд, – Нушич използва, за да внуши грандоманията и самозабравянето на главната героиня от същата комедия. Вместо **Живка** тя написва на визитните си картички името **Живана – „Живана Поповић министарка“**. Помпозният надпис на визитките се коментира от зет ѝ по следния начин: „*госпа Живка* *joj je просто, није министарско име*“. Тези и още много други примери от неповторимото комедиографско творчество на сръбския автор са несъмнени свидетелства за това как той познава и вдъхновено прилага огромния потенциал както на всяко едно езиково равнище, така и на всякакъв вид тропи и конкретно на собствените имена, използвани като стилистично комикогенно средство.

На фона на многообразието в идейната, художествената и вербалната вселена, каквато е комедиографията на Бранислав Нушич, имената, прозвищата и хипокористиките като микротропи са натоварени с оригинална и ярка конотативност, експресивност и комичност. Благодарение на езиковия нюх на автора и чувството му за хумор, употребени уместно, „значещо“, имената се превръщат в неповторими и запомнящи се стилогенни (комикогенни) вербални ядра на комичните ефекти и комедиографските стратегии и като такива участват в общата симфония от разнообразни лингвостилистични средства от всички езикови равнища при постигането на художествените цели в творчеството на сръбския класик Бранислав Нушич.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 1995:** Бояджиев, Ж. *Увод в езикознанието*. [Boyadziev, Zh. *Uvod v ezikoznaniето*.] Пловдив: Хр. Г. Данов, 1995.
- Максимович 2010:** Максимовић, Г. *Комедиографски Орфеј и други огледи*. [Maksimović, G. *Komediografski Orfej i drugi ogledi*.] Београд: Altera, 2010.
- Найденова 2013а:** Найденова, В. Фонематични лингвостилистични средства като носители на хумористичен ефект в комедиографията на Бранислав Нушич. [Naydenova, V. *Fonematični lingvostilistični sredstva kao nositelji na humorističen efekt v komediografijata na Branislav Nušić*.] // *Славистика IV*. Сборник в чест на XV международен славистичен конгрес в Минск, 2013 г. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013, 165 – 176.

- Найденова 2013б:** Найденова, В. Чуждиците като стилистично средство в комедиографията на Бранислав Нушич. [Naydenova, V. Chuzhditsite kao stilistichno sredstvo v komediografijata na Branislav Nušić.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013, Том 51, кн. 1, сб. А, 399 – 412.
- Найденова 2017:** Найденова, В. *VIVA LA COMEDIA!!! (Поетиката на Нушич)*. [Naydenova, V. *VIVA LA COMEDIA!!! (Poetikata na Nušić)*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017.
- Нушич 1957:** Нушић, Бр. *Одабране комедије*. [Nušić, Br. *Odabrane komedije*.] Б-ка „Српска књижевност у сто књига“, № 57. Нови Сад – Београд: Матица српска, 1957.
- Нушич 1964:** Нушић, Бр. *Дела Бранислава Нушића*. [Nušić, Br. *Dela Branislava Nušića*.] Т. VII. Београд: Новинско-издавачко предузеће, 1964.
- Нушич 1965:** Нушић, Бр. *Дела Бранислава Нушића*. [Nušić, Br. *Dela Branislava Nušića*.] Т. IV. Београд: Новинско-издавачко предузеће, 1965.
- Нушич 1966:** Нушић, Бр. *Сабрана дела*. [Nušić, Br. *Sabrana dela*.] Т. II. Београд: Новинско-издавачко предузеће, 1966.
- Шипка 1998:** Шипка, Д. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. [Šipka, D. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*.] Нови Сад: Матица српска, 1998.

**„ТРЕПЕ СЕ КАТО БЪЛГАРИН“, ČILÍ „DŘE JAKO BULHAR“,
ANEB PO STOPÁCH JEDNOHO FRAZÉMU V ČECHÁCH
(ETHNOGRAFICKÝ A LEXIKOGRAFICKÝ POHLED)**

Sylvia Georgieva
Univerzita Karlova, Praha

**HE WORKS HARD AS A BULGARIAN”. TRACING A PHRASEME
IN BOHEMIA (ETHNOGRAPHIC AND LEXICOGRAPHIC
PERSPECTIVE)**

Sylvia Georgieva
Charles University in Prague

The research on Czech-Bulgarian relations has had a strong tradition in both Czech and Bulgarian cultural environment since early 20th century. Historians and also some ethnographers have studied, above all, the strong Czech migration waves to Bulgaria after 1878. After World War II attention also began to be paid to the Bulgarian communities in Bohemia. The life of the Bulgarian gardeners, coming to what was then Czechoslovakia, as seasonal workers, was a frequent subject of interest of ethnographers in the first as well as the last half of 20th century. The Bulgarian gardener thus became a symbol of diligence, expertise and endurance. And work in the garden was hardly possible without cohesion. This may well be the origin of the saying “He works hard as a Bulgarian”. As the time passed this saying began to be applied to the Bulgarian nation in general and became one of their national characteristics. There is a clear parallel between phrasemes like “He works hard as a Bulgarian”, bearing a certain Bulgarian national characteristics, and “Every Czech is a musician”, mapping and carrying a certain Czech national characteristics. They are a kind of witnesses of times, mirroring periods of thinking, morals, laws and barriers. They still reflect the time of their origin with exactly defined connotations and characteristics, which determine the individual’s belonging defining to a particular nation and his/her position in society absolutely, unconditionally, and in a way as an old testament.

Key words: Phraseme: He works hard as a Bulgarian, nationality, national characteristics, Bulgarian gardeners, Czech-Bulgarian relations

Úvod

Výzkum česko-bulharských vztahů má jak v českém, tak v bulharském kulturním prostředí velmi silnou tradici, a to již od začátku 20. století. Historikové a někteří etnografové zkoumali hlavně a především silné české migrační vlny do Bulharska po roce 1878 (Amort: 1980, Urban: 1957). Převládal zájem o témata¹ vážící se k vzniku krajanských spolků české menšiny v Bulharsku a jejich stykům s domovem. Po druhé světové válce se pozornost začala pozvolna obracet i k *bulharskému* prostředí v Čechách. Život bulharských skupin zahradníků, přijíždějících do tehdejšího Československa jako sezonní pracovníci, byl častým předmětem zájmu etnografů v první i druhé polovině 20. století. Ovšem tento proces započal již na konci 19. století a bulharští zahradníci, kteří prodávali kvalitní a levnou zeleninu, již patřili do koloritu českého prostředí. Není to tedy záležitost až století dvacátého. Někteří zelináři časem zůstávali v Československu delší období, občas docházelo i k jejich trvalému usídlení. Zde je i ten důvod, proč se v Čechách Bulhaři stali něco jako symboly zahradníků. Existují ekonomická studia, kde se zdůvodňuje i další, dosti podstatná věc: díky svým přijatelným cenám bulharští zahradníci mírnili dopady ekonomické krize 30. let 20. století na rozsáhlé vrstvy obyvatelstva. Specifická organizace práce a výroba zahradnických skupin, bohatý a do té doby nevídaně kvalitní sortiment ovoce a zeleniny, vyvolaly zvláštní „boom“ v poptávce o bulharské produkty. Delší dobou „značka u Bulhara“ bývala značkou kvality a do české společnosti se jaksí vklínjuje ten specifický pohled na zahradníky, který v asociacích místních lidí je velice charakteristický (Bočková 2006: 126–130).

Dnes příslušníci bulharské národnostní menšiny představují v České republice relativně malou skupinu. Při sčítání lidu v roce 2011 se k této národnosti přihlásilo pouze 7387 Bulharů.²

V širším společenském povědomí v ČR jsou Bulhaři (často i dnes) vnímáni historicky skoro vždy jako zelináři a zahradníci, což vyplývá z převažujícího stereotypu a tradičně-vžitého profesního zařazení bulharských emigrantů do českých zemí. Jak již bylo naznačeno, jde hlavně o konec 19. století a zač. 20. století.

¹ Hlavně ve 20. a 30. letech 20. století.

² Český statistický úřad. Cizinci: počet cizinců [online]. Poslední aktualizace 26. 3. 2012 . Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu00599600>.

Historie a kořeny bulharské migrace do Čech, charakter a důvody

Smutnou a velice brutální etapu bulharských dějin v tureckém područí, trvající téměř pět set let, mimo jiné dokumentují i svědectví českých cestovatelů, kteří od konce 15. až do 17. století putovali bulharským územím při svých poutích k Božímu hrobu do Jeruzaléma. Bulharskem cestovali a psali o něm Daniel Adam z Veleslavína, Jan Kocián (Kocín) z Kocinétu, Václav Vratislav z Mitrovic aj. Obecně se už vědělo, že „o tom národu bulgarském rozprávějí, že jazyka užívá slovanského, takže my Čechové s nimi smluviti můžeme“ (Hronková 2005: 13).

A už v těch dobách mířili Bulhaři do Čech studovat, pracovat, už tehdy je nacházíme i v zahradnictvích. Další velice významnou migrační vlnou Bulharů do českých zemi po roce 1918 tvořili opět převážně zahradníci a zelináři. Známy bulharský etnograf a bohemista prof. Vladimír Penčev charakterizuje tyto bulharské zahradníky jako průkopníky, pionýry masového bulharského usídlení v Čechách.

Směr této zahraniční expanze na západ (Maďarsko – Slovensko – Čechy) přivedl první bulharské zahradníky do českých zemi skutečně v průběhu dvacátých let 20. století. Tito zahradníci pocházeli zejména z regionů severního Bulharska: Gornoorjachovického, Velikotarnovského, Rusenského, Plevenského, Lovečského, Sevlievského aj., snad nejmasovější byla účast rodáků z jedné gornoorjachovské vsi – Draganovo (Penčev 2006: 173).

V roce 1931 existovalo na Moravě čtyřicet a v Čechách dvacet bulharských zahradnictví, po válce v r. 1945, v tehdejší Československu už žilo a pracovalo 3800 zahradníků ve zhruba 500 sdruženích. Pravděpodobně skutečné počty byly však vyšší a úřady v rámci vydaných oprávnění nejspíš tolerovaly zaměstnávání pracovníků bez pasů a viz. Dále se počet bulharských zahrad (i příchozích) v průběhu 30. let rychle zvyšoval.

Bulharští zahradníci přijížděli do Československa jen sezónně, na zimu se většinou vraceli zpět domů. Jednalo se většinou o muže ve věku od dvaceti do třiceti let (Gardev 2003: 82). V rámci zahrady, která byla středem jejich života, společně bydleli, stravovali se a ve všem byli odkázáni sami na sebe. Svůj pobyt na území Československa chápali pouze jako provizorium a přechodnou životní etapu, která jim umožní získat finanční prostředky pro další existenci v rodném Bulharsku.³

Bulharští zahradníci se v Československu zpravidla neusídlovali natrvalo a nepotřebovali se úplně adaptovat. Většinou se neženili mimo

---

³ Někteří se vrátili do Čech a později nalézali uplatnění i ve kvalifikovaných profesích v zemědělství, např. jako traktoristi. Viz Gardev 2003:83–85.

komunitu, ani nezakládali rodiny. Byl to typický život dnešního gastarbeitera. Zde vypráví jedna z žen, jejíž dědeček byl vlastníkem bulharského zelinářství v Praze:

Od roku 1915 do Čech začal jezdit můj pradědeček na sezonní práce. Můj děda žil trvale od roku 1935 v Praze. Byl zahradníkem a vlastnil několik zahrad. Jeho bratr zas byl v Bratislavě-Petržalce, tam bylo vyhlášené zahradnictví. Moje matka se narodila tady, ale mezi těmi zahradníky bylo zajímavý to, že oni dodržovali, že si brali Bulhary. To znamená, že dědeček jel do Bulharska, vzal si babičku, přivedl si ji sem, tady měli děti. Moje matka se zas vdávala v Bulharsku a já jsem se narodila tam. Jinak každý rok jsme jezdili do Čech na prázdniny a tady pomáhali na zahradě. Takhle to dělaly všechny rodiny většinou tak, že se pracovalo na zahradě, a já, když už jsem byla větší, tak jsem chodila i prodávat.“

(Žena, žijící v Praze, nar. roku 1965 v Bulharsku. Viz Strohsová 2013: 44)

Půdu na práci si bulharští zahradníci jako cizí státní příslušníci nekupovali, mohli si ji pouze pronajímat, zpravidla na dobu od jednoho do tří let. A zájem bulharských zahradníků o Československo podpořila mezistátní dohoda o recipročním přiznání nejvyšších hospodářských výhod v roce 1925, která zůstala v platnosti až do okupace

(Bočková 2006: 119)

Podhoubí vzniku a „toponymie“ známého frazému

Zelinářská výroba bulharských zahradníků byla organizována v pracovních komunitách, v tzv. podílnických skupinách. Ti, kteří pracovali na určitém pozemku v rámci jedné skupině, se stali také podílníky. A mezi nimi existovala určitá hierarchie. Ve skupině vykonávali svoje funkce zahradníci-dělníci, prodavači, dozorcí (*bulh. narednici*), zimní hospodař a podnikatel neboli *gazda* (Gardev 2003: 28).

Zpracování půdy, její obdělávání i zavlažování tehdy probíhalo výhradně ručně a nebyl to vůbec jednoduchý proces. Bulharský zahradník se tak stal symbolem pracovitosti, odbornosti, houževnatosti a možný status podílníků mu dovoľoval pracovat denně neomezenou dobu, v době vrcholících práci i více než 16 hod., což bez naprosté soudržnosti na zahradě by nešlo. Zde jsou snad i počátky tohoto vystižného, obecně známého rčení: „*dře jako Bulhar*“, i ve varietách „*maká jako Bulhar*“ nebo „*je pracovitej jako Bulhar*“.

Do českých zemí přicházeli bulharští zahradníci i v již kompaktně konsolidovaných pracovních skupinách z Maďarska, Slovenska, ze

Zakarpatské Ukrajiny, z Rakouska. Z Brna, Plzně, Prahy a několika dalších velkých měst postupně rozšiřovali své působení na Moravě a v Čechách

(Bočková 2006: 119)

Střediskem bulharského zahradnictví se v českém prostředí, díky vhodné poloze a úrodné zemi, stalo město Brno. A v pražské Michli při Botiči, jak prozrazuje publikace *Pražský uličník: encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Bulhaři mívali své zelinářské zahrady. Pomístní název *U Bulhara* se vžil natolik, že se pak už této oblasti jinak neřeklo, až se nakonec stal oficiálním názvem jedné z ulic *U Bulhara*. Bývala tu i hospoda *U Bulhara*, stávala koncem 19. století na začátku dnešní Žižkovské ul. Husitské, přibližně tam, kde je dnes divadlo Ponec. V 30. letech 20. století si bulharští zahradníci zakládali i svá sdružení, která měla (do jisté míry) hájit jejich ekonomické zájmy. Víme např. o spolku Sv. Ilji (Св. Илия) v Praze či Sv. Georgije (Св. Георги) v Brně.

Dře jako Bulhar jako jeden z klíčů k pochopení obrazu bulharství. Anketa – experiment v České republice z r. 1992–1993

Unikátní a originální české přirovnání *Dře jako Bulhar* je, svým způsobem, druh univerzálního klíče k pochopení bulharského ducha a motivace k životu, k vnímání bulharské pracovitosti a jejího *obrazu* v českých zemích. V tomto jedinečném českém frazému je zakořeněn pevně i postoj Čechů k bulharské přítomnosti v Česku, na Moravě a ve Slezsku. Tento postoj se samozřejmě vyvíjel, a dokonce i to samo přirovnání *Dře jako Bulhar* dostává různá zabarvení a výklady v čase. Ne vždy lichotivé, bohužel.

Ovšem, jaké základní a podružné asociace spouští tento ryze český jazykový obrat, obsahující jisté znaky bulharské národní identity a sociálního chování v myslích *českých* Bulharů? Aby odpověděl na tuto otázku, byl v 90. letech anketou proveden asociativní jazykový experiment, uveden níže. Na připravené otázky odpovědělo pětapadesát účastníků – Bulharů žijících v celé České republice (nejen v Praze a větších městech). Bylo zkoumáno i to, jak vnímají a cítí toto přísloví a měli také vysvětlit, co si asi myslí, že vložili Češi do něj. Jde o situaci velice zvláštní: přirovnání je české, ovšem týká se jejich místních spoluobčanů – Bulharů.⁴

---

⁴ Výzkumem bulharské komunity a anketu v ČR (v letech 1992–1993) prováděli vědci z české a bulharské strany: Mirjam Moravcová, Zdeněk Urban, Katya Mihaylova, Vladimír Penčev a Veličko Svetoslavov, jejichž poznatky jsou publikovány v uvedené knize *Pobratim. Balgari po cheshkite zemi*. Viz Moravcová a kol. 1994, kde na str. 227–231 jsou uvedena i jména respondentů. Na str. 8–12 popis ankety.

Z analýzy odpovědí je zřejmé, že toto rčení je velmi populární (ne-li nejoblíbenější) mezi Bulhary v Čechách. Pouze tři z dotazovaných bulharských respondentů na tyto otázky neodpovědělo, ve dvou dalších případech odpovědi jsou (Moravcová a kol. 1994: 21):

1. „Neslyšel jsem to, ale cítím, oč jde“;
2. „Neříkali nám to“.

Téměř ve všech ostatních odpovědích, sémantický kód rčení *Dře jako Bulhar* ukazoval jasně na něco jako znamení a charakteristiku – a byla to *značka* pro pracovitost, pro tu skoro až příslovečnou bulharskou pracovitost ve smyslu: Bulhar jako notoricky dřič. Zde myšleno opravdu jako synonyma.

Další výpovědi (Moravcová a kol. 1994: 22–23):

3. Dva z respondentů: „Svoji schopností tvrdě pracovat se lišíme od Čechů, kteří hledají, aby se vše tak nějak událo a pokud možno udělalo samo, bezpracně“.

Pro polovinu respondentů obdobný způsob čtení a vnímání tohoto kódu je otázkou národní hrdosti. To především.

4. Třináct respondentů se dokonce ptá „*proč nás Češi urážejí*“ (žena 75 let)?

Nebo to alespoň takto vnímají někteří rodilí Bulhaři, zakotvíly v Čechách. Pro ně „*dře jako Bulhar*“ je totožné s velice rozšířeným „*dře jako vůl*“.

Podle nich jde o vnímání Bulharů primárně jako lidí, kteří pracují bezmyšlenkovitě, chaoticky a tento „stav“ kompenzují množstvím času a práci. (Dále v textu ještě o tom bude zmínka).

5. Pouze jednou kladné a zároveň pejorativní chápání této myšlenky jdou jaksi „k sobě“: „Říká se to s mírnou ironií a tím se vyjadřují sympatie k tvrdé práci, která vyrovná a, svým způsobem, vykompenzuje nějaké naše další možné nedostatky“ (Zde zaznívá i jistá moudrost 60letého muže).

Jazykové charakteristiky smyslu tohoto rčení

Dělení a rozměňování jeho specifického⁵ smyslu má časové a strukturální aspekty. Kromě vzácných osobních „Ich“ identifikací, např: „Od té doby co jsem se narodila, pořád dělám“ (Moravcová a kol. 1994: 22), zazněla dokonce i tato věta: „To snad vymyslel pan Jan Werich, sám mi to řekl. Kromě toho říkal, že Bulhar není národnost, ale profese.“ (Moravcová 1994: 140,152).

Další: „Slyšel jsem to o sobě, pracoval jsem jako pomocný dělník v továrně“ (Moravcová a kol. 1994: 22);

⁵ Prvotně jednotného paremiologického smyslu.

„Pro mě je čest, že jsem se narodil jako Bulhar a jsem pracovitej“ (Moravcová a kol. 1994: 23) atd.

Většina dalších odpovědí má v sobě element národní identity a hrdosti a je vidět, že uvedené přísloví je skutečně primárně spojeno s pracovitostí. O tom se ví dodnes všeobecně jak mezi Čechy, tak i mezi Bulhary v Čechách.

Historická a současná rovina: kontexty vnímání, sebereflexe a anachronizmy

Jak již bylo řečeno, nejstarší generace zahradníků přijela do Čech a na Moravu na konci 19. století, další větší vlna byla před druhou světovou válkou. Po ní už to byla, svým způsobem, řízená státem emigrace potřebných pracovníků, a to nejen zahradníků. Ojedinělý jev v Evropě.

Po odsunu Němců⁶ se Bulhaři do jisté míry podíleli na dosídlování českého pohraničí. Je zajímavé, že většina svědků hovoří o svém nelehkém životě v nové zemi s určitou nostalgií. Ovšem vnímají, že obsah tohoto přísloví v dnešní době může znamenat také přežitek, zastaralý, nebo dokonce staromódní názor. Např. – s prvními čtyřmi výpověďmi souhlasilo více lidí, s pátou jediný účastník ankety (Moravcová a kol. 1994: 22–23, 211):

1. „Vztahovalo se k zahradníkům. My k nim nepatříme“;
2. „Slyšel jsem to. Podle mě to už není pravda. Možná, že to bylo předtím, kdysi. Bulharští zahradníci mohou být pracovití, ale v posledních čtyřiceti letech Bulhaři jsou snad línější než Češi“;
3. „V současné době neexistují takoví lidé, o jakých to bylo řečeno“;
4. „Pro Bulhary – zahradníky to jistě byla pravda, ale pro nové příchozí nesedí na všechny“;
5. „Myslím, že ho vymysleli Bulhaři. Pro zahradníky to může být pravda. Ale nás se to netýká. V naší době se říkalo „miloval jako Bulhar“ (muž 45 let, studoval na ČVUT v 60. letech v Praze)(Moravcová a kol. 1994: 22).

Časem se do významu začíná vkrádat určitý rozpor mezi dobou vzniku a smyslu toho rčení, a různými dalšími významovými kontexty. Rčení „*dře jako Bulhar*“ začíná být vnímáno jako nerovnováha a nesoulad mezi kvalitou a kvantitou, jak již bylo naznačeno. I když tento výraz popisuje těžkou práci části bulharských (spolu)občanů, poukazující, že lze žít důstojně a užít se poctivou prací, i když fyzicky velice těžkou. Zároveň ale, to přísloví může vyjadřovat neschopnost Bulharů organizovat si práci a čas tak, aby výsledky byly účinně dosažené racionálněji a s nejmenším množstvím vynaložené energie.

---

⁶ Po Druhé světové válce v letech 1945–1947.

Vypovědi jako důkazy o rozporech mezi vnímáním vynaloženého úsilí a výsledky, jsou dosti jasné a jednoznačné: na jednu stranu někdo „*tvrdě pracuje*“, „*pracuje neustále a ne 'jako'*“, „*vědomě pracuje i na úkor volna*“, „*nezná pracovní dobu*“, „*Češi se nepřetrhnou*“, a na stranu druhou se zde rysuje a vyvstává obraz ne příliš racionálního člověka, který „*pracuje bez přesné koncepce, hloupě, blbě*“, dokonce „*jako negr*“. Čili skutečně kvantita nad kvalitou. Ovšem v následující vypovědi lze nalézt i svého druhu pozitiva a uznání:

Patřím k tomuto národu a tohle je moje krédo: Vždycky jsme museli dřít! Bulhar je muž vášní a síly, to je někdy až extrémní! Ale to je také důvod, proč uspějeme všude.

(Moravcová a kol. 1994: 23)

Národní identita a její *charakteristiky* skrze jazyk

Stručně řečeno, interpretace rčení „*dře jako Bulhar*“ bývá následující:

Přesto, že se časem smysl tohoto rčení evidentně začíná vztahovat na Bulhary obecně jako národnostní charakteristika, jeho původ se skutečně týká činnosti prvních zahradníků, kteří „*pracovali od rána do večera*“, „*od nevidím do nevidím*“ na konci 19. a počátku 20. století. Občas se někdo z anketovaných zmiňuje o tom, že ví, že toto přísloví se vztahuje i k činnosti bulharských řemeslníků v meziválečném období, dokonce i k životu a gastarbeiterskému bytí bulharských stavebních dělníků po 1946.

Ze začátku bylo toto přísloví vnímáno hlavně jako erbovní znak bulharské pracovitosti, obzvlášť jako znamení vytrvalosti a obrovského úsilí, které bezpečně zajišťuje prosperitu. Není pak překvapením, že jedná z dalších populárních verzí je „*Dřeli, ale měli*“. Přítom sloveso „*dřeli*“ pořád ještě nenese žádnou negativní konotaci a je vnímáno veskrze pozitivně.

Po roce 1945 tisíce Bulharů, jak již bylo sděleno, přijeli do tehdejšího Československa na základě mezistátní dohody. Jejich *český* životopis se postupně začal spojovat s chováním typického gastarbeitera. Počáteční sémantický kód rčení pořád ještě přetrvával, ale v jeho vnímání postupně a jistě se začínají objevovat první trhliny. Později, v průběhu 60. a 70. let, *image* Bulharska byl v Československu tvořen i pod silným vlivem tzv. *českého okupačního syndromu*. Svým způsobem, tehdy to zřejmě byl jeden z určujících momentů, proč ten dlouho daný sémantický kód bývá *zkrášlen* jinými, občas negativními významy a konotacemi (např. ironie a pohrdání).

Smutná výpověď jednoho svědka těch časů:

Hlavně po r. 1968 jsme byly okupanty! Všichni! Dva roky mi říkali – okupante! Tam, kde jsem byl zaměstnán, ve fabrice. Pořád dokola! „Já nemám, povídám, mašinkvér. Neutiskují vás. Já dělám černošskou práci tady – topiče. Jakej okupant jsem, říkám, já?“ Od r. 68 se k nám chovají strašně špatně. Ke všem“ (dělník, nar. v roce 1923).

(Moravcová a kol. 1994: 281)

Další, studoval VŠ v Československu, nar. v roce 1944, uvedl:

Slyšel jsem to dokonce ještě na své první zkoušce na univerzitě. Tehdy skutečně panoval takový názor na Bulhara: „Kam jdeš?“ – „Jdu bulhařit“ – neboli jdu makat, dřít“.

(Moravcová a kol. 1994: 24)

Čili podle tehdejšího (evidentně většinového) názoru Bulhar je tu od toho, aby dřel mnoho, bez rozmýšlení, skoro jako otrok. V 60. letech slovesný tvar *dřít* v první řadě již ukazuje pouze (a hlavně) na to množství fyzické práce. Jde o jasně identifikovatelný posun ve významu a vnímání.

Rčení „*Dnes jsem se nadřel jako Bulhar*“ i s ostravskou variantou „*Robi jako Bulhar*“ (Moravcová a kol. 1994:128) začalo být vykládáno často pejorativně, s despektem a přehlížením nesporných výsledků a kvality nějaké úsilovné práce. Poukazuje se pouze na eventuální případné kontroverzní dopady a na nepřítomnost racionálního hlediska a techniky práce. Jedním slovem, poukazuje se na blbost. Z ankety vyčnívá v těchto souvislostech jedná velice jadrná a zajímavá výpověď tzv. *krále jahod*:

Jde sem sousem a kouká – kouká na jahody na naší zahradě: ‘Ej, ty vole bulharskej’. Ale tehdy to byly nějaké jahody, ne jako dnes prázdné zahrady! No, a já mu dal tehdy sazenice. Ale on je v zimě nepřekopal, na podzim je nepročistil, že jo, na jaře dále co je třeba... No... Jde pak sem, kouká a říká: ‘Ej, ty vole bulharskej, jak to, že ty máš takové jahody, a já mám hovno?’ Říkám mu: ‘Ty, vole českéj, musíš vědět, že když skončíš sběr, okamžitě, povídám, musíš očistit a zapracovat stonky – aby posílily kořeny a aby pak byly pupeny a ovoce!’ – ‘Joooo?’ – ‘No jo, pane! Pak můžeš mít úrodu, jinak budeš mít ho..o!’ (zahradník, nar. 1924).

(Moravcová a kol. 1994: 281)

Jakoby na důkaz, že význam tohoto rčení se posouvá a klesá do „mínusu“, desémantizuje se (což hlavně vnímají a cítí jako urážku starší lidí), odmítá se vše pozitivní a staví se pouze záporné znaménko – je zaznamenána skutečně srdcervoucí, skoro *kafkovská* historka. Při své

návštěvě jednoho ze starších panů – respondent tohoto výzkumu, vědci se stali svědky něčeho velice překvapivého, skoro surrealistického. Starý pán po třicet let sbíral do pytlíku mozoly svých rukou, navíc se ještě vsadil v hospodě, že daruje dům a celý svůj majetek tomu Čechovi, který prokáže, že nashromáždil za stejnou dobu více těch mozolů. Tato sázka byla myšlena a brána oboustranně naprosto vážně a kontrolovala to celá vesnice. Jaký smutek, tíhu a urážku musel tajit v duši tento pracovitý stařec, že mu to „vydrželo“ celých 30. let.

Z období 60. a 70. let existuje i ještě jedná paremiologická modifikace s dalším posunem směrem „dolů“: „*Dře jako kuň u Bulhara*“. Vyvrcholením tohoto pejorativního trendu ve vnímání smysluplného kontextu je v 80. letech ve výrazu se stejnou konotací „*Dře jako barevnej*“. Nejedním z Bulharů – účastníků tohoto výzkumu – poukázal na to, že ve vnímání většinové české společnosti směr tohoto posunu je: Bulhar = *barevnej*, čili sluha, otrok, člověk nižší kategorie! Tento výraz, jak vidno, nejen snižuje jakoukoliv známku národní identity (a její vnímání), ale dokonce ji zde nahrazují jisté xenofobní akcenty. Ovšem, ve finále vše končí mnohem líp, než by se dalo čekat podle tohoto postupného *sesuvu* ve vnímání smyslu specifického rčení „*dře jako Bulhar*“.

Na počátku 90. let české společenské vědomí a veřejnost si přece jen vybavují původní význam tohoto rčení s jeho kladným znaménkem. Například 4. června 1993 večerní novinářská informační relace České televize „Deník plus“ vysílala zprávy z Moravy a ve svém výstupu si čeští vinaři stěžovali na vysoké daně, na neprůhlednost kolem obchodu s vínem a jeden z nich dokonce podpořil své argumenty takto: „*Nadělal jsem se jako Bulhar! A co z toho mám?*“.

Frazeologické slovníkové heslo „Dře jako Bulhar“

Zde zpracováno (i níže předložené) heslo je uvedeno i se všemi průvodními informacemi.

Dře jako Bulhar (cz) – Трепе се като българин (bg)

dřít^o (varianta: nadřít se, dělat, nadělat se) jako Bulhar

(neutral., expres.)

0 impf, neg, pas

(Čl.obv.o druhém manuálně pracujícím na zahradě, polí apod.): pracuje velmi těžce a namáhavě, bez odpočinku a dlouze.

I. – příznakové – pozitivní konotace: jako znak specifické a typické bulharské pracovitosti

– Čl. Původ tohoto přísloví se týká činnosti prvních bulharských zahradníků, kteří „*pracovali od rána do večera*“. Jde zhruba o dobu na konci 20. a počátku 30. let XX století. Otrocká dřina na zahradě: pracovat fyzicky těžce, tvrdě, mnoho, intenzivně, usilovně, do úmoru. (Z ankety bulharských a českých vědců, etnografů a folkloristů kvůli sběru materiálu pro knihu *Pobratim* z r. 1994).

Příklad: Třinecký vůdce *dřel jako Bulhar*, na ledě strávil nejvíce minut ze všech.

V (sloveso): dřít, ale ne v imperativu

S (synonymie užší, přímá funkční ekvivalence): Dře jako kůň u Bulhara – paremiologická modifikace z 60. let 20. stol.

(širší synonymie, nepřímá funkční ekvivalence): Jdu bulhařit; Dnes jsem se nadřel jako Bulhar; Nadělat se jako Bulhar – další paremiologická modifikace, registrace z 90. let.

Cf *dře jako kůň, mezek, otrok, blázen. Pracuje do úmoru/do úpadu*

II. – příznakové: jako negace ve smyslu společenském, negativní hodnocení velmi těžké práce:

– Čl. Po okupaci v r. 1968 se pořád objevuje slovesný tvar „dřít“ (dřina, pot, dělat únavnou práci) a v první řadě to znamená množství fyzické práce („Dnes jsem se nadřel jako Bulhar“), ale zároveň to množství práce časem začalo mít ve výkladu i další, pejorativní význam – tzn. vykazovat kontroverzní výsledky v nepřítomnosti racionálního hlediska techniky práce. O kvalitu už nešlo. O pracovitost také ne. Pejorativní trend ve vnímání původního kontextu je v 80. letech zafixován v slangovém výrazu „Dře jako barevnej“ i s koncovkou -ej. Tento výraz již snížil pečť národní identity, jde ještě dál a nahradil jí jistým xenofobním akcentem, který existuje obecně, např.: *dře jako kůň, dělat/ makat jako Bulhar / barevnej*.

A: Work like a negger / Slave

N: Schuffen wie ein Sklave

F : Travaille comme un esclave

R : Работать как каторжный, раб

Respondentů této ankety, mapující bytí Bulharů v ČR ze zač. 90 let 20. stol. bylo 55 a z Bulharské akademie věd jí zpracovávali:

Katya Mihaylova, PhD., Prof. Vladimir Penchev, PhD. a Doc. Velichko Svetoslavov, PhD.

Z české strany:

Prof. PhDr. Zdeněk Urban, DrSc. a Doc. PhDr. Mirjam Moravcová.

Závěr: Трене се като българин и Свири като чех – Dře jako Bulhar a Co Čech to muzikant

Tento frazém jako *pečet'* národní identity, je dobře znám jak v prostředí českých Bulharů, též i v ryzí domácím, českém prostředí je, zdá se, světové bohemistické veřejnosti zatím utajen. Zde je vyprávění o časech, ne tak dávných, a o paremiologických konotacích, spojené s tímto frazémem. Domnívám se, že je zde vůbec poprvé předložena tato látka, zpracovaná i do použitelného frazeologického slovníkového hesla.

Když jsem se, shodou okolností, dostala k tomuto tématu, mně z podstaty známému, časem jsem ale zjistila, že ne až tak moc, nebo alespoň zdaleka ne v celé šíři jeho rozsahu a dopadu. Rozpracovat vše dopodrobna a přesně, předpokládalo, že se budu muset doslova ponořit do textů jak bulharských, tak českých. Byly to práce většinou etnografické a folkloristické, které mapovaly dávnou emigraci Bulharů do Čech. Z ankety (publik. převážně v bulharštině) bylo možné vyčíst hodně zajímavého, smutek a smích někdy opravdu a doslova „tryskaly“ z papíru. A tak, jak jsem přemýšlela i nad dávnými časy a rčeními s nimi spojené, mi došlo, že vlastně mezi frazémy:

Dře jako Bulhar, který mapuje a *nese* jistou národnostní **bulharskou** charakteristiku a ***Co Čech to muzikant***, které zas mapuje a *nese* jistou národnostní charakteristiku **českou**, je zřetelná, jasná paralela. Svým způsobem jsou to **svědci časů**, kteří zrcadlí tehdejší uvažování, mravy, zákony a mantinely. Dodnes vypovídají o dobách svého vzniku s přesně danými konotacemi a charakteristiky, a konkretizují jistou příslušnost a úroveň postavení ve společnosti. Naprosto bezpodmínečně, svým způsobem jaksi starozákonně.

Jiná a naprosto rozdílná věc je, nakolik jsou obě rčení platná i dnes. Pokud vůbec!

LITERATURA

- Amort 1980:** Amort, Č. *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha: Akademia 1980.
- Bočková 2006:** Bočková, H., J. Pospíšilová. *Bulhaři v Brně: Proměny profesní a etnické minority*. Český lid 93 č.2, Etnologický časopis – Ethnological Journal. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2006, 113–136.
- Gardev 2003:** Гърдев, К. *Българските общности в Чехия и Словакия*. [Gardev, K. Balgarskite obshtnosti v Chehiya i Slovakiya] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Hronková 2005:** Hronková, D. a kol. *Kapitoly z minulosti česko – bulharských kulturních vztahů. Antologie komentovaných textů. I. Díl*. Praha: Bulharská kulturně osvětová organizace v ČR, 2005.
- Laš'ovka-Ledvinka 1998:** Laš'ovka, Marek a Ledvinka, Václav. *Pražský Uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství I. díl A – N*. Praha: Libri, 1998.
- Moravcová a kol. 1994:** Моравцова, М.; Урбан, Зд.; Михайлова, К.; Пенчев, В. Светославов, В. *Побратим. Българи по чешките земи*. [Moravcová, M., Urban, Zd., Mihaylova, K., Penchev, Vl., Svetoslavov, V. Pobratim. Balgari po cheshkite zemi.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Penčev 2001:** Пенчев, Вл. *Паралакс в огледалото, или за мигрантските общности в чуждоетнична среда (чехи и словаци в България)*. [Penchev, Vl. Paralaks v ogledaloto, ili za migrantskite obshtnosti v chuzhdoetnichna sreda (chehi i slovatsi v Balgaria, balgari v Chehiya).] София: Херон Прес, 2001.
- Penčev 2009:** Пенчев, Вл. *Българското присъствие в Чехия. // Българи*. [Penchev, Vl. Balgarskoto prisastvie v Chehiya. Bulharská přítomnost v Česku.] Praha, 1/2009, str. 20.
- Penčev 2006:** Penčev, Vl. *Tempus edax rerum. // Dějiny Vojvodova*. Plzeň: Občanské sdružení Vojvodovo, 2006, 90-105.
- Penčev 2012:** Penčev, Vl. *Po serpentínách sebeznaní a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. Praha: FHS UK, 2012.
- Strohsová 2013:** Strohsová, Kl. *Česko-bulharská manželství v etnologické perspektivě*. Disert. práce. ZČU Plzeň, 2013.
- Urban 1957:** Urban, Zd. *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*. Praha: NČAV, 1957.

**КОГА СЕ ЖЕНИ МЕЧКАТА, ИЛИ ПРЕДСТАВАТА ЗА
МЕТЕОРОЛОГИЧНО ВРЕМЕ В БЪЛГАРСКИТЕ
И ЧЕШКИТЕ ПРОГНОСТИКИ**

Катерина Томова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**WHEN DOES THE BEAR GET MARRIED OR THE CONCEPT OF
WEATHER IN BULGARIAN AND CZECH WEATHER PROVERBS**

Katerina Tomova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The text is an attempt to extract and outline the notion of weather in Bulgarians and Czechs. The main research material is the so-called prognostics (weather proverbs) – short verbal folklore genres that summarize human knowledge of nature, climate and weather.

Key words: weather, weather proverb, Czech language, Bulgarian language

Времето и пространството като основни параметри на човешкото битие са добре проучени, но лингвистичният интерес към метеорологичните и климатичните прояви на времето в най-добрия случай се изчерпва със съставяне на специализирани речници.

Идеята на настоящото изследване е да очертае някои аспекти от проблематиката на представата за *метеорологично време* чрез анализ на структурно-семантичната специфика на прогностиките в два славянски езика – българския и чешкия. С оглед на уточняване на лингвистичния фон на тематиката следва да отчетем на първо място разликата в лексемите *време/počasí*. Според тълковните речници лексемата за метеорологичната категория *време* е омонимна на многозначната лексема *време* (Попов 1994: 110). Липсата на отделна лексема се компенсира с употребата на двукомпонентна колокация от прилагателно и съществително име (*метеорологично + време*), докато чешкият език е по-прецизен в категоризацията на представата за време и по-

добно на други езици, създава специална лексикална единица (срв. рус. *время – погода*; англ. *time – weather*; тур. *zaman – hava*).

Под *представа* разбираме познанието и менталната репрезентация на конкретен фрагмент от реалния свят у всеки отделен носител на езика, които същевременно са и общо споделяни от целия етнос, и са фиксирани в емпирични, донаучни понятия. Една от причините да не използваме популярния в когнитивната наука термин *концепт*, е нееднозначното му тълкуване. За целите на настоящия текст употребата на *представа* изглежда по-подходяща и поради факта, че търсим най-вече лингвокултурологичния и етнолингвистичния ракурс към проблематиката. Сравнително нови лингвистични дисциплини (от края на ХХ в.), лингвокултурологията и етнолингвистиката носят основните белези на съвременната хуманитаристи (а и на цялото научно познание) – антропоцентричен фокус и интердисциплинарна методология. Въпреки сходните изследователски полета етнолингвистиката проучва основно историческите факти, а лингвокултурологията – съвременните (Маслова 2001: 10). С оглед на спецификата на изследвания обект именно подобна междудисциплинарна комбинация позволява осъществяване на целите на проучването. Ако приемем, че виждаме, чуваме и възприемаме света около себе си именно по този, а не по друг начин главно поради факта, че изборът ни при интерпретацията на света се предопределя от езиковите навици на обществото (Сапир 1993: www), то следва, че езикът е този, който в голяма степен конструира света за даден етнос, преформатирайки обективната действителност. Като съпоставяме начините, по които българинът и чехът „виждат“ метеорологичното време, и анализираме приликите и разликите между българския и чешкия формат, бихме могли да докажем хипотезата си. Метеорологичните прогностики (МП) според нас експлицират тип фолклорно знание, което е културно-историческа универсалия, а самите прогностични единици представляват лингвокултуреми.

Емпиричният материал е събиран за чешкия език от сайтовете www.pranostika.cz/ и <https://www.pranostik.cz/>. Българският език е представен с много по-скромно количество единици, подбрани от Вацов, С., *Народна метеорология: Сбирка от български народни поговорки, пословици, правила и предсказания за времето*, София, 1900, и Шарланова, В., *Народна метеорология. Народни представи и вярвания за атмосферните явления*, ИА ФДК, София, 1999 (423 бр.), както и от сайтовете cveti-terzieva.com/index.php/i-oshte/praznitzi/narodna-meteorologiya и <https://www.stringmeteo.com/forum/viewtopic.php>. От прогностичните единици отделихме онези, които нямат пряко отно-

шение към прогнозата за времето и очакваната реколта и са твърде общи. Напр. *Važte si chleba, bez něho je lidem zle. Na svatého Václava (28.09) není s bábou zábava!* Така броят намаля до 3955 (3532 чешки – 423 български).

При анализа вземаме предвид и разликата от около месец в аграрно-годишния цикъл на българи и чехи, като в лингвистичен план това най-ясно е фиксирано във фразеологизма за променливо, непостоянно време – *мартенско време : aprílové počasí*.¹ Обяснението откриваме в обстоятелството, че въпреки относително сходните климатични условия все пак климатът в Чехия е умереноконтинентален, докато в България е налице и преходен континентално-средиземноморски тип.

За българската лингвистична наука терминът *прогностика* е нов. Използван е като преводен еквивалент на чешкия *pranostika* в *Речник на термините от словесния фолклор. България* и е дефиниран като народно знание, изразено в кратки словесни форми, свързано с прогнози за климата, природни и социални бедствия, условия за земеделски дейности, за аграрна продукция, за здраве и благополучие, за женитба, за болест и смърт и др. (Отченашек 2013: 207). За сравнение в многотомния речник на книжовния чешки език информацията е следната:

pranostika – (pragnostika, prognostika, pronostika) – předpověď, hl. počasí n. vůbec budoucích věcí, lidová průpověďka obsahující takovou předpověď n. životní zkušenost (Хавранек 1989: 390). Речникът маркира лексемите *prognostika*, *pronostika* като архаични. Терминът има гръцко-латински произход (*prognosis* през латински *prognosticatio*, *prognostica*) и е специфичен за чешкия и словашкия език. В българския език за този тип кратки гадателни жанрове най-често се използват названията *предсказание*, *предзнаменование*, *гадание*, *получба*, *прокоба*. Липсва обаче специален термин. Ако става дума за съставяне на прогноза за времето и климатичните условия, разбира се, винаги съществува възможността да прибегнем към описателен вариант, каквато е практиката в някои други езици – напр. англ. *weatherproverbs* (пословици за времето), нем. *die Wetterregel* (метеорологични правила, правила за времето) или *die Bauernregel* (фермерски, селскостопански правила), ит. *proverbi sul/del tempo*, *proverbi meteolologici* (пословици за времето, метеорологични пословици), пол. *przysłowia kalendarzowe* (календарни пословици).

¹ Същата разлика се появява при сравнение на названията на месеците в няколко славянски езика. В хърватски *listopad* е названието на десетия месец, докато в чешки, беларуски, полски и украински – на единадесетия. С жътвата е свързано името на чешкия, полския и украинския август, а на хърватски – юли.

Първоначално терминът се използва за различни предсказания (основно астрологични и астрономични²), докато в съвременното чешко общество с *прогностика* се означава прогноза за времето и/или свързаните с него разнообразни селскостопански дейности. Това дава основание на М. Чехова да твърди, че значението на термина е до известна степен по-тясно, но същевременно и по-широко от това, с което се използва в речевата практика. Прогностиката изразява прогноза, но не каква да е, а свързана с времето и сезоните. Прогностики представляват също и констатациите за земеделската и животновъдната работа през определен годишен сезон, конкретен месец или ден (Чехова 2000: 132). Неслучайно в т. 4 на *Речника на чешката фразеология и идиоматика* единици като *Svatá Ana – chladná z rána* са маркирани като прогностики за разлика от други с прогностичен характер. Напр. *Černá kočka přes cestu znamená neštěstí/smůlu*. Електронният вариант на *Енциклопедичния речник на чешкия език* също определя прогностиката като *метеорологична³ пословица, т.е. изразена под формата на изречение взаимозависимост между годишния сезон, обикновено свързан с конкретни празници, типа време и (препоръчвания) полски и друг вид труд, дейност* (<https://www.czechency.org/slovník/PRANOSTIKA>).

Фолклорната култура изразява исторически оформилите се особености на етноса и общите черти от неговите живот, история, бит и менталитет, при това на ниво универсалии, от една страна, и взаимовръзките между традициите, от друга (Путилов 1994: 147). В контекста на това системата от проучваните прогностични единици вербализира т.нар. *народна метеорология*. Специфичен тип фолклорно знание, народната метеорология⁴ представлява всичко, което народът знае или вярва за природата, климата и атмосферата, но винаги в тясна връзка с аграрния труд. Създаването, съхранението и предаването на тези колективно споделяни познания е присъщо на всеки народ, тъй като засяга пряко прехраната и оцеляването му. Това позволява да рискуваме⁵ и да определим този тип фолклорно знание като културно и ис-

---

² В енциклопедичния речник на Ян Ото от края на XIX и началото на XX в. дефиницията за прогностика гласи *předpovídání hvězdářské, hvězdopravecké (planetáře), předpovídání povětrnosti i pravidla hospodářská, jež bývala uveřejňována v minucích* (Ото 1903: 539 – 540).

³ Подчертаването е мое.

⁴ Перифразираме думите на Ив. Шишманов за фолклора изобщо – „всичко, което знае или вярва народът за себе си, за ближния си и за природата, която го окръжава“ (Шишманов 1965: 12).

⁵ Имаме предвид, че не можем да твърдим със сигурност, че става дума за абсолютна универсалия, тъй като не разполагаме с информация за всички живи езици.

торически детерминирана универсалия. „Прогнозите за времето са основани на многовековния опит на селския стопанин и отразяват наблюдателността му, неговия стремеж да разбере и използва процесите и явленията в окръжаващата го природа“ (Отченашек 2013: 207). Като важен пласт от традиционната духовна култура на всяко общество, народната метеорология всъщност съдържа сериозно количество етнолингвистична и лингвокултурна фонова информация, но като самостоятелен обект на проучване остава някак встрани от научния интерес. С народната метеорология се занимават основно етнологията и фолклористиката, както и историците на метеорологичната наука. Прогностиките са изследвани и анализирани в лингвистичен аспект само в рамките на паремиологичния фонд на езика. Спецификата им обаче оставя голяма част от тях отвъд границите на този фонд, дори и през призмата на широкото схващане за фразеологията. С цел обхващане на целия прогностичен материал по-оправдано изглежда представянето на прогностиките като отделна система от словесни произведения, семантично организирана около понятията *време* (метеорологично) и *труд* (аграрен). Доколкото елементите на системата представляват текст, те могат да бъдат анализирани с оглед на формата, съдържанието и функциите си.

По-подробно представяме само един възможен аспект, който въпреки своята очевидност при съпоставка на два езика изисква особено внимание. По отношение на формата си проучваните единици са езикови знаци от предикативен тип. Представляват завършени изречения. Следователно фразеологични словосъчетания от типа *циганско лято* (*период на топло и сухо време около Димитровден*), *мартенско време* (*променливо, непостоянно време*), *řehořská zima*⁶, *ledoví/kamenní tuži*⁷ и др. не са прогностики. Въпреки огромното разнообразие в структурно-семантичен план ясно се обособяват два основни типа изреченски конструкции. МП или имат свободен словоред и се създават отново и отново в процеса на речта, или се отличават с относителната устойчивост и възпроизводимостта на готови единици. Първият тип според нас представляват своеобразни протопрогностики (първообрази на метеорологична прогностика). Те са лишени от образно-експресивен характер и семантична трансформация в лексикалния

⁶ На 12 март католическата църква почита св. Григорий. Народът смята, че това е периодът на последните големи зимни студове.

⁷ Периодът между 12 и 14 май се свързва с последните пролетни застудявания. В църковния календар на тези дати се отбелязват празниците на св. Панкратий, св. Серваций и св. Бонифаций.

състав. Доказателство за хипотезата си откриваме в сходния начин, по който са формулирани този вид прогнози в Гадателните книги⁸ (напр. *Месец н о е м в р и . Ако прогърми през нощта, медът ще бъде много.*). Освен това паремиологичната кратка, нерядко римувана форма се получава в резултат на достатъчно дълга употреба и продължително действие на закона за езиковата икономия.

Доколкото прогностиките изразяват устойчивата връзка между две явления от обективната действителност (Толстой 2009: 656), логично е най-типични в синтактичен план да са сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено за условие. Обикновено подчиненото изречение стои пред главното, а условието се въвежда със съюзите *ako/jestli (jestliže), кога (когато)/když* и по-рядко с частицата *ли/-li*:

Ако _____, _____.
Кога (когато) _____, _____.
_____ **ли**, _____.

Jestli (jestliže) _____, _____.
Když _____, _____.
_____ **-li** _____, _____.

Ако есента е много топла, а зимата кишава, студът ще е продължителен.

Jestli vítr o Vánocích věje, jest v hojnosti dobrá naděje.

Кога пролетно, летно или есенно време ноще е студено, а дене горещо, е на суша.

Když se Kateřina klouže, jsou na Barborku louže.

Блеят ли зиме много овцете, на сняг е.

Prší-li na prvního května, bývá málo žita a sena.

Прогнозата може да бъде експлицирана без условни конструкции, като прогностичният характер се изразява с помощта на глаголи – *вещая, предвещавам, вода, показвам/znamenat, oznamenovat, značit* и др. Напр. *Дебелият сняг показва голямо плодородие. Den jasný Pavla svatého znamená hojnost dobrého.*

При единици, в чийто състав трудно откриваме лексикален или граматичен маркер, който да се асоциира със създаване на прогноза, съждението се превръща формално в абсолютна констатация. Усло-

---

⁸ Вж. Петканова, Д. Стара българска литература. Апокрифи. Гръмник (кръговник). macedonia.krora.com/bg_ap/dp_48.html

вието сякаш липсва, то се съдържа имплицитно в настъпването на конкретен ден от календара. Заради цикличната представа на средновековния човек за хода на времето денят със сигурност ще настъпи. Ако прогнозата е с по-общ характер, условните конструкции стават излишни. В синтактичен аспект тези прогностики са прости съобщителни изречения

Напр. *На свети Атанас зимата си отива.*

Сред българския езиков материал преобладават МП (97,2%) от този тип – информативни, с относително свободен словоред и лишени от особена образност.

Структурно-семантичните особености на втория вид МП позволяват определянето им като паремии. Под паремия разбираме формално и съдържателно устойчива единица, образно словосъчетание със знаков характер с идиоматичен (семантично-функционален) и изразен елемент. Освен с устойчивост, семантична и структурна обвързаност, неразчленимост, линейност и образност паремииите се отличават със силна експресивност (Юнкова 2004: 55). Към паремиологичния фонд на езика се включват пословици, поговорки⁹, сентенции, афоризми, крилати фрази и др. Паремията е вид фразеологизъм от повисш тип, тъй като има изреченски (пропозиционен) характер (Чермак 2009: 9). Основният признак, който отличава МП от другите фразеологизми със сходна структура, е тематиката им – метеорологична и/или аграрна (Чехова 2000: 132). Съществува обаче и друга значима разлика. Докато традиционно пословиците и поговорките притежават нравствено-оценъчно значение и изпълняват социално регулираща роля, то МП заради рационално-информативната си семантика осъществяват прогнозно-практическата функция на наръчник. Смятаме тази функционална особеност за характерна специфика на цялата система от прогностични метеорологични единици.

Изграждането на МП минава през сравнение на два факта от обективната действителност, като единият се случва в настоящето и се приема за условие, а другият се смята за очакван резултат. При метеорологичните пословици и поговорки корелацията *условие – резултат* е подложена на метафоризация с различен интензитет. Напр. една и съща ситуация – ако завали около 8 юни, дъждът е продължителен¹⁰, може да се представи или стилистично неутрално, или метафорично:

⁹ В текста не отчитаме разликите между пословица и поговорка в унисон с английската паремиологична литература (*proverb*).

¹⁰ Според метеоролозите това е резултат от нахлуването от запад на влажен океански въздух към Централна Европа в началото на почти всеки месец юни. Дъждът, раз-

Prší-li na svatého Medarda, prší ještě čtyřicet dní po sobě a zkazí se sena. – Medardova kápe čtyřicet dní kape.

Пълната или частичната семантична трансформация е пряко свързана с процеса на фразеологизиране на коментирани единици и превръщането им в паремии. Продължителността на тези процеси обуславя съществуването на варианти и демонстрира етапите от тази трансформация – *Prší-li na Barnabáše*¹¹ – *úroda na vinicích. Plačtivý Barnabáš – úroda na vinicích*. Като краен резултат може да се определи появата на ритмизирани и римувани прогностики. Чешкият езиков материал сочи много висок процент – 54,9%, което позволява да определим като специфична особеност на цялата система стремежа към кратка римувана форма. Напр. *Svatý Jiří jarem hýří. Jakub naseče, Anna upeče*.

Българските паремиологични прогностики са толкова малко на брой, че въпросът с ритмизирането на структурата им би могъл да се пренебрегне, още повече че най-често се използва тавтологична рима.

Напр. *Атанас гелди, яз гелди*.

Снежна година, плодородна година.

Най-познати и с висока фреквентност са именно римуваните прогностики, които, както отбелязва М. Чехова, обикновено се отнасят към дните на най-популярните светии (Чехова 2000: 135).

Количественото сравнение между българските и чешките МП поставя въпроса защо в чешкия език има толкова много метеорологични паремии. Отговорът е в различното историческо развитие на МП като фолклорен микрожанр. Въпреки че се предават от поколение на поколение устно, чешките прогностики сравнително рано¹² започват да се появяват в средновековни календари. Особено популярни в католическа Европа стават т.нар. цисияни – стихотворни календари, чиято основна цел е да организират годината според основните неподвижни църковни празници. За съвременния човек подобен календар прилича на средновековна кръстословица, чието решаване изисква немалко интелектуални усилия. Голяма роля играят римата и сричките. Броят на сричките във фразата съответства на броя на дните в месеца. Сричката, която отговаря на деня, в който се почита определен светец, съвпада с първата сричка от името му. При това цялата

бира се, не продължава 40 дни. Най-продължително (22 дни) през този период е валило през 1954 г. според метеорологичните данни (<https://www.irozhlaz.cz/zpravodomov/medardova-kape-maly-a-velmi-pravidelny-evropsky-monzun>).

¹¹ Св. Вартоломей – 11 юни.

¹² Първият чешки цисиян е от 1260 г.

фраза трябва да е римувана, за да бъде по-лесно запомнена. Постепенно съставителите на календарите усъвършенстват все повече формата и съдържанието на прогностичните единици, което паралелно с предаването от уста на уста създава поетични образи. Традицията се поддържа и от множеството печатни и ръкописни стопански ръководства и кулминира през Възраждането в засиления интерес към фолклора. Напълно се присъединяваме към извода на Е. Купцевичова, че прогностиките в процеса си на развитие от многословни и тромави през XV и XVI в. се превръщат до XIX в. основно в кратки римувани и ритмизирани форми, които информират, регулират или обобщават, като същевременно чрез имената на светците се утвърждава фиксацията с конкретни дати от календара (Купцевичова 2014: 69).

В чешките прогностики откриваме лексеми, които ясно показват, че двата големи годишни цикъла от народния календар се разделят не на четири, а на осем части, което е много по-естествен и семантично по-точен синтез на народните наблюдения (Вашку 1998: 15). Напр. *Laštovice letí, zvěstují podletí*. Освен пролет (*jaro, vesna* – св. Йозеф, 19 март), лято (*léto* – св. Медард, 08 юни), есен (*podzim, podzimek* – св. Матоуш, 21 септември) и зима (*zima* – Рождество Христово, 25 декември) в чешкия език съществуват лексемите *pozimek* или *předjaří* – св. Матей, 24 февруари, *podletí* – св. Ян Непомуцки, 16 май, *poletí* или *polétí* – св. Богородица билкарка, 15 август, *předzima* – св. Мартин, 11 ноември.¹³

Годината в българската народна представа за календарно време традиционно се дели на есенно-зимен и пролетно-летен цикъл и е естествено организирана около производството на хляб. Освен названията на четирите сезона обаче не е налице лексикално-семантична конкретизация в рамките на отделните годишни времена. По-малките периоди от календара са месеците, някои от които получават народното си наименование според най-големия отбелязван религиозен празник през съответния месец – гергьовски (април), костадиновски, спасовски (май), петровски (юни), никулски (декември) и др.

При съпоставка на два езика (независимо от конкретния фокус) неизбежно се появява и транслатологичният аспект на изследваната проблематика. Не приемаме мнението на С. Влахов, че метеорологичните и земеделските обобщения са лишени от подтекст и метафоричност и превеждането им не представлява особена трудност (Влахов

¹³ Срв. <https://hodoninsky.denik.cz/serialy/ctyri-rocn-obdobi-byly-drive-malo-lide-si-rok-delili-na-osm-casti-20130113.htm>.

1980: 8). Това се отнася само за единиците, които по форма са свободни изреченски структури. Онези обаче, които имат паремиологичен характер и са римувани, едва ли могат да се преведат буквално, без да загубят от образността си. Напр. *Svatá Markyta hodila srp do žita. Na svatou Kateřinu zalez pod peřinu. Na svatého Matěje pije skřivan z koleje.* Доказателство, че прогностики от този тип принадлежат към безеквивалентната лексика, предоставя т. 4 на *Речник на чешката фразеология и идиоматика*. Една от опциите в речника е да предложи, ако съществува, превод на английски, немски, френски и руски език в края на речниковата статия. Към нито една прогностика не бе установен преводен еквивалент на който и да е от четирите езика. Следователно прогностиките изискват от преводача по-различна от буквалния превод техника. В двутомния чешко-български речник например паремията *Na Hromnice musí skřivánek vrznout, i kdyby měl zmrznout* е преведена *Атанас гелди, яз гелди* с последващо уточнение, че зимата си отива. Не сме убедени, че това е най-добрият преводен еквивалент, тъй като става дума за конкретен ден от календара – 2 февруари (Сретение Господне), а Атанасовден е на 18 януари. Един от възможните начини за превод би могъл схематично да изглежда така:

както се казва/както казва народът, (....., защото) .....

Както казва народът, на Сретение Господне (чучулига само да пропее, даже и после да замръзне) идва пролетта.

В заключение бихме могли да обобщим, че вербализираното фолклорно знание за метеорологичното време в съвременния български и чешки език значително се различава в количествено и формално отношение. Чешките прогностики сравнително рано биват фиксирани писмено, преминават от календар в календар, но паралелно и от уста на уста, като мнемоничната практика усъвършенства формата им, а съдържанието придобива метафорична образност. В съзнанието на съвременния българин това богатство, за съжаление, до голяма степен е загубено, остава между кориците на етнографски и фолклористични изследвания. Ако на български език искаме да формулираме МП, най-често започваме с *народът вярва (казва), че .....*, например на *Преображение Господне (6 август) лятото се пречупва и времето се обръща*, то в чешкия разполагаме с единица като *Svatá Anna – chladna z rána*. Кратката и същевременно устойчива форма позволява на подобни прогностики не просто да се „закрепва“ във фразеологичния фонд на съвременния чешки език, но и да се превърнат в благодатна почва за езиковата креативност на народа. Създаването на нови едн-

ници като *Svatá Anna – chladna z rána, mrzne ti marihuána*. (<https://pranostiky.legrace.cz/vypis.php?kl=2>) свидетелства за наличието на динамика и отвореност на системата от чешки прогностики.

ЛИТЕРАТУРА

- Вацов 1900:** Вацов, С. *Народна метеорология*. Сбирка от български народни поговорки, пословици, правила и предсказания за времето. [Vatsov, V. Narodna meteorologiya. Sbirka ot balgarski narodni pogovorki, poslovitsi, pravila i predskazaniya za vremeto.] София: Държавна печатница, 1900.
- Вашку 1998:** Vašků, Z. *Velký pranostikon*. Praha: Academia, 1998.
- Влахов 1980:** Влахов, С. *Руски пословици с български преводи и съответки*. [Vlahov, S. Ruski poslovitsi s balgarski prevodi i saotvetki.], София: Наука и изкуство, 1980.
- Иванчев 2002:** Иванчев, Св. и кол. *Чешко-български речник*. [Ivanchev, Sv., i kol. Cheshko-balgarski rechnik.] София: Труд, 2002.
- Купцевичова 2014:** Купцевичова, Е. *Лингвокултурологическая ценность русских, украинских и чешских народных примет о погоде календарного цикла*. [Kuptsevichova, E. Lingvokul'turologicheskaya tsennost russkih, ukrainских i cheshskih narodnyh primet o pogode kalendarnogo tsikla.] Disertační práce. MU FF Ústav slavistiky Brno, 2014, <https://is.muni.cz/th/110030/ff_d/DISER_FINAL_Kupcevicova.pdf> (5.10.2017).
- Маслова 2001:** Маслова, В. А. *Лингвокултурология*. [Maslova, V. A. Lingvokul'turologiya.] Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Академия, 2001.
- Отченашек 2013:** Отченашек, Я., В. Баева и кол. *Речник на термините от словесния фолклор. България*. [Otčenášek, Y., V. Baeva i kol. Rechnik na terminite ot slovesniya folklor.] Прага – София, Етноложки институт – АН на ЧР, ИЕФЕМ – БАН, 2013.
- Попов 1994:** Попов, Д., и кол. *Български тълковен речник*. [Popov, D., i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1994.
- Путилов 1994:** Путилов, Б. Н. *Фолклор и народная культура*. [Putilov, B. Fol'klor i narodnaya kul'tura.] СПб: Наука, 1994, <<https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/001/084/index.htm>> (18.10.2017).
- Сапир 1993:** Сепир, Э. Статус лингвистики как науки. // *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. [Sapir, E. Status lingvistiki kak nauki. // Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu i kul'turologii.] Москва, 1993, 259 – 265, <<http://www.philology.ru/linguistics1/sapir-93c.htm>> (13.10.2017).

- Толстой, ред. 2009:** *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого.* [Tolstoy, N., i koll. Slavyanskíe drevnosti. Etnolingvisticheskiy slovar' pod obshtey redaktsiey N. I. Tolstogo.] Т. 4. II – С. Москва: Международные отношения, 2009.
- Хавранек 1989:** Havránek, V. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého.* Praha: Academia, 1989.
- Чехова 2000:** Čechová, M. Pragmatický a jazykový charakter pranostik. // *Naše řeč*, r.83 (2000), № 3, 132 – 139.
- Чермак 2009:** Čermak, Fr. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4. Výrazy větné.* Praha: Leda, 2009.
- Чермак 2017:** Čermak, Fr. a kol. *Nový encyklopedický slovník češtiny*, <<https://www.czechency.org/slovník/PRANOSTIKA>> (15.09.2017).
- Шарланова 1999:** Шарланова, В. *Народна метеорология. Народни представи и вярвания за атмосферните явления.* [Sharlanova, V. Narodna meteorologiya. Narodni predstavi i vyarvaniya za atmosfernite yavleniya.] София: ИА ФДК, 1999.
- Шишманов 1965:** Шишманов, Ив. Значението и задачата на нашата этнография. // *Избрани съчинения II.* [Shishmanov, Iv. Znachenieto i zadachata na nashata etnografiya. // Izbrani sachineniya II.] София: БАН, 1965, 7 – 61.
- Юнкова 2004:** Junková, B. Parémie v současných psaných publicistických textech. // *Parémie národů slovanských II: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 10. – 11.11.2004.* Ostrava: FF OU, 2004, 54 – 63.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

<www.pranostika.cz>

<<https://www.pranostik.cz/>>

<<http://cveti-terzieva.com/index.php/i-oshte/praznitzi/narodna-meteorologiya>>

<<https://www.stringmeteo.com/forum/viewtopic.php>>

<<https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/medardova-kape-maly-a-velmi-pravidelny-evropsky-monzun-23.10.2017>>

<<https://pranostiky.legrace.cz/vypis.php?k1=2>>

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА УДИВЛЕНИЕТО В БЪЛГАРСКАТА И ГРЪЦКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

*Христина Марку, Сотирия Пападопулу
Тракийски университет „Демокрит“, Комотини*

CONCEPTUALIZATION OF SURPRISE IN BULGARIAN AND IN GREEK PHRASEOLOGY

*Christina Markou, Sotiria Papadopoulou
Democritus University of Thrace in Komotini*

In this paper we investigate the conceptualization of surprise in phraseological units in Bulgarian and Greek language. We focus on the analysis of metaphorical models using cognitive metaphor theory tools. Our findings allow the preliminary conclusion that both languages employ similar metaphorical models to conceptualize the emotion of surprise. The analysis of the phraseological material shows that the axiologically neutral and negative phraseological units predominate in both languages.

Key words: emotion, surprise, conceptualization, conceptual metaphor, phraseological units, Bulgarian, Modern Greek

1. Увод

Езиковото изразяване на удивлението¹ не се нарежда сред най-предпочитаните от изследвателите емоционални концепти. Като емоционална реакция на нещо неочаквано, удивлението е тясно обвързано с възприятието и с редица когнитивни процеси, което води до разногласия по въпроса за статута му. Специфичните признаци, които го характеризират, до голяма степен оправдават липсата на единодушие по въпроса дали следва да бъде включвано в списъка на базовите емоции (вж. Екман, Фризен и Елсуърт 1982, Екман 1992, 1999, Изард 1977, 1991, Плутчик 1980, Томкинс 1984, Фрийда 1986, Роузман

---

¹ В настоящото изследване удивление и изненада се употребяват като синоними взаимозаменяемо.

2001). Категорично несъгласие с определянето на удивлението като емоция изразяват А. Ортони и Т. Търнър, като основният им аргумент освен наличието на когнитивни характеристики е неговият неутрален характер и фактът, че то придобива положителен или отрицателен знак само в съчетание с други емоции, като гняв, страх, възхищение, радост (Ортони и Търнър 1990: 317 – 318). Кинетичните, жестикуларните и езиковите реакции (вж. Майер и др. 1991, Лепенишева 2012, Годар 2014), съпровождащи удивлението и известни още от теорията на Дарвин (1872/1965), също не се приемат за сигурни индикатори на емоцията (Ортони, Търнър 1990: 321, Ортони, Клор, Колинс 1988: 11). Необходимо е да се отбележи, че в рускоезичната литература не се подлага на съмнение принадлежността на удивлението към основните емоции (Апресян 1995, Дорофеева 2002, Сергеев 2004, Апресян 2011, Лепенишева 2012, вж. и Томадаки, Марку 2014: 538).

Удивлението се поражда в ситуации, които се оценяват като несъответстващи на обичайното или очакваното развитие на нещата, т.е. свързано е с опровергаване на предварителните очаквания и нарушаване на вероятностната прогноза. Неизбежна е връзката му с когнитивните процеси на преценка на ситуацията и сравнение ('cold cognition', вж. Щайнмайер-Пелстер и др. 1995). Окачествявано е като оценъчно неутрално емоционално явление, предизвикано от осъзнаването на нещо неочаквано, с усложнена, в сравнение с останалите емоции, концептуална структура (Валетопулос 2013, 2014: 97 – 100). То може да бъде придружено от чувство на радост, страх и стрес (Ортони и др. 1988: 127 – 174, Валетопулос, Моциу 2014: 155).

Настоящото изследване е посветено на концептуализацията на удивлението в българската и новогръцката фразеология. Предмет на изследването е когнитивното съдържание на езиковите изрази на концепта за удивление на фразеологично равнище. Разглеждат се глаголни и именни фразеологични единици със значение на удивление, разбирано като реакция на нещо неочаквано, внезапно и непредвидено. Основна цел на изследването е въз основа на анализиране на метафоричните модели на концептуализация на удивлението в българския и гръцкия език да се изведе общото и специфичното в езиковия изказ. Обръща се внимание на заложените в езиковите единици особени културни импликации, като се има предвид, че емоциите са повлияни от социалните и културните структури, представлявайки техни съставни части (Валетопулос, Моциу 2017: 256).

2. Работен корпус

За нуждите на изследването е съставен корпус, който включва семантични фразеологизми със значение на удивление. Извън него остават прагматичните фразеологични единици, маркиращи ситуации на изненада и удивление.² Българските фразеологизми са ексцерпирани основно от Фразеологичния речник на българския език (ФРБЕ). Източници на гръцките фразеологични единици са двата големи речника на новогръцкия език (Речник на новогръцкия език на Г. Бабиньотис и Речник на новогръцкия език на Фондация „М. Триандафилидис“), както и специализирани фразеологични речници и сборки (Влахопулос 2007, Нацулис 1989).

В работния корпус са включени фразеологични единици, отговарящи напълно на възприетите във фразеологията критерии за идиоматичност (Баранов, Доброволски 1996), но и фразеологични съчетания с по-ниска степен на устойчивост.³

3. Класификация на фразеологизмите за удивление въз основа на начина на концептуализация

3.1. За целите на съпоставителното изследване привличаме фразеологични единици, изразяващи удивление като неутрално моментно емоционално изживяване – реакция на нещо ненадейно, внезапно и непредвидено. Тази реакция няма положителна или отрицателна оценка, тя завършва единствено с констатирането на неочаквания факт, който впоследствие може да бъде оценен като положителен или отрицателен и да повлече след себе си чувство на страх, възторг, радост (вж. Валетопулос, Моциу 2014: 158).

Според своята семантика фразеологизмите със значение на удивление могат да бъдат разпределени в две основни категории. Първата от тях съдържа единици, описващи външните симптоми на нарушени основни функции на организма (намален контрол върху тялото и движенията, загуба на основни функции). При втората категория фразеологични единици фокусът е върху пълното отсъствие на реакция от страна на субекта поради неспособността му да възприеме и прецени ситуацията – параметър, считан за основен при проявата на удивлението (Томадаки, Марку 2014: 542). В тези единици липсва оценката на

² По-конкретно за семантични и прагматични фразеологизми вж. Моциу (2012).

³ По-подробно по въпроса за критериите за идиоматичност в зависимост от степента на устойчивост на единиците и границите между отделните групи фразеологизми вж. Баранов, Доброволски (1996), Калдиева-Захариева (2005: 34), Анастасиади-Симеониди, Ефтимииу (2006), Мини, Фотопулу (2009).

ситуацията като потенциално опасна, фокусът пада по-скоро върху описанието на удивлението, отколкото върху представянето на последствията от него върху субекта (Валетопулос, Моциу 2014: 162 – 163). В рамките на двете по-общи категории се оформят подкатегории въз основа на метафоричните модели, залегнали във вътрешната форма на всяка една единица (Валетопулос, Моциу 2017: 262 – 263).

3.1.1. Най-многочислени са фразеологичните единици, в основата на които концептуалните метафори са свързани с последствията от изживяването на удивлението върху субекта, изразяващи се в забележими външни симптоми: загуба на контрол над сетивата, видими нарушения в основните функции на отделни части на тялото, най-вече на лицето (очи, уста, език, движения, реч, слух, зрение).⁴ На първо място моментното изживяване на силна изненада се представя като блокиране на жизненоважния процес на дишането, спиране на поемането на въздух (вж. Таблица 1). Конкретният израз може да бъде отнесен към онези фразеологизми, чиято употреба е свързана най-вече със ситуации на „приятна изненада“.

Най-прототипен симптом на изненадата и удивлението изглежда загубата на говорни способности. Неспособността за произвеждане на реч се назовава пряко (*онемявам, губя говор*) или се представя като следствие от поразен орган или липса на контрол и координация на движенията: *увисва ми ченето, зяпвам, оставам с отворена уста*. Трябва да отбележим асиметрията между двата езика: срещу гръцкия фразеологизъм, представящ загубата на слух като сигурен показател за удивлението, не откриваме съответствие в българския език.

3.1.2. Удивлението се изживява от субекта като нарушена способност за възприемане и загуба на контрол върху умствената дейност. Единиците, поместени по-долу в Таблица 2, описват ситуации на констатиране на значимо несъвпадение между предварителните прогнози и внезапно настъпилия факт, те се фокусират именно върху елемента на опровергаване на очакванията и на неприемливостта на новата ситуация. Реакцията на субекта се изразява в загуба на способността за мислене или в подлагане на съмнение на възприеманата информация поради несъответствие с предишното познание за даден обект, факт, събитие.

---

⁴ За двойката езици руски и гръцки вж. Валетопулос, Моциу (2017: 254 – 275).

Таблица 1

Български	Гръцки
Спиране на дишането	
<i>спира ми дъхът</i>	<i>μου κόβεται η ανάσα</i> букв. ‘прекъсва ми се дъхът’, спира ми дъхът от изненада, стъписване <i>πιάστηκε η αναπνοή μου</i> букв. ‘хвана ми се дъхът’, спира ми дъхът
Загуба на говорни способности	
<i>гълтвам си езика, замлъквам от силна изненада, смайване, учудване от нещо</i> ⁵ <i>гълтам си граматиката, не мога дума да промълвя, твърде слиян съм</i> <i>онемявам от изненада, губя способността си да говоря</i> <i>загубих говор и картина, губя способността си да говоря и възприемам, напълно съм слиян</i>	<i>μένω άφωνος-άλαλος-άναυδος</i> букв. ‘оставам безмълвен, ням, без глас’ <i>μου κόβεται η μιλιά,</i> букв. ‘прекъсва ми се речта’, губя говора си
Загуба на координация и контрол върху устата и очите	
<i>оставам с отворена уста, шокиран съм от нещо</i> <i>зяпвам от изненада</i> <i>увисва ми/пада ми ченето</i>	<i>μένω με το στόμα ανοιχτό</i> букв. ‘оставам с отворена уста’
<i>опулвам очи, ококорвам очи, облещвам очи, широко отварям очи от изненада, смайвам се</i> <i>събирам очите, предизвиквам силна изненада или силно възхищение от нещо</i> <i>очите му стават на ластик (понички), силно изненадан и възхитен съм от нещо</i>	<i>πετάγονται τα μάτια έξω,</i> букв. ‘изскачат ми очите’, <i>γουρλώνω τα μάτια από κατάπληξη,</i> букв. ‘опулвам, облещвам очи от удивление’ <i>τρίβω τα μάτια μου,</i> букв. ‘трия си очите’, много съм удивен, често и възхитен едновременно от нещо
Загуба на слух	
—	<i>κουφάθηκα από έκπληξη,</i> букв. ‘оглушах от изненада’ <i>με κούφανε κάτι ή κάποιος</i> букв. ‘оглуши ме’, нещо или някой ме стъписна, шокира

⁵ Сходният гръцки фразеологизъм *καταπίνω τη γλώσσα μου* показва формална, но не и семантична симетрия, тъй като означава ‘гълтам си езика’ от срам, а не от изненада. В този смисъл може да се окачества като „faux amis“.

Таблица 2

Български	Гръцки
Загуба на разум и способност за мислене	
<i>губя ума и дума, губя си акъла/ума, стъписвам се, смайвам се, обърквам се</i>	<i>τα' χάνω</i> , букв. 'губя ги' ⁶ , губя разума си, в пълно объркване и смут съм <i>παθαίνω ταρακούλο/σοκ</i> , букв. 'получавам, изпитвам объркване, шок', дълбоко съм шокиран и объркан
Подлагане на съмнение на възприеманата чрез очите и ушите информация	
<i>не вярвам на очите си, на ушите си, много съм изненадан поради пълно разминаване между очакваното и реалния факт</i>	<i>δεν πιστεύω στα μάτια μου – στα αυτιά μου</i> , букв. 'не вярвам на очите си/ушите си'
Загуба на главата, косата, шапката	
<i>падна ми шапката, да ти падне шапката, за израз на учудване, възхищение, сливане от нещо хубаво или необикновено</i>	<i>μου φεύγει το τσερβέλο/μυαλό/καφάσι</i> , букв. 'пада ми, губя си мозъка, ума, главата', силно изненадан, шокиран съм от нещо <i>καράφλιασα από κατάπληξη</i> , букв. 'оплешивявам, пада ми косата', шокиран съм от нещо неочаквано и абсурдно

3.2. Втората основна категория фразеологизми представя неспособността на субекта да реагира в резултат на несъответствие между очакваното развитие на нещата и внезапно настъпил факт, метафоризиран като падащо отгоре природно явление (гръм, гръмотевица), което поражда човека и му причинява парализа или затруднения в движенията и неспособност за реагиране. Отбелязвано е, че основна характеристика на езиковия израз на удивлението е възможността да бъде представено възходящо, с различно ниво на интензитет (Томадаки, Марку 2014: 544). Фразеологичните единици, принадлежащи към разглежданата категория и поместени в Таблица 3, обикновено описват висока степен на проява на емоцията.

⁶ Подробна информация за структурата и семантиката на фразеологичните единици с кратка винителна местоименна форма в новогръцкия език вж. Янисова (2008: 1 – 19).

Ταβλίτσα 3

Βύλγανρски	Γρύцкн
Неспособност за реакция поради внезапен удар от поразяваща сила (природно явление)	
<i>оставам като треснат/като гръмнат като ударен от гръм, не съм в състояние да се движа и да реагирам вцепенявам се/вкамениявам се от изненада, падам от изненада, парализирам се от неприятна изненада</i>	<i>μένω κεραυνοβολημένος, букв. 'оставам като гръмнат' μένω αποσβολωμένος, букв. 'оставам втрещен' μένω εμβρόντητος, букв. 'оставам като ударен от гръм', μένω σύζυλος, букв. 'оставам вдървен', вцепенен от неприятна изненада μένω στήλη άλατος-κολώνα-παγωτό-κάγκελο-άγαλμα (жарг.), букв. 'оставам (като) стълб от сол/колона/лед/парапет/статуя'⁷</i>
Неспособност за реакция поради внезапен непредвидим обрaт	
<i>дойде ми като гръм от ясно небе, за нещо, което се случва съвсем ненадейно, изневиделица и предизвиква смут и объркване</i>	<i>σαν κεραυνός εν αιθρία, букв. 'като гръм от ясно небе', за неочаквана, внезапна новина, която предизвиква объркване и обикновено се свързва с неблагоприятно развитие на нещата</i>
Οκάζвам се в непредвидима ситуация	
<i>оставам като в небрано лозе, изненадан съм, неочаквано изпадам в неудобно, неловко положение</i>	<i>πιάνω στα πράσα, букв. 'хващам в пряза', изненадвам някого, хващам го ненадейно да върши нещо нередно</i>

Неочакваният факт може да бъде представен като предмет, който внезапно и ненадейно се стоварва върху човека, при което той не успява да реагира:

⁷ Вариантите са възникнали върху първоосновата на библейския израз στήλη άλατος, 'стълб от сол'.

Таблица 4

Български	Гръцки
Удивлението е падащ предмет	
<i>като ударен/цапнат (плеснат) с мокър парцал, за силна изненада от нещо много неприятно</i>	<i>μου έρχεται καταπέλτης/νταμπλάς⁸/ κατακούτελα/κεραμίδα, букв. 'идва ми катапулт, удар право в челото, керемиди', получавам удар по главата, за особено силна изненада</i> <i>μου 'ρχεται ο ουρανός σφοντύλι, букв. 'идва ми (от) небето удар (тежест, прешлен на вретено)'</i>
Удивлението е смъртоносен удар	
–	<i>με στέλνει αδιάβαστο, букв. 'изпраща ме неопян', за ненадейно възникнал факт</i>

Като една от основните причини, пораждащи удивление, е посочвано дълбокото несъответствие между съществуващото познание и предварителните прогнози, от една страна, и непредвиденото развитие и опровергаването на очакванията, от друга (Томадаки, Марку 2014: 543). Това разминаване между очакванията и реалността може да бъде представено като падане от голяма височина.

Таблица 5

Български	Гръцки
Удивлението е падане от височина	
<i>падам от небето, падам от Марс, силно изненадан съм от несъответствието между предварителните ми представи за нещо и това, което се случва</i>	<i>πέφτω από τα σύννεφα – букв. 'падам от облаците' неприятно изненадам съм от несъответствието между очакванията ми и това, което се случва</i>

Когато фразеологичните единици със значение на удивление не са аксиологично неутрални, те са с положителен или отрицателен знак, като в тези случаи обикновено преливат в други емоции. Интерес представлява наблюдението, направено от Ф. Валетопулос и Е. Моциу (2017: 268), че в гръцки и руски език удивлението е свързано най-вече с отрицателно или неутрално изживяване и много по-рядко носи положителен знак. При значителна част от отрицателно маркираните фразеологизми

⁸ νταμπλάς от тур. damla със значение 'дамла, парализа, мозъчен удар, удар по главата'

границите между удивлението и следващата го негативна емоция (обикновено страх) са размити и неясни, оформяйки „сиви зони“ (Валетопулос, Моциу 2014: 163). В българския и гръцкия език при фразеологичните единици от първата категория (вж. представените по-горе две основни категории фразеологизми) фокусът е не толкова върху степента на нарушените телесни функции, колкото върху внезапността на предизвикалия ги факт, съчетана често със заплахата от потенциално съществуваща опасност. Тъй като в семантичната структура на дадените фразеологизми са заложили едновременно признаците „внезапност“ и „потенциална опасност“, те оформят гранични „сиви зони“ от единици, чиято семантика прелива между удивлението и страха. При фразеологизмите със значение на удивление преобладава семантичният елемент „внезапност“, а последствията върху субекта са повърхностни. Телесните и функционалните нарушения, които емоцията предизвиква върху субекта, стават по-дълбоки и по-сериозни със засилването на усещането за опасност, а в семантиката на единиците явно присъстват и признаците на страха (Валетопулос, Моциу 2017: 265).

4. Основни изводи

Въз основа на представения съпоставителен анализ на фразеологични данни, основан върху анализ на концептуално-метафоричните схеми, могат да бъдат формулирани някои общи изводи. Както в българския, така и в гръцкия език се обособяват две категории единици, описващи удивлението като неутрално моментно емоционално изживяване, предизвикващо нарушения на основни органични функции у човека и неспособност за реакция поради внезапността на факта и настъпилото разминаване с предварителните очаквания. В основата на фразеологизмите за удивление са заложили семантичните елементи *внезапност* и *нарушение на основни функции на човека* като последствие на удивлението. Представлява интерес наблюдението, че когато в основата на вътрешната форма лежи признакът „внезапност“, фразеологизмите остават аксиологично неутрални и експлицират „чисто удивление“. В същото време част от фразеологизмите, изградени върху последствията от емоцията върху субекта, принадлежат към размитите между различните емоции „сиви зони“. Твърде често семантиката на удивлението е трудно отделима от страха или срама. В други случаи реакцията от нещо неочаквано хубаво прераства във възхищение или радост.

Въз основа на материала, с който разполагаме, изглежда, че и в двата езика преобладават аксиологично неутралните или негативно-

оценъчните фразеологизми за удивление. Много по-малък е броят на единиците за положително удивление. В рамките на емоционалните категории съществуват различни „емоционални области“, в които отделните емоции са в различна степен обусловени от биологичните и социокултурните фактори (Валетопулос, Моциу 2017: 256). Удивлението като емоционално явление с твърде ограничена продължителност и ярко изразени когнитивни характеристики е обвързано с универсални човешки биологични и ментални процеси, създаващи един „универсален биологичен човешки профил“ (Валетопулос, Моциу 2017: 257). Това означава по-висок относителен дял на универсалните признаци за сметка на по-ниската социокултурна зависимост на емоцията. Спецификата на езиковия израз на удивлението в разглежданите езици се проявява в отношението му с други емоции и абстрактни понятия (радост, възхищение, страх, отвращение и др.) и в оформящите се между тях зони на препокриване. Съпоставителният анализ показва, че в българския език фразеологизмите, в които удивлението е представено в по-чист вид, без нюанси на други емоции, са относително повече, отколкото в гръцкия. Що се отнася до етноспецифичните елементи, те се откриват в образните компоненти на фразеологизмите. За да могат да бъдат формулирани по-прецизни изводи, е необходим задълбочен анализ на единиците във всяка отделна подкатегория.

ЛИТЕРАТУРА

- Анастасиади-Симеониди, Ефтимииу 2006:** Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., Ευθυμίου, Α. *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η Διδακτική της Νέας Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας.* [Anastasiadi-Simeonidi, Α., Α. Efthymiou. *Oi stereotypes ekfraseis kai i Didaktiki tis Neas Ellinikis os Defteris Glossas.*] Αθήνα: Πατάκη, 2006.
- Апресян 1995:** Апресян, В. Ю. Эмоции: современные американские исследования. [Apresyan, V. Yu. *Emocii: sovremennye amerikanskie issledovaniya.*] // *Семиотика и информатика.* Москва, 1995, 82 – 97.
- Апресян 2011:** Апресян, В. Ю. Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты. [Apresyan, V. Yu. *Opyt klasterного analiza: russkie i angliyskie emocional'nye koncepty.*] // *Вопросы языкознания.* Москва, 2011, № 1, 19 – 51.
- Бабиньотис 2008:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.* [Bampiniotis, G. *Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas.*] Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, (Γ' έκδοση), 2008.

- Βαράνω, Δοβροβόλσκι 1996:** Βαράνω Α., Δ., Δοβροβόλσκι. Ιδιοματιχност и идиомы. [Baranov, A., D. Dobrovolskij. Idiomaticity and idioms. *Вопросы языкознания*. Москва: Академический научно-издательский, производственно-полиграфический и книгораспространительский центр „Наука“, 1996, № 5, 51 – 64.] // *Вопросы языкознания*. Москва: Академический научно-издательский, производственно-полиграфический и книгораспространительский центр „Наука“, 1996, № 5, 51 – 64.
- Βαράνω, Δοβροβόλσκι 1996:** Baranov, A., D. Dobrovolskij. Cognitive modeling of actual meaning in the field of phraseology. // *Journal of Pragmatics*. V. 25, I. 3, 1996, 409 – 429.
- Βαλετοπούλοσ 2013:** Valetopoulos, F. Définir la peur et la surprise en grec moderne et en français. // H. Chuquet, R. Nita et F. Valetopoulos (éds). *Des sentiments au point de vue: études de linguistique contrastive*. Rennes: PUR, 2013, 95 – 116.
- Βαλετοπούλοσ 2014:** Valetopoulos, F. Les propriétés combinatoires des prédicats de surprise. // Peter Blumenthal, Iva Novakova, and Dirk Siepmann (eds), *Les émotions dans le discours. Emotions in discourse*, Berne: Peter Lang, 2014b, 95 – 106.
- Βαλετοπούλοσ, Μοτσιу 2014:** Βαλετόπουλοσ, Φ., Ε. Μότσιу. Φόβος και έκπληξη: ορισμός και περιγραφή. [Valetopoulos, F., E. Moutsiou. Fovos kai ekplixi: orismos kai perigrifi.] // *ICGL 11 Proceedings* (11th International Conference on Greek Linguistics). Rhodes: University of the Aegean, 2014, 151 – 165.
- Βαλετοπούλοσ, Μοτσιу 2017:** Βαλετόπουλοσ, Φ., Ε. Μότσιу. Η φρασεολογία του φόβου και της έκπληξης στα ρωσικά και τα ελληνικά: διαγλωσσική σύγκριση. [Valetopoulos, F., E. Moutsiou. I fraseologia tou fovou kai tis ekplixis sta rosika kai ta ellinika: diaglossiki sygkrisi.] *Ταυτότητες: γλώσσα και λογοτεχνία*. Πρακτικά του Διεθνούς συνεδρίου για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του ΔΠΘ. 2017, τόμος Α', 254 – 275.
- Βλαχοπούλοσ 2007:** Βλαχόπουλοσ, Σ. Λεξικό των Ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής. [Vlahopoulos, S. Lexiko ton Idiotismon tis Neas Ellinikis.] Αθήνα: Κλειδάριθμοσ, 2007.
- Годард 2014:** Goddard, C. Interjections and emotion (with special reference to ‘surprise’ and ‘disgust’), *Emotion Review*, 2014, № 6, 53 – 63, <http://emr.sagepub.com/content/early/2013/09/12/1754073913491843>. (02.11.2017).
- Дарвин 1872:** Darwin, C. R. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray, 1872.
- Дорофеева 2002:** Дорофеева, Ν. Удивление как эмоциональный концепт. [Dorofeeva, N. Udivlenie kak emocional'nyj koncept.] PhD

- Dissertation. Volgograd, 2002, <<http://lincon.narod.ru/autoref3.htm>> (30.10.2017).
- Екман 1992:** Ekman, P. An argument for basic emotions. // *Basic Emotions*. Nancy L. Stein and Keith Oatley (eds). Hove, UK: Lawrence Erlbaum, 1992, 169 – 200.
- Екман 1999:** Ekman, P. Basic emotions. // *The Handbook of Cognition and Emotion*. Tim Dalgleich and Mick Power (eds). New York: J. Wiley and Sons), 1999, 45 – 60.
- Екман, Фризен, Елсуърт 1982:** Ekman, P., Friesen, V. W. Ellsworth, Ph. Does the face provide accurate information? // *Emotion in the human face*. Paul Ekman (ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum, 2nd ed., 1982, 56 – 110.
- Изард 1977:** Izard, C. E. *Human Emotions*. New York: Plenum Press, 1977.
- Изард 1991:** Izard, C. E. *The Psychology of Emotions*. New York: Plenum Press, 1991.
- Калдиева-Захариева, ред. 2005:** *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. Ред. Ст. Калдиева-Захариева. [Problemi na sapostavitelното izsledvane na balgarskata i rumanskata frazeologiya. Kaldieva-Zaharieva, St. red.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005.
- Лепенишева 2012:** Лепеньшева, А. А. *Языковая репрезентация эмоций удивления в английском языке*. [Lepenysheva, A. Yazykovaya reprezentatsiya emotsii udivleniya v angliiskom yazyke.] Автореферат дис. канд. филолог. наук. СПб. 2012.
- Майер и др. 1991:** Meyer, W. U., M. Niepel, U. Rudolph, A. Schützwohl. An experimental analysis of surprise. // *Cognition and Emotion*, 1991, vol. 5, is. 4, 295 – 311.
- Мини, Фотопулу 2009:** Μίνη, Μ., Α. Φωτοπούλου. Τυπολογία των πολυλεκτικών ρηματικών εκφράσεων στα λεξικά της Νέας Ελληνικής: όρια και διαφοροποιήσεις. [Mini, Μ., Α. Fotopoulou. Typologia ton polylektikon rimatikon ekfraseon sta lexika tis Neas Ellinikis: oria kai diaforopoiiseis.] // *Selected papers of the the 18th ISTAL*. Πρακτικά του 18ου Διεθνούς Συμποσίου Θεωρητικής & Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας & Φιλολογίας του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη (4-6/05/2007), 491 – 503.
- Μοτσιу 2012:** Μότσιου, Ε. Κατηγορίες πραγματολογικών φρασεολογισμών. [Motsiou, E. Katigories pragmatologikon fraseologismon.] // *Selected papers of the 10th ICGL* (10th International Conference of Greek Linguistics). Komotini: Democritus University of Thrace, 2017, 960 – 964.

- Ναцулис 1989:** Νατσούλης, Τ. Λέξεις και Φράσεις Παροιμιώδεις. [Natsoulis, T. Lexeis kai Fraseis Paroimiodeis.] Αθήνα: Σμυρنيωτάκης, 1989.
- Νичева, Спасова-Μιχαήлова, Чолакова 1974 – 1975:** Νичева, Κ., С. Спасова-Μιχαήлова, Κ. Чолакова. *Φразеолоγичен речник на българския език*, т. I и II. [Nicheva, K., S. Spasova-Mihailova, K. Cholakova. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*, vol. 1, 2.] София: БАН, 1974 – 1975.
- Ортони, Джералд, Колинс 1988:** Ortony, A., C. Gerald, A. Collins. *The Cognitive Structure of Emotions*. University Press Cambridge, 1988.
- Ортони, Клор, Колинс 1988:** Ortony, A., G. L. Clore, A. Collins. *The cognitive structure of emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Ортони, Търнър 1990:** Ortony, A., T. J. Turner. What's basic about basic emotions? // *Psychological Review*, 1990, № 97, 315 – 331.
- Плутчик 1980:** Plutchik, R. The nature of emotions. // *American Scientist*, № 893, 1980, 44 – 350.
- Речник на новогръцкия език 1998:** ΛΚΝΕ: Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής [Lexiko tis Koinis Neoellinikis.] Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1998.
- Роузман 2001:** Roseman, I. J. A model of appraisal in the emotion system: Integrating theory, research, and applications. // *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. К. R. Scherer, A. Schorr, & T. Johnstone (eds.). New York: Oxford University Press, 2001, 68 – 91.
- Сергеев 2004:** Сергеев, А. I. *Контрастивно-семантический анализ концепта «удивление» в русском и немецком языках: На материале произведений Н. В. Гоголя и Э. Т. А. Гофмана* [Sergeev, A. Kontrastivno-semanticheskii analiz koncepta «udivlenie» v russkom i nemeckom jazykah: Na materiale proizvedeniy N. V. Gogol'a i E. T. A. Gofmana.] Дис. канд. филол. наук. Москва: МИГУ, 2004.
- Томадаки, Марку 2014:** Θεωμάδακη, Ε., Χ. Μάρκου. Εκφράζοντας έκπληξη: Γλωσσικά μέσα στην ελληνική και στη βουλγαρική γλώσσα. [Thomadaki, E., Ch. Markou. Ekfrazontas ekplixi: Glossika mesa stin elliniki kai sti voulgariki glossa.] // *ICGL 11 Proceedings* (11th International Conference on Greek Linguistics). Rhodes: University of the Aegean, 2014, 537 – 548.
- Томкинс 1984:** Tomkins, S. S. Affect theory. // *Approaches to emotion*. // К. R. Scherer & P. Ekman (eds.). Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1984, 163 – 195.
- Фрийда 1986:** Frijda, N. *The Emotions*. New York: Cambridge University Press, 1986.

- Шейвър, Шварц, Кирсон, О'Конър 1987:** Shaver, P., J. Schwartz, D. Kirson, C. O'Connor. Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach. // *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1061 – 1086.
- Щайнсмайер-Пелстер, Мартини, Райзенцайн 1995:** Stiensmeier-Pelster, J., A. Martini, R. Reisenzein. The role of surprise in the attribution process. // *Cognition and Emotion*, 1995, № 9, 5 – 31.
- Янисова 2008:** Янисова, Хр. Фразеологични единици с кратка винителна местоименна форма в новогръцкия език (паралели с българския език). [Frazeologichni edinitsi s kratka vinitelna mestoimenna forma v novogratskiya ezik (paraleli s balgarskiya ezik).] // *Съпоставително езикознание*, 2008, кн. 3, 1 – 19.

IDIOMATICIDAD, MOTIVACIÓN Y OPACIDAD DE LAS UNIDADES FRASEOLÓGICAS

Véselka Nénkova
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

IDIOMATICITY, MOTIVATION AND OPACITY OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS

Veselka Nenkova
Paisii Hilendarsky University of Plovdiv

In some cases, the figurative motivation may be easily deduced from the transparent meaning of a phraseological unit (PU); however, decoding phraseological units that are completely idiomatic is far more difficult. Setting up the motivation presupposes either some kind of historical justification or some etymological explanation which is not always available, since the motive may date back to time immemorial. However, the fact that we do not know the background of some phraseologisms does not mean that they do not have one. The meaning of a PU may be inexplicable and opaque to the current speakers of a language but it cannot be unmotivated; this is the reason why we have chosen the concept of semantically opaque phraseological units instead of unmotivated phraseological units.

Key words: phraseology, idiomaticity, motivation, figurative sense, opacity

Un sintagma, además de fijo, puede ser también idiomático, su significado resulta opaco y no se deduce de la suma de sus partes tomadas por separado o en conjunto (Zuluaga 1980: 123), de ahí que las palabras no solo se entiendan por lo que significan sino también por lo que puedan significar, por lo que permitan inferir. Por eso el oyente está obligado a captar el sentido figurado de las expresiones, y no solo un conjunto de palabras, ya que el sentido no literal modifica el significado de las palabras, es decir, la información explícita codifica la implícita.

El sentido figurado es explicado por Nida y Taber (1986: 121) como un sentido adicional diferente del primario en todos los aspectos

esenciales. Cuando la relación no se debe a los componentes esenciales, esos sentidos se denominan “figurados”.

Resulta tarea difícil determinar lo que es figurado en una lengua, como también lo que es idiomático en ella. Lo que es opaco para un hablante puede no serlo para otros, por ejemplo: *tirar la toalla* para un aficionado a los deportes no crea problemas en descifrar el sentido de la UF, pero si un hablante no posee conocimientos o no está familiarizado con esta expresión del boxeo, podría no percatarse del sentido y la frase le resultaría opaca y poco coherente.

Ruiz Gurillo (1997: 96) explica que lo que se ha englobado bajo el concepto de *idiotismo* ha preocupado a lo largo de la historia más por sus connotaciones culturales y sociales que por su repercusión lingüística. No obstante, no nos interesan todas las acepciones del mismo, sino tan solo uno de sus sentidos, el fraseológico, puesto que no todo lo idiomático es fraseológico, como tampoco todo lo fraseológico es idiomático. La idea más extendida en la bibliografía consultada es la de que lo idiomático de una lengua es lo que, dentro de esta, resulta de alguna manera irregular. Según el DRAE (1992):

El resultado concreto de las peculiaridades de un idioma es lo que se reconoce como idiotismo: giro o expresión contrarios a las reglas generales de la gramática, pero propios de una lengua.

Por consiguiente, se suelen definir las UFs idiomáticas o los llamados modismos como una anomalía o peculiaridad, donde las palabras pierden su identidad semántica propia y adquieren otro sentido más allá del simple, o donde su estructura semántica global es arbitraria respecto a la de sus partes. Ahora bien, debemos tener en cuenta que no todo lo idiomático en una lengua es fraseológico, ya que las singularidades de una lengua están presentes no solo en las combinaciones fijas, sino también en las palabras simples, como las interjecciones del español *venga, anda, vale*, etc. o las metáforas que crean los poetas. Los verbos conjugados *venga, vale, anda*, son palabras que se han establecido con funciones que no les eran propias hace siglos y que han pasado a desempeñar otro papel. Cuando se pronuncian aisladas no tienen un significado recto, sino idiomático. Por otra parte, el acto de habla indirecto también presenta características idiomáticas. Por ejemplo, un hablante, en vez de decir directamente *¡Cierra la ventana!*, puede emplear un acto de habla indirecto, como *¿No tienes frío?*, lo que obliga al receptor a ejecutar operaciones complementarias para captar el sentido del enunciado. También los poetas, a diario, inventan expresiones de sentido figurado,

que, sin embargo, no constituyen expresiones fijas. Por muy idiomática que sea una expresión, para que llegue a convertirse en una UF es obligatorio que, en primer lugar, posea cierta estabilidad de los elementos que la constituyen. En otras palabras, hasta que una expresión idiomática no se reconozca como fija sigue siendo una expresión de sentido figurado, y todavía no una UF.

Ruiz Gurillo (1998: 20–26) apunta que podría hablarse de varios índices de idiomática, así como de grados diferentes de motivación, de presencia de diversos recursos tropológicos, etc. Una unidad será más idiomática cuanto menos motivado esté su significado, subraya la autora.

Penadés Martínez y Díaz Hormigo (2008: 51–68) exponen las diferentes teorías sobre la noción de la motivación lingüística y subrayan que en el ámbito de la lingüística general queda pendiente aclarar qué se entiende por motivación. Las lingüistas subrayan que la motivación, en general, se opone a la arbitrariedad de los signos lingüísticos, ya que Saussure (1916: 219) establece que en cada lengua se pueden distinguir signos lingüísticos absolutamente arbitrarios (inmotivados) y otros que son relativamente motivados. Según Saussure (1916), están relativamente motivadas las construcciones gramaticales cuyos elementos constitutivos contraen una relación sintagmática entre sí y guardan cierto tipo de relación asociativa con otros elementos de la lengua con los que tienen una misma vinculación a la vez formal y semántica. Las diferentes teorías sobre la motivación lingüística han cambiado a lo largo del siglo pasado, de ahí que Penadés Martínez y Díaz Hormigo (2008: 62) señalen que hemos pasado de considerar los signos lingüísticos como arbitrarios –postura de Saussure (1916)– a verlos como motivados –concepción de la lingüística cognitiva–. En la fraseología el concepto de motivación se aplica al plano del significado, “cuando en el ámbito estrictamente lingüístico la motivación debería referirse a la relación entre el significante y el significado de un signo lingüístico” (Penadés Martínez 2012: 205–206). La motivación en la fraseología se suele vincular al análisis de la idiomática y el proceso de la formación de los fraseologismos (Penadés Martínez y Díaz Hormigo 2008: 59).

Lakoff (1987: 448) fue uno de los primeros en preocuparse por los signos motivados que constituyen los fraseologismos. Según este autor, las UFs son semánticamente transparentes para el que las usa y suelen apoyarse y reflejar alguna realidad del entorno. Por lo visto, Lakoff descarta cualquier posibilidad de creación de una UF sin una base “razonable”. Compartimos esta opinión y apostamos por el sentido opaco

de las UFs y no por la inmotivación, ya que suele resultar erróneo hablar de falta de motivo en las expresiones fraseológicas.

Respecto a la motivación y la opacidad de las UFs idiomáticas, Cuenca y Hilferty (1999: 117), desde una perspectiva cognitiva, rechazan la opinión de que la idiomatización se iguala a la no composicionalidad semántica e insisten en que las UFs no se deben concebir como un “simple saco de metáforas muertas”. Los autores se basan en los conceptos de metonimia y metáfora y en los conocimientos enciclopédicos de los hablantes para demostrar que estas expresiones convencionalizadas son mucho más composicionales de lo que se ha creído hasta el momento:

Parece claro que la lexicalización de sintagmas es una cuestión de grado. En un extremo existen expresiones como, por ejemplo, *tomar las de Villadiego* y *no pintar nada*, cuyos significados están poco motivados por sus componentes individuales, al menos sincrónicamente, por lo que se consideran opacas. Y en el otro extremo, hay frases hechas como *echar leña al fuego* o *de tal palo, tal astilla*, que poseen estructuras internas más analizables, por lo que éstas juegan un papel importante en su interpretación. Como veremos, no todo lo idiomático es opaco. Aunque algunas unidades fraseológicas sean, hasta cierto punto, analizables, no podemos deducir que se trate de un fenómeno totalmente transparente.

Como ejemplo, los autores citan la expresión *tener las manos atadas* y explican que se trata de un giro composicional cuyo análisis se hace posible a través de un conocimiento enciclopédico. Nuestro conocimiento del mundo nos propone una deducción: si tenemos las manos inmovilizadas nos resulta difícil obrar. Esta posibilidad de interpretación implica que la frase es bastante composicional. Por otro lado, cuando se dice que *uno tiene las manos atadas*, se manifiesta algo más que la simple paráfrasis de que uno no puede hacer una cosa. El hecho de que alguien no pueda hacer algo se debe a que otra persona se lo impide, es decir, a circunstancias ajenas a su voluntad. Lo cual demuestra que “las palabras que integran la expresión *tener las manos atadas* efectúan una contribución individual a la interpretación global”, lo que significa que no se debe confundir la no literalidad con la no composicionalidad y que las frases idiomáticas encuentran motivación en la interpretación de las partes que las constituyen. Cuenca y Hilferty (1999) corroboran lo anterior con otro ejemplo: *tengo el pelo atado*. Es evidente que el pelo, aunque esté atado, no significa que uno no pueda hacer algo, ya que el pelo no impide a la persona obrar a su antojo, mientras que las manos inmovilizadas son un obstáculo cuando uno las tiene atadas. De este modo, se advierte que las partes constituyentes de una frase idiomática proporcionan las pistas que ayudan a la interpretación global de la misma.

Ahora bien, en algunas ocasiones la motivación figurativa puede deducirse fácilmente del sentido transparente de una expresión determinada, como en *dar la espalda*, *encogerse de hombros*, etc. Sin embargo, será más difícil descodificar las UFs idiomáticas, como *noche toledana*, *se armó la de San Quintín*, *así se las ponían a Fernando VII*, *elección a la búlgara*, etc. ¿Qué relación hay entre una noche ajetreada y Toledo, o la mayoría obtenida por un candidato en las elecciones y los búlgaros, por ejemplo? Para encontrar la respuesta a estas preguntas tenemos que buscar la motivación que ha llevado a la creación de estas metáforas, es decir, tenemos que recurrir a la historia. Establecer una motivación presupone una especie de justificación histórica o explicación etimológica que no siempre es posible ofrecer, ya que el motivo puede remontarse a tiempos inmemorables.

La motivación en la fraseología se ha tratado de explicar básicamente a través de la metáfora y la metonimia. Bugarski (1984: 210–211) explica que a veces las metáforas muertas son restos fosilizados de antiguas creencias e hipótesis que se siguen utilizando hoy en día como expresiones, sin que los hablantes reparen en ellas. Como ejemplo, el autor menciona las expresiones *la salida del sol* y *la puesta del sol*. El hablante las utiliza a diario, sin embargo, no se percató de que la creación de estas dos expresiones se debe a la antigua creencia de que la tierra es plana.

Las metáforas, incluso las más frecuentes, a veces son restos fosilizados de creencias antiguas y superadas hipótesis científicas. Basta con dar un solo ejemplo. Hoy en día, hablando de la salida y la puesta del sol, habitualmente no nos percatamos de que el motivo de la formación de estas expresiones se debe a la creencia de que nuestro planeta es plano; semejantes metáforas, que ya no se perciben como tales, con razón se denominan muertas¹.

Como podemos notar, el sentido transparente de una frase depende también del conocimiento enciclopédico del hablante. Desde el punto de vista contemporáneo, a veces nos resulta imposible descifrar el sentido originario de una UF. Sin embargo, eso no significa que no lo tuviera cuando se acuñó la frase, que primero apareció como una innovación expresiva y con el tiempo se convirtió en fraseologismo. En muchas UFs es muy difícil reconocer la metáfora subyacente, porque la memoria histórica se ha perdido. Es probable que muy pocos de los hablantes de español sean capaces de establecer la relación existente entre *estar en Babia* ‘estar ausente’ y los reyes leoneses que pasaban largas temporadas en el valle de Babia, o entre ‘los que llegan a destiempo’ y los cuadrilleros

¹ La traducción es nuestra.

de la Santa Hermandad que vestían uniforme con mangas verdes, de donde proviene la expresión *a buenas horas, mangas verdes*. Respecto a la formación de las expresiones que con el tiempo se lexicalizan y se convierten en fraseologismos, Tristá Pérez (1985: 74) observa:

Resulta verdaderamente difícil determinar el momento en que fue creado un fraseologismo. Excepto en los casos de las frases proverbiales, su entrada y asentamiento en la lengua se realiza de una forma sutil, sin que quede registrado cómo, dónde y en qué momento surgió. Los creadores de la mayoría de estas unidades son desconocidos. Por lo general son creación del pueblo, manifestación de su sabiduría y su intuición lingüística. En muchas encuentran reflejo las tradiciones, costumbres y creencias de un pueblo dado.

La mayoría de los autores, cuando tratan el tema de la idiomática, insisten en el sentido no motivado de las UFs. Por ejemplo, Penadés Martínez (2012: 203–204) subraya lo siguiente:

[...] cuando el significado de una unidad fraseológica no puede establecerse a partir de los significados de sus componentes, o el fraseologismo no tiene un homófono literal, se considera que la unidad en cuestión es idiomática, no motivada, mientras que, en el caso de poder fijar una relación entre los componentes de la unidad fraseológica y su significado global, o si esta cuenta con un homófono literal, se entiende que esta unidad es motivada, independientemente de que la idiomática y motivación sean fenómenos graduables y no aspectos manifestados bajo la presencia/ausencia del rasgo.

A nuestro parecer, no se debería hablar de UFs no motivadas. El emisor juega con las palabras y les adjudica nuevos valores que, desde luego, no son totalmente arbitrarios. El sentido de una UF puede ser opaco e inexplicable, pero no inmotivado.

González Alarcón (2003: 80–90) da una explicación histórica al origen de algunas expresiones francesas, como *avoir la puce à l'oreille* (= esp. *tener la mosca detrás de la oreja*), *avoir un coup de foudre* (= esp. *tener un flechazo*), *chercher midi à quatorze heures* (= esp. *buscarle tres pies al gato*), etc. Estas expresiones pueden ser denominadas, en la actualidad, inmotivadas, ya que a primera vista el motivo de su formación no está nada claro incluso para el hablante nativo que las utiliza. Sin embargo, la autora, al consultar las fuentes históricas, encuentra el motivo de su aparición en la lengua por muy inmotivadas que sean estas expresiones para el hablante contemporáneo. Que no conozcamos el origen de algunos fraseologismos no significa que no lo tengan.

Se deduce de esta afirmación que el significado idiomático es el resultado de un proceso histórico en el que el sentido figurado se impone al sentido literal y, como consecuencia de ello, hoy en día disponemos de un gran número de UFs idiomáticas “no motivadas”, o mejor dicho, cuya motivación se ha perdido con el tiempo.

La evolución del léxico en general y de la fraseología en particular de cada pueblo está relacionada con los cambios culturales, materiales y la forma de vida de los hablantes. Los significados de las palabras son susceptibles de modificaciones y la lengua se altera de acuerdo con las nuevas necesidades de la sociedad (Ridruejo Alonso 1989: 112). La comunicación y los cambios en la vida social producen la modificación lingüística. El hablante no pretende intencionalmente cambiar la lengua, sino hacerse entender, y mediante asociaciones, reanálisis y anáforas construye el cambio de la lengua.

Fijémonos ahora en dos nuevas frases que han entrado en la lengua búlgara: *вдигам самолета* y *простатата ми алармира*. Estas frases son idiomáticas, pero altamente motivadas. De la publicidad surgieron estas dos expresiones que en poco tiempo se convirtieron en fraseologismos: *вдигам самолета* se estableció con el sentido figurado de ‘ser potente’ y *простатата ми алармира* con el significado de ‘tengo que ir al baño’. Es obvio que las frases son sumamente idiomáticas, pero la motivación (todavía) no se ha perdido, por consiguiente, no son opacas y menos aún inmotivadas. Es posible que con el tiempo se olviden estos anuncios y el origen de las respectivas frases, pero no por ello dejarán de ser motivadas.

En resumen, el sentido de una UF puede ser opaco e inexplicable para los hablantes actuales de una lengua, pero no inmotivado. Por eso apostamos en trabajos anteriores (principalmente en Nénkova 2008; Nénkova 2014) por el uso de la noción de UFs de sentido opaco y no por el de UFs no motivadas. La idiomática lingüística está arraigada en el transcurso histórico, cultural y social de un determinado pueblo cuyo pensamiento y concepto de la vida no puede ser inmotivado. Los mecanismos metafóricos y metonímicos, como también los procesos de gramaticalización y lexicalización, nos pueden permitir encontrar la motivación y la sistematización en la formación de las UFs opacas.

REFERENCIAS

- Bugarski 1984:** Bugarski, R. *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit, 1984.
Cuenca y Hilferty 1999: Cuenca, M. J. y Hilferty, J. *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel Lingüística, 1999.

- DRAE 1992:** *Diccionario de la Real Academia Española*. Madrid: Real Academia Española, 1992.
- González Alarcón 2003:** González Alarcón, I. E. Adaptación cultural de proverbios, refranes y frases hechas de francés a español. // *Contribuciones interdisciplinarias a la traducción*. Perdu, H. (ed.). Universidad de Almería: Servicio de Publicaciones, 2003, 79–90.
- Lakoff 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Nénkova 2008:** Nénkova, V. La comparación, la metáfora y la metonimia: recursos principales para la creación de las unidades fraseológicas. // *Lenguaje figurado y motivación*. Álvarez de la Granja (ed.). Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008, 19–28.
- Nénkova 2014:** Nénkova, V. *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de traducción*. Plovdiv: Editorial Universitaria “Paisiy Hilendarski”, 2014.
- Nida y Taber 1986:** Nida, E. A.; Taber, Ch. R. *La traducción: teoría y práctica*. Madrid: Cristiandad, 1986.
- Penadés Martínez y Díaz Hormigo 2008:** Penadés Martínez, I. y Díaz Hormigo, M. T. Hacia la noción lingüística de motivación. // *Lenguaje figurado y motivación*. Álvarez de la Granja, M. (ed.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, 51–68.
- Penadés Martínez 2012:** Penadés Martínez, I. *Gramática y semántica de las locuciones*. Universidad de Alcalá: Servicio de publicaciones, 2012.
- Ridruejo Alonso 1989:** Ridruejo Alonso, E. *Las estructuras gramaticales desde el punto de vista histórico*. Madrid: Síntesis, 1989.
- Ruiz Gurillo 1997:** Ruiz Gurillo, L. Aspectos de fraseología teórica española. // *Cuadernos de filología*, anexo n.º XXIV. Valencia: Universitat de València, 1997.
- Ruiz Gurillo 1998:** Ruiz Gurillo, L. Una clasificación no discreta de las unidades fraseológicas del español. // *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Wotjak, G. (ed.). Frankfurt/Madrid, Vervuert/Iberoamericana, 1998, 13–37.
- Saussure 1916:** Saussure, F. *Curso de lingüística general*. Buenos Aires: Losada, 1916 [1986].
- Tristá Pérez 1985:** Tristá Pérez, A. M. Fuentes de las unidades fraseológicas. Sus modos de formación. // *Estudios de fraseología*. Carneado Moré, Z. y Tristá Pérez, A. M. (eds.). La Habana: Academia de Ciencias de Cuba. Instituto de Literatura y Lingüística, 1985, 67–90.
- Zuluaga 1980:** Zuluaga, A. *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main: Peter D. Lang, 1980.

X (СИ) Е X: ТАВТОЛОГИИТЕ В СВЕТЛИНАТА НА КОРПУСНИТЕ ДАННИ¹

Виктория А. Лазарева*, Елена Ю. Иванова**

*Университет в Салерно,

**Санктпетербургски държавен университет

TAUTOLOGIES X (SI) E X: A CORPUS-BASED INVESTIGATION

Viktoria A. Lazareva*, Elena Yu. Ivanova**

*University of Salerno, **Saint Petersburg State University

The article deals with the Bulgarian tautologies *X si e X* and *X e X*, investigated on the basis of the „Bulgaria National Corpus“. The main purpose of this paper is: a) to examine the lexical features of binominative tautologies (semantic classes, frequency); b) to determine the role of the clitic *si* in the tautological pattern *X si copula X*; c) to outline the main differences between the two tautological patterns. Equative tautologies are necessarily true statements that encode the value of evidence. We affirm that in the pattern *X si e X* it is the modal particle *si* to assume the role of evidential marker. Analysis has shown that the pattern *X si e X* is subjected to some structural restrictions and lexical preferences, while the pattern *X e X* is not. We suggest that the construction *X si e X*, in contrast to *X e X*, represents a formal idiom.

Key words: *corpus investigation, tautologies, semantics, clitics*

1. Въведение

Обект на нашето изследване са тавтологичните конструкции *X si e X* и *X e X*. Като цяло биноминативните тавтологии са изследвани сравнително добре в различни езици (Тулина 1970; Николина 1984; Вежбицка 1987; Фразер 1988, Фъргал 1992; Окамото 1993; Иевлева 2002; Майбауер 2008 и др.), но и последните статии на тази тема (Ви-

---

¹ Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на Руския хуманитарен научен фонд (Проект 17-04-00444а).

Благодарим на д-р Надя Делева и Даниел Желев за консултациите относно редица примери и за помощта в подготовката на българския текст на доклада.

линбахова, Копотев 2017) показват, че въпросите все още са повече от отговорите.

Върху материал от българския език тавтологията $X (si) e X$ е изучавана основно в аспекта на възможностите на нейното лексикално запълване и семантично тълкуване (напр. Ничева 1982; Леонидова 1978), както и в съотнесеността на българските конструкции с руските модели $X \text{ е } X$ и $X - \text{ это } X$ (Лазарева 2012).

И в българската лингвистична традиция, и в славистиката е прието биноминативните тавтологии да се разглеждат в реда на фразеологизираните конструкции, наричани също „синтактични фразеологизми“, „фразеосхеми“, „фразеомодели“ (Янко-Триницкая 1967; Ничева 1982; Величко 1996; Ксенофонтова 2005 и др.), които се построяват по зададен модел и допускат относително свободно лексикално запълване. За разлика от лексикалните фразеологизми фразеосхемите са идиоматични на структурно ниво.

Първата задача на нашето изследване е да се определи с какво може да бъде запълнена променливата X във формулата $X \text{ copula } X$. Втората задача е да се установи ролята на частицата si , която редовно участва в тази конструкция, и да се открият разликите на формулата със si и без si .

Традиционно се разграничават три подхода при интерпретиране на тавтологиите, в които по различен начин се разпределя ролята на прагматическите и на семантичните фактори: „радикално прагматически“ (Левинсон 1983; Вард, Хиршберг 1991), „радикално семантически“ (Вежбицка 1987) подходи, а също интегриращ подход, отчитащ прагматическите и семантичните фактори в тяхното взаимодействие (Фразер 1988; Фъргал 1992; Мики 1996 и др.). Така или иначе основните тълкувания на тавтологиите се изграждат чрез асоциативната семантика на опорното съществително (Падучева 2004 (1985): 42), на неговите конотации (Апресян 1995: 165 – 167).

Значението на тавтологичната конструкция като цяло, приписвано от Е. В. Падучева, е „очакване, очевидност на наличието у X на някакво свойство, произтичащо от неговата принадлежност към категорията X (или просто свойство на категорията)“ (Падучева 2004: 107). Свойството на X , което говорещият актуализира, се определя във всеки конкретен случай. Това свойство може да бъде експлицирано в контекста, напр.: **Войникът си е войник, той изпълнява заповеди**. Но най-често то остава неизразено, имплицирано: **Шокът си бе шок, независимо приятен или не**, и се подразбира, че всеки реципиент е способен да го изведе сам благодарение на това, че признаците на X (второто

име в тавтологията) се съдържат в знанието на реципиента във вида на т.нар. „мислено досие“ (Булигина, Шмелев 1997: 505), от което във всеки конкретен случай извличаме един или друг признак от известната ни комбинация от признаци, характерни за Х.

Материалът, който се подлага на анализ в тази статия, представлява пълна извадка от Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/-bulnc/>): 4955 употреби на модела *X си copula X* и 865 употреби на модела *X copula X*.² Тези цифри включват и контексти дублети. За извадката са взети форми с всички времена на копулата, но за краткост ще обозначаваме тази формула във вида *X си е Х* (със сегашното време на *съм*).

2. *X си е Х*

Първият вариант на модела включва модално-удостоверяващата частица *си*. Частицата *си* в българския език има редица функции, всъщност добре изучени от езиковедската българистика (вж. за повече подробности Петрова 2008). В тавтологиите се реализират главно две от тях: значението „присъщност“, „неизменност на признака“ (*Тя си е мълчалива, Тя винаги така си се облича*) и значението на индикативност („както е известно, Р е истинно“); в този случай оценката не е субективно мнение на говорещия, а нещо очевидно, което не се подлага на съмнение, напр. *Това си е кражба на държавно имущество* (Петрова 2008: 118 – 140; Иванова, Петрова 2017: 94 – 95).

Както ще покажем по-долу, именно частицата *си* привнася в тълкуването на тавтологията значение на несъмненост, неоспоримост на съждението.

Каква лексика е за предпочитане за заместване на променливата Х в тази формула?

Резултатите от статистическия анализ са представени по-долу в Таблица 1, където са показани първите позиции на най-честотните

---

² Извадката е извършена и любезно ни е предоставена от д-р Ивелина Стоянова, сътрудник на Секцията по компютърна лингвистика към Института за български език, за което сърдечно ѝ благодарим.

Тук ще посочим веднага, че извадката е ограничена със случаите на стандартното членуване ($X_{def}(si) e X_{\emptyset}$). Понеже това съответства както на значението на тавтологията (вж. по-нататък), така и на общоезиковите правила на членуването, в статията даваме формулата без членна форма.

лексеми по броя на употребите им. Общият брой на лексемите, включени във формулата $X \text{ си е } X$, е 1167.

Таблица 1

факт	332	жена	42
бизнес	165	сторено	41
минало	147	убийство	39
работа	136	дълг	37
закон	124	любов	35
истина	105	право	33
сделка	100	победа	29
заповед	89	приятелство	27
война	86	служба	27
обещание	63	дума	26
смърт	50	престъпление	25
живот	49	традиция	24
шега	42	сигурно	24

Най-честа е лексемата *факт* (332 употреби) и близката ѝ лексема *истина* (105 употреби). Благодарение на своето значение те са семантично най-хармонични за общото значение на тавтологията „потвърждаване на очевидност и неоспоримост на обсъжданите събития“.

Обаче повечето лексеми от тази най-горна част на извадката са имената, които участват в **тавтологиите за устройство на света и обществото**. Тази семантична разновидност на модалните тавтологии, или „тавтологии на задължителност“ (*tautologies of obligation*), според Вежбицка се формира на базата на лексика, в чиято семантика е налице модалният компонент „трябва, следва“ (*закон* – той трябва да се спазва; *обещание* – на него следва да се държи, и под.) (Вежбицка 1987: 107). Това показва и списъкът от таблицата: повечето лексеми от групата на най-честотните съдържат модалния компонент за необходимост, предписание: *закон, заповед, дълг, обещание, право, дума, традиция*. Към тези лексеми по семантика са близки имената за действие, които предполагат взаимни задължения или регулират социалните и деловите отношения: *бизнес, служба, сделка, работа*. Например: ***Сделката си е сделка, колкото и да е трудно да се спазват условията; Не, не, така няма да стане, обещанието си е обещание!***

В контекста тази семантика на предписание често варира от оправдателна семантика до примиряване с негативни явления от действителността. Оправдателната семантика се реализира чрез импликациите

„не решавам аз“, „от мен не зависи“, „нищо не може да се направи“: **Работата си е работа** – казваше той, – длъжен съм да бъда строг с вас.

Със значението **примиряване с действителността** (Николина 1984: 45) е свързано проникването във формулата на такива честотни лексеми, като *смърт, война, живот*. Например: *Ех, то се знае, войната си е война и в тази война всички загубват по нещо; Смъртта си беше смърт и в нея приятел и враг се изравняваха*. Семантично близки до тях са и лексемите *минало, сторено*, които, влизайки във формулата, изразяват неизбежност и неотменимост на извършеното: *Но да не го коментираме – миналото си е минало*. Тази семантика според А. Вежбицка се определя като „трезво/реалистично отношение“ (*a 'sober' attitude*) към събитията в живота (Вежбицка 1987: 105), срв. и други термини от англоезичната литература: *acceptance/resignation* ‘търпимост/приемане’ (Родес 2009: 3), *tolerance, fatalistic tautologies* ‘търпимост, фаталистични тавтологии’ (Фъргал 1992: 228 – 229, 234).

Дотук бяха разглеждани само примери с абстрактни имена, които са по-обичайни в тази модална разновидност. Измежду конкретните имена във формулата *X си е X* най-често се използват лични имена (наименования на функционални класове: роднински връзки *Бащата си е баща*, социални отношения *Шефът си е шеф*, професионални признаци *Политикът си е политик*, оценъчни имена – *Глупакът си е глупак* и др.). Например: **Шефът си е шеф** и *каквото каже, това трябва да стане; Приятелят си е приятел*. Признакът, който говорещият актуализира в дадения случай, невинаги се определя извън по-широкия контекст. На пръв поглед с колкото по-специфичен признак е означено лицето, толкова по-еднозначно можем да определим имплицатурата, т.е. актуализираното свойство на категорията X. Но материалът показва, че дори и оценъчните наименования (напр. *мръсник, говедо, мутра*) могат да бъдат включени във формулата с най-различни импликации. Същото е и с названията на професии: *Лекарят си е лекар* – без по-широк контекст не е ясно дали става дума за това, че оценяваният човек спазва задълженията на професията, или че някой трябва да отиде на лекар, защото само човек от професията може да му даде квалифициран съвет.

Названията на неодушевените предмети и част от одушевените обаче се употребяват най-често в следния семантичен вариант.

Тавтологии за запазване на категориалните признаци. Частичката *си* тук реализира значение „присъщност“, „неизменност на свойството“: **Фалшификатът си е фалшификат**. *От него нищо не става; Макар и свински, грипът си е грип; Но – благородна или не – глупостта си е глупост...*

Допълнително може да бъде изразена различна ценностна значимост на тези свойства на X:

1) Висока значимост или запазване на значимостта на обекта от категорията X.

По-обичайно е да се подчертава положителната значимост, както в примерите с *яденето* и *френското*, дадени по-долу, но възможно е това запазване на категориалните характеристики да води до нежелана ситуация, както при *мъгла*: *Не давам десерт и преди, и сега. Яденето си е ядене. ....Сладкото или шоколадчетата са си отделно от яденето; Одри Тоту... която ще замени Никол Кидман като лице на митичния парфюм Chanel 5. В края на краищата френското си е френско; Тук е минало цяло стадо. Разучавам следите, [...] и се старая да прочета в следите повече, отколкото е записано. Само че мъглата си е мъгла, може стадото да е само на сто крачки пред мен, като не го виждам, съм напълно безпомощен.*

2) Неутрална/усредняваща оценка, по-обичайна е в контекста на възражение, срв.: *Аз не бих дала на детето си домашно яйце, не че в купешките има 100% гаранция. – Защо? Яйцето си е яйце. За мляко разбирам, но за яйцето защо?*

В много случаи този подтип тавтологии (за запазване на категориалните признаци) е включен в контекст на отстъпка (14,632% от всички употреби). Тази връзка на биноминативните тавтологии с изразяване на отстъпително значение е отбелязана от много езиковеди, включително български (Ничева 1982: 40; Леонидова 1978: 223, 227 – 228), срв. и термина „уступительно-противительная фразеосхема“ на Д. Н. Шмелев (Шмелев 1960). Интерпретацията на тавтологията варира в зависимост от структурната организация на контекста:

а) При симетричната организация, т.е. при две тавтологии, организирани по принципа на структурния паралелизъм (*X си е X, а/ама Y си е Y*), се подчертава идеята, че посочените ситуации или обекти не трябва да се смесват или че едното не пречи на другото. Върху материал от неславянски езици такива тавтологии се описват като сочещи дискретността на индивида или категорията (*discreteness of an individual or category*) (Окамото 1991; Родес 2009: 14). Например: *...сега Елиът искаше програма, способна да прави разлика между сходните изображения на горили и шимпанзета. Сиймънс не може да съдържи въпроса си. – Защо? Та това е толкова очевидно. Горилата си е горила, а шимпанзето – шимпанзе.* Това значение може да изразява и конструкция без *си*: *Звярът е звяр, а свинята е свиня, сиреч гадина... създаване божие...*

Имаме наблюдения, че в повечето случаи обаче втората част се представя като по-значима от гледна точка на говорещия (Булигина, Шмелев 1997: 314), срв.: *Почти половината имаха кремове срещу изгаряне и щедро си разменяха мазилата, така че не се предвиждаха вечерните главоболия с почервенели от слънцето гърбове и рамене. Налагаше ми се да карам момичетата да отидат на сянка – **кремът си е крем, а редът си е ред...**; Моля ви да не се смуцавате от онова, което се е случило между вашата дъщеря, и мене, господин Хаджиспасов. Ако с нещо мога да ви бъда полезен, аз ще го направя независимо от... останалото. „Харесвам такива хора!“ – каза си Стамат. – **Любовта си е любов, търговията си е търговия...**; Хайде да прекратим този разговор игра. Неприятен ми е. **Науката си е наука**, дори и умозрителната, **а животът си е живот**. Не обичам феите и „звездните момичета“, които живеят в измислени светове. Нека просто да се обичаме. И без никакви небивалици.*

б) При различна структурна организация на втората част (*X си е X, но/ама...*) говорещият по принцип споделя ценностната ориентация (на събеседника или общоприетата оценка), но в конкретната ситуация оценява X като нерелевантен: ***Бизнесът си е бизнес**, но когато са застрашени спокойствието и сънят на околните, все някой трябва да се намеси; – Трябваше да почнем с мастиката, – избъбри докторът, – **аперитивът си е аперитив**, ама да се степенува!*

Що се отнася до граматичното вариране, то за модела *X си е X* има съществени ограничения в набора от времена: почти пълна забрана за бъдещи времена и повечето минали, освен имперфект, който се използва „ретроспективно“: *Не беше богат човек и за него **шилингът си беше шилинг***. Тези статистични данни са обобщени в Таблица 2.

Таблица 2

X си е X	4706
X си беше/бе X	243
X си бил X	4
X щеше да си бъде X	1
X ще си е X	1

3. X е X (в съпоставка с X си е X)

Във формулата *X е X* (865 употреби, 279 лексеми) лексиката, определяща правилата за поведение, е неактивна, тъй като във формулата липсва модалност за предписание. Ако сравним честотата на едни

и същи думи със значение „предписание“ във формулата *X си е X* и в тази без *си*, разликата става очебийна. В Таблица 3 са дадени най-честотните лексеми със значение *предписание* и *взаимни задължения*, които обсъждахме във формулата със *си*. Цифрите към тях показват колко употреби на тази лексема се срещат във формулата със *си* и без *си* – в последния случай това е незначително или нулево количество.

Таблица 3

	X си е X (общо 4955)	X е X (общо 865)
	Брой употреби	Брой употреби
<i>бизнес</i>	165	4
<i>закон</i>	124	6
<i>работа</i>	136	0

В Таблица 4 са дадени първите от най-честотните лексеми в модела без *си*:

Таблица 4

сторено	83	истина	9
човек	48	свобода	9
минало	41	черно	9
станало	32	добро	8
факт	29	цар	8
живот	17	война	7
казано	13	нощ	7
любов	13	син	7
мъж	12	вода	6
писано	11	време	6
бяло	10	жена	6
ден	10	закон	6

Анализът на семантиката на тавтологията *X е X* показва, че това са предимно **изречения за най-типичния представител на класа X**. *X е X* имплицира семантичен компонент „истински X“, т.е. ‘трябва да възприемаме X като X и нищо друго’ както в положителен, така и в отрицателен смисъл. Напр.: *Двойните аришни са недопустими, лошото е лошо, доброто е добро, крадецът е крадец, агресорът е агресор, глупакът – глупак, селският шмекер – селски шмекер, келепирджията – келепирджия и т.н.*

За да разберем същността на варианта без *си*, трябва да разгледаме и други освен лексикалните и семантичните разлики на двете формули.

Докато моделът *X си е Х* има, както беше показано по-горе, ограничения при темпоралната парадигма, в модела без *си* копулата се реализира свободно в различни времена: *Което означава, че във включената в полупансиона ти вечеря картофената крем супа ще е истинска, шницелът ще е шницел, а шруделът – шрудел; Без смъртта животът няма да е живот; Ако мадамата не беше мадама, лемата нямаше да е лема.* От миналите времена и тук преобладава имперфектът, пак в неактуално значение, както и при другата формула; миналото несвършено време на копулата е характерно за описването на въображаемо или идеализирано минало: *Това бе по времето, когато джазът бе джаз, а не просто много шум.* Такива конструкции се доближават до отбелязаната от Родес разновидност на тавтологиите за идеалния представител на категорията (*ideal tautologies*) (Родес 2009: 14), т.е. до голяма степен са субективно обусловени, тъй като всеки има своя представа за идеал.

Вариантът *X си е Х* допуска преди всичко утвърдителен контекст: от 4955 примера са зафиксирани само единични случаи на обратното. Напълно липсват отрицателни изречения, малко са въпросителни изказвания и други неутвърдителни изречения. Този модел трудно встъпва в отношения на логическа обусловеност с фрагментите на най-близкия контекст. Иначе казано, за конструкцията *X си е Х* не е характерно в контекста да се съдържа логическо обяснение или мотивация, станали причина на дадено утвърждение, срв.: **Бащата си е баща, защото...*

В модела *X е Х* отсъстват забрани за:

- използване на отрицание: *Войникът не е войник, ако не е въоръжен;*
- употреба във въпросителни изречения: *Кога вълкът не е вълк?;*
- допускане на мотивиращи контексти: *Англичанинът е англичанин затова, че мисли за по-други работи, отколкото къде какво има да дава; Робът е роб, защото обича своето робство; Човекът е човек, защото има потребност от изкуството, не само от компютъра и от цифрите;*
- въвеждане на ограничаващи или съпътстващи условия: *Детето е дете за много кратко: три-четири петилетки има-няма, и бившето момче е вече татко, а бившето момиче – вече мама.* Ср. с модела *X си е Х*, където наличието на частицата *си*, предполагаща значение за неоспорима неизменност, прави излишно

(стигащо до забрана) включването на обстоятелства, които посочват ограничаващи условия, или широка област на съществуване на X , или на временен период на действието на утвърждение: *Детето си е дете, то живее в някакъв свой свят. Може ли насила да го изведем оттам? И защо?... Може би неговият свят е по-хубав от нашия!...*

Последната особеност определя и основни частотни изреченски модели, в които са включени тавтологиите X е X и които не са характерни за X си е X :

а) X е X , ако... : *...звукът е звук, ако има ухо, което да го чуе;*

б) X е X , докато/доколкото...: *Звездата е звезда, докато предизвиква емоции; Индивидът е индивид, доколкото носи в себе си различия, а също и доколкото държи на тях;*

в) X е X само (тогава), когато...: *Темата на техния разговор бе изкушението и от няколкото думи на Ларсен разбрах, че според него изкушението е изкушение само тогава, когато човек му се е поддал и паднал; Качеството е качество само когато удовлетворява желанията на клиента.*

Различна е и ролята на тези формули в речевото общуване. Формулата със *си* се използва основно в диалогичен контекст като реакция на свое или чуждо твърдение и често служи за „маркер на затваряне на темата“ (Вилинбахова 2016 с позоваване на Левинсон 1983 и Вежбицка 1991). Срв. също метапоказателите за изчерпаност на темата (*няма какво да говорим; и толкова*) при X си е X срещу тяхното отсъствие във втория модел: *За стрелеца няма какво да говорим – войникът си е войник; Врагът си е враг – и толкова*. Формулата без *си* се използва както в диалогичната, така и в монологичната реч, предпочитани контексти за нейната употреба не се открояват.

Изводи

Според Е. В. Падучева единственото значение, което може да бъде приписано на тавтологичната конструкция като цяло – това е „очакваност, очевидност на наличието у X на някакво свойство“ (Падучева 2004: 107). На това тълкуване съответства само българската конструкция X си е X . Именно частицата *си* в тази формула кодира значението за очевидност, за „неоспорима истина“, което е задължителна, най-важна съставляваща в тавтологичната формула.

Формулата без *си* (X е X) представлява свободна конструкция. Тя няма ограничения при включване на лексика, свободна е в граматичните си варианти и в положителния/отрицателния статут на про-

позицията. За *X е X* не е възможно да се определят типови семантико-синтаксични контексти. *X е X* представлява изречение с таксономична характеристика с тъждествени лексикални компоненти: „*X(def)* може да бъде причислен/продължава да бъде член на категорията *X* при определени условия“.

Анализът показва, че от двата варианта само формулата *X си е X* има фразеологизиран (устойчив – в структурен, лексикален и семантичен план) характер.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1995:** Апресян, Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. [Apresyan, Yu. D. Konnotatsii kak chast' pragmatiki slova.] // Ю. Д. Апресян. *Избранные труды: В 2 т. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, 156 – 178.
- Булигина, Шмелев 1997:** Булыгина, Т.В., Шмелев, А.Д. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. [Bulygina, T.V., Shmelev, A.D. Yazykovaya kontseptualizatsiya mira (na materiale russkoj grammatiki.)] Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997.
- Вард, Хиршберг 1991:** Ward, G.L., Hirschberg, J. A pragmatic analysis of tautological utterances. // *Journal of Pragmatics*, 1991, Vol. 15, 507 – 520.
- Вежбицка 1987:** Wierzbicka, A. Boys will be boys: 'radical semantics' vs. 'radical pragmatics'. // *Language*, 1987, Vol. 63, № 1, 95 – 114.
- Вежбицка 1991:** Wierzbicka, A. *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1991.
- Величко 1996:** Величко, А.В. *Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев*. [Velichko, A.V. Sintaksicheskaya frazeologiya dlya russkih i inostrantsev.] Москва: Филол. ф-т Моск. гос. ун-та, 1996.
- Вилинбахова 2016:** Вилинбахова, Е.Л. Сопоставительные тавтологии в русском языке. [Vilinbahova, E.L. Sopostavitel'nye tautologii v russkom yazyke.] // *Вопросы языкознания*. 2016, № 2, 61 – 74.
- Вилинбахова, Копотев 2017:** Вилинбахова, Е.Л., Копотев, М.В. «*X* есть *X*» значит «*X* это *X*»? Ищем ответ в синхронии и диахронии. [Vilinbahova, E.L., Kopotev, M.V. „*X est' X*“ znachit „*X eto X*“? Ishchem otvet v sinhronii i diahronii.] // *Вопросы языкознания*, 2017, № 3, 110 – 124.
- Иванова, Петрова 2017:** Иванова, Е.Ю., Петрова, Г.М. Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис.

- [Ivanova, E.Yu., Petrova, G.M. Bolgarskie vozvratnye klitiki *se* i *si*: omonimiya, polisemiya, sintaksis.] // *Вопросы языкознания*, 2017, № 1, 74 – 104.
- Иевлева 2002:** Иевлева, М.Х. *Базисные концепты ментального мира человека (на материале тавтологий типа Жизнь есть жизнь)*. [Ievleva, M.H. *Bazisnye kontsepty mental'nogo mira cheloveka (na materiale tautologii Zhizn' est' zhizn')*.] Уфа: Башк. гос. ун-т, 2002.
- Ксенофонтова 2005:** Ксенофонтова, Л.В. Языковые свойства и текстообразующие потенции фразеомоделей с лексическим повтором в произведениях В. Маканина. [Ksenofontova, L.V. *Yazykovye svoystva i tekstoobrazuyushchie potentsii frazeomodeley s leksicheskim povtorom v proizvedeniyah V. Makanina*.] // *Rossica olomucensia*, 2005, XLIV, 769 – 776.
- Лазарева 2012:** Лазарева, В. А. Биноминативные тавтологии с именами собственными (на материале русского, болгарского и итальянского языков). [Lazareva, V. A. *Binominativnye tautologii s imenami sobstvennymi (na materiale russkogo, bolgarskogo i ital'yanskogo yazykov)*.] // *40 години Шуменски университет 1971 – 2011*. Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2012, 68 – 76.
- Левинсон 1983:** Levinson, S. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Леонидова 1978:** Леонидова, М. Фразеосхема как лингвистическая единица промежуточного синтаксико-фразеологического уровня (на материале русского и болгарского языков). [Leonidova, M. *Frazeoshema kak lingvisticheskaya edinita promezhutochnogo sintaktiko-frazeologicheskogo urovnya (na materiale russkogo i bolgarskogo yazykov)*.] // *Славянска филология*, 1978, т. 15 (Езикознание), 219 – 229.
- Майбауер 2008:** Meibauer, J. Tautology as presumptive meaning. // *Pragmatics and Cognition*, 2008, Vol. 16, 439 – 470.
- Мики 1996:** Miki, E. Evocation and tautologies // *Journal of Pragmatics*, 1996, № 25, 635 – 648.
- Николина 1984:** Николина, Н. А. Структурно-семантические особенности предложений типа «Жизнь есть жизнь». [Nicolina, N. A. *Strukturno-semanticheskiye osobennosti predlozheniy tipa «Zhizn' est' zhizn'»*.] // *Предложение как многоаспектная единица языка*. Москва: МГПИ им. В.И. Ленина, 1984, 38 – 46.

- Ничева 1982:** Ничева, К. Фразеосхеми (фразеологизирани конструкции) в българския език. [Nicheva, K. Frazeoshemi (frazeologizirani konstruktsii) v balgarskiya ezik.] // *Език и литература*, 1982, кн. 5, 29 – 44.
- Окамото 1993:** Okamoto, S. Nominal repetitive constructions in Japanese: The tautology controversy revisited. // *Journal of Pragmatics*, 1993, № 20, 433 – 466.
- Падучева 2004 (1985):** Падучева, Е.В. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений)*. [Paducheva, E.V. Vyskazyvaniye i ego sootnesennost' s deystvitel'nost'yu (referentsial'nye aspekty semantiki mestoimeniy).] Москва: Едиториал УРСС, 2004 (1985).
- Падучева 2004:** Падучева, Е.В. *Динамические модели в семантике лексики*. [Paducheva, E.V. Dinamicheskie modeli v semantike leksiki.] Москва: Школа «Языки славянской культуры», 2004.
- Петрова 2008:** Петрова, Г. *Функции на клитиките се и си в съвременния български език*. [Petrova, G. Funktsii na klitikite se i si v savremenniya balgarski ezik.] Бургас: Димант, 2008.
- Родес 2009:** Rhodes, R. *A Cross-linguistic comparison of tautological constructions with special focus on English*. University of California, Berkeley, 16 December, 2009, <http://www.linguistics.berkeley.edu/~russellrhodes/pdfs/taut_qp.pdf> (1 July, 2017).
- Тулина 1970:** Тулина, Т.А. Типы предложений с тавтологией главных членов в русском языке [Tulina, T.A. Tipy predlozheniy s tautologiey glavnyh chlenov v russkom yazyke.] // *Исследования по современному русскому языку*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1970, 241 – 256.
- Фрейзър 1988:** Fraser, V. Motor oil is motor oil: An account of English nominal tautologies. // *Journal of Pragmatics*, 1988, № 12, 215 – 220.
- Фъргал 1992:** Farghal, M. Colloquial jordanian arabic tautologies. // *Journal of Pragmatics*, 1992, № 17, 223 – 240.
- Шмелев 1960:** Шмелев, Д.Н. О «связанных» синтаксических конструкциях в русском языке. [Shmelev, D.N. O «svyazannyh» sintaksicheskikh konstruktsiyah v russkom yazyke.] // *Вопросы языкознания*, 1960, № 5, 47 – 60.
- Янко-Триницкая 1967:** Янко-Триницкая, Н.А. Синтаксические фразеологизмы с лексическими повторами. [Yanko-Trinitetskaya, N.A. Sintaksicheskie frazeologizmy s leksicheskimi povtorami.] // *Русский язык в школе*, 1967, № 2, 87 – 93.

**ЗА НЯКОИ ПРОДУКТИВНИ
ТЕРМИНООБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК**

*Кристияна Симеонова
Институт за български език, БАН*

**ABOUT SOME PRODUCTIVE TERM FORMATION MODELS IN
CONTEMPORARY BULGARIAN AND RUSSIAN LANGUAGE**

*Kristiyana Simeonova
Institute for Bulgarian Language, BAS*

The focus in accent of this article is placed on certain similar terminological phenomena and processes that occur in two genetically related Slavic languages. There is a significant number of these similarities and they concern various aspects of the terminological theory and practice.

Key words: term formation, terminology, structural characterization

За термини и терминология днес се говори все повече и повече. Въпросите на терминологията постепенно започват да се превръщат в едни от най-актуалните и особено важни въпроси за съвременното езикознание. Днес те представляват интерес не само за езиковедите, но и за специалистите в различните научно-технически области, както и за обществото като цяло. Използваният терминологичен апарат представлява ключов елемент за всяка наука, за всяка професия и за всяка сфера на човешката дейност въобще. Функционирането и осъществяването на каквато и да било човешка дейност днес е невъзможно без наличието на ясен, точен и строго определен набор от термини. Този набор от термини е наточен с две основни функции: отразяване на знанието в дадена област и осигуряване на научната и професионалната комуникация. Тук трябва да се има предвид следното много важно нещо, а то е, че като езикови знаци термините не възникват спонтанно в езика, а се създават от специалистите в съответ-

ните области. Ние приемаме постановката на Е. Пернишка за термините като знакове и на естествен, и на изкуствен език:

[...] използвайки термините като необходими елементи в своя език, специалистите се стремят да установят еднозначно съответствие между тях като означаеми и понятията за предмети, явления и връзки, означени с тези знакове. Това ги прави в известна степен условни, уговорени знакове, които се създават изкуствено, за разлика от общонародните думи, които се създават спонтанно и значението им се оформя естествено от говорещия колектив.

(Пернишка 1977: 292)

Доразвивайки тази теза, М. Попова казва:

Доколкото езиковата форма на термина може да бъде условен знак, с който се означава дадено научно, техническо или професионално понятие в относително затворен кръг от знакове, дотолкова тя принадлежи към условна семиотична система. Но доколкото този знак е езиков, със своя езикова форма и езикова семантика, дотолкова той принадлежи и на естествения човешки език, поради което проблемите, отнасящи се до него, са проблеми и на езикознанието.

(Попова 1983: 235)

От всичко, казано дотук, следва изводът, че създаването на термини е съзнателна творческа дейност и винаги е съзнателен, а не стихен процес и като такъв този процес е контролируем и регулируем.

Фокусът на настоящото изследване е поставен върху някои сходни терминологични явления и процеси, които се наблюдават в два генетично родствени и близки славянски езика – български и руски. Трябва да отбележим, че сходствата са твърде много и се отнасят до най-различни страни на терминологичната теория и практика, като цялостните етапи на терминообразуването, източниците за образуване на термини, вкл. и проблемите на заемането и калкирането на чужди термини, структурната характеристика на термините и терминоелементите, лексикално-семантичните отношения в терминологията и др. Всички тези въпроси са изключително обширни и не могат да се изчерпят в рамките на едно кратко изложение. Затова тук накратко ще се спрем само върху сходството при начините и средствата за терминологична номинация.

За да могат термините най-всеобхватно да изпълняват своите функции, от особено важно значение е въпросът за тяхното формал-

ноезиково изразяване чрез словообразователните техники на езика. Както е известно, терминологичната подсистема като част от лексикалната система на даден език не разполага със собствени езикови средства, а се гради върху морфологичната, синтактичната и словообразователната система на езика, в който се създава, при спазване на неговите словообразователни норми и при използване на същите словообразователни начини и модели, с помощта на които се попълва лексикалният състав на общоупотребимия език. Външната, материалната форма на термина се възприема като комплекс от звукове, които имат някакъв смисъл за носителите на даден език. Намирането на най-точния езиков израз на научното понятие е много важна и много сложна дейност, изискваща както професионална, така и лингвистична подготовка. Този езиков израз може да бъде осъществен чрез различни формални единици – непроизводна дума, производна дума, сложна дума и словосъчетание.

Както в българския, така и в руския език за образуване на езиковата форма на термина се употребяват три основни начина: лексикално-морфологичен, лексикално-семантичен и лексикално-синтактичен.

Лексикално-морфологичното терминообразуване представлява възникване на нови термини по образец на вече съществуващи в езика типове и модели чрез прибавяне на афиксални терминоелементи към произвеждащата основа или непосредствено към корена, както и чрез обединяване на основи в сложна дума. Този начин на терминообразуване е много богат и продуктивен. В зависимост от вида на афиксалните словообразователни морфеме тук се наблюдават следните подвидове: безсуфиксно, суфиксно, префиксно, префиксно-суфиксно терминообразуване и композиция. Всичките тези подвидове са много добре представени и в български, и в руски. Безсуфиксното образуване на формата на термина е по-слабо застъпено в сравнение с останалите. Най-активно този начин се използва при образуване на термини от мъжки род от префиксни глаголи. Напр. в български *недостиг, принос, откуп, подкуп, износ, захват, разлив, разпад* и др.; в руски *закат* (от гл. *закатить*), *перекос* (от гл. *перекосить*), *зажим* (от гл. *зажимать*), *захват* (от гл. *захватить*), *перегруз* (от гл. *перегрузить*), *обжиг* (от гл. *обжигать*), *отстрел* (от гл. *отстрелить*), *облет* (от гл. *облететь*), *вылет* (от гл. *вылететь*), *налет* (от гл. *налететь*), *разворот* (от гл. *разворотить*), *развал* (от гл. *развалить*), *перенос* (от гл. *переносить*), *разлив* (от гл. *разливать*), *расплав* (от гл. *расплавить*) и др.

Друг тип често използвани безсуфиксни термини и в двата езика са думи като *мир, власт, цар, война* и др. и чужди по произход термини като *вот, крах, култ, пакт, щурм, анекс, лоби* и др.

Суфиксното образуване на формата на термина е изключително активно и в български, и в руски и се състои в образуване на производни термини и терминоелементи с помощта на суфикси и суфиксоиди, които се поставят след корена или основата на изходната дума. Новообразуваните термини са производни най-вече от други съществителни имена, от други прилагателни имена и от глаголи. За терминологична номинация с помощта на суфикси се използват както общославянски по своя произход наставки, така и такива от чужд произход. От първата група най-често употребявани са *-тел, -ар, -ач, -ник, -чик (-щик), -еж, -ец, -ка, -ост, -ота, -ие, -ние, -ство* и др., а от втората – *-ист, -ант (-ент), -тор, -лог, -изъм* (рус. *-изм*), *-ция, -изация* и др. Втората група наставки принадлежат към културния пласт интернационализми, които произхождат от класическите езици латински и старогръцки. Термини, образувани по този начин, и в български, и в руски се употребяват във всички области на знанието и техният брой е изключително голям. Трябва да отбележим обаче, че независимо от поразителното сходство на словообразователни наставки, понякога между български и руски се наблюдава разлика в продуктивността и активността на някои от тях. Напр. суфиксът *-ар* в българския език е продуктивен, докато в съвременния руски език аналогичният *-арь* е недотам продуктивен и съществува тенденция за неговата замяна с по-продуктивните суфикси *-ник* и *-тель*. Напр. *лесарь* се заменя с *лесник, садарь* – със *садовник* и др.

Префиксният начин на терминообразуване също е твърде продуктивен и в двата езика. Той се изразява в образуване на производни думи с помощта на представки, които се присъединяват непосредствено към цялата произвеждаща дума, т.е. пред корена или пред други морфеми, стоящи пред корена. Префиксното образуване на формата на термините и терминоелементите в български и в руски също се характеризира с паралелно използване на славянски по произход префикси и префиксоиди като *над-, под-, без-, не-, съ-* (рус. *со-*), *пре-, пред-, противо-, свръх-* (рус. *сверх-*), както и на интернационалните *анти-, архи-, ультра-* (рус. *ультра-*), *контра-, суб-, вице-, ре-, де-, екс-* (рус. *экс-*), *транс-, про-, пост-, хипер-* (рус. *гипер-*), *супер-* и др. Примерите са многобройни и няма да се спираме подробно на тях. Тези префикси и префиксоиди се добавят и към съществителни имена, и към прилагателни имена, и към причастия, като прилагателните имена и причастия-

ята могат да се употребяват както субстантивирано и самостоятелно като термини, така и несамостоятелно като терминоелементи в състава на термини словосъчетания. Интересно явление при префиксното терминообразуване е синонимията между чуждоезиковите и славянските по произход префикси и префиксоиди. Напр. конкуренцията между чуждите *супер-* и *ултра-* и българското *свръх-* (рус. *сверх-*), конкуренцията между *анти-* и *контра-* и славянското *противо-*. Тенденцията тук е чуждоезиковият елемент да измества славянския.

Тенденция към засилване на своята роля и активност и в двата езика днес бележи префиксо-суфиксното образуване на формата на термините и терминоелементите. То се състои в едновременното присъединяване и на префикси, и на суфикси към произвеждащата основа. По този начин в български и в руски днес се образуват огромен брой термини и терминоелементи в най-различни области на знанието. Много разпространен е този способ в политическата, медицинската, химическата, биологическата, географската, техническата и др. терминология. Основните модели тук са два: префикс + основа на съществително име + суфикс и префикс + основа на глагол + суфикс. Ето няколко примера: *безвластие, примирие, съпартиец, сътрудник, експрезидентски, преструктуриране, предоговаряне, предизборен, противоракетен, свръхзвук* и др. Почти в непроменен вид тези термини и терминоелементи се срещат и в руски език. Ето няколко други примера от руски език: *противообледенитель, прибрежие* (и *прибрежный*), *приморье, прижигание, присердие, привязка, приклепка, разветвление, разрядка* и др.

Изключително често срещано и в български, и в руски е композиционното образуване на формата на термините и терминоелементите. Това става чрез съединяване на две или повече основи на пълнозначни думи в една сложна дума, като мотивиращите основи могат да се свързват със или без съединителна морфема. Успоредно със съчетаването на двете основи се прибавят и необходимите афикси и афиксоиди. Според характера на отношението между съставките сложните термини и терминоелементи и в двата езика са от два типа: със съчинително отношение между съставките, т.е. когато те са в равноправно положение, и с подчинително отношение между съставките, т.е. когато те са в неравноправно положение и едната зависи от другата. Към първата група спадат термини като *марксизъм-ленинизъм, армия освободителка, летец космонавт, ракета носител* и др. При сложните имена, при които едната основа зависи от другата, в смислово отношение най-често втората част е независима, а първата е зависима и се

явява като нейно пояснение. Броят на такива термини и терминоелементи е изключително голям, като се срещат най-различни комбинации между славянски и неславянски по произход елементи. Само от славянски елементи са образувани термини като *народовластие, самоотбрана, равноправие, боеспособност, правомощие, самолетонасач* и др. Комбинация между славянски и неславянски основи има при *многopартийност, самокритика, народнодемократичен, външнополитически* и др.

Лексикално-семантичният начин за терминологична номинация в български и в руски и днес се отличава с актуалност и висока продуктивност. Основното при този начин е, че формата на новите термини се появява в резултат на изменение на смисловата страна на думите, като семантичното преобразуване е свързано с многозначността. Образуваните посредством семантичния начин думи не са нови по състав. Те имат един и същ морфемен строеж и граматични свойства с изходните думи. Също така появата на нови значения в семантичната структура обикновено протича постепенно и се свързва с употребата на думата в различни контексти. В. П. Даниленко казва:

Пътят на превръщането на общонародните думи в терминологични названия преминава през семантична специализация, която започва с тяхната употреба в специални контексти. Характерно е, че думите, взети от общонародния език и приспособени за назоваване на специални понятия, нерядко е можело да бъдат използвани едновременно в няколко области и в различни сфери. Като правило това са били многозначни по семантичната си природа думи. В специалните области те са се използвали за изразяване на едно от присъщите им значения, което се е откроявало контекстуално. При това те не губят връзката си с общонародния език и остават негова принадлежност.

(Даниленко 1977: 98 – 99)

Най-използваните семантични техники за терминологична номинация са метафората и метонимията. М. Попова ги нарича „универсални техники за вторична номинация, чрез които дадена единица, вече съществуваща в езика, започва да се употребява в ново за нея значение. Следователно въпросът се отнася за назоваване на друг обект или явление, т.е. даденото название започва да изпълнява вторична номинационна функция“ (Попова 2012: 334). „Съдържателният механизъм на терминологичната метафора е мисловна операция, при която върху основата на сравнение се осъществява взаимодействие между двете значения – първичното значение на съществуващата в

езика дума и другото, новото значение, появило се в професионалната сфера, което се назовава със същата дума“ (Попова 2012: 359). Поради спецификата на съответната сфера в български и в руски често метафората се използва за образуване на термини в областта на политическата терминология. Руският изследовател Анатолий Прокопиевич Чудинов казва:

Метафоричността е един от най-важните признаци на съвременната руска агитационно-политическа реч. Метафоричните модели ярко отразяват съвременните представи за руската действителност и за езиковия вкус на епохата. В метафоричното огледало се отразяват светоусещането на гражданите, представите им за спецификата на съвременния етап от икономическото и политическото развитие на Русия, отношението им към властта и опозицията, към политическата дейност и новите условия на живот и реакцията им на най-важните събития в живота на държавата.

(Чудинов 2001)

Чрез метафоричен пренос на значението и в български, и в руски възникват термини като *корпус*, *имунитет*, *блокада*, *интервенция*, *реставрация* и др. Други такива термини в руски език са напр. *улитка* (*охлюв*). Като анатомически и медицински термин тази дума значи „*вътрешната част на ухото*“ въз основа на общия признак „форма“; *башимак* (*обувка*), като технически термин „*подложка*“ въз основа на общия признак „*нещо, което се намира „под“ или „отдолу“*“; *пояс* (*пояс, колан, кръст на тяло*), но като географски термин напр. „*тропическия пояс*“, като икономически термин „*тарифният пояс* (*тарифна зона*)“ въз основа на общия признак „*нещо, което опасва и обхваща*“; *собачка* (*кученце*), като военен термин „*спусък на пушка*“; *вилка* (*вилка за ядене*), като технически термин „*детайл, част от устройство или машина с раздвоен край*“ въз основа на общия признак „форма“; *гусеница* (*гъсеница*), като технически термин „*гъсенична верига*“ въз основа на общите признаци „форма и начин на придвижване“.

Много термини, образувани чрез метафора, се срещат и при термините словосъчетания. Напр. рус. *холодная война*, *нежный развод*, *утечка мозгов*, *марионетное правительство*, *финансовый коллапс* и др.

Метонимията е по-рядко срещан терминообразователен модел в сравнение с метафората. Тя също е вид вторична номинация и при нея също се наблюдават процеси на семантично преобразуване, вследствие на които названието на един предмет или явление започва да се

употребява за название на друг предмет или явление. Съществената разлика е, че при метафората това става въз основа на някаква прилика, сходство или подобие, докато при метонимията — въз основа на трайна, постоянна, естествена и вътрешно присъща връзка между двата обекта. Е. Пернишка отбелязва, че „при метонимията се използва знанието за цялото понятие с неговите части, приложение, начин на съществуване. Благодарение на това знание се извличат и акцентуват отделни страни на това цяло и се постига нова номинация чрез стара лексикална единица“ (Пернишка 1993 : 84). В изследването си, посветено на вторичната номинация при конкретните съществителни имена в руския и българския език, П. Легурска обяснява съдържателния механизъм на метонимията като „мисловен акт, при който формалното понятие на първичното значение на думата се превръща в родова сема на вторичното значение и съставя общата част на първичното и метонимичното значение“ (Легурска 1982: 13). Споменатите изследователки акцентират върху наличието на обща част за двете значения. Поради тази обща част думата, която е първично название на изходното значение, става название и на новото значение, т. е. започва да изпълнява вторична номинационна функция.

Чрез метонимичен пренос са получени термини като *сини каски*, *червени барети*, *работна ръка*, *здравна каса*, *държавен глава*, *официални лица*, *доходи на глава от населението* и др. Напр. при *здравна каса* цялата институция е назована с името на финансовия ѝ отдел. Наименованието на международните въоръжени сили на ООН за поддържане на ред в райони с локални войни и сблъсъци *сини каски* произтича от синия цвят на каските, които носят войниците, т.е. с названието на част от облеклото на военнослужещите е назована цялата войскова единица.

Много характерен и за българския, и за руския език тип метонимия е, когато чрез името на действието се назовава и неговият вършител. По този начин *командване* освен *ръководене*, *разпореждане*, *издаване на заповеди* означава и хората, които вършат всичко това, и е събирателно название на военнослужещи, които заемат различни командни и ръководни длъжности във въоръжените сили. В руски *командование* означава както *действие по значению глагола командовать*, така и *лица ръководящего офицерского состава, стоящие во главе воинских формирований*. Аналогичен е случаят при термина *опозиция*, където с името на действието (противопоставяне, несъгласие) се означава и субектът на действието (политическа партия или коалиция, която се противопоставя на управляващите и на тяхното

правителство). Друг такъв случай е терминът *защита*, който означава и действието *защитавам*, и вършителите на това действие, напр. *адвокат или състав от адвокати* в юридическата терминология и *част от отбор с такива функции* в спортната терминология.

Третият основен начин за образуване на термини в съвременната българска политическа терминология е **лексикално-синтактичният**. Чрез лексикално-синтактичното терминообразуване се създават термини словосъчетания, чийто брой днес е огромен. Един от най-актуалните въпроси днес е въпросът за характерните езикови особености на термините словосъчетания и начините за тяхното образуване и функциониране в езика. В. П. Даниленко казва:

Термините словосъчетания по количество заемат едно от първите места в почти всяка отраслова терминология. Този традиционен начин за създаване на специални названия днес заема водещо място в словообразуването на съвременната руска терминологична лексика. Термините словосъчетания се предпочитат по силата на факта, че са способни във възможно най-голяма пълнота да отразят всички необходими отличителни признаци на даденото понятие.

(Даниленко 1977: 131 – 132)

Като съединения на две, три или повече пълнозначни думи термините словосъчетания представляват смислово, граматическо и назоващо единство. От една страна, те са съставени от отделни думи, всяка от които запазва своята лексикално-граматична и лексикално-семантична самостоятелност, поради което цялото словосъчетание има значение, произтичащо от значението на отделните думи и от връзката между тях. От друга страна, цялото словосъчетание като една единица става название на едно понятие от дадена научна или професионална област. Термините словосъчетания имат постоянен лексикален състав и постоянен словоред и притежават най-различни синтактични и структурно-позиционни модели. Основно те биват безпредложни и предложни. И в двете групи се срещат двукомпонентни, трикомпонентни и многокомпонентни модели. Броят им е огромен в най-различни области на знанието и затова няма да посочваме конкретни примери. Ще отбележим само следния факт. По наши наблюдения в количествено отношение в руския език безпредложните термини словосъчетания са повече, отколкото в български. Може би това се дължи на факта, че руският език е синтетичен език с богато развита падежна система, докато българският език е предимно аналитичен език, в който няма падежи. Затова много безпредложни термини

ни словосъчетания на руски в българския език са предложни конструкции. Напр. *гонка вооружений – надпревара във въоръжаването, принцип территориальной целостности государства – принцип за териториалната цялост на държавата, допрос свидетелей – разпит на свидетелите, защита гражданских прав – защита на гражданските права, зона влияния – зона на влияние, милитаризация экономики – милитаризация на икономиката, оружие массового поражения – оръжие за масово поразяване, глобальные проблемы современности – глобални проблеми на съвременността*, и др.

Интересен е фактът, че в руски научни текстове, когато има синонимни варианти между термини словосъчетания *със* и *без* предлог, често се предпочитат безпредложните. Напр. терминът *клапанная пружина* се предпочита пред термина *пружина с клапаном*, *цилиндрический блок* – пред *блок с цилиндром*, *мембранная арматура* – пред *арматура с мембраной*, *испытание надежности* – пред *испытание на надежность* и др.

В заключение ще кажем, че сравнителните терминологични изследвания са важна част от съвременното терминознание, защото ни предлагат палитра от много любопитни и нерешени проблеми, чието изучаване може да доведе до интересни изводи. Основният извод от настоящото изследване е, че в областта на терминологичната номинация при образуване на езиковата форма на термините между български и руски се наблюдава висока степен на сходство и еквивалентност. Разбира се, това не е нетипично, когато става дума за два генетично свързани и близкородствени езика. Тези езици ни предлагат още много въпроси, отворени за бъдещи проучвания, посредством които изследователската картина на сравнителните терминологични изследвания може да бъде непрестанно допълвана и обогатявана.

ЛИТЕРАТУРА

- Даниленко 1977:** Даниленко, В. П. *Русская терминология: опыт лингвистического описания*. [Danilenko, V. P. *Russkaya terminologiya: opyt lingvisticheskogo opisaniya*.] Москва: Наука, 1977.
- Легурска 1982:** Легурска, П. *Вторични лексикални номинации на конкретните съществителни имена в българския и руския език*. Автореферат на дисертация. [Legurska, P. *Vtorichni leksikalni nominatsii na konkretnite sashtestvitelni imena v balgarskiya i ruskiya ezik*. Avtoreferat na disertatsiya.] София, 1982.
- Пернишка 1977:** Пернишка, Е. Някои семантични особености на термините с оглед на връзката им с общонародния език. [Pernishka,

Е. Nyakoi semantichni osobenosti na terminite s ogled na vrazkata im s obshtonarodniya ezik.] // *сп. „Български език“*, 1977, № 4, 292 – 296.

Пернишка 1993: Пернишка, Е. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена.* [Pernishka, E. *Za sistemnostta v leksikalnata mnogoznachnost na sashtestvitelnite imena.*] София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1993.

Попова 1983: Попова, М. По някои въпроси за съотношението между понятийно съдържание и езикова форма в терминологията. [Popova, M. *По nyakoi vaprosi za saotnoshenieto mezhdru ponyatiyno sadarzhanie i ezikova forma v terminologiyata.*] // *Български език за чужденци. Актуални проблеми на обучението.* София: ИЧС и СУ, ФСФ, 1983, 235 – 243.

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията.* [Popova, M. *Teoriya na terminologiyata.*] Велико Търново: Знак 94, 2012.

Чудинов 2001: Чудинов, А. П. *Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры.* [Chudinov, A. P. *Rossiya v metaforicheskom zerkale: kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory.*] Екатеринбург, 2001, <<http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm>> (28.10.2017).

**ЛЕКСИКАЛНО-СИНТАКТИЧЕН НАЧИН
НА ТЕРМИНООБРАЗУВАНЕ В ОБЛАСТТА НА СПОРТА
В НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Иванка Танева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE LEXICAL-SYNTACTIC WAY OF TERM FORMATION IN
THE AREA OF SPORTS IN GERMAN AND IN BULGARIAN**

Ivanka Taneva
Paisii Hilendarski

The paper deals with the syntactic way of term-building in German and Bulgarian terminological systems of sports. By means of componential analysis are introduced the general and specific characteristics of complex terms in two languages with different structures.

Key words: term, term-building, syntactic method of term formation, terminological system, sports terminology, German, Bulgarian

Постановка на проблема, предмет и цел на изследването

В изследванията на проблемите на терминологичната номинация неоспоримо се приема, че терминът може да бъде не само дума, но и словосъчетание¹. Затова съществен аспект в съвременното терминологично познание представлява съпоставителният анализ на синтактичните структури на термините в съответните терминосистеми, установяването на най-продуктивните модели на образуване на терминологични единици с цел тяхното използване при номинация на нови понятия, ефективна комуникация между специалистите в съответната област на знанието, създаване на едноезични и многоезични терминологични речници и глосари, както и при превод на специализирана литература.

---

¹ В някои области на знанието терминът може да бъде и изречение.

Предмет на настоящата статия е съпоставката между българските и немските термини в областта на спорта, образувани чрез лексикално-синтактичен метод.

Както е известно, спортната терминология представлява система от понятия за организация и осъществяване на спортна дейност². Тази терминосистема има разклонена структура и терминологичните единици могат да бъдат разпределени на тематични групи по различни видове спорт с тясно специализирани наименования. Характеризира се с наличие на общонаучни³ и общоспортни понятия⁴, с достъпност и разбираемост за любители на спорта, журналисти и коментатори⁵, както и с употреба извън рамките на професионалната комуникация.

Целта на научния анализ е да се разкрият формално-структурните особености и общите характеристики на изследваните спортни термини и да се посочат най-продуктивните модели и основните терминологични ядра.

Емпиричният материал, съдържащ 1728 терминологични единици, е ексцерпиран от научна литература в областта на спорта⁶ и от специализирани речници⁷.

Особености на лексикално-синтактичния метод на терминологична номинация

Лексикално-синтактичният метод⁸ е един от четирите основни начина⁹ на терминологична номинация, чийто продукт са термините словосъчетания¹⁰. Без да се спираме на многообразието от дефини-

---

² Тук се включват състезания, спортни организации, видове спорт, спортни дейтели, спортна активност и др.

³ Свързани с анатомията, биологията, физиката, химията, медицината и др.

⁴ Напр. от сферата на биомеханиката, биофизиката, биохимията, тренировъчните процеси и др.

⁵ В резултат на горепосочената разширена сфера на употреба на спортните термини и излизането им от терминологичната система на спорта те губят своите терминологични свойства.

⁶ Тук се включват теорията на спортната тренировка, спортната медицина, биохимията, биофизиката, теорията и методиката на физическото възпитание.

⁷ Става дума за речници по видове спорт, спортология, обща физическа подготовка.

⁸ Наречен още фразообразуване в терминологията.

⁹ Семантичен, морфологичен, синтактичен и заемане от чужди езици.

¹⁰ С оглед на многообразието от наименования в лингвистичната литература (термини словосъчетания, терминологични словосъчетания, свободни словосъчетания с терминологично значение, фразеологични термини, терминологични

ции¹¹ в езиковедската литература на метатермина „термин словосъчетание“¹², приемаме, че това е словосъчетание, което означава понятие в системата на определена област на знанието. Като продукт от процеса на терминообразуване¹³ терминът словосъчетание влиза в съответната терминологична система като родово или видово понятие и се отличава с еднозначност, конвенционалност, емоционална и стилистическа неутралност, краткост (Манолова 1984: 9).

В настоящото изследване се приема, че термини могат да бъдат не само съществителни имена и именни словосъчетания, но и глаголи, както и техните производни отглаголни съществителни¹⁴ имена, тъй като в основата на спорта стои двигателната дейност на човека. Като терминоеlementи в словосъчетанията могат да участват прилагателни имена, причастия, наречия и числителни имена.

Относно структурните и семантичните характеристики на термина словосъчетание се приема, че тази единица на синтактично ниво, чиято функция е терминологична номинация на определено понятие¹⁵, представлява смислова и граматична комбинация от *автосемантични* думи с определена синтактична връзка. Те са резултат от „синтактичното съчетаване по принципа на подчинението на отделно

фразеологизми) в настоящото изследване се използва наименованието „термин словосъчетание“ (Попова 1985: 8).

¹¹ Според някои терминолози понятието ‘термин’ има най-много дефиниции в съвременната лингвистика.

¹² Терминът се разграничава от периферни явления на специализираната лексика като полутермините, наречени още професионализми, използвани в практическата комуникация в определена специалност като професионалната лексика. Те са полуофициални недефинирани наименования, синоними или дублети на термините, функционират в разговорната реч, като при тях няма систематичност. Специализираните жаргонизми също не са дефинирани за разлика от термините и не се характеризират с еднозначност и прецизност. За сметка на това се отличават с ограничена употреба в определени професионални групи и с експресивност и образност.

¹³ Т. е. дефиниране на съответното понятие и определяне на неговата езикова форма.

¹⁴ Според М. Попова (2012: 42) термини могат да бъдат само съществителни имена, субстантивирани прилагателни имена, субстантивирани глаголи или субстантивирани словосъчетания. В. П. Даниленко (Даниленко 1977: 38 – 51) и Л. Манолова (1984: 212) смятат глаголите за пълноправни членове на една терминологична система.

¹⁵ За Р. Арнц, Х. Пихт и Ф. Майер (Арнц, Пихт, Майер 2004: 112) терминът словосъчетание се състои от най-малко две разделно написани, синтактически свързани думи.

оформени пълнозначни езикови единици (думи – лексеми) в цялост¹⁶“ (Попова 1985: 5). Според формалната езикова структура термините словосъчетания биват двукомпонентни, трикомпонентни и многокомпонентни¹⁶. Според начина на свързване се разделят на предложни, безпредложни и термини словосъчетания със съюз.

Според статуса на терминоелементите в системата на езика съставните термини са съчетания от термини, съчетания от термини и общоупотребими думи, съчетания от термини и чуждици, термини словосъчетания с епоними¹⁷.

Предимство на продуктите на разглеждания лексикално-синтактичен метод на терминообразуване е по-детайлното и прецизно изразяване на различните страни на определено понятие, което осигурява оптимална точност, конкретност и еднозначност най-вече при възникване и налагане на дадено понятие.

Структурно-семантичен анализ на спортните термини словосъчетания

В настоящия корпус според броя на елементите доминират двукомпонентни термини словосъчетания.

При безпредложните термини словосъчетания в двата езика като структурно-позиционен модел преобладава атрибутивното словосъчетание, обозначаващо понятие с негов специфициращ признак. В немския и българския език атрибутивното словосъчетание има структурата прилагателно + съществително име, като се открояват следните подгрупи:

– термини словосъчетания с просто прилагателно и просто съществително име, напр. *aktive Dehnung* – активно разтягане, *mentales Training* – ментална тренировка;

– термини словосъчетания от просто прилагателно и сложно съществително име, напр. *rote Muskelfaser* – червени мускулни влакна, *essentielle Aminosäure* – незаменима аминокиселина;

– термини словосъчетания от сложно прилагателно и просто съществително име, напр. *biomechanische Prinzipien* – биомеханични принципи, *außerschulischer Sport* – извънучилищен спорт;

---

¹⁶ Последните (според мнението на мнозинството терминолози) влизат в разрез с изискването за краткост на термина.

¹⁷ Етимологично свързани с името на първия изпълнител на определен елемент на официални международни състезания, напр. *салто Делчев*, *троен Ритбергер*. Характерно за термините словосъчетания с епоними е тясно специализираното в определен вид спорт значение.

– термини словосъчетания от сложно прилагателно и сложно съществително име¹⁸, напр. *aerob-anaerobe (glykolytische) Energiebereitstellung* – аеробно-анаеробно (гликолитично) осигуряване, *azyklische Sportart* – ацикличен вид спорт.

В атрибутивното словосъчетание, макар и рядко, участва причастие вместо прилагателно име в следните комбинации:

– просто страдателно причастие и просто съществително име, напр. *angehäufte Ermüdung* – натрупана умора; *erworbener Reflex* – придобит рефлекс, *modelliertes Training* – моделирана тренировка;

– просто страдателно причастие и сложно съществително име, напр. *automatisierte Atemtechnik* – автоматизирана техника на дишане;

– сложно причастие и просто съществително име, напр. *trainingsbedingte Adaptation* – постигната чрез тренировки адаптация;

– сегашно деятелно причастие и просто съществително име: *allgemeinentwickelnde Übung* – общоразвиващо упражнение.

В приведените примери при съпоставка между двуконпонентните немски термини и българските им съответствия ясно се вижда увеличаване на броя на компонентите в структурата на термините словосъчетания в български език поради подчертаната словообразователна активност в немския език (най-вече при образуването на композитуми), напр.

<i>allgemeines Konditionstraining</i>	обща кондиционна тренировка
<i>kumulativer Trainingseffekt</i>	кумулятивен тренировъчен ефект
<i>absolute Muskelkraft</i>	абсолютна мускулна сила
<i>dynamische Rückkopplung</i>	динамична обратна връзка
<i>rote Muskelfaser</i>	червено мускулно влакно
<i>olympische Sportart</i>	олимпийски вид спорт
<i>allgemeine Muskelausdauer</i>	обща издръжливост на мускулите

Атрибутивни термини словосъчетания по модела съществително име + прилагателно име или причастие в постпозиция не са установени в нито един от двата езика.

В изследвания корпус в немския език се отличава моделът съществително име + съществително име в родителен падеж, докато в българския език неговият еквивалент е съществително име + предлог

¹⁸ В терминологичните изследвания на различни области на знанието се установява високата активност на сложните прилагателни имена като терминоелементи, употребявани с цел намаляване на броя на компонентите в състава на термините словосъчетания.

+ съществително име, напр. *Tagebuch des Sportlers* – дневник на спортиста, *Resistenz des Organismus* – устойчивост на организма, *Zunahme der Leistungsfähigkeit* – повишаване на дееспособността, *Technik des Laufens* – техника на бягането. И тук на двукомпонентните модели в немския език отговарят три- или четирикомпонентни модели в българския език: *Technik der Körperbeherrschung* – техника на владеене на тялото, *Stabilisierung der Bewegungsfertigkeit* – стабилизиране на двигателния навик.

Моделът на трикомпонентните термини словосъчетания в немския език е със структура съществително име + членувана именна група от прилагателно име и съществително име в родителен падеж¹⁹, напр. *Prinzip des wirksamen Belastungsreizes* – принцип на ефективния тренировъчен дразнител, *Prinzip der progressiven Belastungssteigerung* – принцип на постепенно повишаване на натоварването. На този модел в българския съответства предложен многокомпонентен модел. Четирикомпонентните термини словосъчетания са периферни за немския език за разлика от българския език, напр. *Prinzip der Periodisierung und Zyklisierung* – принцип на периодизация и циклизация.

Термините с повече от пет компонента в немския език се считат за единични случаи, което потвърждава и анализираният корпус, напр. *Prinzip der optimalen Gestaltung von Belastung und Erholung* – принцип на оптимално съотношение между натоварване и почивка.

При класификацията на синтактичните модели според свързващия елемент²⁰ в изследвания материал са установени смесени връзки, напр. *Prinzip der Wiederholung und Dauerhaftigkeit* – принцип на повторението и постоянството.

От подчинителните връзки²¹ са представени:

– определителни: *Organisationsformen des Trainings* – организационни форми на тренировката; *Wirkungsgrad der Muskeln* – ефективност на мускулната дейност;

– обектни: *Aufbau der Auswahl* – формиране на елитен отбор.

Силно изразена диспропорция в начина на терминологична номинация се наблюдава при семантично еквивалентни термини в българския и немския език. Най-често немският термин е композит съществително име, а българският термин е предложно словосъчетание – срв.:

---

¹⁹ Определителният член не се смята за компонент поради неговата несамостоятелност.

²⁰ Връзките между компонентите могат да бъдат съчинителни, подчинителни или смесени.

²¹ Могат да бъдат определителни, обектни и др.

– съществително име + предлог + съществително име, напр. *Anpassungsdauer* – продължителност на адаптацията, *Aufwärmphase* – фаза на разгриване; *Koordinationsübung* – упражнение за координация;

– съществително име + предлог + прилагателно име + съществително име, напр. *Bewegungsschatz* – запас от двигателни навици;

– повече от две съществителни имена + предлози, напр. *Sperre* – лишаване от състезателни права за определен период, *Medaillenspiegel* – таблица на разпределение на медалите; *Austragungsort* – място на провеждане на състезания.

Според статуса на компонентите в анализирания материал преобладават съчетания от термини и общоупотребими думи, напр. *allgemeine Ausdauer* – обща издръжливост, *körperliche Belastung* – физическо натоварване.

В корпуса са представени и словосъчетания само от термини, напр. *Hypertrophie der Muskulatur* – хипертрофия на мускулатурата, *Sprung mit Anlauf* – скок със засилване, *Erschöpfung der Energiereserven* – изчерпване на енергийните резерви.

Според произхода на компонентите в термина словосъчетание и в двата езика преобладават комбинациите от чужд компонент + чужд компонент, напр. *muskuläre Dysbalance* – мускулен дисбаланс, *passive Regeneration* – пасивна регенерация, *spezielles Training* – специална тренировка.

Представени са и моделите чужд компонент + домашен компонент, напр. *statische Kraftausdauer* – статична силова издръжливост, *passive Dehnung* – пасивно разтягане, както и моделите домашен компонент + домашен компонент, напр. *allgemeine Beweglichkeit* – обща гъвкавост.

По-малко застъпен е моделът домашен компонент + чужд компонент, напр. *kurzfristige Adaptation* – краткосрочна адаптация, *aerodynamische Eigenschaften* – аеродинамични качества.

Парадигматични отношения при термините словосъчетания

Спортната терминология като всички терминологични системи има общи структурни признаци, а между отделните понятия съществуват логически връзки. В основата на тези връзки могат да бъдат родово-видови и партитивни отношения между понятията²², отношения на противоположност²³, на сходство и др.²⁴ Хипонимите, хиперонимите, анто-

²² Определят йерархични структури в терминосистемата.

²³ Позиционират понятията на противоположни полюси в рамките на терминосистемата.

нимите отразяват тези логически отношения и допринасят за номинативна систематизация на понятията в терминологичната система.

В областта на терминознанието синонимията не е желателно явление, тъй като нарушава изискването за еднозначност на термина²⁵. Разбираемо в изследвания материал сред термините словосъчетания синонимията е представена само с 2 типа: чуждица – домашна дума, напр. *аеробно окисляване* – *аеробна оксидация*; еднокомпонентен термин – дву- или многокомпонентен термин: *Ausdauer* – *Ausdauerfähigkeit*, *издръжливост* – *способност за издръжливост*. Към последната група спадат и глаголно-именните словосъчетания²⁶, които най-често представят конкретни действия и могат да се парафразират с глагол: *einen Anlauf nehmen* – *anlaufen* – *засилвам се*; *einen Schlag versetzen* – *нанасям удар*, *удрям*.

Синтактични синоними, различаващи се в позицията на атрибута в състава на термини словосъчетания, не са представени.

Както в общоупотребимия език, така и в сферата на терминологията антонимите се използват за означаване на противоположни понятия. Дори се застъпва мнението, че на една терминологична система много повече е присъща антонимията, тъй като противопоставянето е един от механизмите, които организират понятията в терминосистемата.

В изследвания корпус се постига противоположност на значението предимно чрез субституция на прилагателни имена, като съществителното име не се променя, напр.

aktiv – passiv (Aufmerksamkeit, Beweglichkeit, Dehnung, Erholung, Kraft, Regeneration, Aufwärmen)	активен – пасивен (внимание, гъвкавост, разтягане, възстановяване, сила, регенерация, загряване)
dynamisch – statisch (Ausdauer, Dehnung, Gelenkigkeit, Kraft, Übung, Training)	динамичен – статичен (издръжливост, разтягане, гъвкавост, сила, упражнение, тренировка)
allgemein – speziell (Ausdauer, Beweglichkeit, Aufwärmen, Training)	общ – специален (издръжливост, гъвкавост, загряване, тренировка)

²⁴ Напр. каузативни отношения, функционални отношения. В научната литература видовете отношения между понятията все още подлежат на систематизиране.

²⁵ На едно понятие трябва да отговаря един термин.

²⁶ Става дума за словосъчетания от семантично избледнял глагол и допълнение, в които глаголт получава семантично и функционално значение от номинализираното допълнение.

Антонимията може да бъде резултат и от субституцията на съществителни имена, напр. *Abnahme – Zunahme (der Leistungsfähigkeit)*, понижаване – повишаване (на дееспособността), и на предлози, напр. *Sprung mit/ohne Anlauf* – скок със/без засилване.

Съществена роля при терминологичната номинация играят т.нар. ядрени термини, около които се образува терминологично гнездо. Неговите компоненти са свързани чрез родово-видови отношения.

В терминознанието се приема, че тези терминологични гнезда са индикатори за протичане на активни процеси в дадена терминосистема, каквато в случая е терминосистемата на спорта. Например терминът *Kraft (сила)* в спортната терминология образува терминологично гнездо, включващо *absolute Kraft, aktive Kraft, relative Kraft, dynamische Kraft, statische Kraft, explosive, isokinetische Kraft, isometrische Kraft, muskuläre Kraft, maximale Kraft* (абсолютна сила, активна сила, относителна сила, динамична сила, статична сила, взривна сила, изокинетична сила, изометрична сила, мускулна сила, максимална сила).

Същото се отнася и за базисните компоненти в термините словосъчетания *Arbeit, Ausdauer, Belastung, Training, Beweglichkeit, Übung, Fähigkeit, Dehnung, Leistungsfähigkeit* (работа, издръжливост, натоварване, тренировка, гъвкавост, упражнение, способност, разтягане, дееспособност).

Тематичните области на спорта, в които са установени термини словосъчетания, са: спортна тренировка, физическо възпитание, спортна медицина, спортни състезания и квалификации.

Заклучение

Точността на термина има важно значение за създаване на правилна представа за двигателното действие и организацията на процесите в областта на спорта. Затова и термините словосъчетания позволяват точно и прецизно вербализиране на понятието.

Настоящият терминологичен анализ показва, че лексикално-синтактичният метод на терминообразуване е широко използван в спортните терминосистеми и в двата езика. При анализа на българските и немските термини словосъчетания се установи формално несъответствие в структурата и броя на компонентите. Термините словосъчетания са относително по-малко в изследваната терминологична система в немския език за сметка на словообразователни продукти, каквито са композитите, докато терминологичните словосъчетания са значително по-продуктивни единици на номинация в българската спортна терминосистема.

Формалният анализ на моделите на термините словосъчетания показва типични структурни модели на терминологичните словосъчетания. Най-предпочитан и разпространен вид на термините словосъчетания в немската и българската спортна терминология са двукомпонентните атрибутивни словосъчетания. Активното използване на гръцко-латински елементи в терминообразуването и в двата съпоставени езика има своите традиции и е оправдано. То спомага за подредба, класификация и отразяване на логическите връзки между отделните понятия. Освен това поради особеностите на спортната наука, чиято база са други области на знанието, термините носят спецификата, която имат в съответните терминосистеми.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнц, Пихт, Майер 2004:** Arntz, R., H. Picht, F. Mayer. *Einführung in die Terminologearbeit*. Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms Verlag, 2004.
- Даниленко 1977:** Даниленко, В. П. *Русская терминология: Опыт лингвистического описания*. [Danilenko, V. P. Russkaya terminologiya. Opyt lingvisticheskogo opisaniya.] Москва: Наука, 1977.
- Манолова 1984:** Манолова, Л. *Българска терминология*. [Manolova, L. Balgarska terminologiya.] София: Народна просвета, 1984.
- Попова 1985:** Попова, М. *Термини словосъчетания* (из областта на товароподемните и подемно-транспортните машини). [Popova, M. Termini slovosachetaniya (iz oblastta na tovaropodemnite i podemno-transportnite mashini.)] София: БАН, 1985.
- Попова 2012:** Попова, М. *Теория на терминологията*. [Popova, M. Teoriya na terminologiyata.] Велико Търново: ИК „Знак’94“, 2012.
- Танева 2015:** Танева, И. *Кратък немско-български речник по физическо възпитание и спорт*. [Taneva, I. Kratak nemsko-balgarski rechnik po fizicheskovo vazpitanie i sport.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2015.

СМИСЪЛЪТ НА НЕРЕСТРИКТИВНИТЕ ОПРЕДЕЛИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Биляна Овчарова
Лесотехнически университет, София

SEMANTICS OF NONRESTRICTIVE RELATIVE CLAUSES IN ENGLISH

Bilyana Ovcharova
University of Forestry in Sofia

Subordinate relative clauses are of two types: restrictive and nonrestrictive. In Bulgarian, the punctuation of the two types is the same, with the commas being obligatory to mark the clause boundaries; in English, in contrast, in the first case commas are obligatorily not used while in the second they are usually used. Restrictive relative clauses distinguish the NP referent from the other referents in the same class, and nonrestrictive clauses provide additional information. This paper aims at establishing the nature of this additional information in order to facilitate the clauses' differentiation with the purpose of enabling Bulgarians to use correct punctuation. To achieve this examples of clauses from scientific publications in English in the field of forestry and landscape architecture are discussed.

Key words: English, comma, non-restrictive relative clauses, scientific style

1. Отличителни характеристики на нерестриktivните подчинени определителни изречения

- ***Възможно ли е изпускане на нерестриktivните изречения?***

Подчинените определителни изречения в английския език са два типа: рестриktivни, или идентифициращи референта, и нерестриktivни, или допълващи информацията за референта. В примера по-долу подчертаното подчинено изречение е пример за нерестриktivно, като частта от него с удебелен шрифт е пример за рестриktivно определително изречение:

- [1] *The development of management plans for forested areas must be accomplished in light of these uncertainties, which can be numerous for plans of action that cover large areas and long periods of time.*

‘Разработването на лесоустройствените планове за горските територии трябва да се извършва предвид тези несигурности, които може да се окажат многобройни за планове, отнасящи се за дълъг период от време.’¹

В английското изречение са използвани два релатива – *which* (преведен с ‘*които*’ в българското изречение) и *that* (не е преведен с ‘*които*’, за да се избегне повторението, а е използвано сегашното деятелно причастие ‘*отнасящи се*’). За *that* е известно, че може да се употребява само в рестриктивни определителни изречения, докато *which* може да се употребява и в двата вида, но при наличието на предхождаща запетая *se подразбира*, че става дума за нерестриктивно изречение. Необходимо е да се отбележи, че запетаята не е много надежден начин за разграничаване на двата типа изречения, за което ще стане въпрос по-долу.

Едно от основните разграничения между рестриктивните и нерестриктивните определителни изречения се прави според задължителността или незадължителността им в изречението (т.нар. *suppressibility vs non-suppressibility* (Лоок 2010: 11 – 2). При рестриктивните определителни изречения се постига отделяне, разграничаване на референта на именната фраза, за която се отнася подчиненото изречение, от останалите референти от същия клас; при нерестриктивните се добавя уточняваща, описателна информация, която не е необходима за идентифициране на именната опора (Байбър 1999: 602). Много лингвисти също отбелязват, че нерестриктивните определителни изречения не са интегрирани в главното изречение като рестриктивните, а са само „хлабаво“ (*loosely*) свързани с него, като елемент в него им служи за „котва“ (Хъдълстън, Пулъм 2002: 1058). Подобни определения оставят впечатлението за незадължителността и възможността за изпускане на нерестриктивните определителни изречения. Нека обаче да разгледаме примерите:

- [2] а. *Once established, the plant produces a long runner, which in turn develops shoots. These can be separated and transplanted.*

---

¹ Преводът на този пример, както и на останалите примери, е на автора на доклада.

‘Щом се прихване, растението пуска дълъг ластун, от който на свой ред израстват нови стъбла. Тези стъбла могат да се отделят и разсадят.’

- б. *He set his keys on the table below the mirror and uncharacteristically took his shoes off on the long Persian runner, which he and Jane had bought in Turkey. They had spent a week in Turkey and a week in Egypt.*

‘Той остави ключовете си на масичката под огледалото и не както му беше навик, си събу обувките до дългата персийска пътека, която той и Джейн бяха купили в Турция. Бяха прекарвали една седмица в Турция и една в Египет.’

Подчертаните нерестриктивни изречения в [2](а) и [2](б) са примери за случаи, при които изпускането им не би било възможно, защото това би нарушило организацията на текста и последващите изречения не биха имали смисъл. Иначе в най-общия случай изпускането на нерестриктивните изречения би довело до загуба на информация за референта, за който те се отнасят.

- ***Вътрешноизреченски връзки при нерестриктивните подчинени изречения***

Известно е, че нерестриктивните подчинени изречения могат – от една страна – да бъдат семантични еквиваленти на съчинителни изречения, а от друга – на подчинени обстоятелствени изречения (Курърк 1985: 983, 1240).

В примера по-долу се илюстрира случай, при който може да се направи перифраза, като нерестриктивното изречение се явява в съчинителна връзка:

- [3] *Geology, soils, topography and water features such as rivers and lakes are all elements of landscape character. To these elements we can add plants, which can be the most defining elements of a landscape. A forest is a very different place from a prairie.*

... *and they can be the most defining elements of a landscape.*

‘Геологията, почвите, топографията и водните басейни като реките и езерата са елементи, определящи характера на ландшафта. Към тях можем да добавим растенията, които може да се окажат най-определящият елемент на даден ландшафт. Гората е едно много по-различно място от прерията.’

... *и те може да се окажат най-определящият елемент на даден ландшафт.*

В други случаи е единствено възможно нерестриktivните подчинени изречения да са в подчинителна връзка с главното изречения. Пример за това е перифразата с обстоятелствено пояснение за цел в изречението по-долу:

[4] *Landscape architecture combines social, economic, environmental and cultural perspectives. Landscape architects study, plan, design and manage spaces, which are both sustainable and visually pleasing.*

*... spaces **so that they are both sustainable and visually pleasing.***

‘Ландшафтната архитектура съчетава социални, икономически, екологични и културни аспекти. Ландшафтните архитекти изучават, планират, проектират и управляват пространствата, **които да са както устойчиви, така и визуално привлекателни.**’

‘... пространствата, **така че те да са както устойчиви, така и визуално привлекателни.** ...’

• **Характерът на информацията в подчинените определителни изречения**

Нека да сравним:

[5] а. *Pinus contorta is a shade-intolerant species that opportunistically colonizes areas following large-scale disturbances.*

‘*Pinus contorta* е светлолюбив вид, който при възможност се разпространява на места след широкомащабни бедствия.’

б. *Broussonetia papyrifera is a pioneer species, which can rapidly colonise forest clearings and abandoned farmland.*

‘*Broussonetia papyrifera* е пионерен вид, който може бързо да се разпространи в горски сечища и запустяла земеделска земя.’

За неспециалиста лесовъд смисълът на подчертаното определително изречение в [5](а) е също толкова рестриktivен, идентифициращ референта, колкото и смисълът на изречението в [5](б). Обаче изречението в [5](а) е определително рестриktivно, а в [5](б) – определително нерестриktivно. Това е така, защото първостепенно за „мотивацията“ да се използват нерестриktivни определителни изречения, е статутът на информацията, която те представят от гледна точка на комуникативната ѝ стойност в дискурса. Така, докато в [5](а) информацията в подчиненото изречение *се възприема* като отделяща този конкретен дървесен вид от останалите, то в [5](б) информацията се счита за такава със самостоятелно съдържание, отнасяща се за референт,

който вече е идентифициран. Двете изречения нагледно илюстрират, че има случаи, при които преводач или редактор (т.е. неавтор на текста) би се затруднил да прецени при превод на английски език дали информацията в подчиненото изречение е с рестриктивен или нерестриктивен характер.

Важно е тук да се отбележи следното: в английския език за разлика от българския грешка е поставянето на запетая, а не липсата ѝ. Има много случаи, когато информацията е с нерестриктивен характер, т.е. това е информация, която е допълваща, отделена от изразеното в останалата част на изречението и незадължителна за идентифицирането на референта, за който се отнася. И въпреки това запетаята често липсва, както е в примера в [6](а). За сравнение в примера в [6](б) запетая в английското изречение не може да бъде поставена (присъства релативът *that*) и използването ѝ би било груба грешка:

[6] а. *After division, a new plant cell excretes a primary cell wall which is flexible and will stretch with the cell as it expands and grows.*

‘След делението новата растителна клетка образува своя първична клетъчна стена, която е еластична и се разпъва при уголемяването и нарастването на клетката.’

б. *We have a responsibility to manage trees that are becoming unsafe.*

‘Ние носим отговорността да се грижим за дърветата, които не са безопасни.’

2. Видове нерестриктивни подчинени определителни изречения според смисъла им

Използваната по-долу класификация е по Лоок (2010). Според него има три типа нерестриктивни подчинени определителни изречения според характера на информацията в тях: (1) продължаващи повествованието, (2) уточняващи и (3) коментиращи. Това групиране е от полза за изучаващите английски език, в чийто роден език няма синтактично разграничаване на рестриктивните и нерестриктивните изречения, както е в българския език.

2.1. Продължаващи повествованието нерестриктивни подчинени определителни изречения (ПрПовИ-я) (Continuative Appositive Relative Clauses /ARCs/).

Продължаващите повествованието нерестриктивни подчинени определителни изречения (ПрПовИ-я) са по-различни от останалите нерестриктивни изречения. Това се дължи на факта, че докато при ос-

таналите информацията, която съдържат, се представя като информация на заден план, то при ПрПовИ-я информацията в тях и тази в главното изречение са равнопоставени. Това е така, защото ПрПовИ-я изразяват поредното събитие в повествованието, и следователно не могат да бъдат изпуснати, без да се наруши логическата свързаност на изложението като в примерите по-долу. Изречението в [7](б) също илюстрира синтактична особеност на нерестриктивните изречения, които за разлика от рестриктивните могат да се отнасят не само към референти на именни фрази, но и към цялата предхождаща предикация:

[7] а. *As ovules grow and mature into seeds they remain enclosed by the ovary, which slowly enlarges to become a fruit. The development of most fruits and seeds occurs as a consequence of pollination and fertilization of the eggs.*

‘Докато семепъпките нарастват и се развиват в семена, те остават обвити в плодника, който бавно се уголемява и се превръща в плод. Развитието на повечето плодове и семена се случва като последица от опрашването и оплождането на семепъпките.’

б. *The roots decay, which later on spreads to the trunk and the branches. By the time you come to know that your plant is affected, it is too late, as the plants rot from within.*

‘Корените загиват, което след това се разпространява по ствола и клоните. В момента, в който установите, че растението е засегнато, е вече твърде късно, защото дърветата изгниват отвътре.’

За ясно представяне на времевата последователност в нерестриктивните изречения от този тип могат да се използват:

- изрази за време като *then, now, later, in turn* или други обстоятелствени пояснения за време, като в пример [7](б);
- изрази за подчертаване на причинно-следствената връзка, като *thus, as a consequence* и др.

2.2. Уточняващи нерестриктивни подчинени определителни изречения (УточИ-я) (Relevance ARCs).

Комуникативната стойност на уточняващите нерестриктивни подчинени определителни изречения (УточИ-я) се състои в *облекчаването* на натоварването на слушателя при декодирането на съобщението чрез оптимизиране на релевантността (свързаността с контекста) на изречението; с други думи – говорещият взема мерки относно информацията, която приема за споделена информация (*shared information*) помежду им. Комуникативните стратегии, на които се основава използването на

УточИ-я са от три подтипа: (1) за уеднаквяване на споделената информация между говорещия и слушащия, (2) за легитимиране на антецедента и (3) за изразяване на междуизреченска връзка като обяснение или причина. В допълнение към изброените подтипове съществува и още един, който има метатекстуална функция, състояща се в това да се направи преход към последващото съдържание (Лоок 2010: 105 – 117). Примери за подтиповете са дадени по-долу:

[8] a.i *Plants purify the air by exchanging the oxygen we breathe with carbon dioxide, which is poisonous in too high a concentration.*

(уеднаквяване на информацията)

‘Растенията пречистват въздуха, като извършват обмена на кислорода, който дишаме, с въглеродния двуокис, който е отровен във висока концентрация.’

a.ii *Tannins, which protect immature fruits against predators, give way to sugars – making some fruits attractive to seed-dispersing animals.*

(уеднаквяване на информацията)

‘Танините, които предпазват неузрелите плодове от растителноядните, отстъпват място на захарите, което прави някои плодове привлекателни за животните, разнасящи семената им.’

б. *We described earlier in Chapter 2 a method for estimating site index, which provides a good, positive correlation to the productive capability of sites.*

(легитимиране на антецедента)

‘Описахме по-горе в глава 2. метод за изчисляване на бонитета, който дава добра, позитивна представа за корелацията с продуктивността на месторастенето.’

в. *The park is surrounded by mature plantings, which reinforce the sense of seclusion and enclosure.*

(обяснение, причина)

‘Паркът е ограден с узрели дървета, който подсилват усещането за уединеност и затворено пространство.’

г. *Mean annual increment can be expressed as a function of site index, which is described in more detail in Section II.*

(преход)

‘Средният годишен прираст може да се изрази като функция на бонитета на насаждението, който е описан по-подробно в част II.’

В научната литература изобилстват примери като тези в [8](а и б), от които се вижда, че те представляват дообяснителна информация, която говорещият смята за необходимо да спомене, за да е

по-ясно изложението. В някои случаи тази информация може да изглежда като идентифицираща, но не следва да се разбира като такава, когато се отнася до обекти, явления, категории, понятия и др. с цел доизясняването им:

[9] *Although simulation is widely used in science to test hypotheses or scenarios, we concentrate here on optimization processes, which allow us to separate, rank, and evaluate different plans of actions.*

‘Въпреки че симулацията се използва широко в науката за тестване на хипотези и сценарии, ние тук ще се фокусираме върху оптимизационните процеси, които ни позволяват да обособим, класираме и оценим различните планове за действие.’

2.3. Коментиращи нерестриктивни подчинени определителни изречения (КомИ-я) (Subjectivity ARCs).

Коментиращите нерестриктивни подчинени определителни изречения (КомИ-я) прекъсват основната предикация, за да бъде вмъкнат коментар, преценка или мнение за antecedента или самата предикация. Този тип изречения ясно се разграничават от останалите нерестриктивни изречения, защото при тях са видими две нива на дискурс: обективното ниво на референтно значение на изречението и субективното ниво на коментирация (Лоок 2010: 120):

[10] а. *These trees will never attain a large stature, which must be borne in mind when planning for structural diversity.* (коментар)

‘Тези дървета никога няма да израснат до голяма височина, което трябва да се предвид, когато се планира разнообразна структура.’

б. *The approach also allowed for capture of tree height, which the previous study didn't undertake.* (корекция на изказването)

‘Подходът също позволи да се отчете височината на дърветата, което не беше направено при предишното проучване.’

3. Изводи

1. Информацията, съдържаща се в продължаващите повествованието подчинени определителни изречения, е със статута на информацията в главното изречение, а не е доуточняваща или допълнителна информация. Този тип изречения не могат да бъдат изпуснати без нарушаване на логическото изложение на текста.

2. За разпознаването на нерестриktivните определителни изречения може да се използва следното:
  - възможността за добавка на обстоятелствено пояснение за времева последователност или причинно-следствена връзка;
  - възможността за трансформация на подчиненото определително в подчинено обстоятелствено изречение.
3. От нерестриktivни изречения тези, които уеднаквяват споделената информация между говорещия и слушащия или легитимират antecedента си, могат в най-голяма степен да приличат на рестриktivните и за да бъдат правилно разпознати, трябва да се има предвид дообяснителната им функция.
4. Само нерестриktivните определителни изречения могат да представляват изразено мнение, коментар или оценка на съдържанието в главното изречение.

ЛИТЕРАТУРА

- Байбър 1999:** Biber, D., S. Conrad, G. Leech, *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Pearson Education Limited, 1999.
- Куърк 1985:** Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
- Лоок 2010:** Loock, R. *Appositive Relative Clauses in English: Discourse Functions and Competing Structures*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins, 2010.
- Хъдълстън, Пулъм 2002:** Huddleston, R., G. K. Pullum *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: CUP, 2002.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Гребнер, Бетинджър, Сайри 2013:** Grebner, D. L., P. Bettinger, J. P. Siry *Introduction to Forestry and Natural Resources*. New York: Elsevier/Academic Press, 2013.
- Джонсън, Мияниши, ред. 2007:** *Plant Disturbance Ecology: The Process and the Response*. Johnson, E. A., and K. Miyanishi (eds.), Amsterdam, Netherlands: Elsevier/Academic Press, 2007.
- Капон 2005:** Capon, B. *Botany for Gardeners (Revised Edition)*. Portland, Cambridge: Timber Press, 2005.
- Уотърман 2009:** Waterman, T. *The Fundamentals of Landscape Architecture*. London: AVA Publishing SA, 2009.

SOME PERSPECTIVES ON HEDGING: A BRIEF OVERVIEW

Polina Petcova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The problems surrounding hedging research may never be sufficiently resolved, linguists may never agree on matters such as “what is a hedge”, “what exactly is their function”, “what devices can act as hedges”, etc. But awareness of hedging does make us better communicators and its impact is indubitable. The present paper provides a brief overview of some significant research on hedging.

Key words: *hedges, hedging, face-threatening acts, negative/positive politeness, rounders, adaptors, plausibility/attribution shields*

This paper overviews some of the literature that has had a significant impact on hedging research. The author has elsewhere¹ examined the difficulties that hinder the identification of the phenomenon into another language, i.e. Bulgarian, so this is a side step to further research into later approaches to hedging, namely, those of Kay (1983), Fraser (2010), Brown and Levinson (1979), Prince et al. (1980), and Hübler (1983).

With his “Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts”, Lakoff (1973) has spurred numerous linguists into the discussion of hedging. Among those is Paul Kay who uses the concept of folk theory², a term borrowed from anthropology, to explain how the two hedges *loosely speaking* and *technically* function. He claims that in the same way as “words like *chair* and *table* are [about] furniture, hedges are words about language and speech” (Kay 1983: 128). The difference lies in the way that a hedge invokes an additional quality to the utterance it appears in “a comment on itself” (ibid.: 128) if you like. In Kay’s example, here given as example (1),

---

1 Cf. Petcova (2016: 152-158).

2 “Ordinary people without any technical expertise have theories, either implicit or explicit, about every important aspect of their lives. Cognitive anthropologists refer to such theories as folk theories or folk models.” (Lakoff 1987: 118).

(1) Loosely speaking France is hexagonal.

he claims that the words function in two ways “in their familiar role as part of the linguistic stream” but also “in a theoretically unfamiliar role as part of the world the utterance is about” (ibid., 129). He sees hedges as providing metalinguistic information and is convinced that any theory of natural language meaning will fall short of a satisfactory analysis of these *exceptions*, as Kay calls them, until they overcome the desire to draw a distinction between semantics and pragmatics at any cost (1983: 8-9). Kay believes it is through schemata or folk theories that we are able to make out this additional meaning that hedges invoke when used in a sentence.

In contrast to Kay, who favours the concept of hedging as not strictly belonging to semantics and pragmatics, Fraser looks at hedging as part of the concept of pragmatic competence or “the ability to communicate your intended message with all its nuances in any socio-cultural context and to interpret the message of your interlocutor as it was intended” (Fraser 2010: 15).

Fraser stresses the importance of hedging for second-language learners and states that failing to adopt and apply hedging properly may lead not only to miscommunication but also to the speaker being seen as rude or impertinent. He underscores that for advanced learners the expectations of the interlocutor would be even greater and this is not counterintuitive since if the learner demonstrates adequate knowledge of grammar and vocabulary, knowledge of finer communicative nuances like hedging would be assumed (ibid., 16). Therefore, failure to hedge properly could be unexpected and perhaps the speaker could even be judged more harshly as a communicator in the respective non-native language because of that.

Fraser’s research also seems to pick up on certain aspects of Lakoff’s ‘73 paper in which the latter poses various questions, most of which have been picked up for further research into the concept of hedging. Lakoff raises a myriad of prospective lines of research one of which suggested it might be interesting to see how hedges interact with performatives. He notes that in personal communication Robin Lakoff has shared her belief that some verbs and syntactic constructions can contain hedged performatives (Lakoff 1973: 490). But apart from a brief observation and an illustration he does not pursue the matter further. Fraser, however, as well as Penelope Brown and Stephen Levinson pick up this line of research later.

In Fraser’s terms there are “certain performative verbs such as *apologize*, *promise*, and *request* when preceded by specific modals such as *can*, *must*, and *should* [...] result in an attenuated illocutionary force of the speech act designed by the verb” (Fraser 2010: 18). These he sees as hedged performatives and the modals act as hedges and weaken the

performative verb. In this sense, in (2) the sentence would sound a lot more apologetic were it not for the modal *should*.

(2) I **should** apologize for running over your cat.

Penelope Brown and Stephen Levinson's research on the other hand focuses entirely on politeness. Following Grice's maxims and Goffman's definition of 'face'³, they discuss the place of hedging in politeness theory and face threatening acts (FTAs), and propose the model presented in Fig. 1 below:

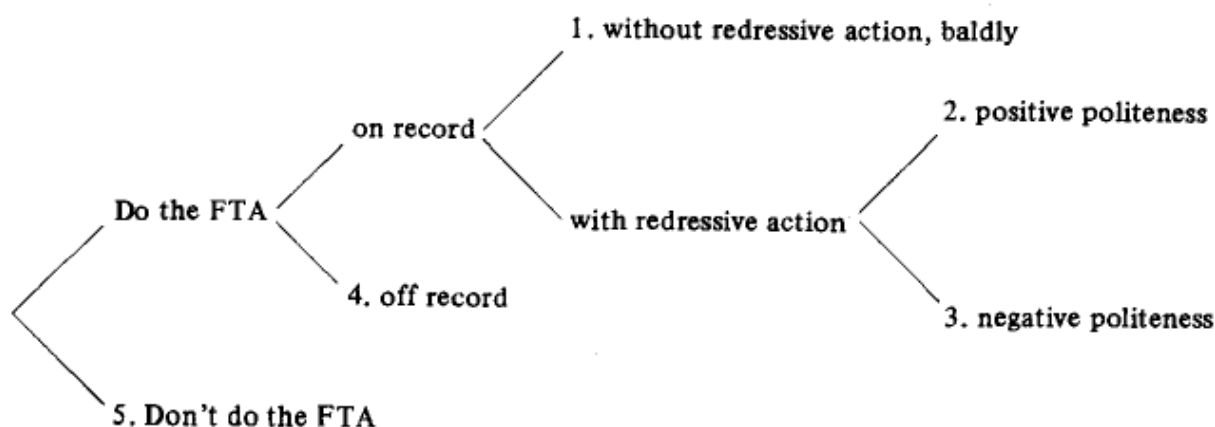

Fig. 1 Possible Strategies for Doing FTAs
(Brown and Levinson 1979: 69)

According to Brown and Levinson's model shown above, hedges find their place in negative politeness (far right in Fig. 1) when some redressive action needs to be taken, so as to allow the hearer to *save face*. One of the strategies by which this can be achieved is hedging. Even though they see hedges as part of negative politeness strategies they admit that some hedges (underlined in their examples below) may have a place in positive politeness as well. One of the ways they can be seen to function is – turning one's own opinion vague:

- (3) a. I really sort of think/ hope/ wonder...
 b. It's really beautiful, in a way.
 c. I kind of want Florin to win the race, since I've bet on him.

3 Face is something situated entirely in the emotional and as such it can be hurt or "manipulated", in interaction it is pertinent that it is heeded. (Brown and Levinson 1979: 61)

d. I don't know, like I think people have a right to their own opinions.

They can also soften FTAs:

- (4) a. You really sort of botched it, didn't you?
b. You really should sort of try harder.
c. You really are sort of a loner, aren't you?
d. A: What's the matter? B: Well my husband sort of, never does anything, you know.../ is always sort of at me, you know...

(Brown and Levinson 1979: 116-117)

Interestingly, while the authors conform to common assumptions about hedging, namely that “a ‘hedge’ is a particle, word or phrase that modifies the degree of membership of a predicate or noun phrase in a set, it says of that membership that it is partial, or true only in certain respects, or that it is more true and complete than perhaps might be expected” (Brown and Levinson 1979: 145). They accepted hedges to have both attenuating and reinforcing effects.⁴ Furthermore, it is their belief that in interaction we operate on the basis of assumptions and our intentions are encoded in our speech, therefore any speech act carries a potential threat. We hedge in an attempt to disarm said threat, to avoid committing ourselves to it, to eliminate the threat that commonly occurs in interaction (Brown and Levinson 1979: 146).

Following a modified version of Lakoff's definition of hedges Prince, Frader and Bosk view hedges as words “whose job is to make things fuzzier” (Prince et al. 1980: 3) and divide them into two classes. The first class, called *approximators*, fuzzifies the propositional content, while the second one, *shields*, acts on the relationship between the propositional content and the speaker (ibid., 4) or in other words speaks to how committed the speaker is to the proposition they utter. Illustrated in the following examples from Prince et al. (ibid.):

- (5) a. His feet were blue.
b. His feet were sort of blue.
c. I think his feet were blue.

Sort of in (5a) acts on the propositional content and as such is an *approximator*, meaning that there is no doubt concerning the commitment

---

⁴ Although, as Fraser remarks, Brown/Levinson do not focus on hedging having reinforcing effect and their primary concern seems to be attenuation. (Fraser 2010: 19)

of the speaker. In fact, what we take from this proposition is that the blue was less than the prototypical blue. In (5c), however, doubt is implied in the speaker's commitment and instances like (5c) are called *shields*. *Approximators*, the authors surmise, seem to be a semantic class and – as illustrated in Table 1 below – Prince et al. (1980: 6-11) further divide them into two subclasses – *adaptors* and *rounders*. While *shields* have a more pragmatic function and are divided into the subclasses of *plausibility shields* and *attribution shields* (ibid.).

● Approximators	
❖ Adaptors	❖ Rounders
<p>→ He also has a <u>somewhat</u> low interior larynx.</p> <p>→ Q: What about his ears? Is he still draining serosanguinous fluid? A: Uh: it's more <u>just sort of</u> crusted than-- uh not...<u>really</u> draining.</p> <p>→ He had uh some ocular-- interesting ocular movements uh, <u>almost describable as</u> ocular bobbing. With <u>sort of</u> vertical uh motions...</p>	<p>→ His weight was <u>approximately</u> three point two kilograms, um which is <u>essentially</u> what his birth weight was.</p> <p>→ Um: the: baby's blood pressure on the ride over here was also <u>about</u> uh <u>something between</u> forty <u>and</u> fifty palpable.</p>
● Shields	
❖ Plausibility shields	❖ Attribution shields
<p>→ And <u>I think</u> we can <u>probably</u> just slow him down to a little over maintenance [...]</p> <p>→ But uh <u>as far as I can tell</u> <u>right now</u> he's— you can wean him.</p> <p>→ Q: Can you explain this...for me? A: Well-- <u>I think you might</u> <u>explain that</u> it's just— this really was...spinal.</p>	<p>→ Um and <u>according to her</u> <u>estimates</u>, she got the baby's high heart rate back within...two to three minutes or so.</p> <p>→ Um which...was noted <u>presumably</u> very quickly [...]</p> <p>→ [...] never-- <u>according to the</u> <u>mo— as far as I could tell from</u> <u>the mother</u>, never had <u>documented</u> aspiration.</p>

Table 1. Summary of Prince et al.'s classification (1980: 6 – 11) Finally, the authors stress that the use of hedges actually signals such processes as plausible reasoning, a mark of rational thought, which “demonstrates a scholarly orderliness in [the] representation of knowledge” (Prince et al. 1980: 25).

In contrast to Kay, Frase, Brown and Levinson, and Prince et al., Hübler’s work sees hedges as subsumed into what he calls *understatements*. Interestingly enough, he looks back to history to trace authors who have expressly underlined the Englishness of hedges. Hübler references Pear who thinks that “an Englishman who employs gentle irony of understatement, when speaking to a foreigner who thinks he understands English, runs the risk of being taken seriously,” as well as Mikes who not only sees hedging as one of the most noticeable distinctions between native English and non-native English speakers but also underlines this stance by stating “Foreigners have souls; the English haven't... they have the understatement instead” (1983: 2). Hübler insists on this line of thought and provides support with more research quoting Leonhardt, Gorer, inter alia. The author’s position is based on another point, namely that there is a link between understatement and ethics. That is why he first looks at the historical background of the term understatement and once he has traced its first uses, he moves on to make his case by examining Fielding's *Essay on Conversation* (1742) and Adam Smith's *The Theory of Moral Sentiments* (1759).

In its essence Hübler’s study draws on “Wittgenstein's characterization of the sentence as a hypothesis by the speaker” (Hübler 1983: 12). This hypothetical nature of sentences, according to Hübler, suggests that when one picks a sentence one picks among a multitude of other alternatives and that they still exist despite the choice of the speaker. Or in other words, there is a quality of *negatability* in any one uttered sentence and by uttering one the speaker is making a choice between that particular sentence and many alternative sentences. The hearer, on the other hand, has the right to rebut that said sentence. A sentence can be refuted on objective grounds but also on subjective, or as Hübler terms them, emotional grounds. It becomes clear that it is up to the hearer to accept the utterance put forward to them or not. (ibid.: 12)

This is how Hübler sees hedges. For him *phrastic* equates the propositional content and the *neustic* “represents that part of the illocution which expresses the attitude of the speaker to the hearer regarding the proposition” (Hübler 1983: 11). And

Where the emotional negatability is restricted by the indetermination of the phrastic, this will from now on be described as an

understatement in the narrow sense. When the emotional negatability is restricted by the indetermination of the neustic, this will be referred to as a hedge. (ibid., 20)

The author has received some criticism for applying such a narrow outlook on hedges and the devices which might represent them. Janet Holmes remarks that

[a] hedge in conventional usage and in much of the sociolinguistic literature is a form used to attenuate the strength of a lexical item or speech act [...], while theoretical linguists tend to use it in the technical sense of changing distribution curves defined by G. Lakoff. (Holmes 1986: 246)

She also refers to the conditions that Hübler sets, which have to be met in order to speak of a hedge in the first place. Holmes thinks that Hübler's approach narrows down the category, or should we speak of a subcategory since in Hübler's view hedges belong to the greater category of *understatements*. In conclusion, Hübler's hedges are a tiny portion of what are considered items of hedging in the literature (Holmes 1986: 246).

Many accept Lakoff as the father of the term *hedge*. This he may very well be, but what is striking is that he not only gave the phenomenon its name but also that his authoritative study "Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts" started a discussion. Since then, Lakoff's work has continued to bring forth studies after studies of original research that has followed so many and so different lines of research – a lot of which suggested in his pivotal paper.

Before we could think of the phenomenon of hedging in Bulgarian, an in-depth overview of the literature needed to be carried out. It was the purpose of this paper to provide such a brief examination of the contributions of Kay (1983), Fraser (2010), Brown and Levinson (1973), Prince et al. (1980), and Hübler (1983).

REFERENCES

- Brown and Levinson 1979:** Brown, P. and Levinson, S. *Politeness: Some Universals of Language Usage*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979.
- Holmes 1986:** Holmes, J. *Understatements and Hedges in English* by Axel Hübler. // *Language in Society*. Cambridge University Press, Vol. 15, № 2, 1986, 245-250.
- Hübler 1983:** Hübler, A. *Understatements and Hedges in English*. John Benjamins Publishing Company. 13 November, 2017. ProQuest Ebook Central,

<<http://ebookcentral.proquest.com/lib/state/detail.action?docID=805852>>
(30.10.2017).

- Fraser 2010:** Fraser, B. Pragmatic Competence: The Case of Hedging. // *New Approaches to Hedging*. Brill, 2010. 15-34.
- Kay 1983:** Kay, P. Linguistic Competence and Folk Theories of Language: Two English Hedges. // *Proceedings of the Ninth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1983, 128-137.
- Lakoff 1973:** Lakoff, George. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. // *Journal of Philosophical Logic*, vol. 2, № 4, D. Riedel: Dordrecht, 1973. 458-508.
- Petcova 2016:** Petcova, P. Hedging in Bulgarian: Some Hedging Occurrences in Linguistic Research Articles. // *Trees of Knowledge: Roots and Routes: Essays of Honour of Michael Grancharov*. ed. by Snezha Tsoneva-Mathewson, Yana Rowland, and Vitana Kostadinova. Plovdiv: Plovdiv University Press, 2016.
- Prince et al. 1980:** Prince, E. F., Frader, J., and Bosk, Ch. On Hedging in Physician-Physician Discourse. // *AAAL Symposium of Applied Linguistics in Medicine*. San Antonio, 1980, 1-29.

ГРЕШКИТЕ КАТО ПРОЦЕС И ПРОДУКТ ПРИ ПРЕВОДА НА МЕТАФОРА

Ивайло Дагнев*, *Златка Червенкова***
*Медицински университет – Пловдив,
**Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ERRORS AS PROCESS AND PRODUCT IN METAPHOR TRANSLATION

Ivailo Dagnev*, *Zlatka Chervenкова***
*Medical University of Plovdiv, **Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Error analysis in translation is a matter of heated debate, especially when it is enshrouded in the theoretical maze of analytical criteria applied by the different schools in Translation Studies. A common problem is the entanglement of purely lexical and grammatical categories with mental and conceptual ones, due to the analytical fallacy of misconstruing two processes – translation as product and as process. The current article seeks to redress this misconception with regard to error analysis via the use of corpora.

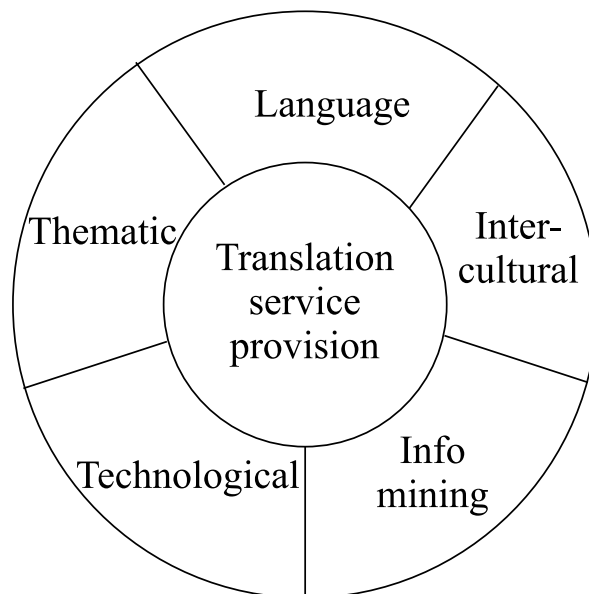
Key words: error analysis, translation, metaphor, students, corpora

Въведение: компетенции и качество на превода

Дълго време разглеждана като фигура на речта и предмет на изследване на реториката и литературата, метафората изживява своя ренесанс от началото на 80-те години на миналия век, чието начало е поставено от книгата на Лейкф и Джонсън „Метафорите, чрез които живеем“ (Лейкф, Джонсън 1980). Тя води до схващането ѝ като инструмент и предмет на самата мисъл, а изложената в нея концептуална теория за метафората (КТМ) представлява ново мощно течение не само в когнитивната, но в лингвистиката въобще. КТМ постепенно се налага в полето на мисълта като *conditio sine qua non*, а инструментариумът ѝ – като *modus operandi* за множество езикови, езиковедски и литературоведски сфери, измежду които превод, терминология, литературен анализ, творческо писане, анализ на дискурса, текстова линг-

вистика, педагогика и методика на преподаването, включително и на чужд език. Въпреки това в голяма част от езиковедската общност е вкоренено структурно-формално лингвистично мислене този теоретичен модел повдига по-скоро вежди и дори самите му основополагащи принципи будят съмнения. Именно поради това схващане подлагането на КТМ на проверка по отношение на влиянието ѝ върху епистемологичните и чисто прагматичните аспекти в езиковедската култура е от особено значение. Подобни тестове, разбира се, се правят навсякъде по света и неопровержимо доказват състоятелността на твърденията на теорията.

В потвърждение на този факт ние решихме да подложим на тест Референциалната рамка на Европейската магистърска програма за превод (ЕМТ expert group 2009: 3) и да преосмислим необходимостта от определяне на нови компетенции, основани върху знанието за когнитивно-лингвистичната природа на метафората (Дагнев, Червенкова 2016). В центъра на съществуващата референциална рамка е предоставянето на преводаческата услуга. Компетенциите, необходими за това, са: езикови, тематични, интеркултурни, технически и способност за извършване на изследователска дейност. Диаграма 1 показва, че в Референциалната рамка метафората не присъства като елемент. Въпросите, които ние си поставихме, са следните: съществува ли необходимост от познаване на концептуалната метафора, както и превеждат ли студентите, запознати с концептуалната теория за метафората (КТМ), по-добре от тези, които не са запознати с нея.

Диаграма 1. Референциална рамка

Проблемът за качеството на превода е многоаспектен и сложен, често предизвикващ противоположни мнения след изследователите. Това няма как да не бъде така, като се има предвид, че качеството на всеки един превод е понятие, залегнало в самата тъкан на анализа на преводаческа дейност. Принципът на еквивалентността, предложен най-напред от Найда (1964) чрез неговата класификация на *формална и динамична еквивалентност*, остава фундаментален за анализа на качеството на превода въпреки атаките от множество страни, като например *скопос* ориентираните теории (Райс, Вермеер 1984), текстовия анализ на Райс (1977/1989, 2000), дескриптивно-историческия подход на Тури (1995), *невидимостта на преводача* в позицията на Венути (1995). Всички тези „възражения“ обаче оказват своето въздействие върху прецизирането на понятието *еквивалентност*, като въведеното от Колер понятие *съответствие* (*correspondence*, Колер 1989). Така фокусът върху еквивалентността се измества от първоначално предложения от Найда подход, ориентиран към ефекта на еквивалентност по отношение на реципиента (в езика цел) към подход, подчинен на лингвистичната природа на понятието, най-вече в координатната система на системно-функционалната лингвистика на Халидей (1978, 1994). Поради тази причина Хаус (1997) въвежда като основополагащи за осветляването на еквивалентността понятия като *жанр*, *регистър*, опосредствани от Халидеевите езикови функции – *идеациона*, *интерперсонална* и *текстуална*. Езиковият подход към превода е безспорно развитие в правилната посока, но и при него еквивалентността има проблематичен характер – граматиката, залегнала в основата на системно-функционалната лингвистика, е прекалено сложна и приложима най-вече към английския език. Така например категорията *функционална перспектива на изречението* се третира от Халидей във вариант, който до голяма степен е неприложим в езици с различен словоред от този в английския, и това поражда трудности при оценката на превода от такива езици на английски. Друг съществен недостатък на този подход е, че той пренебрегва концептуалния характер на понятията, което води до изолиране на процеса на превода от преводния продукт.

Превод на метафора

Много дълго време метафората е била възприемана като чисто езиков феномен и съответно нейният превод – като проблем на езика. От тази гледна точка два въпроса са стояли непрекъснато на дневен ред: преводимостта ѝ и процедурите, свързани с това. Автори като

Нюмарк (1985, 1988) и Ван ден Брьок (1981) излагат детайлизирани схеми и стъпки, отнасящи се до преводните еквиваленти на метафорите на езика цел, докато изследователи като Вине и Дарбелне (1958) и по-късно Дагут (1976, 1987) твърдят, че метафората е по същество непреводима. Всички тези теоретици на превода стъпват предимно на езиков или менталистки бихейвиористичен анализ, като недооценяват концептуалната същност на явлението метафора.

Манделблит (1995) първа предлага анализ на метафоричния превод на основата на когнитивната лингвистика и в частност на теорията за концептуалната метафора, като излага когнитивната хипотеза за превода, изтъквайки на преден план две схеми за метафоричен пренос:

- превод, при който се запазва картирането на домейна (similar mapping condition), и
- превод, при който картирането в езика цел се осъществява чрез различен домейн от този в езика източник.

Впоследствие Ал-Хаснави (2007) добавя и още една възможност с чисто езиков характер:

- превод, при който картирането в езика цел се извършва в същия или подобен домейн като в езика източник, но лексикалната реализация е различна, за да се отразят спецификите на реципиентния изказ: напр. “turn one’s back”, ако се преведе като „обръщам гръб на нещо“, тогава е валиден първият от случаите, описани от Манделблит (запазване на домейна), но ако вместо това се използва „загърбвам нещо“ със същото значение като “turn one’s back on sth”, тогава е валидна схемата, предложена от Ал-Хаснави.

Разбира се, възниква резонният въпрос дали при последния случай няма все пак промяна на домейна. Това е доста сложен казус, който опира в разбирането за домейн, мястото на полисемията и синонимията в системата на матрицата от домейни (Лангакър 2008) и т.н. За целта на настоящата разработка ще приемем, че в случаите, описани от Ал-Хаснави, е налице само езикова, а не концептуална промяна, т.е. няма наличие на различен домейн в езика цел.

За да можем по-добре да разберем същността на превода на метафората, е необходимо най-напред да се подчертае, че трябва да разбирате превода не само като продукт, т.е. като еквивалентен текст в езика цел, а и като процес. За тази цел преводната дейност следва да

се раздели на две фази – фаза на декодиране (разбиране) на текста източник и фаза на кодиране (превода като готов продукт) в езика цел.

Първата фаза – тази на декодирането, съответства на процеса на идентификация на метафората в текста източник, като тя се постави в правилния контекст и ко-текст (в смисъла, използван в Къовечеш 2015). Множество фактори оказват въздействие върху метафоричната идентификация: възможна принадлежност на лексикалното понятие към специфична културна реалия и/или към специфичен дискурс (напр. политически или научен); идиоматична лексикална единица; дума или словосъчетание, придобили метафоричен статут *ad hoc*, по силата на контекста или ко-текста.

Втората фаза в преводния процес на метафората, тази на кодирането, е не по-малко сложна и включва няколко фундаментални елемента, като най-важният от тях е *преводаческата макростратегия* по Хьоних (1991, 1995), обуславяща всички по-нататъшни преводачески решения. Изборът за преводача на концептуално ниво се ограничава до три възможности: запазването на домейна при картиране, избор на друг домейн за предаване на еквивалентен смисъл и загуба на метафоричността в езика цел. На ниво лексикална реализация (преводния продукт) запазването на домейна може да се осъществи и с промяна на лексикалната реализация (според Ал-Хаснави 2007). Съществен елемент при избора на решения е *преводаческата компетентност* (сборът от компетенции, които определят и макростратегията). Тази компетентност трябва да бъде разбрана още и като познание на енциклопедичната същност на понятията, на културните реалии, като богатство на лексикалния инвентар, както и уместността на ко-текста и цялостния контекст на езика цел.

Анализ на грешките

Много неща могат да се объркат в процеса на превода както във фазата на декодиране на текста от езика източник, така и във фазата на кодиране на текста в езика цел. Неслучайно А. Пим (1998) коментира, че класификацията на грешките при превода е трудна, ако не и невъзможна задача, тъй като възможните причини за появата на неточен превод са почти винаги комплексни. Литълмор (2011) посочва седем основни критерия за идентификация на преводаческите грешки, но нейната класификация не се основава на разликата между превода като процес и превода като продукт и оттук идва трудността да бъде идентифицирана природата на грешката и нейният генезис, което е от изключителна важност при обучителния процес. Осъзнавайки слож-

ността на задачата да се предложи изчерпателен анализ на типологията на грешките, ние предлагаме класификация, базирана на реален корпус. Тази класификация прави разлика между грешки, индуцирани в преводния процес на декодиране (концептуализация на текста в езика източник) и в този на кодиране (концептуализация и лексикална реализация в езика цел):

- Език източник (фаза декодиране) – грешки при концептуализацията:
  - интралингвистични – погрешно декодиране на ко-текста;
  - екстралингвистични – неразбиране на контекста – незнание на специфични културни или на универсални реалии.
- Език цел (фаза кодиране – продукт):
  - интралингвистични – основани на езика;
  - екстралингвистични – концептуално незнание.

Методика на изследването

В случая, който тази статия описва, бе извършен експеримент, третиращ мисловните и езиковедските нагласи на студенти от две групи – едната, БМК (без метафорична компетентност), е незапозната с теоретичните постановки на концептуалната теория за метафората (КТМ), изложена основно от Лейкоф и Джонсън (1980, 1999), Лейкоф (1987, 1993), а другата, МК (с метафорична компетентност), е преминала през специален курс на обучение по основните ѝ постулати. Този курс се състои по време на втората година от обучението на студентите от спец. „Английска филология“ (бакалавърска степен) и е озаглавен „Метафора и култура“. Основните проблеми, разглеждани там, са следните:

- основни видове метафори;
- въплътеност;
- образни схеми;
- универсалност и вариации;
- процедура по идентификация на метафоричността;
- културно детерминирани вариации в превода.

Отделно в експеримента бе включена и трета група от професионални преводачи и преподаватели в Катедрата по английска филология към Филологическия факултет на ПУ, чиято цел бе да служи като *tertium comparationis*. Конкретно и на трите групи бе предложен текст за превод от английски на български с политическа насоченост от

списание *The Economist*. Фокусът на анализа бе да осветли степента на значение на осъзнатостта на влиянието на концептуалната метафора върху макро- и микропреводните стратегии.

Заглавието на статията е “*The APEC Summit and the Pacific Rim*”, подзаглавие: “*Bridge over Troubled Water*”. Броят на респондентите във всяка една група бе 14 души. Инструкциите към възложената задача включваха възможността за работа вкъщи, като ползването на справочни ресурси бе разрешено. Единственото ограничително условие бе преводът да бъде осъществен в рамките на деветдесет минути.

Предварително в статията бяха идентифицирани четиридесет и пет концептуални метафори – конвенционални и „нарочни“, като вторите се определят от Стийн (2008: 13) чрез дефиницията, която той дава: „нарочните метафори се определят от характеристиката, при която адресатът съзнателно създава картиране между два домейна“¹. Отделно от тази класификация метафорите бяха разделени на три групи според разделението на Лейкоф и Джонсън (1980) – *ориентационни, структурни и онтологични*. Ориентационните метафори са от вида *MORE IS UP*, структурните – от събитийната верига (тип *ACTIVITIES ARE ENTITIES*), а онтологичните – базирани на метафоричната система, наричана „Голямата верига на битието“. Веригата сама по себе си не е метафора, а представя йерархия на предмети и концепти, структурирана от горе надолу, която се превръща в метафора, когато едно ниво в нея се използва за разбирането на друго ниво (Къовечеш 2010: 154 – 155). Бяха идентифицирани и образните схеми, стоящи в основата на мотивацията за картиране от домейна източник в домейна цел. Анализът на преводите на всички информанти бе извършен по няколко критерия (по Къовечеш 2005):

- превод, при който се запазва картирането на домейна (*similar mapping condition*);
- превод, при който се запазва картирането на домейна, но с различна лексикална реализация;
- превод, при който картирането в езика цел се осъществява чрез различен домейн от този в езика източник;
- загуба на метафоричността – неметафорична лексикално-синтактична реализация при запазване на смисъла на метафоричния израз от домейна източник;
- погрешен превод.

---

¹ Превод на авторите на статията – И.Д. и З.Ч.

Предмет на анализа в тази статия е последната подточка от геоописания анализ, като се придържахме към изложената в теоретичната част класификация.

Резултати и дискусия

По отношение на грешките сме търсили тези метафорични изрази, които са представлявали най-голяма трудност за трите групи, както и тези, които са затруднили само някои от групите.

Най-голям брой грешки беше установен в превода на израза “meeting of minds”, което се дължи на неправилно декодиране на източника и води до буквален превод, неразпознаване на фразеологизъм, недоглеждане и неосъзнаване на необходимостта да се търси значението на израза в речник. Това се забелязва във всички групи, включително и сред професионалистите, които разчитат на натрупаните езикови знания, не разпознават културни или фразеологични разлики между езиците и не намират за необходимо да направят необходимите справки.

Таблица 1. Грешки при превода на метафорични изрази

Участници	Метафори, които са преведени с най-голям брой грешки	Метафори, които са преведени с най-малко грешки
Всички групи	<i>meeting of minds</i>	<i>only a first step in diffusing the tensions it aligned America and China against Soviet Russia China's economy will soon overtake America's China is once again in league with Russia Influential actors in world trade Satellites of America Balance of power</i>
БМК (без метафорична компетентност)	<i>The smallest details of summit choreography At arm's length</i>	<i>have plunged the two superpowers into crisis Undermine the communist party</i>

<p>МК (с метафорична компетентност)</p>	<p><i>The rivalry between China and America trumps everything</i> <i>Diffusing the tensions</i> <i>At arm's length</i> <i>High-handedness</i> <i>American alliances contain it, foreign-funded NGOs undermine the Communist Party, and spies foment protests in Hong Kong</i></p>	<p><i>has encouraged China to set up its own clubs – its own trade deal</i> <i>the torpor of previous APEC summits</i></p>
<p>Проф (професионалисти)</p>	<p><i>Torpor</i> <i>On the face of it</i></p>	<p><i>Diffusing the tensions</i> <i>Undermine the communist party</i> <i>Cinese high-handedness drove Myanmar towards the West.</i></p>

Преводът на израза “keep at an arm’s length” е особено интересен случай, който показва каква голяма роля играят изрази, нашумели покрай честа употреба в медиите. Изразът „на една ръка разстояние“ придобива голяма гражданственост покрай реклама за марка бира. Формално той съвпада с английския израз “at an arm’s length“. И в двата езика мерната единица е една ръка, но в англоезичната култура, която лесно не допуска близост, ръката служи да държи хората настрана, да осигури лично пространство, докато в българската култура, щом разстоянието е една ръка, то значи може лесно да бъде достигнато, достъпно както физически, така и финансово (според авторите на рекламата). В случая с превода на този израз студентите – под влиянието на рекламата – не показват, че могат да идентифицират разликата в концептуализацията на ръката в двете култури.

Така ръката, проява на въплътеността на метафоричното мислене, има различна концептуализация в двете въпросни култури. Прави впечатление, че други от най-често сгрешените изрази също съдържат части на тялото, напр. “high-handedness, on the face of it“. Това показва, че въвеждането на понятието „въплътеност“ е необходим елемент в теоретичната подготовка на преводачите.

От друга страна е търсено да се установи кои метафори не представляват проблем за превод. Това са такива метафорични изрази, при които няма културни различия в концептуализацията на езиковите метафори и в целевия език съществуват еквивалентни буквални съответствия.

Те обикновено съдържат картиране от същия домейн и образните им схеми се запазват непроменени. Такива са първични метафори, особено когато думите в двата езика са с един и същ корен: „first steps, balance of power, satellites of America, in league with“, виж Таблица 1. Те са езикови прояви на първични концептуални метафори от вида ЖИВОТЪТ Е ПЪТУВАНЕ, ПОВЕЧЕ Е НАГОРЕ, ЖИВОТЪТ Е ИГРА и др. Тъй като тези концептуални метафори са универсални за повечето култури, особено за европейските, те се картират по един и същ начин, често със същата лексикална реализация.

В Таблица 2 е посочена разбивка на грешките при превод според вида на концептуалната метафора по Лейкоф и Джонсън (1980):.

Таблица 2. Брой и вид на сгрешените метафори по групи

	БМК	МК	Проф
Най-голям брой грешки	<i>meeting of minds</i> – 8 ОНТ <i>contain it</i> – ОНТ 9	<i>meeting of minds</i> – ОНТ 10 <i>contain it</i> – ОНТ 10	<i>meeting of minds</i> – ОНТ 9 <i>contain it</i> – ОНТ 4
Най-малко допуснати грешки	<i>First step</i> – СТР, <i>aligned</i> – СТР, <i>in league with</i> – СТР, <i>influential actors</i> – СТР, <i>satellites of America</i> – ОРИ, <i>Influential actors in world trade</i> – СТР, <i>Satellites</i> – ОРИ, <i>Balance of power</i> – ОРИ		

Може да се каже, че при всички групи грешките се дължат на проблеми при декодиране на текста, които са свързани с полисемия, липса на еднаквост на полисемията при лексикалните единици в двата езика и неясни контекстуални маркери. Установено е, че най-често се допускат грешки в превода на онтологичните метафори, изразяващи експериенциални познания, които се концептуализират по различен начин в различните култури.

Таблица 3. Процентно отношение на грешките по групи и видове метафори

Брой на грешки при превод на метафорични изрази по вид	Грешки, допуснати от групата от 14 студенти БМК	% на грешките на студентите от БМК	Грешки, допуснати от групата от 14 студенти с МК	% на грешките на студентите с МК	Грешки, допуснати от групата от 14 професионални преводачи	Общо грешки
Ориентационни 112	10 (8,9%)	33,3	16 (14,3%)	14	4 (4%)	30 (27%)
Онтологични 154	38 (24,7%)	40,4	34 (22,1%)	22	22 (14%)	94 (61%)
Структурни 364	24 (6,6%)	38,1	23 (6,3%)	6	16 (4%)	63 (17%)
Общо 630	72 (11,4%)	38,5	73 (11,6%)	12	42 (7%)	187 (30%)

От таблицата се вижда, че най-малко грешки са допуснати от професионалистите, както и можеше да се очаква. Въпреки това фактът, че професионалисти са допуснали грешки, свидетелства за невероятно сложния процес на превод на метафори, който изисква да се вземат под внимание не само езикови, но и културни фактори. И професионалистите, както и другите групи допускат най-много грешки при превода на онтологичните метафори, а най-малко при структурните.

Обратно на очакванията ни – групата от студенти с метафорична компетентност е допуснала повече грешки от групата без метафорична компетентност. Нашето обяснение на това явление е, че така изглежда само на повърхността. Ако вникнем по-надълбоко, ще забележим, че масово се грешат онтологични метафори, а групата на МК допуска значително по-малко грешки при тях. Следователно познаването на КТМ ги подготвя да се справят с групата на най-трудно преводимите неуниверсални метафорични изрази, с елемент на въплътеност, идиоми и фразеологизми, защото те разполагат с инструментариума да гледат отвъд лексикалната единица към мотивацията за нея, а именно мисленето, което я определя.

Този неочакван резултат може да бъде обяснен единствено ако се свърже с друг процес – загубата на метафора при превод.

Таблица 4. Загуба на метафора по групи

	БМК	МК	Проф	Общо
Загуба на метафора	122 (20,2%)	106 (17,5%)	128 (21,2%)	356 (20,2%)

При всички параметри на изследването стойностите на групата на студенти с МК са средни – по-добри от тези на студентите БМК и по-лоши от тези на професионалистите. По отношение на загубата на метафора обаче тази тенденция е нарушена: групата БМК има 122 случая на загуба на метафора, което представлява 20,2 % от общия брой грешки при метафорите в тази група, групата с МК има само 106 случая на загуба на метафора, което е 17,5%, а групата Проф е предпочела да загуби метафората в цели 128 случая, което представлява 21,2%. Това означава, че групата с МК се е опитвала за запази метафората на всяка цена, което води до неприемливи в езиково отношение преводи и неестествен език. Групата БМК има най-висок процент от грешки, 38,5%. И тя се затруднява най-вече при превода на онтологичните метафори.

Тъй като целта на експеримента е да сравни превода на метафорични изрази, направен от професионални преводачи, с този на студенти, а не качествен анализ на преводните варианти, загубата или запазването на метафоричността в превода не е обект на изследването. Очевидно за професионалния преводач тази опция не е изключена, дори и запазването на метафоричния израз да е възможно. Тъй като професионалистът се фокусира главно върху смисъла в езика източник, той се влияе по-малко от семантиката на оригинала, което се доказва от големия процент на преводи със загуба на метафоричност в тази контролна група.

Закljučения

Изследването няма претенции да бъде статистически значимо поради сравнително малкия брой респонденти, но в достатъчна степен позволява да се направят няколко важни извода относно природата на допуснатите грешки:

1. Голяма част от грешките, направени от студенти, се дължи на липсата им на знания за контекста, енциклопедични знания за география, политика, история.

2. Втората причина е свързана с недостатъчно добро владение на езика източник.

3. Третата причина е липса на ясна макростратегия при превода и процедурен подход във фазата на декодиране на езика източник (недостатъчна езикова компетентност при употреба на референциален материал).

4. Четвъртата причина за грешките е неправилно кодиране в езика цел поради слабо владение на майчиния език – ненамиране на правилните колокации и силна интерференция от изходния език.

5. Петата причина за грешки е неразчитане на културните кодове.

6. Шестата причина за грешки при превод на метафори е пренебрегването на опцията за парафраза със загуба на метафора, когато в езика цел не съществува устойчив езиков еквивалент.

На базата на проведения експеримент заключаваме, че познаването на концептуалната теория за метафората намалява броя на грешките в най-рисковата категория концептуални метафори – онтологичните, и доближава студентските преводи до професионалните. Следователно метафоричната компетентност е важен елемент от подготовката на бъдещите преводачи, която може да бъде въведена на ранен етап, още на бакалавърско ниво, когато е необходимо студентите да се научат да търсят концептуалните различия между езици и култури независимо от семантичната им реализация.

ЛИТЕРАТУРА

Ал-Хаснави 2007: Al-Hasnawi, A. R. A. Cognitive Approach to Translating Metaphors. // *Translation Journal*, 2007, № 11 (3), <<http://translationjournal.net/journal/41metaphor.htm>> (November 22, 2017).

Ван ден Брьок 1981: Van Den Broeck, R. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. // *Poetics Today*, 1981 (2), 73 – 87.

Венути 1995: Venuti, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge, 1995.

Вине, Дарбелне 1958: Vinay, J.-P., Darbelnet, J. *Translation Procedures*, translated by Andrew Chesterman. // *Readings in translation theory*. Andrew Chesterman (ed.). Helsinki: Oy Finn Lectura, 1958, 61 – 69.

Дагнев, Червенкова 2016: Дагнев, И., Червенкова, Зл. *Концептуална теория на метафората – вдъхновяваща декорация или теория, без която не може. Актуални проблеми на съвременната лингвистика*. [Dagnev, I., Chervenкова, Zl. Kontseptualnata teoriya na metaforata – vdyhnovyavashta dekoratsiya ili teoriya, bez koyato ne mozhe.] // Юбилеен сборник в чест на Ст. Димитрова. София: БАН, 2016, 245 – 254.

- Дагут 1976:** Dagut, M. *Can “metaphor” be translated?* // *Babel* 22 (1), 1976, 21 – 33.
- Дагут 1987:** Dagut, M. *More About the Translatability of Metaphor.* // *Babel* 33 (2), 1987, 77 – 83.
- Колер 1989:** Koller, W. Equivalence in translation theory, translated from the German by A. Chesterman. // *Readings in Translation.* A. Chesterman (ed.). Helsinki: Finn Lectura, 1989, 99 – 104.
- Къовечеш 2005:** Kovecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Къовечеш 2015:** Kövecses, Z. *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor.* Oxford University Press, UK, 2015.
- Лангакър 2008:** Langacker, R. W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction.* New York: Oxford University Press, 2008.
- Лейкоф 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind.* Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Лейкоф 1993:** Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. // Ortony, Andrew (ed.) *Metaphor and Thought* (2nd edition), Cambridge University Press, UK, 1993.
- Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors we live by.* Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Лейкоф, Джонсън 1999:** Lakoff, G., Johnson, M. *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind & its Challenge to Western Thought.* NY: Basic Books, 1999.
- Литълмор 2011:** Littlemore, J. *Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching.* Basingstoke: Palgrave MacMillan, UK, 2011.
- Манделблит 1995:** Mandelblit, N. The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. // *Translation and Meaning*, Part 3, 1995, 483 – 495.
- Нюмарк 1985:** Newmark, P. The translation of metaphor. // *The Ubiquity of Metaphor.* W. Paprotté, R. Dirven (eds.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, 295 – 326.
- Нюмарк 1988:** Newmark, P. *A Textbook of Translation.* Hemel Hempstead: Prentice Hall International (UK), 1988.
- Найда 1964:** Nida, E. A. *Towards a science of translating, with special reference to principles and procedures involved in bible translating.* Leiden: E. J. Brill, 1964.
- Пим 1998:** Pym, A. *Method in Translation History.* Manchester: St Jerome, 1998.

- Райс 1977/1989:** Reiss, K. *Text types, translation types and translation assessment*, translated by A. Chesterman. // *Readings in Translation*. A. Chesterman (ed.). Helsinki: Finn Lectura, 1989, pp. 105 – 115, 1977/1989.
- Райс 2000:** Reiss, K. *Translation criticism, the potentials and limitations: categories and criteria for translation quality assessment*, transl. by Erroll F. Rhodes. Manchester, U.K.: St. Jerome Pub, 2000.
- Райс, Вермеер 1984:** Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer, 1984.
- Стийн 2008:** Steen, G. J. When is metaphor deliberate. // *Proceedings of Second Metaphor Festival*. Stockholm, 2008, <https://www.academia.edu/316328/When_is_metaphor_deliberate> (18.09.2017).
- Тури 1995:** Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Халидей 1978:** Halliday, M. A. K. *Language as Social Semiotic*. London and New York: Arnold, 1978.
- Халидей 1994:** Halliday, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne and Auckland: Arnold, 2nd edition, 1994.
- Хаус 1997:** House J. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr., 1997.
- Хьоних 1991:** Hönig, H. G. Holmes' 'Mapping Theory' and the landscape of mental translation processes. // Van Leuven-Zwart, K., Naajkens, T. (eds). *Translation Studies: The State of the Art*. Proceedings from the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies. Amsterdam: Rodopi, 1991, 77 – 89.
- Хьоних 1995:** Hönig, H. G. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg, 1995.

ПЪРВИ УЧЕБНИЦИ И ПОМАГАЛА ПО НЕМСКИ ЕЗИК В БЪЛГАРИЯ

Весела Белчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

FIRST GERMAN LANGUAGE TEXTBOOKS AND TEACHING AIDS IN BULGARIA

Vesela Belcheva

St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

The paper takes under scrutiny three textbooks from the Seraphim and Vera Barutchiyski Series as representative of a 1930s German as a foreign language teaching course in Bulgaria. These pioneering German language textbooks which aroused great interest, were created by two prominent Bulgarian teachers. They are an emblematic product of their time offering a glimpse at the development of foreign language teaching in Bulgaria in the beginning of the 20th century.

Key words: German language, beginning of the 20th century, Seraphim and Vera Barutchiyski textbooks, history of foreign language teaching in Bulgaria

Преподаването на чужди езици в началото на ХХ век се оказва важна и неотменима част от системата на българското образование по онова време, която през ХІХ век е била широко отворена към европейските образователни традиции. Още през епохата на Възраждането подредбата на образователните ценности се оказва нелека задача предвид сложната езикова ситуация и българските национални интереси по това време. Появяват се различни проекти на образователни модели, които дават приоритет на редица чужди езици. Никола Касапски например извежда на първо място изучаването на френски език, Ив. Богоров апелира за последователното изучаване на български, турски, френски и гръцки, Хр. Ваклидов смята, че последователно трябва да се изучават френски, латински и турски, Др. Цанков предлага за предмет на чуждоезиково обучение славянски, български,

френски и отомански език, а Г. С. Раковски остро се противопоставя на профренската политика (вж. Веселинов 2003: 101 – 117).

Освен споровете кои чужди езици да се изучават в българското училище и в каква последователност, в края на XIX и началото на XX век възникват все повече въпроси, засягащи квалификацията на учителите по чужди езици, разработването на учебна документация, на учебници и дидактични материали, които да следват европейските образователни тенденции, но едновременно с това да съответстват на потребностите на българското училище. Както и днес решаването на тези въпроси е било съпътствано от редица трудности и дефицити. Характерно за чуждоезиковото обучение в България през този етап е, че то се провежда при нетрадиционни в сравнение с останалите европейски държави условия: липса на единни методи на обучение, на разнообразна литература на чужди езици и на достатъчно добре подготвени учители, познаващи не само методиката на обучение, но и психо-физиологичните особености на учещите. Върху трудностите, свързани с преподаването на съвременни чужди езици в България през 30-те години на XX век, акцентира Ж. Драгнева в сп. „Училищен преглед“:

Преподаването на новите езици у нас среща много повече мъчности, отколкото това на кой да е друг предмет, и далеч не дава резултатите, които би трябвало да даде.

(Драгнева 1935: 100)

В стремежа за преодоляване на тези затруднения, както и в търсене на начини и възможности за по-задълбочена и интензивна работа с чуждия език в началото на XX век на българския книжен пазар се забелязват първите учебници по чужди езици, написани от родни автори. В областта на обучението по немски като чужд език впечатление правят учебниците на д-р Димитър Гаврийски, на Благой Мавров, а така също и поредицата от шест учебни читанки на Серафим Ив. Барутчийски и Вера С. Барутчийска.

Обект на настоящото изследване са *Първа немска читанка за III прогимназиален клас* (1937), *Четвърта немска читанка за VI клас на гимназиите и реалните училища* (1938) и *Пета немска читанка за VII гимназиален клас* (1937) от поредицата на Барутчийски, като репрезентативни за курса на обучение по немски език по онова време. Тези първи учебници по немски език, създадени от двама видни български учители и очаквани с голям интерес, са емблематичен продукт на сво-

ето време и дават доста добра представа за историческото развитие на чуждоезиковото обучение в началото на ХХ век в България.

Първата немска читанка на Серафим Барутчийски¹ и Вера Барутчийска е един от водещите ориентири за изучаването на немски език, доказателство за което е многократното ѝ преиздаване за целите на прогимназиалното обучение по немски език в България (през 1937 г. софийското книгоиздателство „Т. Ф. Чипев“ публикува десетото издание на този учебник).

С. Барутчийски създава първата немска читанка на основата на директния (естествен) метод, като стремежът на автора е в училище обучаемите да изучават немския език по възможност така, както са учили майчиния си език у дома. Този учебник е своеобразно „огледало“ на европейските реформаторски тенденции в чуждоезиковото обучение, започнали през 80-те години на ХІХ век, когато традиционният граматико-преводен метод е заменен от новия за времето си директен метод, според който чуждият език трябва да се преподава директно, т.е. без пречещото посредничество на родния език (вж. по-подр. Нойнер, Хунфелд 1996: 35). Основният педагогически принцип, залегнал в читанката, е в процеса на обучение „да се върви от близкото към далечното, от конкретното към абстрактното, от познатото към непознатото, от лесното към мъчното“ (Барутчийски, Барутчийска

---

¹ Серафим Иванов Барутчийски е виден български педагог, роден през 1869 г. в град Кочани, Македония. Средното си образование получава в Педагогическото училище в Кюстендил. Впоследствие завършва филология в Софийския университет, след което в продължение на две години специализира във Виенския университет славистика и немски език. В периода от 1895 до 1912 г. Барутчийски преподава български език и литература и немски език в Мъжката гимназия „Александър І“ и в Девическата гимназия в Пловдив. През 1912 г. е преместен в Трета софийска мъжка гимназия „Уилям Гладстон“. Барутчийски е всеотдаен и високоерудирани учител, а така също и автор на ценни лингводидактични материали по български и немски език и на редица биографични очерци за Христо Ботев, отец Кирил Нектариев, хаджи Гьока Павлов и т.н. Умира през 1939 г. в София. В изпълнение на неговото завещание на 24 юли 1939 г. дъщеря му Вера С. Барутчийска, също учителка по немски език, внася 125 хил. лв. за образуване на фонд при Министерството на народната просвета. Годишните приходи от него са предвидени за стипендия на един беден студент, като през едната година тя се дава на студент по немска, а на следващата година – по славянска филология, след което отново за студент по немска филология и т.н. Със заповед на Министерството от 26 юли 1939 г. е учреден фонд „Серафим Ив. Барутчийски“, който е закрит през 1948 г. с вливането на фонд „Завещатели и дарители“ при Министерството на народната просвета в държавния бюджет (вж. по-подр. <http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/>).

1937а: 2). При следването на този принцип в уроците на учебника активно присъстват предмети и теми от близкото обкръжение на учещите – училищни принадлежности, класната стая и училището, облеклото, човешкото тяло, семейната среда и др. В унисон с директния метод учебникът обръща сериозно внимание и на звуковата страна на езика и на обучението по произношение, което до появата на този обучителен метод е сериозно пренебрегвано и възприемано по-скоро като „необходимо зло“ (Нойнер, Хунфелд 1996: 39), отколкото като важен елемент от овладяването на чуждия език. В обучението приоритет се дава на разговорните упражнения и на близките до действителността ситуации, като учителят служи за езиков модел, на който учещият подражава. Учебникът е в обем само от 87 страници, но е изключително богат на нагледно-образни илюстрации, чрез които се осъществява по-пряка и по-трайна връзка между предмети, образи и думи. Добрата визуализация на учебния материал и използването на илюстрациите като помощно средство за семантизация на чуждоезиковата лексика и като импулс за говорене води към индуктивно овладяване на езиковия материал, към неговото по-лесно и по-трайно запомняне от учещите. Видно е, че следвайки директния метод на обучение, авторите на тази първа немска читанка са положили нужните усилия да онагледят новото за учещите учебно съдържание, да събудят техния интерес и да им дадат визуална опора за по-лесно и дълготрайно запаметяване на непознатия езиков материал.

Първата немска читанка откликва на реалната нужда на българското образование по онова време от нов подход в чуждоезиковото обучение, който да бъде в унисон с образованието по чужди езици в Европа и да заеме мястото на наложилите се през XIX век граматико-преводен метод, който поощрява наизустяването на думи и правила, както и превода от родния на чуждия и от чуждия на родния език (вж. по-подр. Нойнер, Хунфелд 1996: 19 – 33).

Ученето при граматико-преводния метод се основава на максимално мобилизиране на ума и следва наследените от обучението по класически езици принципи *Tantum scimus, quantum memoria tenemus* и *Repetitio mater studiorum est* (вж. Веселинов 2005: 22 – 30). Именно затова появата на първата немска читанка на българския книжен пазар с доброто ѝ онагледяване и стремеж за комуникативно овладяване на чуждия език привлича интереса на тогавашните учители по немски език. В лингводидактически аспект учебникът е интересен и днес най-вече със своята структура, подбор на учебното съдържание и методическа функционалност.

Първата част на учебника е най-обемна и запознава учещите с лексика, свързана с класната стая, облеклото, семейството, времето (дни и месеци), човешкото тяло и др. Втората част е посветена на жилището, градината, домашните животни и т.н. Третата част е относително кратка и има по-скоро развлекателен и „разтоварващ“ учещите характер, запознавайки ги с различни игри и песни. Четвъртата част е изцяло посветена на граматиката, която е сведена до най-необходимото за този начален етап на изучаване на немския език. Без да навлизат в подробни обяснения, множество примери и упражнения, авторите обръщат внимание на произношението, дългите и кратките гласни, ударението, членуването, съществителното име и неговото склонение, глагола и времето на глагола, местоимението, прилагателното и числителното име. Петата част умалително е наречена „речниче“, тъй като в нея присъстват малък брой думи и изрази, преведени на български език в помощ на учещите.

Първата немска читанка има характеристиките по-скоро на учебно помагало, отколкото на класически учебник². Лингводидактическата ѝ стойност е в това, че допринася за популяризирането на немския език в България, поставяйки акцент върху неговото естествено овладяване още в ранна възраст. Читанката успява да се впише в тогавашния български модел за чуждоезиково обучение, да популяризира иновативния за времето си директен метод, което безспорно я прави важна част от българското методическо наследство.

Четвъртата немска читанка от поредицата на Барутчийски за разлика от първата е ориентирана не само към изучаването на немския език, но и към запознаването на учещите с немскоезичната култура – една тенденция, която бавно започва да си проправя път в началото на ХХ век в опит да се преодолее „сляпото“ наизустяване на граматични правила и монотонното превеждане в обучението по чужд език, характерни за граматико-преводния метод, при който граматиката доминира в учебния процес на принципа „който владее граматиката, владее и чуждия език“ (вж. Нойнер, Хунфелд 1996: 165).

---

² В периода на Възраждането и в началото на ХХ век съществува недостиг и дори отсъствие на учебници, поради което българският учител е принуден да диктува учебното съдържание, което се превръща в сериозно изпитание при изучаването на чуждите езици по това време. Едва с появата на първите разговорници и учебници ситуацията в клас се променя и „папагалското“ преписване от черната дъска отстъпва място на обяснението и превеждането (вж. Веселинов 2005: 23 – 24).

В България идеята за изграждане на обучението по новите езици върху културно-историческа основа до голяма степен тръгва от Сл. Чаушов, който е повлиян от проведените в западноевропейските държави образователни реформи и от представителите на т.нар. култур-педагогика Е. Шпрангер, Т. Лит, Г. Кершенщайнер и др. (вж. Чаушов 1931: 207). Чаушов посочва като основни средства за опознаване и разбиране на духовния живот на чуждия народ неговия език и литература. Езикът е културна ценност с особен характер и в кръга на ценности според Чаушов той заема с право първостепенно място: „Езикът символизира винаги духа на чуждия народ и схванат като такъв израз, той подлежи на интерпретация. От друга страна, той изразява нещо предметно (res) и тоя му характер му придава една особена цена по отношение на другите културни творби“ (Чаушов 1931: 208). Но за пълното разбиране на духовния живот на чуждия народ освен езика е необходимо да се познава и неговата литература. И докато литературата запознава учещия с „пълния живот, отразен в поетичните творби на един народ“, културознанието дава една интерпретация на културния живот на нацията (вж. Чаушов 1931: 211). Според този автор за успешното преподаване на чуждата култура на първо място са необходими христоматии и ръководства, читанки, които да изразяват „най-типично духа на чуждата народност“ и да засягат ония области на културното развитие, в които „чуждата нация е показала най-голяма дееспособност“ (Чаушов 1931: 213 – 214). В унисон с тази нова, макар и спорадично проявяваща се в началото на ХХ век тенденция, Серафим и Вера Барутчийски включват в четвъртата си поред читанка редица учебни текстове с културно-историческа насоченост – „Unser Vaterland“, „Eine Reise nach Deutschland“, „Auf dem Münchener Bahnhof“, „Goethe und die Studenten“, „In einer Berliner Kaserne“, „Der preußische Pfiff“, „In der Berliner Staatsoper“, „Deutsche Komponisten“, както и откъси от известни художествени произведения, като „Die Geschichte von Kalif Storch“ на Вилхелм Хауф, „Der kluge Richter“ на Йохан Петер Хебел, „Immensee“ на Теодор Щорм, „Der stille Hans“ на Илзе Фрапан, „Soll und Haben“ на Густав Фрейтаг и др.

В *Четвъртата немска читанка* се забелязва едно ново за онова време явление – езикът все по-отчетливо започва да се разглежда не само като цел на обучението, но и като мост между културите, а самото чуждоезиково обучение – като синхронно преподаване и усвояване на знания за чуждия език, за историята, литературата, обществото и ценностите на чуждата култура. Неминуемо европейският лингводидактически опит започва да се разпространява в България посредст-

вом будните български учители новатори. Все пак през 30-те години на XX век европейското влияние върху българските учебници по чужди езици остава относително слабо. По онова време все още доминират установените традиции на граматико-преводното преподаване и граматиката е „галеното дете“ на учителите в прогимназиите:

За нея се предвиждат обикновено най-много часове, за нея се отстъпва най-доброто време, за нея се полага най-много труд. За граматиката учителят използва часове и по четене, и при диктовки, и при писмени упражнения (класни и домашни), граматика и все граматика [...]. [Г]раматиката се изучава най-старателно и в резултат на тоя няколкогодишен труд – свършилите прогимназия ученици знаят само няколко сухи неясни за тях граматически правила.

(Скопаков 1934: 140)

Едва следващите поколения български методици и автори на учебници се осмеляват да „загърбят“ доминантната роля на граматиката и започват по-усърдно да прилагат в практиката комуникативния и страноведския подход на чуждоезиково обучение.

В *Петата немска читанка* Серафим Барутчийски и Вера Барутчийска съчетават усвояването на граматическия материал с работата върху литературни текстове. Впечатление прави впускането на двамата автори в прекалено задълбочени лингвистични детайли, както и подчертано научното представяне на граматичните форми, които авторите се опитват да „разчупят“ посредством откъси от разнообразни литературни текстове и жанрове – „Eine Geschichte von Münchhausen“, „Eulenspiegel auf der Wanderschaft“, „Doktor Faust“, „Frau Hütt“, „Der Schelm von Bergen“. Във втората част на *Петата немска читанка* авторите навлизат още по-дълбоко в дебрите на немскоезичната литература, запознавайки учещите с класически (но трудни за разбиране в VII гимназиален клас) произведения на немскоезичната литература, като „Parzival“ на Волфрам фон Ешенбах, „Die Abderiten“ на Кристоф Виланд, „Prinz Friedrich von Homburg“ на Хайнрих фон Клайст, „Aus dem Leben eines Taugenichts“ на Йозеф фон Айхендорф, „Die Harzreise“ на Хайнрих Хайне, „Selbstbiographie“ на Франц Грилпарцер, „Mozart auf der Reise nach Prag“ на Едуард Мьорике и др. Двамата автори полагат известни усилия да излязат извън догмата на граматико-преводния метод (особено в *Четвъртата немска читанка*), но трудно успяват да се отделят концептуално от него, търсейки негови алтернативи, които да осигурят по-директно и по-пълноценно усвояване на немския език в българската образовател-

на среда по онова време. Така например изучаването на литературни текстове в контекста на граматико-преводния метод предполага учещите да прочетат текста и да отговорят на въпроси, свързани с неговото разбиране и интерпретиране. От тях се очаква да разширят лексикалния си запас посредством упражнения за превод от български на немски и от немски на български език и да усвоят граматиката чрез упражнения, в които акцентът се поставя върху разглежданата в съответния урок езикова категория. Въпреки затрудненията, които срещат тогавашните обучаеми, не може да се отрече, че изучаването на макар и трудни литературни текстове по онова време (най-вече с цел упражняване на граматика и превод) има и доста положителни страни, сред които се откроява индуктивното усвояване на лингвистични знания за правопис, съчетаемост и значение на думите в текста; знания за композиране на текста; страноведски знания за литературата и културата на чуждата страна; ценностни знания, засягащи нравствени и естетически въпроси. Разбира се, под въпрос остава доколко подбраните от авторите текстове са били съобразени с чуждоезиковите и фактологическите знания на учещите по това време, както и с техните литературни интереси. Предвид факта, че ролята на литературните текстове в чуждоезиковото обучение става обект на по-задълбочен изследователски анализ едва през 80-те години на XX век, похвален е стремежът на Серафим и Вера Барутчийски чрез своите читанки да допринесат за възприемането на немскоезичната култура още в прогимназиалния и гимназиалния етап.

В читанките на Барутчийски липсва характерният за днешните издания цветен илюстративен материал, спомагащ за обогатяване и развиване на възприятията, мисленето и въображението на учещите, като вероятната причина за това са оскъдните технологични възможности за графично оформление и печат от началото на XX век. Както при повечето учебници от онова време, също и при учебниците на Серафим и Вера Барутчийски липсват подробни методически ръководства (по този въпрос вж. Веселинов 2017: 55), но все пак дидактическите идеи на авторите са лесно обозрими на базата на добрата структура на отделните урочни единици.

От направения обзор на първите български учебници по немски език се изгражда впечатлението, че първите наши автори на учебници и помагала по чужди езици показват верен усет и европейско виждане за образователните традиции в областта на лингводидактиката и в голяма степен успяват да откликнат на предизвикателствата на своето време. Серафим и Вера Барутчийски имат значителен принос за пола-

гането на теоретико-приложните основи на чуждоезиковото обучение в България и техните читанки оставят трайна следа в методиката на обучението по немски език, тъй като поставят началото на публикуването на родна учебна книжнина по чужди езици и така подпомагат систематизираното чуждоезиково обучение в училищна среда. Разбира се, граматиката и преводът имат господстваща роля в тази първа учебна книжнина по немски език, което прави тогавашното обучение по чужди езици по-скоро абстрактно-теоретично, отколкото практико-приложно. Учениците немски език по онова време са усвоявали предимно теоретични (и много задълбочени) граматични знания, които вероятно не са могли да приложат адекватно в реалната езикова комуникация поради липсата на систематизирано развитие на основните комуникативни умения – слушане, говорене, четене и писане на изучавания чужд език. Съвременната лингводидактика отдавна е отрекла фокусирането върху граматиката и превода и превръщането им в самоцел на обучението и в този смисъл читанките на Барутчийски днес може да бъдат възприети като „морално остарели“, но техните достойнства не могат да бъдат отречени – в началото на ХХ век те успяват да популяризират немския език сред българските ученици, както и да направят неговото изучаване достъпно в училищна среда, поставяйки акцент върху граматиката и превода, но и проправяйки път на езиковия узус и на художествената литература в обучението по немски език.

ЛИТЕРАТУРА

- Барутчийски** [http: Серафим Ив. Барутчийски – фондове,](http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/)
<<http://daritelite.bg/serafim-iv-barutchiyski-fondove-2/>> (28 юли 2016).
- Барутчийски, Барутчийска 1937а:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Първа немска читанка за III прогимназиален клас. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Parva nemska chitanka za III progimnazialen klas.]
София: Т. Ф. Чипев, 1937.
- Барутчийски, Барутчийска 1937б:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Пета немска читанка за VII гимназиален клас. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Peta nemska chitanka za VII gimnazialen klas.]
София: Т. Ф. Чипев, 1937.
- Барутчийски, Барутчийска 1938:** Барутчийски, С., В. Барутчийска.
Четвърта немска читанка за VI клас на гимназиите и реалните училища. [Barutchiyski, S., V. Barutchiyska. Chetvarta nemska chitanka za VI klas na gimnaziite i realnite uchilishta.]
София: Т. Ф. Чипев, 1938.

- Веселинов 2003:** Веселинов, Д. *История на обучението по френски език в България през Възраждането.* [Veselinov, D. Istoriya na obuchenieto po frenski ezik v Balgariya prez Vazrazhdaneto.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Веселинов 2005:** Веселинов, Д. *Възрожденският урок по френски език. Лингводидактическа реконструкция.* [Veselinov, D. Vazrozhdenskiyat urok po frenski ezik. Lingvodidakticheska rekonstruktsiya.] София: ИК „Лик“, 2005.
- Веселинов 2017:** Веселинов, Д. *Поетичният учебник по френски език на Милка Петрова-Коралова и Лъчезар Станчев.* [Veselinov, D. Poetichniyat uchebник po frenski ezik na Milka Petrova-Koralova i Lachezar Stanchev.] // *Чуждоезиково обучение*, 2017, № 1, 53 – 58.
- Драгнева 1935:** Драгнева, Ж. Дейността на преподавателите по новите езици в България. [Dragneva, Zh. Deynostta na prepodavatelите po novite ezitsi v Balgariya.] // *Училищен преглед*, 1935, № 1, 100 – 104.
- Нойнер, Хунфелд 1996:** Нойнер, Н., Х. Хунфелд. *Методи на обучението по немски език като чужд. Уводна част.* [Noyner, N., H. Hunfeld. Metodi na obuchenieto po nemski ezik kato chuzhd. Uvodna chast.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996.
- Скопаков 1934:** Скопаков, П. *Методични бележки по езиковото обучение в основните училища.* [Skopakov, P. Metodichni belezhki po ezikovoto obuchenie v osnovnite uchilishta.] // *Училищен преглед*, 1934, № 2 – 3, 136 – 148.
- Чаушов 1931:** Чаушов, Сл. *Културознание и неговото място в обучението по новите езици.* [Chaushov, Sl. Kulturoznanie i negovoto myasto v obuchenieto po novite ezitsi.] // *Училищен преглед*, 1931, № 2, 205 – 216.

BALKANSKI JEZICI U KONTEKSTU UČENIKA HRVATSKOG JEZIKA KAO STRANOG

Ivančica Banković-Mandić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

THE BALKAN LANGUGES FROM THE PERSPECTIVE OF STUDENTS OF CROATIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Ivančica Banković-Mandić
Univerisity of Zagreb

The paper presents the relationship between the Croatian language and the Balkan context from a student's perspective as regards established linguistic, geographic and cultural-historical frameworks. The paper discusses the term Balkan languages and provides a statistic analysis of the awareness and skills of exchange students of Croatian as a second and a foreign language at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. A comparison is drawn with the data on the same issue, provided s by native speakers of Croatian – students of Croatian language and literature and students of other language teaching departements.

Key words: *Balkan languages, Croatian language, language attitudes*

Balkanska filologija sa sociolingvističkog aspekta

Balkanski studiji u Europi danas uglavnom obuhvaćaju povijest, kulturu i jezike, između ostalih i svih zemalja bivše Jugoslavije iako nisu sve zemlje dio pojma Balkan ni u geografskom, ni povijesnom, a ni jezičnom smislu. S obzirom na različite aspekte i kriterije, u ovom će se izlaganju pristupiti terminu balkanski kontekst sa sociolingvističkog aspekta.

Fiedler smatra pojam balkanologije i balkanske filologije netočnim (Fiedler 2001: 35) argumentirajući svoj stav osjećajem govornika koje te jezike govore da njihovi jezici nisu „balkanski“. Primjerenije bi bilo, predlaže, nazivati ih „jugoistočno-europskim“, a oni uključuju indoeuropske idiome: albanske, romanske, grčke, indijske i armenske

idiome. No, uključuju i neindoeuropske idiome kao što su turski, čerkeške govore na Kosovu te mađarski jezični prostor.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić i Langston 2006) u radu o granicama Balkana smatraju da se u raspravama o temeljnim pojmovima balkanske filologije treba prije svega okrenuti razgraničenju kriterija koji definiraju pripadanost balkanskom svijetu – geografskih, povijesnih i jezičnih.

U sveobuhvatnoj studiji balkanizma K. Luketić (Luketić 2013) Balkan je za Hrvatsku interpretiran kao trauma zbog čega se taj pojam potiskuje i ignorira. Takvo tretiranje nema budućnost već, kako tumači Luketić, identiteti su hibridni i ne treba insistirati na njihovu definiranju, tj. ne treba tragati za tzv. „čistim identitetima“.

Početak Domovinskog rata poznato kino u središtu Zagreba pod nazivom *Balkan* preimenovano je u kino *Europa*, što je samo jedna od potvrda potiskivanja pojma Balkan. Generacija Hrvata koja je u devedesetima politički i građanski sazrijevala puno se manje osjeća i identificira s Balkanom nego starije generacije ili pak one puno mlađe.

Činjenica je da Balkanski poluotok nema jasne geomorfološke granice pa se i pojmovi – izvedenice iz ovog toponima teže mogu precizno definirati. U tumačenju ovog pojma ne smije se ignorirati varijabla vremena i prostora jer je to područje tijekom povijesti obilježeno različitim silnicama – ponajviše bizantskim i osmanskim. A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 372) smatraju da je osmanlijski svijet poremetio uključenost balkanskog svijeta u ostatak Europe te je njegova dugotrajna dominacija ostavila dubok trag tako da se po oslobođenju od osmanske okupacije taj prostor civilizacijski i kulturološki znatno razlikovao od ostatka Europe.

U priručniku o hrvatskoj kulturi i identitetu za neizvorne govornike *Croatia at first sight (Hrvatska na prvi pogled)* (Udier, ur. 2016) pojam Balkana tumači se kao negativan zbog čega je, kako se navodi, i Europska zajednica 1999. promijenila izraz *Balkan* u neutralniji *Jugoistočna Europa*.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 373) smatraju da su granice ovih pojmova određene slikom vlastite stvarnosti. Te imaginarne granice koje se podudaraju s idejom o Balkanu i sa slikom Balkana važnije su od prirodnih. Stoga smo u ovom radu htjeli propitati kakvu ideju o Balkanu imaju studenti hrvatskog jezika u Hrvatskoj i u inozemstvu.

Osvrt na obilježja tzv. balkanske filologije

Pitanje definiranja pojmova kao što su *Balkan*, *balkanski jezici*, *balkanski jezični savez* pokazuje velik stupanj neslaganja stručne javnosti, a još k tomu bi za jasniju sliku trebalo ispitati i izvanjezične silnice obuhvaćene (samo)identifikacijskom slikom slike o Balkanu, pojašnjavaju Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 367). Temeljnim djelom balkanske lingvistike Peti-Stantić i Langston smatraju knjigu *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* danskog autora Kristiana Sandfelda iz 1930. u kojem su kao balkanski jezici navedeni: grčki, albanski, bugarski, srpski, rumunjski i turski. Slično interpretira i Fiedler (Fiedler 2011) navodeći da Sandfeldu pripada zasluga što je balkanistika samostalna disciplina, no tek nakon objave knjige na francuskom jeziku. Fiedler naglašava da je zapravo slovenski slavist Kopitar prvi javno primijetio veliku strukturnu sličnost suvremenih balkanskih jezika. A. Peti-Stantić i Langston navode da su srpsko-hrvatski i turski izdvojeni kao marginalni jer su sličnosti između tih dvaju jezika manje uočljive (Sandfeld 1930: 6, prema Peti-Stantić i Langston 2006: 369). Sam je pak Sandfeld kao začetnike koji su se bavili temeljnim problemima balkanskog jezika (prema Peti-Stantić i Langston (2006: 369) također izdvojio Miklošića, Kopitara, Schleichera i Pedersena koji je pak izdvojio kulturnu nadmoć Grka zbog čega je njihov jezik postao potencijalni izvor zajedničkih obilježja za čitavo područje što je, prije svega, oprimjereno gubitkom infinitiva.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 369) primjećuju da u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* (1969) nema natuknica poput *balkanska filologija*, *balkanistika* ni *balkanologija*, no postoje pojmovi poput *balkanizma*, *balkanskog supstrata* i *balkanskih jezika*. Kao balkanski su jezici u ovome rječniku navedeni albanski, rumunjski, grčki, makedonski, bugarski, južnosrpska narječja i turski, ali samo djelomično. U rječniku o balkanskim jezicima navodi se da nisu svi u bližem genetskom srodstvu, ali da pokazuju podudarnosti u lingvističkom materijalu što uključuje fonetiku i vokabular i u lingvističkoj strukturi što uključuje fonologiju, sintaksu i semantiku. Rezultat sličnosti je posljedica jednakih ekonomskih i socijalnih uvjeta te podjednakog stupnja kulture, a prestiž jezika događa se zbog kulturne nadmoći (npr. grčkog) ili političke dominacije (npr. turskog). No, podudarnosti u morfologiji, semantici i sintaksi trebaju se tražiti u zajedničkom supstratu – tračko-dačkom ili ilirskom, o kojima se danas malo zna.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 370) uočavaju da se u Crystalovoj enciklopediji jezika (Crystal 1998, prema A.

Peti-Stantić, Langston 2006) među balkanske jezike ne uvrštavaju uvijek isti jezici. Kao čvrsti primjeri balkanskih jezika navode se albanski, rumunjski, bugarski i makedonski koje karakterizira pozicija člana iza imenice.

Enciklopedijska natuknica Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ dostupna na internetu kao glavnu odrednicu nekog jezičnog saveza navodi činjenicu da je riječ o skupini jezika koja dijeli neka strukturalna obilježja kao rezultat uzajamnih kontakata pa su pri tome obilježja tzv. balkanskog jezičnog saveza u koji se ubrajaju makedonski, bugarski, rumunjski, novogrčki, albanski i srpski torlački dijalekti sljedeća: reducirani samoglasnik („šva“), reducirana deklinacija sa spajanjem funkcija genitiva i dativa, gubitak infinitiva, kalkirani frazemi (poput „kako da ne?“) itd. No, česta obilježja karakteristična za jezični savez nisu proširena u svim jezicima saveza kao što je postponirani član (određeni član iza imenice na koju se odnosi) primjerice u makedonskom, bugarskom, albanskom i rumunjskom, ali ne i u novogrčkom. Za balkanski jezični savez karakteristične su i posuđenice koje potječu iz turskog, a turski pak ne ulazi u balkanski jezični savez te je, kako se u natuknici navodi, malo strukturalno utjecao na balkanske jezike. Fiedler (2011) kao posebno važne radove o temi balkanizama izdvaja onaj G. R. Solte (Solta 1980: 180–231, prema Fiedler 2011: 352) koji je definirao šest balkanizama (Sandfeld ih je ustanovio 14): postpozitivni član, podudarnost genitiva i dativa, gubljenje infinitiva, tvorba futura, vokativ kao živa kategorija i stupnjevanje pridjeva.

Jezici koji ulaze u jezični savez ne moraju biti genetski srodni. Nastanku jezičnih saveza pogoduje dugotrajna proširenost dvojezičnosti ili višejezičnosti među jezicima približno istoga statusa. Na Balkanu je postojala dvojezičnost između slavenskog stanovništva koje se bavilo poljoprivredom i gorskog koje se bavilo stočarstvom, a govorilo je albanskim ili balkanskoromanskim idiomima.

Cilj i metode istraživanja

U ovom se radu na temu pripadnosti hrvatskog jezika i kulture balkanskom kontekstu želi dati prostora studentskoj populaciji i to onima kojima je hrvatski materinski jezik kao i onima koji hrvatski studiraju ili uče u inozemstvu.

Kroz razgovor sa stranim studentima koji u inozemstvu studiraju ili uče hrvatski jezik uočeno je da su skloniji interpretaciji hrvatskog jezika kao balkanskog i hrvatske kulture i identiteta kao balkanskog. Riječ je, prije svega, o studentima iz Danske. To ni ne čudi s obzirom na činjenicu

da je danski lingvist Sandfeld zapravo utemeljitelj balkanistike kao samostalne discipline. Izvorni hrvatski govornici manje su skloni svrstavanju svojeg jezika i kulture u termin *balkanski*. Stoga je provedeno manje istraživanje kojim se htjelo statistički provjeriti točnost pretpostavke da je izvan Hrvatske slika o hrvatskom jeziku i kulturi kao balkanskoj snažnija nego u Hrvatskoj.

U istraživanje se krenulo s tom hipotezom da su studenti kojima hrvatski nije J1 skloniji određenju hrvatskog jezika kao balkanskog što je uvjetovano načinom poučavanja u sredinama iz kojih dolaze.

Studenti, neizvorni govornici hrvatskog jezika koji su u sklopu mobilnosti došli na Zagrebačko sveučilište učiti hrvatski jezik na Croaticumu – centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Odsjeka za kroatistiku ispunili su upitnik o informacijama o instituciji na kojoj u svojoj zemlji uče hrvatski te dali odgovore na pitanja otvorenog tipa o balkanskim jezicima. Studenti hrvatskog jezika kao prvog ispunjavali su sličan upitnik.

Rezultati

Zanimljivo je da od neizvornih govornika hrvatskog jezika nijednom studentu iz Kine nije poznat termin balkanski jezik.

Od 7 studenata iz Europe koji su sudjelovali u anketiranju, četvero ih je iz Poljske, jedan iz Njemačke, jedan iz Austrije i jedan iz Slovenije. Njihova je dob od 20–28 godina. Iako se centri i katedre na kojima studiraju hrvatski jezik različito zovu, npr. Centar za istočnoeuropske studije u Varšavi, Odsjek za slavenske filologije u Poznanju, Odsjek za slavenske jezike u Krakowu, Institut slavenske filologije u Wroclavu, Katedra za južnoslavenske jezike ili Odsjek za kroatistiku, njihovo je mišljenje o pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima ujednačeno – svi smatraju da je hrvatski jezik jedan od balkanskih jezika. No njihovo tumačenje koje je obilježje skupine balkanskih jezika nije ujednačeno. Uglavnom objašnjavaju da balkanski jezici pripadaju slavenskim jezicima, neki tumače da su balkanski jezici južnoslavenski jezici. Dio studenata kao obilježje balkanskih jezika navodi geografsku pripadnost Balkanskom poluotoku, a neki rasprostranjenost balkanskih jezika opisuju kao prostor od Rumunjske do Trakije i Moldavije. Neki navode da balkanski jezici imaju sličan rječnik, sintaksu i iste geste.

Kao primjer balkanskih jezika svi studenti navode srpski i bugarski, neki i bosanski. Uglavnom u balkanske jezike ubrajaju još i makedonski, albanski i slovenski, grčki, crnogorski, hrvatski, turski i rumunjski.

Upitnik je riješilo i 27 studenata diplomskog studija kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Njihova je dob 22–27 godina, a najviše je studenata u dobi od 24 godine.

Tvrđnje povezane uz tumačenje termina balkanski jezici koje su ponuđene studentima na procjenu prihvatljivosti preuzete su iz literature koja se bavi ovom problematikom. Riječ je o najčešće spominjanim tvrdnjama:

- 1A) Termin *balkanski jezici* određen je geografskim okvirom – jezici koji se govore na prostoru Balkanskog poluotoka.
- 1B) *Balkanski jezici* su jezici jugoistočne Europe.
- 1C) U *balkanskim se jezicima* jasno prepoznaje trački ili ilirski supstrat.
- 1D) Ne postoji jedinstveni lingvistički kriterij za klasifikaciju *balkanskih jezika*. Termin je određen zajedničkim povijesnim kontekstom.

Ispitanici su mogli navesti još neke, po njihovu mišljenju važne činjenice uz tumačenje ovog termina.

Rezultati tumačenja termina *balkanski jezici* donose se u tablici 1.

Od obilježja balkanskih jezika studenti su mogli odabrati sljedeće tvrdnje, ali imali su i mogućnost da sami izraze svoje mišljenje:

- 2A) Najveći broj posuđenica u *balkanskim jezicima* dolazi iz turskog jezika, prisutni su isti kalkirani frazemi.
- 2B) Postponirani član (određeni član stoji iza imenice na koju se odnosi) i gubitak infinitiva.
- 2C) Reducirana deklinacija, spajanje funkcija dativa i genitiva.
- 2D) Uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja svih balkanskih jezika nije moguća, riječ je o identitetu govornika na određenom prostoru.

Rezultati recepcije obilježja balkanskih jezika donose se u tablici 2.

Pripadnost hrvatskog jezika ispitanici su mogli izraziti sljedećim ponuđenim odgovorima:

- 3A) Pripada.
- 3B) Ne pripada.
- 3C) Pripada iako nema izražene značajke balkanskih jezika kao neki drugi južni slavenski jezici.
- 3D) Ne pripada, ali ima neke značajke karakteristične za balkanske jezike.
- 3E) Ne mogu odrediti.

Rezultati pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima donosi se u tablici 3.

Isti su upitnik rješavali i studenti drugih nastavničkih smjerova na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukupno je takvih upitnika bilo 37. Njihova je dob 22–26 godina, a najviše je studenata također u dobi od 24 godine.

Tablica 1: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tvrdnjama povezanih uz tumačenje termina balkanski jezici*

Tvrdnje	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
1A) Termin <i>balkanski jezici</i> određen je geografskim okvirom – jezici koji se govore na prostoru Balkanskog poluotoka.	68%	55%
1B) <i>Balkanski jezici</i> su jezici jugoistočne Europe.	27%	30%
1C) U <i>balkanskim se jezicima</i> jasno prepoznaje trački ili ilirski supstrat.	7%	4%
1D) Ne postoji jedinstveni lingvistički kriterij za klasifikaciju <i>balkanskih jezika</i> . Termin je određen zajedničkim povijesnim kontekstom.	46%	52%
1E) Neke druge važne činjenice uz tumačenje ovog termina.	0	2 odgovora: <ul style="list-style-type: none"> • Nisam čula ovaj termin. • To je indoeuropska podjela.

Tablica 2: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o glavnim obilježjima balkanskih jezika*

Koja su glavna obilježja balkanskih jezika?	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
2A) Najveći broj posuđenica u balkanskim jezicima dolazi iz turskog jezika, prisutni su isti kalkirani frazemi.	57%	33%
2B) Postponirani član (određeni član stoji iza imenice na koju se odnosi) i gubitak infinitiva.	2%	7%
2C) Reducirana deklinacija, spajanje funkcija dativa i genitiva.	0	0
2D) Uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja svih balkanskih jezika nije moguća, riječ je o identitetu govornika na određenom prostoru.	60%	70%
2E) Nešto drugo: _____	0	7 % (Ne znam.)

Tablica 3: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima*

3. Pripada li hrvatski jezik balkanskim jezicima?	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
3A) Pripada.	41% + štokavski dijalekt	41%
3B) Ne pripada.	8% + kajkavski i čakavski dijalekt	4%
3C) Pripada, iako nema izražene značajke balkanskih jezika kao neki drugi južni slavenski jezici.	22%	22%

3D) Ne pripada, ali ima neke značajke karakteristične za balkanske jezike.	27%	7%
3E) Ne mogu odrediti	3%	26%

Rasprava

Strani su studenti ujednačeni u stavu da je hrvatski balkanski jezik za razliku od izvornih govornika hrvatskog jezika. U pokušaju definiranja pojma balkanski jezik odgovori studenata kroatistike i studenata nastavničkih smjerova su ujednačeni. Najprihvatljivija im je interpretacija balkanskih jezika određena geografskim okvirom – da su to jezici koji se govore na Balkanskom poluotoku. Utoliko više su odgovori da je hrvatski balkanski jezik pomalo zbunjujući. Naime, geografski Hrvatska ne pripada Balkanskom poluotoku u užem smislu.

Što se tiče lingvističkih obilježja balkanskih jezika u interpretaciji poznatih lingvista i slavista, ona su hrvatskim studentima uglavnom nepoznata. Reducirane deklinacije nije prepoznao nijedan student, a tek 2% kroatista navodi da je obilježje balkanskih jezika postponirani član i gubitak infinitiva, a drugi nekroatistički nastavnički smjerovi imaju ukupno 7% odgovora na tu tvrdnju. Većina i jednih i drugih studenata navodi da nije moguća uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja balkanskih jezika. Kroatisti (57%) više nego nekroatisti (33%) smatraju da najveći broj posuđenica u balkanskim jezicima dolazi iz turskog jezika i da su u balkanskim jezicima prisutni kalkirani frazemi.

Čak 41% kroatista i 41% nekroatista smatra da hrvatski jezik pripada balkanskim jezicima s tim da je jedan student kroatistike dodao da samo štokavski dijalekt pripada balkanskim jezicima. Kategorički stav da hrvatski jezik ne pripada balkanskim jezicima ima samo 8% kroatista gdje uz taj odgovor dodaju da čakavski i kajkavski dijalekt nisu balkanski jezici, a samo 4% nekroatista smatra da hrvatski uopće ne pripada balkanskim jezicima. Isti postotak (22%) i jednih i drugih studenata smatra da hrvatski pripada balkanskim jezicima, ali nema izražene značajke kao drugi južni slavenski jezici. Dominantnije odgovore da hrvatski jezik ne pripada balkanskim jezicima, ali ima neke značajne karakteristike za balkanske jezike imaju studenti kroatistike (27%) nego nekroatisti (7%). Znatno više nekroatista (26%) nego kroatista (3%) navelo je da ne može odrediti je li hrvatski balkanski jezik.

Zaključne napomene

Slika o hrvatskom kao balkanskom jeziku i pripadnost hrvatskog jezika i kulture balkanskom kontekstu prisutnija je u inozemstvu nego u Hrvatskoj. No, sadašnja generacija studenata također doživljava hrvatski jezik i kulturu kao dio balkanskog konteksta, ne toliko ujednačeno kao strani studenti i ne u tako velikom postotku. Hrvatski studenti (i kroatisti i nekroatisti) ne poznaju tzv. balkanizme. Morfološki su im opisi balkanizama gotovo nepoznati. No, u prilično velikom postotku (41%) kategorički smatraju da je hrvatski balkanski jezik. Takvi odgovori (više nelingvistički) hrvatskih studenata da je hrvatski balkanski jezik potvrđuju navode Peti-Stantić i Langstona (2006) da je pitanje pripadnosti balkanskom kontekstu određeno slikom vlastite stvarnosti, a ne lingvističke. Rezultati doživljava hrvatskog kao balkanskog jezika su iznenađujuće visoki jer se čini da je starija populacija manje sklona identificiranju hrvatskog konteksta s balkanskim. No za takve je pretpostavke potrebno provesti slično istraživanje sa starijom populacijom i to u različitim dijelovima Hrvatske – posebno u krajevima u kojima dominiraju kajkavski i čakavski dijalekt u odnosu na štokavske krajeve te posebno u dijelovima koji su bili dio Osmanskog imperija u odnosu na one dijelove koji su bili izvan tog konteksta.

Literatura

- Crystal 1998:** Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 1998.
- Enciklopedija:** <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54737>> (3.11.2017.)
- Fiedler 2011:** Wilfried Fiedler (2011). Uvod u balkanistiku, u: *Uvod u slavenske jezike*, ur. Peter Rehder, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 350–367.
- Luketić 2013:** Luketić, K. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb, Mostar: Algoritam, 2013.
- Peti-Stantić, Langston 2006:** Peti-Stantić, A., Langston, K. Gdje su granice Balkana? (sociolingvistički pogled), u: *Riječki filološki dani – zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004.*, ur. Ines Srdoča-Konestra i Silvana Vranić, Rijeka: Filozofski fakultet, 2006: 367–376.
- Sandfeld 1930:** Sandfeld, K. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1930.

- Simeon 1969:** Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Solta 1980:** Solta, G. R. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- Udier, ur. 2016:** Udier, S. L. (ur.). *Croatia at first sight*. Zagreb: FF press, 2016.

Докторанти

**ВОКАЛНО ОТСЛАБВАНЕ
В СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК В МЕКСИКО**

Славей Горанова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**VOWEL REDUCTION
IN CONTEMPORARY MEXICAN SPANISH**

Slaveya Goranova
St. Kliment Ohridski Sofia University

The present article studies the question of vowel reduction in contemporary Mexican Spanish. Key terms such as *language variant*, *pluricentric language*, and *standard norm* are clarified. We analyze the vowel characteristics of the Mexican variant of Spanish, and look at a certain variation in vowel quantity, as well as in the formant structure. We examine vowel reduction as a main particularity of the variant and conclude that, even though the phenomenon of vowel reduction cannot be left out when painting a broad picture of contemporary Mexican Spanish, vowel reduction is still not to be considered characteristic of the standard norm of the variant.

Key words: *vowel reduction, Mexican Spanish, segments*

Увод

В изследванията на звуковото равнище на съвременния испански език в Мексико вокалните процеси са обект на значително по-слаб интерес в сравнение с консонантните явления. Основните причини за подобен дисбаланс са две: от една страна, чисто количествено е налице превес на консонантните вариантни особености; от друга – качеството на разпространение е различно: докато при гласните се касае за диалектни проявления, при съгласните явления като сесеизъм и джеизъм типизират стандартната норма на варианта. В допълнение вокалните процеси като отслабване са фонетични, а консонантните – не само фонетични, но и фонологични.

Водеща сред вокалните особености на мексиканския вариант е **отслабването**. То не следва да бъде разглеждано обаче, без първо да се изяснят термините *вариант*, *плурицентричен език* и *книжовна норма*.

Терминологични постановки

Езиковият вариант съществува само при *плурицентричните* езици. Плурицентричен е онзи език, при който са налице две или повече *книжовни норми*: плурицентричният език „няма една-единствена норма, а две или повече, равнопоставени по престиж, употреба и прочие. Терминът се използва за езици, употребявани в широка географска зона, включваща обикновено различни държави“ (Бернардес 2012: 1¹). *Книжовната норма*, позната и като *лингвистична норма* (Либерман 2009: 1), е езиков стандарт, признат за такъв от носителите на даден език. Моноцентричните езици притежават една-единствена културна норма, която може да служи за лакмус при определянето на диалектите на езика, докато плурицентричните езици се отличават с повече от една норма, като всеки диалект е съпоставим с точно определена норма. Тук се засяга основно, „фундаментално и всепроникващо“ (Дорофеев 2010: 473) качество на езика, а именно – неговата вариативност.

В частност се касае основно за диатопна вариативност, изразена в противопоставянето на географски обусловени вариации, диалекти на стандартна норма. Добре е известно, че диатопната вариативност често е и диастратна вариативност: обикновено диалектните характеристики се запазват предимно при по-ниско образованите групи или класи. Възможно е диатопната вариативност да представлява и диафазна такава: при смяна на регистъра информантът може да се стреми към приближаване към книжовната норма на варианта. Сред базисните понятия, на които разчитаме при дефиниране на *варианта*, на първо място се откроява Косериуовото разбиране за *исторически* и *функционален* език. Последният е един диалект, на едно определено ниво, с един определен стил (Косериу 1981a: 308 – 309), докато първият представлява „език, исторически обособен като идеална цялост и признат за такъв както от собствените си носители, така и от говорещите го като чужд“ (Косериу 1981b: 302). Така приемаме, че **вариантът** следва да бъде определен като **съвкупност от функционални езици с общ географски знаменател, която проявява признаци на исторически език, различен от първоначалния**.

---

¹ Всички преводи са автори.

Казано по друг начин, вариантът, имайки собствена книжовна норма, е престанал да бъде диалект на дадения език, но не се е превърнал в отделен език. Според Косериу именно диалектът е носител на потенциала да се превърне в основоположник на нов исторически език: „в рамките на даден исторически език диалектите са най-близкото до самия него – в действителност могат да придобият самостоятелност и да се превърнат в независими исторически езици“ (Косериу 1981б: 17). Така, ако се следва Косериува терминология, вариантът би могъл да се определи и като *диалект на един исторически език*. Ние обаче избягваме да пишем за варианта като за диалект в смисъла, вложен от Косериу, за да се разграничи *вариантът* (със своя собствена норма и диалекти) от *диалекта* на един моноцентричен език или – при един плурицентричен език – от *диалект* спрямо *книжовната норма* на друг вариант, различен от разглеждания.

Вокални характеристики на мексиканския вариант

Гласните фонemi в испанския език са само 5, като те се различават по начина и мястото на своята артикулация: /a/ е ниска и централна; /e/ е средна и предна; /i/ е висока и предна; /o/ е средна и задна; /u/ е висока и задна. Всички тези фонemi са запазени в мексиканския вариант.

Наблюдава се известна квантитетна вариативност, както и вариативност при формантната структура.

Поради все още слабата проученост на формантите при мексиканския вариант (Бутрагенъо 2014: 147) за структурата им трудно може да се направят изводи. Използвайки данни за иберийски (Килис 1981: 156 – 159) и мексикански информатори от женски пол (Бутрагенъо 2014: 157 – 158), можем да заключим, че при първия формант се достигат по-високи горни граници на гласните в Мексико (например 537 срещу 243 при /i/ и 807 срещу 405 при /e/), докато при втория формант на мексиканска територия се регистрират по-високи горни граници, придружени от по-ниски долни граници, при всички гласни с изключение на /a/ и /u/².

Що се отнася до вокалния квантитет, принципно всички гласни в испанския език са къси: дълги могат да бъдат срещани по изключение, като при външно сандхи. В съвременния испански език като цяло, включително и в Мексико, е валидно наблюдението, че наличието на две ударени гласни в изрази като *tatá ha venido maíka doíde*

² При /a/ и /u/ по-висока е както долната, така и горната граница на втория формант.

изисква една дълга ударена гласна – с други думи, краткостта не може да се запази при външно сандхи на две ударени гласни (Кънчев 2009: 50). В този смисъл мексиканският вариант не се отличава с квантитетни особености. Квантитетна вариативност обаче се наблюдава при вокалното отслабване.

Вокално отслабване

Въпросът за *отслабването*³ или *отпускането*⁴ не е нов за изследователите на звуковото равнище на испанския език. По примера на лингвисти като Наваро Томас и Килис отслабването традиционно се свързва с гласните в неударена позиция.

Първите наблюдения върху отслабване на гласните в Мексико също не са отскоро – още в началото на миналия век се отбелязва: „в столицата гласните са кратки и има тенденция неударените да се изгубват“ (Енрикес Уреня 1984: 2). Регистрирана е елизия на гласните в неударена позиция, като се влияе на квантитета на съседни гласни: „началната гласна се редуцира и потъмнява [...] в разговорната реч може да изчезне, оставяйки следа от себе си в удължаването на следващата гласна: *m:igo, f:icio, n:ero*“ (Матлук 1951: 112).

По-нататъшните проучвания на отслабването също са диалектно ограничени. Най-известно, а и най-прието сред тях е може би това на Лопе Бланч върху отпускането в столичния диалект. Един от изводите, до които Лопе Бланч достига, касае липсата на пряка и предсказуема обвързаност на отслабването с фактори като социокултурно ниво или възраст: „към отслабването и загубата на гласните не се наблюдава систематична склонност според социокултурното ниво на говорещите“ (Лопе Бланч 1972: 56).

Относно липсата на последователна хронологична зависимост Лопе Бланч разчита на по-ранни проучвания, като тези на Канеляда и Самора, за да установи появата на „явлението [...] както при подрастване и младежи, така и при зрели или възрастни хора“ (Лопе Бланч 1972: 56).

Най-важен според нас обаче е изводът на Лопе Бланч относно типа на явлението отслабване. Без да отхвърля класическото схващане за отслабването като почти ексклузивно съсредоточено върху неударените гласни, Лопе Бланч приема за определящ консонантния характер на фонетичния контекст. Така неударената позиция е предварително условие

---

³ Debilitamiento.

⁴ relajamiento.

за отпускане, но съвсем не е достатъчно: мотивиращи са съгласните в близост с отслабените гласни (Лопе Бланч 1972: 59).

Някои съгласни не допускат отслабване на гласните, които заобикалят – например не се наблюдава отпуснатата гласна между – от една страна – /b/, а от друга – /d/ или /g/. Гласната не отслабва частично или пълно – може да се посочи, че не съществуват /plúmbgo/ за *plumbago*, /ábdo/ за *ávido* (Лопе Бланч 1972: 60).

Въпреки че Лопе Бланч споменава и други консонантни комбинации, които са контрапродуктивни за явлението отслабване, тук намираме за по-належащо да подчертаем кои са допринасящи за него. Сред благоприятстващите отслабването съгласни безспорно изпъква /s/. Изследователи на испанския в Мексико като Морено де Алба, Лопе Бланч и Бойд-Боумън са единодушни относно сибиланта като ключов фактор за отпускането. Най-точно определение за ролята на /s/ изглежда това на Бойд-Боумън: „загубата на тези неударени гласни се случва *почти изключително* при контакт със *s*, най-вече между *s* и друга беззвучна съгласна или при *s* в края на думата“ (Бойд-Боумън 1952: 138). По-късно Лопе Бланч доуточнява ролята на сибиланта с извеждането на принципи като този, че в повечето случаи (над 70%) на отслабване на гласна, предхождаща /s/, пред гласната има беззвучна (Лопе Бланч 1972: 64 – 65).

Пак малко след средата на миналия век Канеляда де Самора и Самора изтъкват различната честота на отслабване на гласните, и то – на гласните в ударена позиция. Всъщност изследователската двойка първа пише за рядко срещаното отслабване на гласни под ударение в Мексико:

[...] това, което не вярваме да е било някога отбелязвано в мексиканския испански, е отпускането и дори загубата на ударени гласни. Естествено, това явление няма интензитета и честотата на загубата на неударените, но лесно се разпознава в много случаи, като същевременно се среща във всички социални прослойки.

(Канеляда, Самора 1960: 236)

Най-податливи на явлението са ударените /i/ и /e/, а най-устойчива е /a/ (Канеляда, Самора 1960: 236 – 237).

Авторите отбелязват и променения брой на сричките, до който вокалното отслабване понякога води: например лексемата *artificiales* (*изкуствени*), имаща 5 срички в иберийския вариант, в мексиканския може да бъде произнесена като двусричие – *artf-siáls* (Канеляда, Самора 1960: 238 – 239). Подобно намаление на броя на сричките е налице и при дифтонгизацията на хиатус.

Изследвания от ХХІ в. представят нови гледни точки върху проблема – в допълнение към вътрешните (фонетични) фактори от класическия труд на Лопе Бланч се разглеждат все повече външни, т.е. социолингвистични. Едно от най-интересните предложения представя вокалното отслабване от лексикална гледна точка. Както е известно, „отслабването на гласни в Мексико се наблюдава предимно в думи или изрази с честа употреба“ (Серано 2006: 7). При корпус, включващ често употребявани лексеми и фрази, и при корпус, който ги изключва, делът на отслабването съвсем не е еднакъв, като най-значими различия са налице при напълно редуцираните гласни (те са два пъти повече в първия корпус) и при обеззвучените гласни (повече има във втория) (Серано 2006: 15).

В допълнение, в синхрон със заключението на Лопе Бланч относно по-голямото вокално отслабване при мъжете този извод може да се доразвие на базата на наблюденията относно, от една страна, степента на редукция, а от друга страна – стилните вариации:

Ако приемем, че мъжете имат предпочитание към крайно отслабване (елизията и минималната гласна), а жените – към обеззвучаването (варианта, най-често срещан в целия корпус), можем да заключим, че в общи линии жените не изменят произношението си според стила, докато мъжете показват една драстична промяна, като отбягват редукции и елизии в по-официалните стилове.

(Серано 2006: 17)

Намираме за проблематично по-нататъшното разглеждане тук на отслабването на гласните в Мексико. Както за гласните по принцип в страната, направените към момента проучвания са недостатъчни, диалектно ограничени, а понякога и противоречиви. Данни, изнесени от Боуд-Боумън, например са в разрез с тези от „Лингвистичен атлас на Мексико“ (Морено де Алба 2002: 38 – 39). От друга страна, гореизложената информация на Лопе Бланч и Серано касае само столицата и съответно не гарантира валидността на изводите за цялата страна (въпреки че, тъй като Лопе Бланч пише основно за вътрешни фонетични фактори, би могло да се приеме, че те действат в районите, където се наблюдава вокално отслабване). Ако се вземат под внимание резултатите от най-мащабното проучване на мексиканския испански, публикувани в „Лингвистичен атлас на Мексико“, то не може да се твърди, че в цялата или дори в по-голямата част от републиката се среща отслабване на гласните (Морено де Алба 2002: 41).

Специално внимание е нужно да се насочи към степента на отслабване – към това „в каква пропорция се наблюдава пълна загуба и

доколко остават следи от вокален елемент“ (Лопе Бланч 1972: 69 – 70). Всъщност ние намираме, че самият термин *отслабване* (и често използваният като синонимен *отпускане*) е прекалено всеобхватен. Към момента терминът се използва за обозначаването на всякакъв вид редукция на гласните – от най-слабата до абсолютната (елизия). В прегледа на вокалната редукция при испаноезични жители на Чикаго се изтъкват различни значения на самия термин *редукция*⁵:

[...] може да се използва, за да се опише централизация [...], слухово възприети качествени различия, вариращи от намален интензитет и тембър до пълна елизия [...], обеззвучаване [...] и намалена дължина. (Ронкуест 2013: 158)

Като приоритет се поставя изясняването на обхвата на термина *редукция*:

Първоначален проблем е установяването на това в какво се състои редукцията – било то отпускане, обеззвучаване или централизация, [...] и дали елизията остава, или не някакъв вид компенсация. (Бутрагеньо 2014: 168)

Подобно терминологично изясняване ни изглежда възможно само след събирането на точни акустични данни. Тяхното тълкуване всъщност би ни задължило да потърсим адекватно обозначение на конкретните реалности.

Досега подобно акустично изследване на испанските гласни в Мексико не е обнародвано. В традицията на Лопе Бланч, който в своята книга „Испанистичната филология в Мексико: най-належащи мерки“ описва непълнотите в изучаването на мексиканския вариант и посочва как те да бъдат попълнени, Бутрагеньо систематизира липсите в информацията за звуковото равнище на испанския в Мексико и предписва как те да бъдат премахнати:

За проблема за мексиканското вокално отслабване все още липсва подробно акустично изследване, което да позволи да се разбере напълно фонетичната материя на случващото се. Струва ми се, че основните насоки на описанието ще трябва да засегнат поне три въпроса: централизацията на неударените гласни; обеззвучаването, в което те биват въввлечени, както и скъсяването на тяхната дължина [...]. (Бутрагеньо 2014: 176)

Въпреки че се присъединяваме към призива на Бутрагеньо за по-нататъшни подробни изследвания на гласните в Мексико от акустич-

⁵ Reducción.

на гледна точка, за нас фактори като възраст, образование и пол отстъпват по важност пред териториалното разпространение и стандартността. Ще припомним, че от Лопе Бланч до Бутрагеньо не е открита системна зависимост между вокалното отслабване и възрастта и образованието на информатора, докато при пола зависимостта е в полза на мъжете: те отслабват гласни значително по-често от жените (Бутрагеньо 2014: 235). Когато обаче се описва стандартната норма на мексиканския вариант, от първостепенно значение е доколко дадено явление е чисто диалектно, или е част от стандартната езикова норма на испанския в Мексико.

Заклучение

Тъй като дори и на базата на недостатъчните данни за гласните в страната може да се говори за различни зони на отслабване⁶, вярваме, че все още отслабването на гласните не може да бъде причислено към характеристиките на книжовната норма на испанския в Мексико. Същевременно благодарение на вече доказаното му широко териториално разпространение **отслабването не може да не бъде отбелязано при разглеждането на мексиканския вариант.**

В допълнителни изследвания на отслабването специално внимание би могло да се отдели и на друга характеристика на мексиканския вариант, *дифтонгизация на хиатус*, поради факта, че дифтонгизацията също представлява определен вид редукция (гласната преминава в полугласна или полусъгласна).

ЛИТЕРАТУРА

- Бернардес 2012:** Bernárdez, E. *Lenguas pluricéntricas*. 11 July, 2012. Centro Virtual Cervantes, <http://cvc.cervantes.es/el_rinconete/anteriores/julio_12/11072012_02.htm> (19 March, 2014).
- Бойд-Боумън 1952:** Boyd-Bowman, P. Notas: La pérdida de vocales átonas en la antiplanicie mexicana. // *Nueva Revista de Filología Hispánica*. México: Colegio de México, 1952, № 6, 137 – 140.
- Бутрагеньо 2014:** Butragueño, P. *Fonología variable del español de México: Procesos segmentales*. México: El Colegio de México, 2014.
- Дорофеев 2010:** Дорофеев, Ю. Функциональная вариантология языка. [Dorofeev, J. Funktsional'naya variantologiya yazyka.] // *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернад-*

---

⁶ Зона на слабо отслабване, зона на силно отслабване и зона без отслабване (Бутрагеньо 2014: 224 – 244).

- ского: серия „Филология. Социальные коммуникации“. Симферополь: Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2010, т. 23 (62), № 2, ч. 2, 473 – 477.
- Енрикес Урениа 1984:** Henríquez Ureña, P. *Estudios mexicanos*. México: Fondo de cultura económica, 1984.
- Канеляда, Самора 1960:** Canellada de Zamora, M., Zamora, A. Vocales caducas en el español mexicano. // *Nueva Revista de Filología Hispánica*. México: Colegio de México, 1960, № 3 – 4, 221 – 241.
- Килис 1981:** Quilis, A. *Fonética acústica de la lengua española*. Madrid: Gredos, 1981.
- Косериу 1981а:** Coseriu, E. *Lecciones de Lingüística General*. Madrid: Editorial Gredos, 1981.
- Косериу 1981б:** Coseriu, E. Los conceptos de «dialecto», «nivel» y «estilo de lengua» y el sentido propio de la dialectología. // *Lingüística española actual*. Madrid: Arco Libros, 1981, №3, 1 – 32.
- Кънчев 2009:** Kanchev, I. *Curso de normofonética y fonología españolas*. Sofia: Colibri, 2009.
- Либерман 2009:** Liberman, M. *The Origin and the Progress of Linguistic Norms*. 22 February, 2009. Language Log, <<http://language-log.ldc.upenn.edu/nll/?p=1167>> (20 October, 2017).
- Лопе Бланч 1972:** Lope Blanch, J. M. En torno a las vocales caedizas del español mexicano. // *Estudios sobre el español de México*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1972, 53 – 73.
- Матлук 1951:** Matluck, J. La pronunciación en el español del Valle de México. // *Nueva Revista de Filología Hispánica*. México: Colegio de México, 1951, №2, 109 – 120.
- Морено де Алба 2002:** Moreno de Alba, J. *La pronunciación del español en México*. México: El Colegio de México, 2002.
- Ронкуест 2013:** Ronquest, R. An Acoustic Examination of Unstressed Vowel Reduction in Heritage Spanish. // *Selected Proceedings of the 15th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville: Cascadilla Proceedings Project, 2013, 157 – 171.
- Серано 2006:** Serrano, J. En torno a las vocales caedizas del español mexicano: una aproximación sociolingüística. // *Líderes lingüísticos: estudios de variación y cambio*. Ed. P. Butragueño. México: El Colegio de México, 2006, 37 – 59.

**ЗА ГРАМЕМИТЕ РЕЗУЛТАТИВНОСТ И СВЪРШЕН ВИД
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
И ПРЕВОДНИТЕ ИМ АНАЛОЗИ ВЪВ ФРЕНСКИЯ ЕЗИК**

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE GRAMMEMES RESULTATIVENESS AND PERFECTIVE
ASPECT IN BULGARIAN AND THEIR TRANSLATION
EQUIVALENTS IN FRENCH**

Desislava Dimitrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of study in the present work are the grammemes resultativeness and perfective aspect in Bulgarian and their functional-semantic translation equivalents in French.. We have been interested in the issue for several reasons. First of all, we will note that in Bulgarian linguistics both grammemes belong to separate categories of different nature. The meaning of the result from an action is a grammeme of the morphological category *state of the action*, and the perfective aspect – of the lexical-grammatical category *aspect of the verb*. However, both categories have close semantic content. Secondly, in French language (in contrast to Bulgarian) only the grammeme resultativeness (result from the action) has an equivalent. The grammeme perfective aspect does not have an analogue. Aspectual semantics in French language is expressed through functional-semantic analogues of the Bulgarian verbal aspects. And last, but not least, we are hereby concerned with the question of the erroneous, in our view, interpretation of the result from an action as an aspectual meaning.

Key words: result from an action, perfective verb, aspect of the verb, functional-semantic analogues

Настоящото контрастивно изследване е посветено на грамемите резултативност и свършен вид в българския език и техните преводни аналози и лингвистични съответствия във френския език.

Резултативността като значение, присъщо на глаголните форми от типа *писал съм, писан съм* и т.н., за пръв път се отразява през 1847 г. от **Ив. Момчилов**: „Първото прешедше показва, че действието или състоянието било някога, но следствието му сега йоще ся нахожда; като писал есмь“ (Момчилов 1988: 52). Резултативността като грамема обаче, принадлежаща на морфологична категория, различна от граматическото време, се обособява на доста по-късен етап. Първият лингвист, който диференцира акционни и резултативни времена, е П. Пашов (1965)¹. Споменавайки за категория резултативност, българистът загатва самостоятелния ѝ категориален статут. Малко по-късно в процеса на изясняване на особеностите на темпоралната система Г. Герджиков достига до съществен извод: „2. Между т.нар. резултативни и т.нар. акционни (нерезултативни) времена не съществува темпорална разлика“ (Герджиков 1973: 138). Възгледите на П. Пашов и Г. Герджиков намират отражение в разработките на Ив. Куцаров, който отделя резултативните форми от същинското време и ги посочва като грамема на категорията *вид на действието*².

За значението свършен вид не е писано в най-ранните български граматики, макар че повечето първопросветители³ долавят видообразуването. Семантично описание на свършения вид откриваме в граматиката на Г. Миркович, според когото перфективните глаголи посочват, че действието има край или ще има край. Възрожденецът обаче не включва към свършените вербални форми глаголи от типа *викна*. Според Г. Миркович те принадлежат към трети глаголен вид – *еднопътния*. Ив. Момчилов е първият, който определя два глаголни вида – свършен и несвършен. „Свършеният вид – според него – изрича действието извършено докрай или в твърде малко време, или в едно мигване с едно мръдване [...]“ (Момчилов 1988: 55).

Докато резултативността като грамема се обособява едва през миналия век, свършеният вид като член на самостоятелна категория се очертава още с осъзнаването на самото значение. И първата дефиниция за семантичното съдържание на категорията *вид на глагола*

¹ Вж. Пашов, 1976.

² В настоящата разработка ще използваме термина *състояние на действието*, предпочетен от К. Куцаров (вж. Куцаров, К. 2011).

³ Още Неофит Рилски (1835) посочва, че на един гръцки глагол съответстват два български глагола, еднакви в семантично отношение. За жалост, граматикът не успява да разграничи вида от времето. Редно е да отбележим още, че на Й. Груев принадлежи първото приблизително съвременно изложение на глаголния вид, но той посочва четири глаголни вида. Липсват термините свършен и несвършен вид (вж. Груев 1987: 37 – 38).

принадлежи на възрожденеца Г. Миркович: „Нашите глаголи имат йоще едно свойство, което ни показва, че действието или състоянието на глагола става по едно особено обстоятелство“ (Миркович 1860: 25; цит. по Куцаров, Ив. 2007: 524). Наличието на категорията на глаголния вид не е оспорвано от граматичните. Полемики се създават единствено около същността ѝ – дали е чисто морфологична, или е лексикално-граматична категория⁴. Подобни дискусии не се пораждат относно характера на по-късно обособилата се категория *състояние (вид) на действието*. Изследователите единодушно посочват морфологичната ѝ същност.

Близкото семантично съдържание на грамемите резултативност и свършен вид е една от вероятните причини резултативността да се схваща като аспектиално значение в езици, в които не е налична категорията вид на глагола. Срв.: „Групата лексеми **свършен вид** характеризира действието като цялостно, комплексно, компактно (независимо от говорещото лице, глаголното лице и изказването)“ (Куцаров, Ив. 2007: 551). И още: „[...] чрез глаголната основа за свършен вид – действията се представят като завършени във времето, т.е. като цялостно реализирани, изчерпани“ (Станков 1980: 6). Най-сходно с резултативната семантика се оказва описателното значение на перфективите **постигната цел на действието**: „*СВ* показва, че действието е „вътрешно“ приключило, защото е постигнало собствената си цел“ (Пенчев 1990: 254). „Граемата **резултативност** – от друга страна – изразява **резултат от действие**⁵, актуализиране на действие в най-близкия следващ във времето ориентационен момент“ (Куцаров, Ив. 2007: 250). По наше мнение влияние върху тълкуването на резултативността като аспектиален признак оказва и недостатъчно прецизираният термин резултативност. Когато перфектната форма (резултативната форма) е образувана от глагол от свършен вид, е налице резултат от еднократно извършено действие. Например: *Вратата е заключена*. Когато перфектната форма е образувана от итератив обаче, акцентът пада не върху наличния резултат, а върху многократното или еднократното и продължително извършване на действието, което се представя квалификативно. Например: *Аз не съм заключвала вратата!* Според В. Маровска несвършените глаголи от типа *пиша*, като немаркирани с аспектиални значения, са тези, които изразяват значението на перфекта „в най-чист вид“ именно поради липсващата ас-

---

⁴ Ние се придържаме към постановките, според които категорията е лексикално-граматична (вж. Куцаров, Ив. 2007: 544 – 548).

⁵ Подчер. и почер. са мои – Д. Д.

пектуална семантика (вж. Маровска 2005: 113). Въпреки споменатите съображения относно термина резултативност няма как да не отбележим факта, на който обръща внимание Кр. Чакърва, че понятието *постигната цел на действието* „трябва да бъде ясно разграничено от морфологичното значение резултативност“ (Чакърва 2017: 91). Макар и сходни в семантично отношение, двете значения – постигната цел на действието⁶ и резултат от действие – имат твърде различно формално изразяване. Резултативността се експлицира по морфологичен път, а семантиката на свършения вид – по лексикално-граматичен, т.е. на равнището на цялата лексема.

Срв.:

ЛГК ВИД НА ГЛАГОЛА

ПРЕПИША – св. вид

МК СЪСТОЯНИЕ НА ДЕЙСТВИЕТО

преписАЛ (съм) – резултативност

преписАН (съм) – резултативност

За разлика от българския език, в който са налични грамемите резултативност и свършен вид, във френския език аналог има единствено резултативната грамема.

Срв.:

чел съм – j'ai lu

бях чел – j'avais lu

бидох чел* – j'eus lu⁷

ще съм чел – j'aurai lu

щях да съм чел – j'aurais lu

Диференцирането на прости и сложни времена (*temps simple et temps composé*), т.е. акционни и резултативни, често обаче се интерпретира като аналог на опозицията свършен : несвършен вид. Вече по-

⁶ Кр. Чакърва представя значението постигната цел на действието като едно от допълнителните значения на свършения вид (заедно с еднократността и конкретността). Според нея основното („базисното“) значение на свършения вид е цялостност, компактност, завършеност на глаголното действие (вж. Чакърва 2017: 85 – 86).

⁷ Във френския език литературното минало време (*passé simple*) има резултативен корелат (*passé antérieur*), който изразява предходност по отношение на минал ориентационен момент. Българският аорист няма резултативен корелат. Посочената българска форма (*бидох чел*) е дадена като съответствие на френското резултативно минало време, но тя не е налична в българския език.

сочихме, че една от причините е близкото семантично съдържание на резултативността и свършения вид. Налага се да обърнем внимание и на друго. Аспектът (видът) на глагола и аспектуалността са понятия, които не се препокриват напълно. Докато в славянските езици (и в българския език в това число) експлицираните значения от свършените, несвършените глаголи и итеративите се осъществяват по лексикално-граматичен път (срв.: *пиша, препиша, преписвам*) и явлението не е характерно за западноевропейските езици, то аспектуално значение може да се изрази във всеки език, в който не е налична категорията вид на глагола, посредством глаголно-именно съчетание например. Или аспектуалността като по-обхватно понятие е функционално-семантична категория⁸ с ядро лексикално-граматичната категория вид (аспект) на глагола. В славянските езици ФСК аспектуалност има ядро, а в романските и германските езици е безядрена и видовите значения се експлицират периферийно – чрез лексикални модификатори, морфологични средства в несобствена функция, глаголно-именни съчетания, контекстово и т.н. Ето защо за аспектуалност се говори и в езици, в които липсват опозиции от типа *пия: изпия: изпивам*. Срв.: *Изпих едно кафе (J'ai bu un café)* – пр. и прев. са мои – Д. Д. Аспектуалното значение (*цялостност, компактност, завършеност*) на перфективния глагол *изпия* се предава чрез взаимодействието на глагола с името и категорията положение (*определеност: неопределеност*). Обикновено свършените глаголи се свързват с определеността. В случая френският неопределителен член *un* се осмисля като определител, тъй като е във функцията си на квантификатор⁹. Другият фактор, имащ заслуга за интерпретацията на резултативността като видово значение, е, че семантичният признак аспектуалност може да бъде дефиниран най-общо като „характер на протичането и разпределението на действието във времето“ (Чакърлова 2017: 85). Това определение, за което Кр. Чакърлова посочва, че принадлежи на руския лингвист А. М. Пешковски, представя аспектуалността като понятие с по-широк обхват. Подобна дефиниция допуска в параметрите на понятието аспектуалност значения, експлицирани от грамемите на други категории. И последно, но не и по значение – във френския език перфектните форми не се разглеждат като грамемите на самостоятелна морфологична категория (различна от времето), а по традиция се интерпретират като темпорални грамемите. Поради тези причини във френската лингвистика се говори за темпорално-аспектуален характер на опозициите

---

⁸ По-нататък ФСК.

⁹ Една от функциите на неопределителния член във френския език.

прости : сложни времена вместо за корелиране на резултативни/нерезултативни форми. Тук е мястото да отбележим, че опозицията *резултативни : нерезултативни* глаголни форми във френския език не е еквивалентна на същата в българския език. Това се дължи, от една страна, на потенциала на *passé composé* да експлицира едновременно значенията *предходност* (аорист) и *резултативност* (сегашно резултативно време), а от друга – на наличието на минало време (*passé simple*) и на неговия корелат минало предварително (*passé antérieur*), приложими предимно в литературния език. Аломорфизъм в двата езика има и по отношение на отсъствието на инфинитив в българския език. Във френския език е налична опозицията акционен : резултативен инфинитив (*voir : avoir vu*).

Привържениците на темпорално-аспектуалната същност на корелациите от типа *je lis (чета) : j'ai lu (чел съм)* изказват следните твърдения: „En français, l'aspect comme catégorie grammaticale trouve son expression morphologique dans les deux sous-ensembles de formes simples et de formes composées“ (Във френския език видът като граматична категория намира своя морфологичен израз в двете подгрупи прости и сложни форми) – (Николова-Новакова 1995: 13) (прев. м. – Д. Д.). И още: „Сложните глаголни форми (образувани със спомагателния глагол *avoir* или *être* и *participe passé*) съчетават изразяването на *предходност* (което е темпорална характеристика) и *завършеност* (аспектуална характеристика)“ (Ботева 2000: 182). Изследователката на френския глагол С. Ботева посочва, че липсата на категорията вид на глагола се компенсират от опозицията прости : сложни форми, която „има и аспектуален характер“ (пак там).

Ревностен застъпник на темпорално-аспектуалния характер на френския перфект е и лингвистката Б. Ружекова-Рогожерова. Тя диференцира две групи значения на *passé composé* – темпорални и аспектуални. Към втората група спадат *резултативността* (с подвид *посесивна резултативност*), *придобитата опитност*, *дедуктивността* (с подвидове изразяване на почуда и предположение) и действията, осъществяващи се до момента на говоренето (вж. Ружекова-Рогожерова 2011: 46). Очевидно е, че представените семантични стойности на френския перфект са му действително присъщи. Неточността се проявява в интерпретацията на изброените значения като аспектуални. Резултативността и придобитата опитност например са характеристики, влизащи в параметрите на морфологичната категория *състояние на действието*. Подвидовите значения на дедуктив-

ността, с които се експлицира почуда и предположение, от друга страна, са субективномодални и усиленопреизказани стойности.

За да очертаем отчетливо границата между резултативността и аспектиалното изразяване във френския език, подбрахме примери, в които с френските сложни времена, за които се твърди, че са аналози на свършения вид, се изразяват значенията на българския несвършен вид и итератива.

- Сегашно резултативно време (*passé composé*) и итератив:

Виждали (итератив) ли сте тази сграда някога? (*Avez-vous déjà vu ce bâtiment*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

- Сегашно относително резултативно (*plus-que-parfait*) и итератив:

Всички бяха чували да се говори за Бланшот в семействата си;
Tous avaient entendu parler de la Blanchotte dans leurs familles – Г. М. (почер. м. – Д. Д.).

- Бъдеще резултативно (*futur antérieur*) и несвършен вид.

До довечера ще съм говорил (*Avant ce soir j'aurai parlé*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

- Бъдеще относително резултативно (*conditionnel passé*¹⁰) и несвършен вид:

Той щял да е говорил (несв. вид) вече, ако сестра му не го беше спряла (*Il aurait déjà parlé si sa sœur ne l'avait pas arrêté*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

- Резултативната опозиция *passé simple* : *passé antérieur*.

Въпреки несъмненото наличие на опозицията минало време : минало **резултативно** време (*passé simple* : *passé antérieur*) във френския език необходимо е да отбележим, че корелацията остава в параметрите на книжовния език. В българския език липсва резултативна корелативна двойка на аориста.

- Френският език (за разлика от българския език) е съхранил инфинитивните си форми. В него е налице противопоставянето на сегашен и минал (резултативен) инфинитив.

Срв.: *voir* : *avoir vu* (*виждам* : *виждал съм*¹¹).

Резултативност

---

¹⁰ Необходимо е да отбележим, че френският сегашен, а също и миналият кондиционал притежават ред модални стойности, на които няма да се спираме в разработката.

¹¹ Преводът на акционния инфинитив е осъществен с глаголната форма в 1 л. ед.ч. сег.вр. поради липса на инфинитив в българския език. Френският резултативен инфинитив, от друга страна, е преведен с глаголната форма в 1. л. ед.ч. м.р. сег. **резулт.** време.

Безспорен аргумент в полза на резултативната същност на френския минал инфинитив е формалният маркер (миналото причастие).

Аспектуалност

Инфинитивната опозиция акционност : резултативност също не може да се приеме за аналог на видовата опозиция несвършен : свършен вид.

Свършен вид, акционен инфинитив

Той се старая да разбере (Il tâche de comprendre) – пр. и прев. м. – Д. Д.

Итератив, резултативен инфинитив

Спомням си, че съм го виждал (Je me souviens de l'avoir vu) – пр. и прев. м. – Д. Д.

➤ Резултативно причастие и итератив

Срв.: *разкъсвам* (итератив) – „[...] *крехката музика, разкъсвана от кресливите гласове, сякаш падаше от небето на парцали, на малки късчета разпилени ноти – [...] et la frêle musique, déchirée par les voix déchaînées, semblait tomber du ciel en lambeaux, en petits fragments de notes éparpillées*“ – Г. М. (почер. м. – Д. Д.).

➤ Субективна модалност и резултативност

Отново в духа на традицията във френската лингвистика се говори за минал императив и минал субжонктив вместо за резултативни корелати на акционните форми на повелителното и подчинителното наклонение. Лингвистите и в този случай тълкуват наличния резултат като средство за експлициране на свършения вид: „Тази форма – твърди П. Морел за миналия императив – [...] не се употребява за изразяване на заповед в миналото, а за свършен вид“ (пак там: 33). Контра-аргумент на твърдението на лингвиста е следният пример: „*Aie parlé avec elle avant que je revienne!* (Да си *говорил* с нея, преди да се *върна!*)“ – пр. и прев. м. – Д. Д. Наличен е резултат от действие, изразен с глагол, който е от несвършен вид. В българския език резултативното съответствие на синтетичния императив се образува от повелителната форма на глагола *съм* (*бъди!*) в комбинация с миналото причастие на основния глагол. Аналитичните императивни форми¹² образуват резултативни опозиции от следния тип (*да приключи!* : *да е приключил!*, *нека приключи!* : *нека е приключил!*, *нека да приключи!* : *нека да е приключил!*, *дано приключи!* : *дано е приключил!*, *дано да приключи!* : *дано да е приключил!*).

¹² Към тях спадат формите, които във френския език се обособяват като подчинително наклонение, т.нар. субжонктив. В българския език императивът се разглежда в широк смисъл.

Явно е, че резултативното изразяване не би следвало винаги да се свързва със свършения вид.

Функционално-семантични аналози на българския свършен вид във френския език

1. Морфологични средства в несобствена функция

Тук е мястото на опозициите *présent : passé composé* (презентс : аорист) в границите на темпоралността и *passé simple : imparfait* (аорист : имперфект) в рамките на свидетелския наратив, за които В. Маровска твърди (за българския език), че се противопоставят на основата на общ признак, който по същество е аспектиален (вж. Маровска 2005: 108).

1.1. Свършен вид и *passé composé*; итератив и презентс

Срв.: *Снегът покри* (аорист, свършен вид) *земята* (*La neige a couvert* (*passé composé*, св. вид) *la terre*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

Снегът покрива (презентс, итератив) *земята* (*La neige couvre* (*présent*, итератив) *la terre*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

1.2. Грамемите от свидетелско-наративната опозиция *passé simple : imparfait* (у С. Ботева „втора аспектиална опозиция“)

Пример: *Това се случваше* (имперфект, итератив) през един хубав юнски ден. *Видях* (аорист, св. вид) странен мъж (*Cela se passait* (*imparfait*) *par un beau jour de juin. Je vis* (*passé simple*) *un homme étrange*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

2. Глаголно-именни съчетания

2.1. СВ = *passé composé* + квантифицирано име

Изпих (св. вид) *едно мляко* (*J'ai bu un lait*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

Неопределителният член във френския език в случаи, когато се употребява с функции на *един, една* (*un, une*), предава действието като завършено, маркира свършения вид.

2.2. СВ = *passé composé* + определено име в множествено число

Изядох (св. вид) *крушите* (*J'ai mangé les poires*) – пр. и прев. м. – Д. Д.

Аналози на свършения вид откриваме в примери, в които определителният член е в множествено число (*les poires*), а при взаимодействие на множественото число с неопределителния член се експлицира семантиката на несвършения вид.

3. Лексикални модификатори, с които се изразява семантиката на българския свършен вид:

tout à coup – изведнъж

instantanément – за секунда

en une minute – за минута
en une seconde – за секунда.

Осъщественията проучвания ни доведоха до няколко съществени извода:

1. И във френския език, както в българския език, е граматикализирано значението резултативност. Акционно-резултативните опозиции не са симетрични в двата езика. Във френския език е налична корелацията акционен : резултативен инфинитив, докато в българския език инфинитивът е отпаднал.

2. Грамемата свършен вид няма еквивалент във френския език. Значенията на българските перфективи се предават чрез функционално-семантични лингвистични съответствия.

3. Макар и не съвсем прецизиран, терминът резултативност, с който се назовава маркираната грамема на морфологичната категория състояние на действието, трябва да бъде ясно разграничен от понятието постигната цел на действието.

4. Екскерпиранията примери показват, че е погрешно резултативността да се интерпретира като аспектиално значение, тъй като с всяко едно от френските т.нар. сложни времена (т.е. резултативните) може да се изрази семантиката на българския несвършен вид или итератив.

5. Интерес за контрастивното изследване представляват и междуезиковите сходства по отношение на периферийното аспектиално изразяване. Аналогия се открива в опозициите *présent* : *passé composé* и *présent* : *aoriste* в рамките на темпоралността, както и между опозициите *passé simple* : *imparfait* и *aoriste* : *imparfait* в границите на свидетелския наратив. Както във френския език, така и в българския език, когато именните компоненти са определени (членувани), се свързват с перфективни глаголи, а когато са неопределени (нечленувани) – с имперфективни. Наличие на изоморфизъм в двата езика има и по отношение на връзката между *единствено* : *множествено число* и *свършен* : *несвършен вид*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ботева 2000:** Ботева, С. *Глаголът във френския и българския език. Функционално-семантична граматика.* [Boteva, S. *Glagolat vav frenskiya i balgarskiya ezik.*] София: Колибри, 2000.
- Герджиков 1973:** Герджиков, Г. За спорните въпроси на българската темпорална система. [Gerdjikov, G. *Za spornite vaprosi na balgarskata*

- temporalna sistema.] // *Известия на Института за български език*, София: БАН, № 22, 1973, 125 – 150.
- Груев 1987 (фот.):** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. Osnova za balgarska gramatika.] Под ред. на Христо Първев, Валентин Станков, Венче Попова, Таня Бехар. София: Наука и изкуство, 1987.
- Куцаров, Ив. 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров, К. 2011:** Куцаров, К. Морфологична категория състояние на действието при причастието. [Kutsarov, K. Morfologichnata kategoriya sastoyanie na deystviето pri prichastieto.] // *Научни трудове в памет на Георги Герджиков*. Съставители: Тодор Бояджиев, Венче Попова, Красимира Алексова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011, 150 – 167.
- Маровска 2005:** Маровска, В. *Новобългарският перфект*. [Marovska, V. Novobalgarskiyat perfekt.] София: Ромина, 2005.
- Момчилов 1988 (фот.):** Момчилов, Ив. *Грамматика на новобългарския език*. [Momchilov, Iv. Gramatika na novobalgarskiya ezik.] Под ред. на Христо Първев, Валентин Станков, Венче Попова, Таня Бехар. София: Наука и изкуство, 1988.
- Морел 2008:** Морел, П. Прев. на бълг. език от П. Христов. *Френският глагол*. [Morel, P. Frenskiyat glagol.] София: Колибри, 2008.
- Николова-Новакова 1995:** Nikolova-Novakova, I. Sur les systemes aspecto-temporels du français et du bulgare. // *Съпоставително езиковедие*. 1995, XX, № 6, 5 – 14.
- Пашов, Ницолова, ред. 1976:** Пашов, П. Българските глаголни времена (За основните им значения и онагледяването им със схеми и формули) [Pashov, P. Balgarskite glagolni vremena (Za osnovnite im znacheniya i onagled'avaneto im sas shemi i formuli).] // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 186 – 209.
- Пенчев 1990:** Пенчев, Й. За функционирането на времената в текста. [Penchev, Y. Za funktsioniraneto na vremenata v teksta.] // *Съпоставително езиковедие*, 1990, № 4 – 5.
- Рилски 1984 (фот.):** Рилски, Н. *Българска граматика*. [Rilski, N. Bolgarska gramatika.] Под ред. на Христо Първев, Валентин Станков, Венче Попова, Таня Бехар. София: Наука и изкуство, 1984.
- Ружекова-Рогожерова 2011:** Ружекова-Рогожерова, Б. Съпоставителният анализ и контрастивното преподаване на английския претерит и перфект при обучаеми с първи чужд език френски.

[Ruzhekova-Rogozherova, B. Sapostavitelniyat analiz i kontrastivnoto prepodavane na angliiskiya preterit i perfekt pri obuchaemi s parvi chuzhd ezik frenski.] // *Чуждоезиково обучение*, 27, № 5, 42 – 64.

Станков 1980: Станков, В. *Глаголният вид в българския книжовен език*. [Stankov, V. Glagolniyat vid v balgarskiya knizhoven ezik.] София: Наука и изкуство, 1980.

Чакърова 2017: Чакърова, Кр. Семантико-функционална характеристика на българските перфективи. [Chakarova, Kr. Semantiko-funktzionalna harakteristika na balgarskite perfektivi.] // *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“*, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10 – 11 ноември 2016 г. Св. Коева, П. Бъркалова (съст.), Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: БАН, 2017, 82 – 95.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ГМ 2014: Guy de Maupassant. *Contes bilingues*. Двуетични разкази на френски и на български език. София: ИК „Веси“, 2014.

КАТЕГОРИЈА *ПОВОДА* У НЕКИМ ЈЕЗИЧКИМ СТИЛОВИМА 19. ВЕКА¹

Јелена Павловић
Универзитет у Крагујевцу

THE CATEGORY OF *CAUSE* IN SOME LANGUAGE STYLES IN THE 19th CENTURY

Jelena Pavlović
University of Kragujevac

The aim of this paper is to examine the methodological issues regarding the development of the category of cause in the Serbian language. The method of semantic field has been combined with syntactic analysis. Also, we have used the methods of historical syntax. The corpora contain scientific, administrative and newspaper texts ranging from the 1830s to the end of the 19th century. The paper is divided into three parts: (a) analysis of the centre of the semantic field (represented by the word *povodom*), (b) analysis of the periphery of the field and its interaction with other categories, (c) analysis of the relation between different categories in administrative texts.

Key words: *cause, 19th century, Serbian language, historical syntax*

1. Увод

1.1. Функционално-семантичка поља и њихов развој

Проучавање развоја неке језичке појаве подразумева сагледавање језика као друштвене и психолошке појаве, што значи да се промене у језику тумаче како спољашњим, тако и унутрашњим факторима (Грковић-Мејџор 2007: 31–44; Де Сосир 1969: 30–33).

Праћење промена у једном семантичком пољу захтева анализу и његовог центра и његове периферије (Бондарко, ред. 1987: 28–39; Ивић, ред. 2005: 575–591; Ковачевић 2012: 13–54). У центру поља налазе се контекстуално неусловљена средства, док се на периферији налазе

---

¹ Овај рад је рађен у оквиру пројекта Динамика структура савременог српског језика (178014).

контекстуално условљена средства која интерферирају са другим значењима. Међутим, развој семантичког поља одвија се обрнутим редом: (а) Користе се контекстуално условљене категорије; (б) Развијају се конструкције са општим категоријалним значењем; (в) Развијају се специфична значења која образују субпоља супраординираног поља. Развој језика повезује се са развојем мишљења, што се објашњава *принципом раста* (Грковић-Мејдор 2007: 50–53; Ивић, ред. 2005: 579–582; Ковачевић 2012: 20–48; Кордић 1995: 15–20).

Промене у оквиру поља могу се пратити на плану израза и на плану садржаја (Ивић, ред. 2005: 575). На формалном плану може доћи до повећања/смањења инвентара јединица које служе за изражавање неке категорије. Ипак, највеће промене се очекују на семантичком плану – долази се до промене значења како одређених језичких јединица, тако и до померања граница субпоља у оквиру надређеног поља (Антонић 2001: 360; Ковачевић 1989: 178–179, 190).

1.2. Категорија повода

Милош Ковачевић у књизи *Узрочно семантичко поље* први пут помиње категорију *повода* као субпоље у оквиру семантичког поља узрока. Повод је изразито слаб узрок, последњи у низу узрока који доводе до последице (Ковачевић 2012: 170). Изражава се контекстуално неусловљеним средствима која су резултат новијег језичког развоја и контекстуално условљеним средствима чије значење одређује шири контекст (Ковачевић 2012: 170–173).

Развој категорије повода у 19. веку последица је развоја друштва. У литератури се овај процес зове *интелектуализацијом, урбанизацијом и европеизацијом језика* (Ивић 2014: 256–270; Луковић 1994: 61–73)². У 19. веку развијају се специјални функционални стилови (Грицкат 1994; Кречмер 2004; Луковић 1994). Спољашњи фактори подстакли су деловање унутарјезичких фактора развоја језика. Њихово дејство на формалном плану нарочито се огледа у формирању: (а) предлошких израза (Поповић 1966); (б) прилошких израза (Ковачевић 2007) и (в) сложених везника (Ђуркин 2013) за изражавање значења повода.

1.3. Циљ рада и истраживачки корпус

Циљ рада је да формулишемо хипотезе за шире истраживање развоја категорије *повода* у 19. веку. Рад представља наставак наших истраживања изнетих у Павловић 2014 и Павловић 2015.

Корпус је ексцерпиран из трију функционалних стилова: (а) новинарског (*Новине сербске, Српске новине*); (б) научног

² Добру илустрацију за овакав развој на лексичком плану даје Милка Ивић (2000: 129–135).

(Гласник Друштва српске словесности); (в) административно-правног (Зборници закона и указа Кнежевине Србије). Грађа је допуњена и примерима из научних и полемичких књига доступних преко Дигиталне библиотеке Народне библиотеке Србије и Дигиталне библиотеке Матице српске. Заступљени су примери од тридесетих година до краја 19. века. Грађом су обухваћени доситејевски и вуковски језички тип³.

2. Анализа

2.1. Центар категорије *повода* у 19. веку

У центру категорије повода у 19. веку налазе се две лексеме: *поводом* и *односно*. Пошто смо се конструкцијом *односно* + генитив бавили у Павловић 2015, овде ћемо пажњу посветити лексеми *повод*. Конструкције са лексемом *повод* јављају се у специјалним функционалним стиловима, што потврђује Вуков *Српски рјечник*, у коме она значи *поводац* (Карацић 1852: 514). Њоме се значење повода експлицитно изражава:

(А) Лексички:

(1) Царь Наполеонъ ни је Је. Величеству никакова лична **къ војни дао повода**... (*Новине сербске*, 11.8. 1813, 1/1–2).

(2) Г. Ленкъ позива се да кнеза Михаила учини пажљивимъ на то, како то излишна хука съ оружјемъ може лако **постати поводомъ** да порту према Србији и нђнимъ захтеванјима [...] у неповолно расположењъ доведе (*Српске новине*, 1.2.1868, 1/3).

(Б) Преко различитих језичких средстава:

(Б1) Прилошких израза (у процесу формирања):

(3) **Тимъ поводомъ** Совѣтъ је за нужно нашао... (*Зборник закона и уредбених указа*, 1847(5), 34).

(4) **Тимъ је поводомъ** спреманъ быо за време одмора предлог... (*Српске новине*, 4. 1.1866, 1/3).

(5) Познато је, да су неке јевропске државе забраниле увоз америчких свиња због болести. **Поводом тим** у америчкој представничкој комори много се говорило о томе... (*Српске новине*, 6.1.1884).

---

³ О доситејевском језику в. Ивић 1991. За општи поглед на српску језичку ситуацију у 19. веку в. Ивић 2014: 159–255, 256–305, Луковић 1994: 27–31, 61–72.

(Б2) Сложеног везника (у процесу формирања)⁴:

(6) Поводомъ тимъ, што је овај земальскій саборъ на основу октроираногъ изборногъ закона сазвати и саставлѣнъ, земальскій саборъ посредствомъ представке нека замоли... (*Српске новине*, 9. 1.1868, 1/3–4).

(Б3) Конструкције *поводом* + генитив⁵:

(7) ... и мое премѣштеніе се управо у Иннсбруку догодило **поводом Рекурса Гд. Далматійскога Епископа Јеровеа Мутибаричья**... (*Анатилика писама*, Платон Атанацковић, 1850, 52).

(8) Влада је **поводомъ неки револуціонарски списа** была једнога дана наредила јаке предохранителне мере... (*Српске новине*, 20.1.1868, 1/2).

Лексема *поводом* најчешће се јавља у оквиру предиката (1 – 2). Примери (3 – 5) упућују на то да прилошки израз *тим поводом* није још увек стабилизван. То сугерише нестабилан ред речи (*тим поводом/поводом тим*), као и уметање енклитике у прилошку конструкцију (4). Прилошки израз са значењем повода развија се из потребе да се попуни празно место у систему, јер не постоји заменички прилог са значењем повода (Ковачевић 2007: 69–70).

Слична ситуација је и са сложеним везником (6). Запета може бити индикатор да везник није потпуно формиран, али може бити и правописна конвенција. Ред речи и облик демонстративне заменице разликују се од стања у савременом језику. *Поводом тим* са инструменталним обликом чува основни облик прилошког израза, што је вероватно први ступањ у формирању сложеног везника. У савременом језику демонстративна заменица има генитивни облик у постпозицији. То одговара њеном положају и облику иза других предлошких израза који улазе у састав сложених времена (*због тога што, услед тога што*). Долази до промене у дистрибуцији (*displacement of distribution*) (Грковић-Мејџор 2007: 44; Паул 1891: 333–334), која доводи до реанализе (*поводом тим + што* → катафорски употребљен прилошки израз + експликативни везник > лексички блокиран сложени везник).

Развој предлога *поводом* + генитив могао је тећи овако:

⁴ О формирању сложеног везника *поводом тога што* у савременом језику в. Ђуркин 2013: 221–223.

⁵ Као конструкција за изражавање повода помиње се у Ивић, ред. 2005: 168, 800, Ковачевић 2012: 170, Поповић 1966: 206.

(А) Повод се изражава лексички у предикатима *бити поводом/постати поводом* (пример (2)).

(Б) Реанализом се из ових конструкција развија прилошки израз.

(Б) Облик инструментала се реанализом развија у предлог, највероватније подржан сличним предлошко-падежним конструкцијама *односно* + генитив, *упркос* + генитив и сл.

Претпостављена граматиализација и реанализа⁶ могла је тећи овако: именица у инструменталу → прилог → предлог. Ово потврђује мишљење Александра Белића да су „сви [...] предлози по своме пореклу или прилошке речи, или су постали преко прилошких значења или таквих функција других речи“ (Белић 1998: 91).

2.2. Периферија категорије *повода* у 19. веку

Категорија *повода* интерферира са значењем материјалне садржине и са значењем узрока типа разлог. Значење *повода* тада се изражава контекстуално неусловљеним конструкцијама.

2.2.1. Интерференција са значењем материјалне садржине

На везу значења *повода* са значењем материјалне садржине указује се у Ковачевић (2012: 170–173). Овом приликом осврнућемо се на (а) фразеологизирану релативну реченицу *што се тиче* + генитив; (б) конструкцију *о* + локатив; (в) различите предлошке и/или прилошке изразе, који се могу заменити конструкцијом *поводом* + генитив.

2.2.1.а. *Што се тиче* + генитив

Од конструкција са значењем материјалне садржине најчешће се среће блокирана релативна реченица *што се тиче* + генитив (Кордић 1995: 173–174) у функцији пропозиционалног текстуалног конектора (Велчић 1989: 28). Служи за „*tematizaciju one riječi koja se kao promjenljivi dio frazema nađe u njegovom sastavu*“ (Кордић 1995: 173). Налазимо је у свим испитаним функционалним стилевима током целог века. Необележена је у односу на конструкције са значењем *повода*, па је њена функција само увођење нове теме и структурирање дискурса, без додатних импликација разлога за теме увођење:

(9) **Што се тиче посланства княжеског секретара Медаковића кь петробуршкоме двору**, оно је было преко нужно (*Српске новине*, 5.9.1856, 1/2).

(10) Затимъ ће началничество сачинити (трећи) распоредъ **што се времена и места рекрутирания тиче...** (*Српске новине*, 12.1.1865, 1/3).

---

⁶ О граматиализацији и реанализи в. Грковић-Мејдор 2007: 44–47, Нарог, Хајне, ред. 2011, Поповић 1966: 196–197.

2.2.1.б. Конструкција *о* + *локатив*

Најчешће се јавља уз „глаголе комуникације, когниције и перцепције“ (Арсенијевић 2011: 372) и реферише о теми која се уводи у текст. Као и конструкцији *што се тиче* + генитив, функција јој је увођење теме без пресупоновања додатних мотива:

(11) Хоћемо ли да приступимо **говору о системи** или не... (Српске новине, 4.1.1869, 2/3).

(12) А када се **повела реч о узроку** зашто деца нека од школе беже... (Српске новине, 5.1.1870, 2/3).

2.2.1.в. Различити предлошки и/или прилошки изрази

Често се користе за увођење теме или за исказивање разлога за неку акцију. Љубомир Поповић их тумачи као предлошке изразе за „повезаност, тицање“ (1966: 205):

(13) Мы смо у послѣднѣмъ броју имали прилику да оценимо поступањ угарскогъ земальскогъ сабора у **пытаню войничке системе**... (Српске новине, 5.1.1867, 1/3).

(14) У **смотрењу спољне политике**, које се ново француско министарство мисли придржавати, званични дневник [...] [...] навешћује ово... (Српске новине, 3.1.1870, 1/2).

(15) **Што се тиче грађевине**, у овом погледу не показује се никаквог полета ни у јавним ни у приватним зградама (Гласник Српскога ученог друштва, 1892, бр. 73, 18).

Од неутралних израза за означавање материјалне садржине, разликују се по додатној семантичкој нијанси присутној у именици. На пример, у (13) лексема *питање* имплицира нерешени статус *војничке системе*. У (14) и (15) у основи предлошког израза је именица са значењем визуелне перцепције. Девербативне именице *смотреније* и *призреније* (18) (в. 2.3.1.) карактеристичне су за предстандардни период.

Пример (15) занимљив је и по редукацији конструкције за увођење материјалне садржине. Прво се јавља фразеологизирана реченица *што се тиче* + генитив, а потом анафорски употребљен прилошки израз са неиспустивим детерминатором.

2.2.2. Интерференција са узроком типа *разлог*

Милош Ковачевић истиче да је узрок типа повод веома близак узроку типа разлог. Негативно је дефинисан према другим субпољима узрочног семантичког поља (Ковачевић 2012: 127). Ради се о индиректном узроку (Ивић 1954: 187):

(16) ... у своме писму, које је **писао** цару Наполеону **због поменутог дуга**, приметио је... (*Српске новине*, 8.1.1866, 1/3)

(17) У Атини је недавно лист један [...] обзнанио неке податке о **преговорима због новог закона о турском поданству** (*Српске новине*, 13.1.1870, 1/2).

У наведеним примерима *због* може да се замени конструкцијама са значењем *повода* (*писати због/поводом/односно дуга; преговори због/око/поводом/односно⁷ новог закона*). Може се заменити и конструкцијама са значењем материјалне садржине (*писати о дугу, преговори о дугу*). Конструкције се разликују по степену заступљености мотивације/активности код агенса: (а) највећи степен (узрок типа разлог); (б) у мањем степену (повод); (в) потпуни изостанак (материјална садржина)⁸.

2.3. Однос са другим категоријама (на примеру административног стила)

На формалном плану интерференција се запажа на нивоу номинализованих синтагми и зависносложених реченица. На плану израза обратићемо пажњу на однос категорије повода са: (а) категоријом времена (3.3.1) и (б) категоријама узрока и циља (3.3.2).

2.3.1. Поређење са темпоралним значењем

Навешћемо два примера са номинализованим синтагмама:

(18) **На представлење Попечителства Внутерњи Дѣла**, учинѣно Совѣту подѣ 23. тек. С. № 1460. **у призрѣнију опредѣлења таксе карантинске за чишењѣ ћерамиде** [...] Совѣтъ [...] предложіо Ми је на одобреније. (*Зборник 1845(40): 13*).

(19) [...] Совѣтъ је, **поводомъ представлења Попечительства Внутерњи Дѣла** отъ 20. Дек. пр. год. № 4422, рѣшио, и мы смо одобрили ... (*Зборник закона 1845(40): 1*).

Конструкције *на* + акузатив и *поводом* + генитив су међусобно заменљиве (*на представљење Попечителства учинѣно је/поводом представљења Попечителства учинѣно је*). Предлошко-падежна конструкција са значењем антериорности *на* + акузатив⁹ служи као

⁷ Пример је реконструисан као могући на основу прегледане грађе и контекста у којима се јавља лексема *односно* у функцији предлога (в. Павловић 2015: 96–102, 110). Није потврђен у корпусу, те се мора узети с резервом.

⁸ Уп. са значењем конструкције *односно* (Павловић 2015: 96–102).

⁹ О овој контекстуално условљеној конструкцији за означавање повода у жанру стенографских бележака в. у Павловић 2014: 450.

контекстуално условљено средство за изражавање *повода*. Однос између ове две конструкције може се представити овако:

На + *акузатив*: **X претходи Y (временски след, имплицира институционализован процес доношења закона)**

Поводом + *генитив*: **X претходи Y (временски след + неделујући узрок, нагласак је на потреби доношења закона, на процесу разматрања).**

2.3.2. Зависносложене клаузе

Навешћемо три примера од којих је први са значењем повода, други са значењем узрока и трећи са значењем циља:

(20) Поводомъ тимъ, што многе общине и села са жиророднымъ шумама злоупотребленія чине, не пуштаюћи у њи никако, или пуштаюћи по одвећ скупу цену, свинѣ изъ села њима сосѣдны или други, коя жира не имаю, нашли смо се побуђени [...] издати: (Зборник 1840(39): 127).

(21) Будући да се досадъ није управо знало, кои су приходи, досадъ Правительствомъ уживани [...] то Намѣстничество, желећи и приходе те опредѣлити [...] рѣшило је ... (Зборник 1840(39): 67).

(22) Да бы свакій Србинъ потребе своје у неко извѣстно време лакше набавляти, а своје ствари удобније продавати могао (sic!); да бы се обштымъ састаянѣмъ и купаца и продаваца духъ трговачкій међу народомъ развіо и трговина процвѣтала, опредѣлюје се: (Зборник 1840(39): 87).

Сва три значења припадају категоријалном комплексу каузативности (Ивић, ред. 2005: 786). Њихов однос можемо показати на следећи начин:

Значење повода: **X (конкретан повод за доношење закона) претходи Y (доношењу закона)**

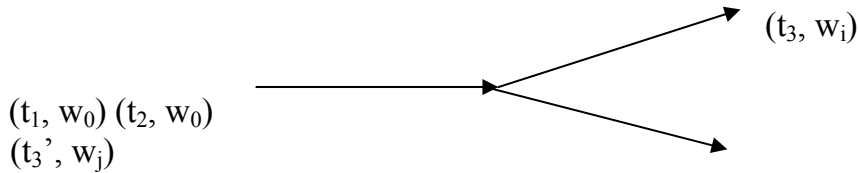
Значење узрока типа разлог: **X (опште знање о прошлим догађајима) претходи Y (доношењу закона)**

Значење циља: **Y (доношење закона) претходи Z (општем циљу због кога се доноси закон).**

Разлика између (20) и (21) у односу (22) је у другачијој перспективизацији (Ивић 1976: 44). Пошто узрочне реченице (а и шире све реченице које припадају категоријалном комплексу каузалности) могу бити схваћене као *низ догађаја* (Ван Дејк 1992 (1977): 69), можемо их представити семантичким дрветом са три чвора (узрок – акција – циљ), која се остварују у три сукцесивне временске тачке t_1, t_2, t_3 , тако да је $t_1 < t_2 < t_3$. Узрок и његова последица увек ће бити остварени у реалном свету (w_0), тако да узрок у тачки t_1

претходи последици у тачки t_2 . Што се тиче циља, дрво ће се гранати бар у два правца: (а) могући свет у коме је остварен циљ (w_i) у тачки t_3 ; (б) могући свет у коме циљ није остварен (w_j) у тачки t_3' .

Семантичко дрво могло би се овако представити¹⁰:

С друге стране, разлика између узрока типа повод и узрока типа разлог заснива се на опозицији апстрактност : конкретност, односно опште : појединачно. Пример (21) илуструје општи узрок који мотивише доношење закона (*не зна се које је приходе (у општем смислу) користило Правитељство*). Међутим, у примеру (22) наводи се конкретан разлог за доношење закона.

3. Закључак

У раду смо се бавили неким аспектима значења категорије *повода* у специјалним функционалним стилевима 19. века. Можемо извести следеће опште закључке, који ће служити као хипотезе у будућим истраживањима:

(1) Субпоље повода на плану израза шире је у 19. него у 20. веку.

(2) Развој категорије повода последица је *интелектуализације језика* и развоја специјалних функционалних стилова.

(3) Развој категорије прати се кроз развој прилошких израза, предлошких израза и сложених везника.

(4) На периферији субпоља долази до интерференције са значењем материјалне садржине и са значењем узрока типа разлог.

(5) Развој центра категорије одвија се кроз три етапе: (а) именица; (б) прилошки израз; (в) предлог/сложени везник.

(6) Конкурентност са другим категоријама условљена је различитом перспективизацијом и опозицијама опште : конкретно, односно мотивисана : немотивисана радња.

¹⁰ Прилагођен и упрошћен модел према Ван Дејк 1992(1977): 69–71. Користимо следеће знаке: тачке у времену t_1, t_2, t_3 , „предходи“ $<$, реалан свет w_0 , могући светови w_i, w_j .

ИЗВОР

Дигитална библиотека Народне библиотеке Србије:
<http://www.digitalna.nb.rs/>
 Дигитална библиотека Матице српске, колекција *Српске књиге 19. века*: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/collection:6>

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001:** Antonić, I. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Арсенијевић 2011:** Арсенијевић, Н. Синтакса и семантика предлога *о*. [Arsenijević, N. Sintaksa i semantika predloga *o*.] // Ур. Ружић, В., С. Павловић. *Лексикологија, ономастика, синтакса*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 363–377.
- Белић 1998:** Белић, А. *Опита лингвистика: О језичкој природи и језичком развоју*. [Belić, A. Opšta lingvistika: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku.] Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Бондарко, ред. 1987:** Бондарко, А. В. *Теорија функционалне грамматики: Введение. Аспектуалност. Временна локализованост. Таксис*. [Bondarko, A. V. Teoriya funkcional'noy grammatiki: Vvedenie. Aspektual'nost'. Vremennaya lokalizovannost'. Taksis.] Ленинград: Наука, 1987.
- Ван Дејк 1992:** Van Dijk, T. *Text and Context: Explorations in the semantics and pragmatics of Discourse*. London, New York: Longman, 1992 (1977).
- Велчић 1987:** Velčić, M. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- Грицкат 1994:** Грицкат, И. Из историје стабилизације књижевног језика код Срба (после Вукове и Даничићеве победе). [Grickat, I. Iz istorije stabilizacije književnog jezika kod Srba (posle Vukove : Daničićeve pobjede).] // *Јужнословенски филолог*. 1994, № L, 5–31.
- Грковић-Мејџор 2007:** Грковић-Мејџор, Ј. Увод у историјску синтаксу. [Grković-Mejdžor, J. Uvod u istorijsku sintaksu.] // Грковић-Мејџор, Ј. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007, 5–60.
- Де Сосир 1969:** De Sosir, F. *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit, 1969.
- Буркин 2013:** Буркин, В. *Принципи настанка сложених везника и њихова функционалностилска дистрибуција у српском језику*.

- [Đurkin, V. Principi nastanka složenih veznika i njihova funkcionalnostilska distribucija u srpskom jeziku.] Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (необјављена докторска дисертација), 2013.
- Ивић 1954:** Ивић, М. Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику. [Ivić, M. Uzročne konstrukcije s predlozima zbog, od, iz u savremenom književnom jeziku.] // *Наш језик*. № 5/ 5–6, 186–194.
- Ивић 1976:** Ивић, М. Проблем перспективизације у синтакси. [Ivić, M. Problem perspektivizacije u sintaksi.] // *Јужнословенски филолог*. № XXXII, 29–46.
- Ивић 1991:** Ивић, П. Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. [Ivić, P. Dositejevski književni jezik između slavenosrpskog i vukovskog.] // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. № 19/2, 5–14.
- Ивић 2000:** Ivić, M. О лексичко-граматичком споју *kazati ugovor* і povodom njega. // М. Ivić. *Lingvistički ogledi tri*. Београд: Библиотека XX век, 2000, 129–135.
- Ивић, ред. 2005:** *Синтакса савременога српског језика*. [Sintaksa savremenoga srpskog jezika.] Ред. М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- Ивић 2014:** Ивић, П. *Преглед историје српског језика*. [Ivić, P. Pregled istorije srpskog jezika.] Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- Карацић 1852:** Карацић, В. Ст. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. [Karadžić, V. St. Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima.] Беч: Штампарија јерменскога манастира, 1852.
- Ковачевић 1989:** Ковачевић, М. Интенционалне конструкције у Доситејеву језику. [Kovačević, M. Intencionalne konstrukcije u Dositejevu jeziku.] // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 1989, № XXXII/2, 177–191.
- Ковачевић 2007:** Ковачевић, М. Прилошки изрази у савременом српском језику. [Kovačević, M. Priloški izrazi u savremenom srpskom jeziku.] // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 2007, № 36/1, 67–81.
- Ковачевић 2012:** Ковачевић, М. *Узрочно семантичко поље*. [Kovačević, M. Uzročno semantičko polje.] Београд: Јасен, 2012.
- Кордић 1995:** Kordić, S. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.

- Кречмер 2004:** Кречмер, А. Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи. [Kretschmer, A. Formiranje funkcionalnih stilova u srpskoj pismenosti u doba Vukovih reformi.] // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 2004, № 32/1, 201–210.
- Луковић 1994:** Луковић, М. *Развој српскога правног стила (прилог историји језика и права у Србији)*. [Luković, M. Razvoj srpskoga pravnog stila (prilog istoriji jezika i prava u Srbiji.) Београд: Службени гласник, 1994.
- Нарог, Хајне, ред. 2011:** *The Oxford Handbook of Gramaticalization*. Ed. Narrog, H., V. Heine, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Павловић 2014:** Павловић, Ј. Падежне конструкције са значењем повода у *Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине за 1898. годину*. [Pavlović, J. Padežne konstrukcije sa značenjem povoda u *Stenografskim beleškama o sednicama Narodne skupštine za 1898. godinu.*] // *Радови Филозофског факултета*. 2014, № 16/1, 445–454.
- Павловић 2015:** Павловић, Ј. Лексема *односно* у неким језичким стиловима 19. века. [Pavlović, J. Leksema *odnosno* u nekim jezičkim stilovima 19. veka.] // *Наш језик*. 2015, XLVI/3–4, 94–110.
- Паул 1891:** Paul, H. *Principles of the History of Language*. London, New York: Longmans, Green and Co., 1891.
- Поповић 1966:** Поповић, Љ. Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику. [Popović, Lj. Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku.] // *Наш језик*. 1966, № XV/3–4, 195–220.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 55, кн. 1, сб. Б, 2017**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2018
ISSN 0861-0029